

SLOVENSKÝ
ĽUDOVÝ TEXTIL

TKANINY • VÝŠIVKY • ČIPKY
KROJE

ÚVODOM

K PRVÉMU ZVÄZKU EDÍCIE

ÚLOV

Slovenské ľudové výšivkárstvo, čipkárstvo, tkáčstvo, modrotlačiarstvo, rezbárstvo, hrnčiarstvo a iné odvetvia ľudovej umeleckej výroby sú cenným kultúrnym odkazom predošlých generácií nášho národa, presvedčivým dôkazom jeho tvorivých schopností a významným dokladom umeleckého nadania slovenského ľudu.

Aby sa toto národné kultúrne bohatstvo nielen uchovalo, ale aj naďalej kvalitatívne rozvíjalo, stalo sa u nás už v roku 1945 predmetom verejnej starostlivosti, ktorú vykonáva štát, a to prostredníctvom Ústredia ľudovej umeleckej výroby (ÚĽUV).

Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave vykonáva jednak výskum tradičnej slovenskej ľudovej umeleckej výroby, štúdium a hodnotenie jednotlivých jej prvkov, podmienok a použitia, jednak túto činnosť organizuje po stránke výrobnjej, odbytovej a propagačnej, stará sa o jej vysokú umeleckú úroveň a praktické uplatnenie v nových podmienkach, najmä vo výrobe predmetov slúžiacich práci, bývaniu, odievaniu, spríjemneniu pracovného prostredia a zvýšeniu hmotnej kultúry pracujúcich.

Preto pristupuje teraz Ústredie ľudovej umeleckej výroby aj k publikovaniu nazhromaždeného materiálu a nadobudnutých poznatkov, skúseností a podnetov v osobitnej edícii ÚĽUV, v rámci ktorej je tento zborník „Slovenský ľudový textil“ prvou prácou tohto druhu. V tejto edícii bude Ústredie publikovať ďalšie podobné práce i z odvetvia slovenského ľudového textilu i z ostatných odvetví slovenskej ľudovej umeleckej výroby.

Táto edícia je určená predovšetkým našim pracujúcim, aby sa aj z nej mohli oboznámiť s bohatstvom a vysokou úrovňou slovenskej ľudovej umeleckej výroby a čerpať z nej podnety a dôvody k oprávnenej hrdosti a zdravému vlastenectvu. Edícia nebude však bez prítlačivosti ani pre príslušníkov iných národov, najmä odborných pracovníkov a milovníkov ľudového umenia, pretože slovenská ľudová umelecká výroba obsahuje prvky a techniky, ktoré inde už dávno zanikli alebo sú aspoň veľmi vzácne.

Svojou edíciou sleduje Ústredie ľudovej umeleckej výroby aj cieľ pomôcť ľudovým umeleckým výrobcom v ich práci, povzbudiť ich tvorivú činnosť a zdokonaľiť ich umelecké majstrovstvo tak isto, ako zainteresovať pre prácu v ľudovej umeleckej výrobe aj dorast, ktorý by pokračoval vo vynikajúcej tradícii slovenskej ľudovej umeleckej výroby a dosahoval ešte lepšie výsledky v jednotlivých jej odvetviach.

A napokon — i keď nie na poslednom mieste — ide Ústrediu ľudovej umeleckej výroby v tejto edícii o to, aby aj naše aj cudzie príslušné odborné inštitúcie a odborní pracovníci vôbec mali v publikáciách z jednotlivých odvetví slovenskej ľudovej umeleckej výroby dokumenty a pramene pre svoju činnosť a aj náš priemysel, najmä ľahký, vzory a podklady pre uplatnenie ľudových umeleckých prvkov pri výrobe predmetov dennej potreby, uplatnenie, po ktorom sa tak často volá z odporu proti uniformite, kozmopolitizmu, bezideovosti, formalizmu a pod. Slovenská ľudová umelecká výroba svojou ľahkou zrozumiteľnosťou, plnosťou obsahu, pracujúcemu človeku vyhovujúcimi námetmi, vysokou funkčnosťou, dokonalou harmóniou farieb a tvarov, trpezlivým vkusom a estetickým vzhladom môže tu byť príkladom, ako by sa náš život aj v hmotnej kultúre mohol stať bohatším, krajším a radosnejším.

MICHAL DADO,

riaditeľ Ústredia ľudovej umeleckej výroby
v Bratislave

TRADÍCIE LUDOVÉHO TEXTILU NA SLOVENSKU

Zo všetkých výrobných umeleckých tradícií je na Slovensku najľudovejšia, najživšia a zaiste aj najrozšírenejšia tradícia ľudového textilu. Ako nám potvrdzujú výskumy hmotnej kultúry ľudu, tradícia slovenského ľudového textilu je doteraz najmenej narušená rozličnými vplyvmi, hoci už aj v nej, najmä v poslednom období, ktoré sa dá zhruba určiť začiatkom druhej svetovej vojny, v niektorých vzťahoch už aj skôr, badať značné tendencie zmeny, ovplyvňované na jednej strane nedostatkom vhodného a kvalitného materiálu, na druhej zas úpadkom vkusu prenášaného do ľudového textilu pokazeným vkusom mesta a vykorisťovateľským prístupom k hodnotám ľudového textilu. No i napriek týmto skutočnostiam možno povedať, že sa slovenský ľudový textil v tom najširšom zmysle slova ešte v značnej miere a takmer vo všetkých oblastiach tradične zachováva a spája s miestnym stavom a možnosťami sociálnymi a poľnohospodárskymi, ktoré mu ešte donedávna takmer výlučne poskytovali základné suroviny, predovšetkým konopnú a ľanovú niť. I z toho dôvodu bol ľudový textil orientovaný prevažne na domáceho, dedinského spotrebiteľa. Charakteristickým znakom bolo aj to, že výrobcovia ľudového textilu tradične spracúvali predovšetkým náš textilný surovinový materiál a iba v menšej miere aj materiál kúpený, továrensky a umele vyrábaný.

Spracúvanie domácich surovín je odpradáva najväčším bohatstvom i prednosťou tohto druhu ľudovej umeleckej výroby, a to z viacerých dôvodov. Je ním predovšetkým preto, lebo rovnako zo stránky technologickej, zo stránky výrobných postupov, ako aj zo stránky tvarovej, farebnej a ornamentálnej nadväzuje v ňom najsilnejšie a najvýraznejšie sa uplatňovať nielen zvyšky prastarých výrobných techník, ale aj stopy starých sociálnych a pracovných vzťahov, ktoré sa v mnohých prípadoch ešte dnes charakterizujú tým, že domáce textilné suroviny, ktoré úzko súvisia s poľnohospodárstvom, na Slovensku prevažne spracúva žena, kým muž tradične spracúva iba materiál živočíšneho pôvodu, teda vlnu.

Pri rozbere a výskume ľudového textilu je veľmi dôležité poznať práve tieto výrobné postupy a sociálne i pracovné pomery a vzťahy. Doteraz sa týmito otázkam v našej národopisnej literatúre i v literatúre o hmotnej kultúre ľudu, o tradičnej ľudovej umeleckej tvorbe, nevenovala takmer nijaká pozornosť. Doterajšia literatúra sa obyčajne iba okrajovo zmieňovala o vlastnej výrobe ľudových tkanín, o výšivkách a čipkách a o strihoch a šití slovenského ľudového kroja a jeho častí. Prieskum textilu i výskum ľudovej umeleckej tvorby i v oblasti jeho histórie zostával preto na povrchu, lebo sledoval viac vzorkový a tkaný efekt, pri výšivke a čipke zas ornament a kompozíciu, pri kroji zase farebnosť, ale málo sa dotýkal surovinovej základne, úpravy priadze, výroby tkanín, jej nástrojov, technológií ozdobných techník vo výšivke i pri práci z nití, ako aj pri samom šití ľudového kroja. Nastávala situácia, že bez tohto technologického zamerania vo výskume slovenského ľudového textilu zostanú na našu škodu nevyužitú bohaté ľudové tradície jeho spracúvania a výrobné zručnosti, ktorú prejavoval i prejavuje slovenský pracujúci človek a ktoré tak rýchle miznú a ustupujú novým výrobným spôsobom. Zistiť súvislosť medzi charakterom miestneho materiálu, výrobných nástrojov a pomôcok i zručnosťou vzhľadom na uplatnenie sa týchto daností a predpokladov v úžitkovej kvalite a výtvarnom pôsobení ľudovej tkaniny,

výšivky, čipky i kroja usilujú sa jednotlivé štúdié v zborníku *Slovenský ľudový textil* viac alebo menej vyčerpávajúco.

Štúdié o technológii slovenského ľudového tkania, o technológii ľudových výšiviek a ich charakteristikách, o technológii prác z niti (čipiek, úpletov atď.) a o strihoch a šití slovenského ľudového kroja uverejnené v tomto zborníku boli pôvodne v skrátenej forme prednesené na dvojdnovej inštrukčnej o technológiách slovenského ľudového textilu, ktorú usporiadali v dňoch 26. a 27. apríla 1954 pracovníci Ústredia ľudovej umeleckej výroby v Bratislave (ÚLUV). Na tomto školení sa zúčastnili pracovníci a zástupcovia viacerých inštitúcií a podnikov, okrem iných pracovníci Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied, Národopisného seminára Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Sväzu slovenských múzeí, ďalej pracovníci Slovenského národného múzea v Martine, Slovenského múzea v Bratislave, Východoslovenského múzea v Košiciach, Krajského múzea v Prešove a Banskej Bystrici, Okresného múzea v Bardejove a Trenčíne, pracovníci ľudových umeleckých výrobných družstiev Detva a Kroj z Bratislavy a viacerí iní vedci a textilní pracovníci. Na záverečnej schôdzke a po diskusii sa jednomyslelné všetci účastníci inštruktáže uzniesli, aby sa prednášky o technológiách slovenského ľudového textilu vydali v osobitnej publikácii, a to predovšetkým preto, že sa najmä v tejto oblasti pociťuje najväčší nedostatok vhodnej a dobrej i prehľadnej literatúry, ktorá by správne a v skratke informovala záujemcu i odborného a vedeckého pracovníka o technologických a výrobných otázkach a znakoch ľudového textilu a pomáhala mu pri zatriedovaní tohto nesmierneho ľudového bohatstva a krásy.

V roku 1954 oživené Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave vzalo do svojho programu vydanie nielen tohto zborníka *Slovenský ľudový textil*, ale aj iných publikácií z oblasti ľudovej umeleckej výroby a ľudového výtvarného umenia vôbec. Hlavným znakom publikácií, základným hľadiskom, z ktorého sa bude pristupovať k odbornému, vedeckému a publikačnému spracúvaniu ľudovej umeleckej tvorby na Slovensku, bude hľadisko technologicke a hľadisko vývoja výrobných spôsobov a sociálnych i pracovných vzťahov a pomerov, ako sa prejavovali a prejavujú v ľudovej umeleckej tvorbe ešte dnes. Ďalej to bude hľadisko použitia a upotrebenia ľudových umeleckých výrobkov v súčasnej spoločnosti. Svojimi publikáciami ÚLUV chce sledovať snahu odкрыť a verejnosti ukázať i sprístupniť hlboké korene a súvislosti starých výrobných ľudových tradícií, a to tak, aby sa tieto poznatky mohli využiť i v našom štádiu výstavby socializmu a aby sa mohli zužitkovať — podobne ako v SSSR a v ľudovodemokratických krajinách — i v období budovania socializmu.

ÚLUV si je plne vedomé, že pri terajšom stupni vývoja zostáva v ľudovej umeleckej tvorbe ešte tradícia výrobná, ktorá je veľkým národným a kultúrnym bohatstvom, ak ju budeme i naďalej rozvíjať, aby obohatila život nášho pracujúceho človeka. Spoznať zákonitosti tejto tradície a tradičné prejavy umeleckého nadania nášho ľudu, ktoré umožnili rozvinúť celé bohatstvo a krásu ľudovej umeleckej tvorby, bude prvoradou úlohou všetkých publikácií edície ÚLUV, a to či sa už budú zameriavať, ako to robí tento zborník, na oblasť slovenského ľudového textilu alebo na ľudové umelecké výrobky z hlíny, dreva, kože, kovu, slamy, prútia, kukuričného šúpolia atď. Publikácie ÚLUV budú sa usilovať ukázať ľudové výtvarné umenie v celej šírke a hĺbke. Poznatky tradičnej ľudovej tvorby budú nám však pomáhať aj pri našej súčasnej práci vo výrobe, a to z toho dôvodu, lebo ukážu, že jedným z najdôležitejších poznatkov v nej je vedomie ľudového výrobcu o vzťahu medzi praktickou, úžitkovou a výtvarnou stránkou výrobku a maximálnym využitím vlastností prírodných materiálov na funkčne i výtvarne dokonalý výrobok.

Zborník *Slovenský ľudový textil* má slúžiť predovšetkým ako pomôcka a príručka pre pracovníkov v oblasti hmotnej kultúry nášho ľudu, teda pre pracovníkov múzeí a verejných zbierok, ktorí s ľudovým textilom v tom najširšom zmysle slova prichádzajú najčastejšie a denne do styku. Ďalej zborník má slúžiť ľudovým umeleckým výrobcom samým, aby spoznali všetky techniky slovenského ľudového tkania, výšiviek, čipiek, šitia a strihov ľudového kroja a aby tieto svoje poznatky potom preniesli a uplatnili vo svojej práci. Zborník sa zaiste stane vhodnou pomôckou aj pre poslucháčov národopisu na našich vysokých školách, najmä ak sa budú chcieť bližšie oboznámiť jednak s technologicou stránkou výroby tkaného textilu, výšiviek, čipiek i kroja, jednak so spôsobom zaznamenania a dokumentovania slovenského textilného materiálu. Hoci zborník nie

je vyčerpávajúcím prameňom poznania slovenského ľudového textilu, a to ani územne, ani historicky, ani materiálno, predsa je prvým a vážnym pokusom, ktorý chce ukázať krásu slovenského ľudového tkania, ľudovej výšivky, čipky i kroja, celú túto bohatú a svojráznu výrobnú tradíciu, lebo sa ju snaží zachytiť v prvom sumarizujúcom náčrte, po ktorom budú nasledovať nielen výskumy ďalšie, ale aj nové a dôkladnejšie publikačné zhodnocovanie našich výskumov.

Sborník bude vhodnou pomôckou aj pre našich osvetových pracovníkov, ako aj pre pracovníkov našich speváckych a tanečných súborov i profesionálnych scén, ktorí si v ňom zaiste nájdu svoje zrnie poznania a hlbšieho preniknutia do krás slovenského ľudového textilu, výšivky a čipky i do skladby slovenského ľudového kroja, aby mohli túto krásu a poznatky ešte úspešnejšie a plnšie preniesť a uplatniť vo svojej práci v súboroch a na scénach. No sborník zaiste bude mať čo povedať aj nášmu textilnému priemyslu a ostatnej výrobe či už družstevnej a remeselnej alebo priemyselnej. Tým, že odhalí túto oblasť hmotnej kultúry nášho ľudu práve zo stránky technologickej, zo stránky výrobných postupov, materiálu, farby a kompozície, ukáže na jednej strane na nedostatky, ktoré sa vyskytujú najmä vo výrobe základných pomôcok a materiálov na tkanie i vyšívanie, na výrobu čipiek i úpletov, na šitie krojov atď., ale súčasne nášmu textilnému priemyslu poukáže na potrebu kvalitných a dobrých materiálov, ktoré sú potrebné na to, aby slovenské ľudové tkanie, slovenská ľudová výšivka i čipka nadobudli znovu svoju hodnotu a nevšednú krásu trvácnosťou a farebnou stálosťou svojho materiálu. Textilnej výrobe sborník pomôže ešte aj iným. Ak sme v posledných rokoch mohli badať isté využívanie ľudových motívov a prvkov v priemyselnej a drobnej textilnej výrobe, veríme, že sborník ukáže a odhalí celé pramene, ako táto výroba bude môcť ešte smelšie a plnšie čerpať z ľudových vzoriek tkania, vyšívania i čipiek.

Slovenskí ľudoví umeleckí výrobcovia prenášajú, udržiujú a v nových podmienkach ďalej rozvíjajú slovenské národné bohatstvo, ktoré nebolo doteraz ešte dôkladne zhodnotené a ktorého význam nebol plne ocenený. Ako inštitúcia slovenskej ľudovej umeleckej výroby považuje si preto ÚEUV za povinnosť aspoň skromným príspevkom poukázať na jeho krásu, hodnotu i pokrokovosť ľudového textilu.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave mieni na ceste, ktorú naznačuje tento sborník, pokračovať, pričom veríme, že našimi publikáciami osvetlíme mnohé doteraz neznáme a nespracované, prípadne neraz aj zaznávané stránky dejín výrobných spôsobov a pracovných i sociálnych vzťahov hmotnej kultúry ľudu, a to najmä tým, že zachytíme a spracujeme staré výrobné techniky všetkých druhov a oblastí ľudovej umeleckej tvorby. Hľadisko technologicke, ktoré je pre túto časť publikačnej činnosti ÚEUV prvoradé a základné, pomôže odkryť ďalšie stránky vývoja slovenskej hmotnej kultúry v minulosti, aby sa poznatky takto získané dali využiť na obohatenie a skrášlenie súčasného života nášho pracujúceho človeka.

DR. ADAM PRANDA

T K A N I N Y

K SLOVENSKÉMU LUDOVÉMU TKANIU

A JEHO TECHNOLOGII

ANNA BARTOŠOVÁ

V príspevku rozoberieme vo všeobecnosti slovenské ľudové tkaniny, ako ich nachádzame pri prieskumoch na dedine, pričom si všimneme aj ich spracovanie z textilných surovín. Dotkneme sa i pestovania surovín, pokiaľ sú naše, domáce. Príspevok k technológiám slovenských ľudových tkanín vychádza zo štúdia ľudového textilu a technologických postupov v ľudovej výrobe. Budeme rozoberať predovšetkým tkaniny, ktoré má Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave vo svojich dokumentačných zbierkach. Poznatky rozširujeme o údaje získané na prieskumoch. Treba pripomenúť, že podrobný výskum tkanín bol zameraný doteraz len na niekoľko oblastí, takže naša štúdia nevyčerpáva celú rozsiahlu látku a nezaohybuje obraz všetkého textilu na území Slovenska. Najmä z týchto príčin je len príspevkom k tejto problematike.

Aj keď máme ukážky tkanín z rozličných krajov Slovenska a spracovaný ich rozbor materiálovo i kresobne, chýbajú nám špeciálne pomenovania tkanín, vzoriek a motívov niektorých oblastí, lebo sú v každom kraji iné, ba stáva sa dokonca, že sa odlišujú aj v susedných dedinách. Odborná terminológia pre textil v slovenskom jazyku nie je dosiaľ dostatočne ustálená a kodifikovaná. Preto neraz používame — najmä pre väzby — niektoré neslovenské alebo ľudové názvy. Pre určitú väzbu alebo vzorku použijeme jednotné pomenovanie kvôli stručnému vyjadreniu. Keby sme chceli pri opise jednotlivých textilií vymenovať všetky krajové alebo miestne názvy, musel by už byť celý výskum tkanín skončený a museli by byť pevne ustálené pomenovania tkanín, motívov, ornamentov, ako aj nástrojov a úkonov pri práci tkáčakej v jednotlivých miestach a oblastiach.

Rozoberieme najprv materiál, z ktorého sa tkalo a tká, pokiaľ je to materiál domáci (lan, konope a vlna); ďalej si všimneme jeho spracovanie a nástroje, ktoré sa pritom používajú. Zmienime sa aj o príprave materiálu na tkanie a o tkaní samom, ako sa na vidieku dodnes robí. Konečne preberieme aj väzby, vzorky a motívy, ktorými sa ľudové tkaniny tvoria a ozdobujú.

I

MATERIÁL A JEHO ZÍSKAVANIE

Textilný materiál rozlišujeme podľa pôvodu na materiál prírodný a umelý. Prírodný rozdeľujeme na materiál rastlinného a živočíšneho pôvodu. Každý má svoje osobitné vlastnosti a teda aj upotrebenie.

1. Prírodný materiál

Z materiálov rastlinných sú pre nás najdôležitejšie lan, konope a bavlna, zo živočíšnych ovčia vlna. S týmito druhmi materiálov sa najčastejšie stretávame pri prieskume tkanín na našom vidieku. Výroba tkanín bola odpradáva jednou z najdôležitejších domácoch prác, ktorou sa zamestnávali najmä ženy. Ženy sa museli starať, aby mala rodina vždy dosť odevov a zásob tkanín. Slovensko zaujímalo a ešte dodnes zaujíma popredné miesto medzi ostatnými krajinami, v ktorých sa obyvateľstvo zamestnáva domácim spracovaním textilných surovín a tkaním. Už z dávnej minulosti starých Slovanov sa zachovali historické dôkazy, ktoré svedčia o vyspelej textilnej tradícii.¹ Táto domácka výroba tkanín sa udržala ešte na veľkej časti nášho územia až donedávna, niekde dodnes. V poslednom období, najmä vplyvom industri-

lizácie, tká sa už menej a len v zimných mesiacoch, zriedka na jar alebo v lete. Aj keď si strojové tkaniny získali obľubu u nášho obyvateľstva pre svoj dobrý vzhľad a nižšiu cenu, predsa sa ešte stále po domácky vyrábajú odevné i hospodárske tkaniny. Pestovanie lanu a konopí a chov oviec pre vlnu sú teda u nás odpradáva zvláštne a dnes štátom podporované ako produkcia surovín hospodársky veľmi dôležitých.

a) Lan

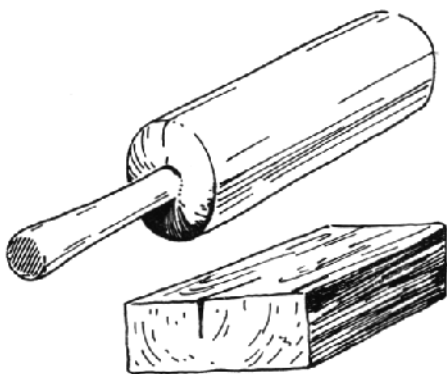
Opíšeme v krátkosti postup prác okolo lanu, ako sme ho zaznačili v dedinách pri Prešove.

Na jar sa semeno vysieva na pole v apríli alebo až v máji. Onedlho vypučí zo zeme a rastie, pričom, najmä keď je veľa plevelu, vyžaduje pletie. Kvitne drobným bledobelasým kvietkom, z ktorého dozrievajú plody. Plody sa na okolí Prešova volajú *hlávky* alebo *šušničky*. Lan je v zemi celkom desať až jedenásť týždňov. Keď začne žltnúť a hlávky začnú dozrievať, treba ho trhať.

Vytrhaný lan sa potom ďalej spracúva. V stodole sa vytrhaný lan orafe. Nástroj, ktorý sa pritom používa, sa volá *ráf* (fot. č. 4). Je to drevená doska položená na dvoch podstavcoch. Uprostred nej je pribitá menšia doska, v ktorej je zospodu vbité asi 15 dlhých železných klinčov. Na ráfe poodpadajú hlavičky. V každej z nich je 6—8 semien. Hlavičky sa potom rozdrvia na mlynčeku alebo sa vysypú očistené na *poštvu*, veľký kus plátna zo štyroch širok zošitý. Na slinku sa hlavičky nechajú vypukať. Takto sa získavajú semená.

Keď sa lan orafe, povieže sa do malých snopkov a dá sa na jeden týždeň močiť do vody. Na máčanie lanu a konopí majú zriadené *močidlá*. Sú to jamy asi dva metre hlboké, vykopané pri jarku, aby voda mohla vtekať a odtekať. Niekedy si dve alebo tri ženy namočia lan do jedného močidla a oddelia palicami. Keď je lan vymočený, *poštuchá sa*, t. j. postaví sa do kôpok na poli a suší tri až štyri dni, niekedy dlhšie, až uschne.

Suchý lan sa tlie *kyjankou* (obr. č. 1) a ešte raz sa presuší alebo na slinku, alebo v peci druhý deň po pečení chleba. V peci sa lan nechá dva dni až týždeň, potom sa trie na *trlici trlom* (fot. č. 1). Tým sa zbavuje *pazderia* a zmäkčuje sa. Trlica je podstavec, na ktorom je upevnený drevený žliabok. Do tohto žliabku zapadá trlo,

Obr. 1. *Kyjanka*, drevený nástroj na spracovanie surového vlákna

ktoré je na spodnom okraji zakončené ostrou hranou a na boku vybieha v rukoväť. Spôsob práce je tento: Ľavá ruka pretahuje lan na trlici pod trlom, zatiaľ čo pravá ruka trlom lan trie. Na podstavci trlice je priečka, kde si žena pri práci stane jednou nohou, aby sa trlica nepohybovala a aby sa lepšie pracovalo. Lan sa ešte raz spracuje na trlici *trepáčom*, ktorý sa podobá trlu, ale je kratší, tiež s rukoväťou a spodnou hranou. Týmto sa lan ďalej zmäkčuje.

Keď sa lan otrepe, oddrapuje sa na *oddrapovačke*. Je to drevená doska, na ktorej je pribitá druhá doska s klincami podobne ako na ráfe, ale zubov má až 60 v šiestich radoch, krajných 10 z každej strany v železnom páse. Ako sa lan oddrapuje, ukladá sa na kopu po malých množstvách, tzv. *hřstkách*, ktoré sa ukladajú po dve.

Ďalej sa spracúva na *pačesovačke*; pačesuje sa (fot. č. 5). I pačesovačka je zostrojená na tom istom princípe ako ráf a oddrapovačka. Upevňuje sa na dosku alebo stojí na nôžkach. Stred dosky je celý pobitý železom a zuby sú celkom nahusto, takže vlákno sa zbavuje aj najmenších zvyškov odpadu a načisto sa pačesuje. Prítom sa aj triedi podľa kvality na tri skupiny, 1. najkvalitnejší lan, 2. menej kvalitné *pačesy*, 3. odpadové *zreby*.

Z dvoch hřstok sa urobí jedna. Hřstka sa skrúti a na konci sa urobí hlavička. Hřstky sa skladajú do *vencov* (fot. č. 6). Na jeden veniec ide 12 hřstok. Takto upravený lan sa odkladá do sy-

panca, kde leží pripravený na zimu, až sa začne priasť.

b) Konope

Podobný postup je aj pri pestovaní a spracúvaní konopí.³ Táto rastlina, citlivá na chlad, sa vysieva až v máji. Je to rastlina dvojdomá. Časť siatby vyrastie ako rastlina práškovitá, druhá plodínová. Práškovité rastliny sa volajú *poskovné, poskovky*, plodínové *materné, matierky*. Plodínové rastliny sú hrubšie, poskovné majú vlákno jemnejšie.

Keď konope vyrastú a dozrejú, trhajú sa. Býva to v auguste až v septembri. Najprv sa sušia na poli, potom sa namočia do močidla na dva týždne. Mokré konope sa viažu do snopkov a sušia na slnku tri až štyri týždne. Z materných konopí treba najprv vymlátiť semeno, len potom sa môžu namáčať.

Po vysušení sa konope pozbierajú, trú sa na trlici podobne ako lan, pričom sa tak isto berie po hŕstkach. Keď sa vlákno vytrie, urobí sa z neho vrkoče a ide sa do mlyna, kde sa na stupách tlie. Prinesené vrkoče sa poskladajú na veľký drevený podstavec, ktorý je vytvorený tesne do kruhu s dovysoká nastávanými polehami a obtiahnutý dvoma železnými obrúčkami. Na tomto podstavci sa potom vrkoče konopí pobúchajú silným dreveným kladivom, ktoré uvádza do pohybu valec otáčaný voľou. Pritom sa musí dbať, aby sa vlákno nepoškodilo. V mlyne potličené konope sa doma ďalej spracujú na trlici trepáčom ako lan⁴ (fotografia č. 2).

Niektoré ženy nenosia konope do mlyna, ale tlieu doma na kláte *kyjom*. Najprv tlieu celý vrkoč surového vlákna, potom ho rozpletú a ďalej trepú *trepáčom* a česú na *odieračke*. Prečesávaním sa odstráni pazderie, ktoré sa predtým neodstránilo trením na trlici. Okrem toho sa prečesávaním konopné vlákno ešte ďalej zmäkčuje (fot. č. 3).

Pri česaní sa konope, rovnako ako lan, triedia na bezohybné vlákno, *pačesy* a najmenej kvalitné *klaky*, pri Bardejove nazývané *verchovky*.⁴ Keď sú konope takto roztriedené, robia sa vence ako z lanu, a to tak, že v jednom venci je dvanásť hŕstok. Vence sa odkladajú na vzdušné miesto.

Pri opisovaní pracovných postupov a spracovania týchto dvoch textilných surovín, t. j. lanu a konopí, treba ešte dodať, že sa teraz pestujú v rámci plánovaného hospodárstva

na JRD a ŠM. Štát podchytil a podporil významnú produkciu lanu a konopí, pričom veľký dôraz kladie na to, aby sa konope a lan zoberali z poľa vtedy, keď dávajú najkvalitnejšie vlákno. Pravda, v tomto prípade ďalej sa už spracúvajú priemyselne, takže odpadá súkromné spracovanie uvedenými postupmi.

c) Bavlna

Z ostatných materiálov rastlinného pôvodu je najznámejšia bavlna, ktorá zaujíma popredné miesto aj v našich ľudových tkaninách. U nás sa pestuje iba pokusne. Bavlnu, ľudove *pamok, pamuk*, na východnom Slovensku *pamut*, ľud si obľúbil pre pestré farby, prístupné ceny a pevnosť. Tým, že ju prijal za svoju, bavlna sa stala materiálom ľudovým, lebo práve z nej vytvorili ženy najkrajšie tkaniny na odev i pre domácnosť. Veľkou výhodou bavlny oproti lanu a konopiam je, že sa dostáva do rúk ženám už v pradeniach strojovo spracovaná a odpadá teda namáhavá práca s prípravou, pradením a namotávaním.

Najväčší dopyt bol po pestrých intenzívnych farbách. Do osnovy sa používala bavlna súkaná dvojpramenná nižších čísel, t. j. hrubšia, napr. 12/2, 14/2, 16/2, do útku aj jednopramenná, jednoduchá nesúkaná bavlna vyšších čísel. Každá vzorka vyžaduje určitú hrúbku pamuku v osnove a útku, napr. ripsové, ždiarske alebo preberané východoslovenské vzorky potrebujú nesúkanú jednopramennú bavlnu do útku, lebo krásne splyva v jednoliatu plochu a kryje osnovu.

Z nedostatku tenkého materiálu a z nedostatku farebného pamuku siahali ženy pri výrobe tkanín k náhradkovým materiálom. Sú to farebné bavlny na háčkovanie a vyšívanie, umelý hodváb a cverny. Pre materiály majú svoje osobitné názvy, ktoré vznikli z pôvodných názvov používaných v obchode alebo z pomenovania značky, napr. *dumucu* je bavlnka DMC v pradienkach, *merkadlo* je perlovka v kľbkách. Niekedy používali do útku — hlavne na ozdobných prikrývkach — aj bavlnu *froté* v pradienkach, ktorá je na pletenie. Inokedy zas vypárali kus starej hlavnice, aby získali pestrý materiál na zápäsky.

d) Vlna

Z materiálov živočíšneho pôvodu je významná ovčia vlna, ktorá sa na Slovensku spracúva

ručne po domácky, alebo strojovo. Získava sa chovom oviec, a to niekde len bielych, inde zas len čiernych. V niektorých krajoch alebo na dedinách majú ovce čierne aj biele. Podľa toho má určitý kraj vlnenú tkaninu vo farbách bielej, tmavohnedej až čiernej alebo mliečanej, sivej, ktorá sa niekde volá *burá* alebo *búravá*.

Ovce sa strihajú dva razy do roka. Jarné strihanie dáva kvalitnejšiu vlnu ako jesenné. Pred strihaním sa musia ovce zahnať do vody, aby sa vlna očistila. Obyčajne aj na druhý deň sa strihajú veľkými nožnicami. Niekedy sa ostríhaná vlna ešte operie. V niektorých krajoch vlnu neperú, lebo práním stratí masť a tým aj svoju prirodzenú impregnáciu. Kvalita vlny sa poznáva podľa dĺžky vlasu a podľa počtu kučier. V priemysle sa rozoznáva vlna česaná a mykaná. Česaná sa spracováva vo vyšších číslach, t. j. v tenšom vlákne; je kvalitnejšia a dlhšia. Je to vlna výberová.

Pri praní ovčej vlny sa musí dbať na to, aby sa nepolepila. Vlnu kladú do koša, prepláchnu vodou a vysušia na slnku. Pretože býva veľmi často zlepená ešte nečistotou, pred pradením sa rozčuchre a potom podriape *kramplami*. Driapanie, kramplovanie, robí sa tak, že sa vlna na dvoch doskách pobitých kožou a so zahnutými drôtikmi po malých množstvách prečesáva (fot. č. 7). Keď je odčapovačka (krampl) plná rozčesanej vlny, vlna sa zoberie a v kramplovaní sa pokračuje ďalej. Takto spracovaná vlna je pripravená na pradenie.⁵

2. Umelý materiál

Umelý materiál, ako sme už uviedli, používa sa najmä v poslednej dobe ako náhradka za bavlnu. Obľúbené sú najmä určité príznačné farby umelého hodvábu a *lacetu*, napr. cukríkovorúžová, svetlofialová a ostatné pastelové farby. Používaním týchto umelých materiálov značne sa znížila výtvarná hodnota tradičnej ľudovej tkaniny.

II

PRADENIE A PRÍPRAVA MATERIÁLOV NA TKANIE

Skôr než preberieme vlastnú technológiu slovenských ľudových tkanín, rozoberieme prípravu textilného materiálu na tkanie.

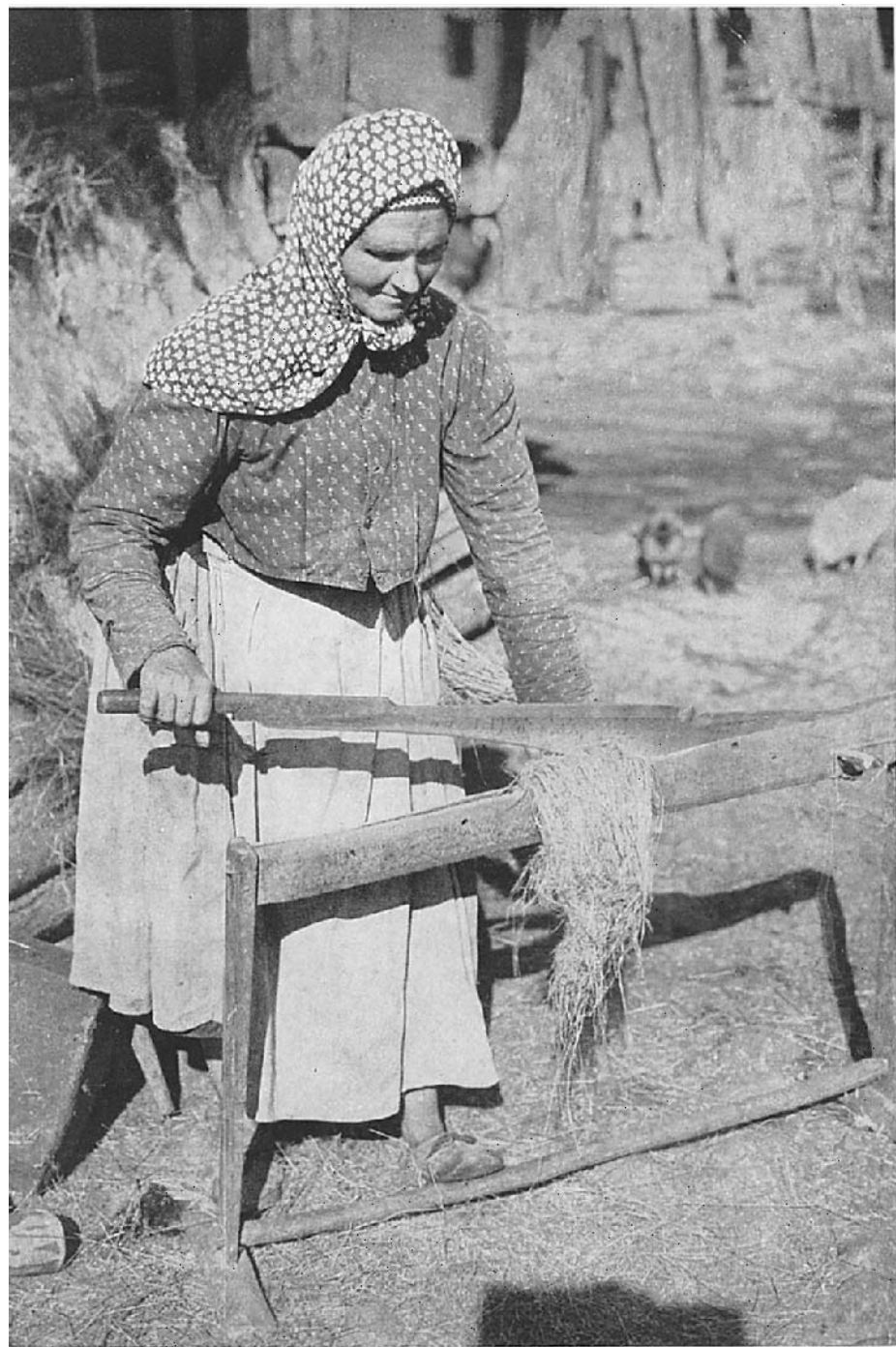
1. Pradenie

Ľan, konope i vlna sa na ľudový textil pradá doma ručne. Dnes sa už od ručného pradenia upúšťa vplyvom industrializácie nášho vidieka. Veľmi starý spôsob pradenia vlny je *druganie*. Je to pastiersky spôsob pradenia. Pod pazuchou sa drží nespradená vlna a nakrúca sa priamo na *vretienko* alebo na *paličku*, tzv. *drugu*. Takto spradená vlna sa vyznačuje mäkkosťou a možno ju použiť do útku.

Keď sa skončia jesenné práce na poli, začínú ženy doma priať. Staršie ženy ešte prv, než nastane jeseň. Pradie sa na *praslici*, ktorá sa v Liptove a na vých. Slovensku volá *kúdeľ*. Praslica je drevený podstavec, na ktorej je upevnená surovina, z ktorej sa pradie, t. j. *kúdeľ*. Z kúdele sa vyťahujú vlákna, ktoré sa spriadajú na *vretene* alebo na *kolovrate*. Spradená priadza sa nakrúca na *vreteno*, zvané aj *vretienko* (fot. č. 9). Je to jednoduchá palička na oboch koncoch kužeľovite zúžená. V dolnej časti má umiestené drevené koliesko, ktoré udržiava navinutú priadzu a zachováva rotáciu. Žena pri pradení pravou rukou namotáva priadzu na vretienko, pričom ním vráti, čím zakrúca priadzu, aby bola pevná a celistvá. Ľavá ruka zatiaľ vlákno z kúdele potahuje, zrovnáva a skrúca. Keď je vretienko plné, odloží sa a vezme sa ďalšie.

Praslica je jednoduchý drevený nástroj, ktorý sa skladá z troch častí. Sú to a) *podrúčka*, b) *prisedačka*, na východnom Slovensku nazývaná *príšidkou*, a c) *kužeľ*, niekde *kružálek*. Prvá časť je vyše pol metra dlhá a z jednej strany sploštená, aby sa dala na ňu sadnúť. Na nesploštenom okrúhlom konci má otvor, do ktorého je zasadená *prisedačka*. Prisedačka je skoro pol metra vysoká. Na rozdiel od nástrojov používaných na spracúvanie surového vlákna, ktoré sú čo najjednoduchšie a nezdobené, sú nástroje, s ktorými žena pracuje v dome, umne ozdobené vylietvaným kovom a rezbami. Vidíme to najmä na *prisedačke* a na tretej časti praslice, na *kuželi*. Kužeľ sa nasadzuje na nadstavec (*hlboké*) *prisedačky*. Na kužeľ sa naviaže urovnaný ľan alebo konope, z ktorých sa pradie. Opáše sa ozdobným opaskom, ktorý je pozošľaný z pestrých odstrižkov a farebne olemovaný. Táto na praslicu pripevnená surovina (ľan alebo konope) sa volá *kúdeľ*.

Pohodlnejšie a rýchlejšie je pradenie na *kolo-*

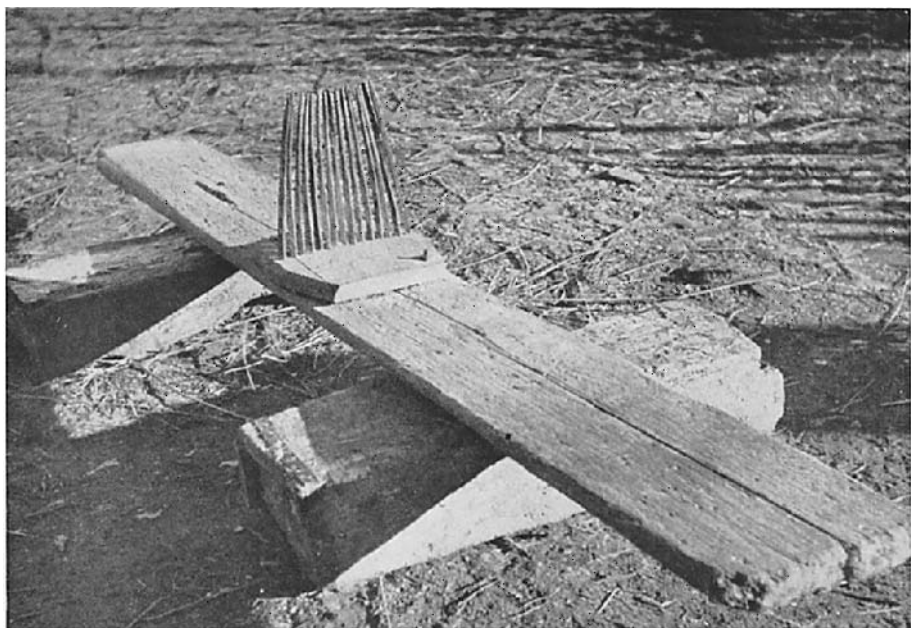
1 Trlica, nástroj na spracovanie surového vlákna

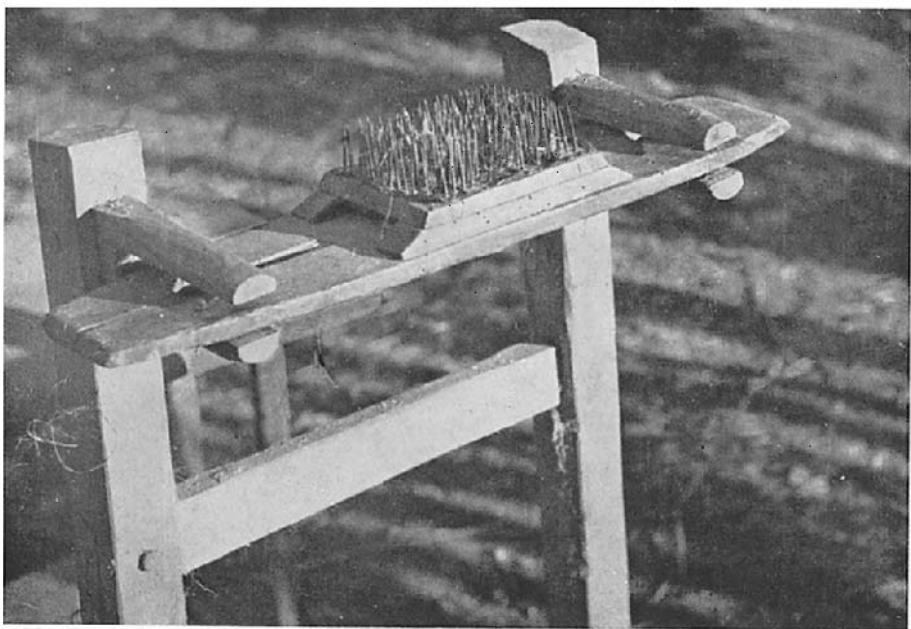
2 Trepanie konopi

3 Česanie konopi

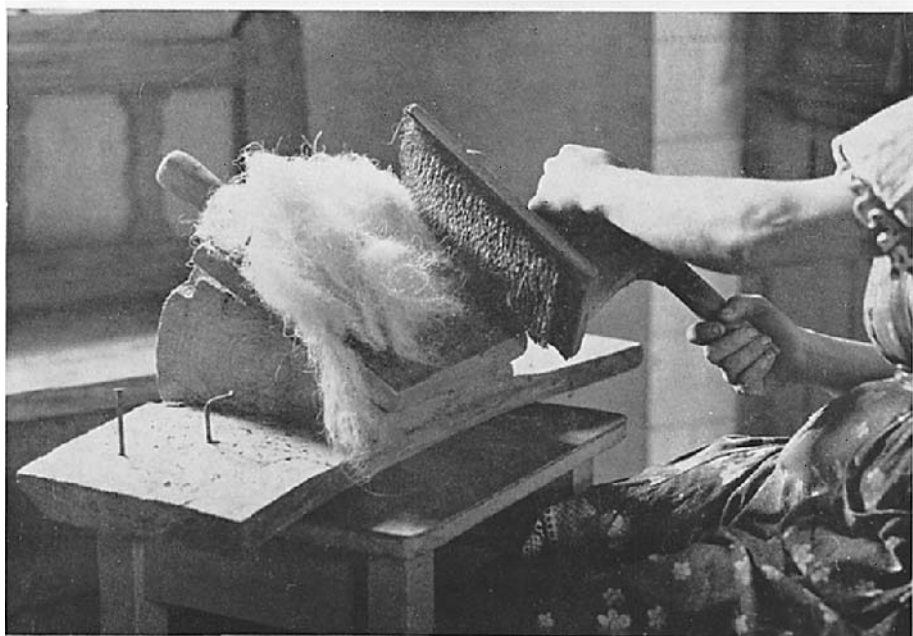
4 Ráf, nástroj na spracovanie ľanu a konopí

5 Pačesovačka, nástroj na česanie ľanu a konopí

6 Viazanie lanového vlákna do vrecov

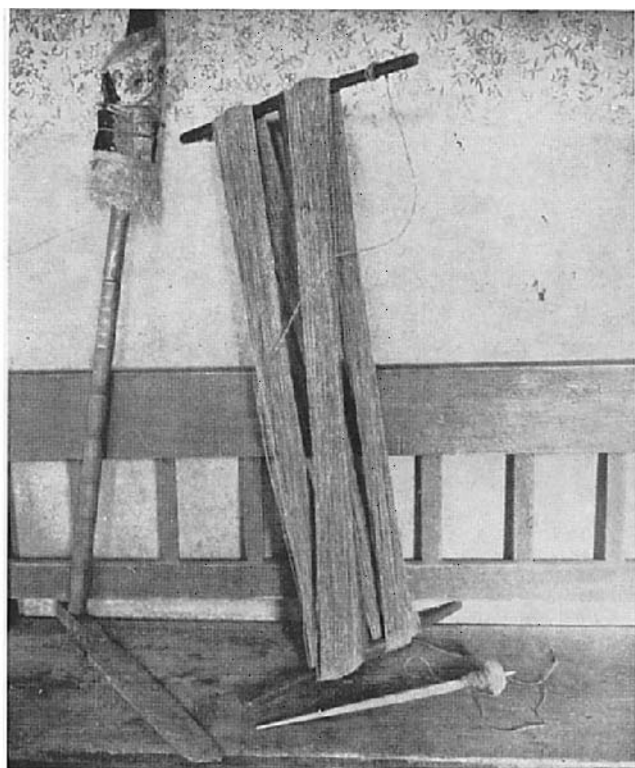
7 Driapanie (krampľovanie) vlny

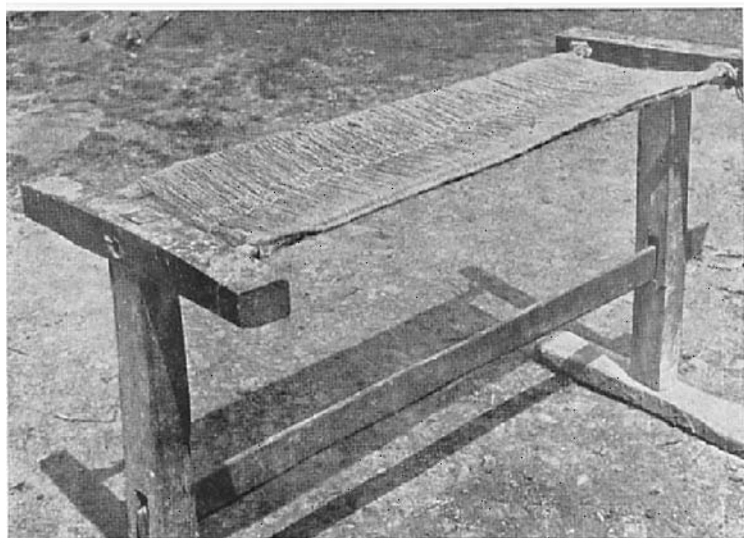
8 Kolovrat, nástroj na pradenie

9 Pradenie vlny v Rejdovej

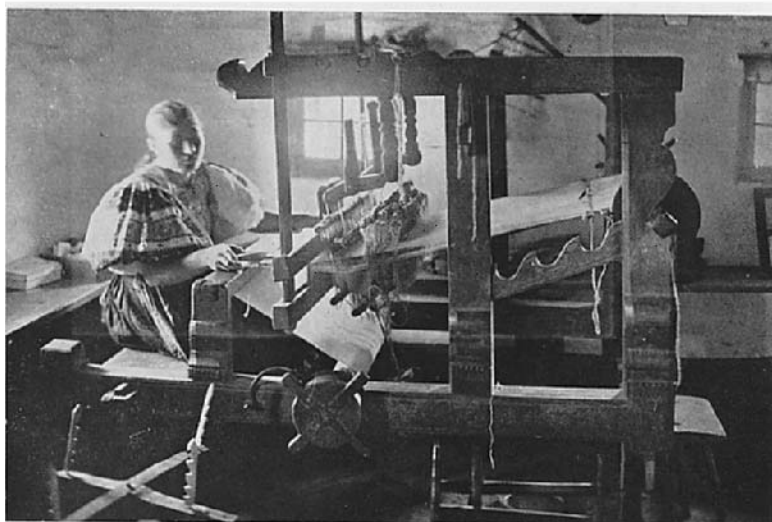
10 Motovidlo s priadzou, vretienko, praslica

11 Krosienka na viazanie nitelníc s hotovými nitelnícami

12 Ždiarska vzorka na tkanom farebnom páse rukávov

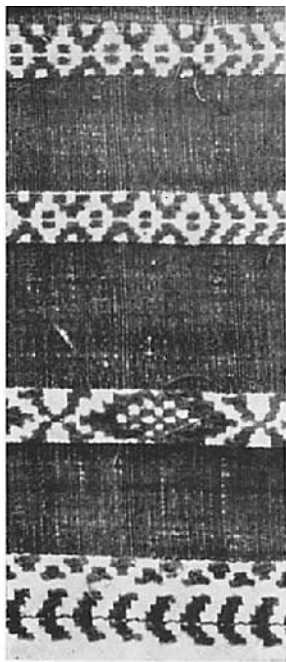
13 Tkanie v Očovej

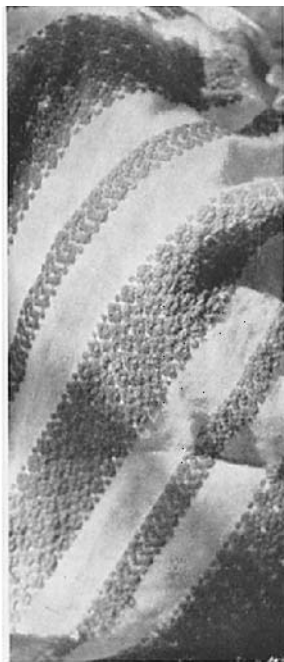
14 Žena v pracovnej zástere z Polomky

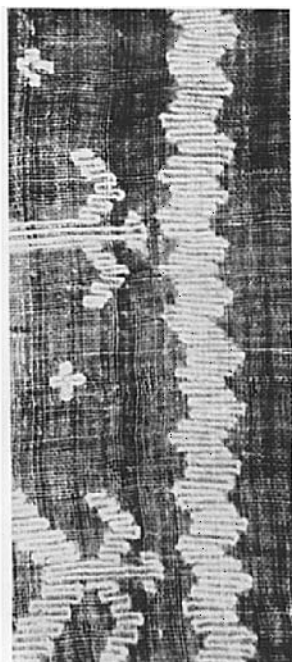
15 Žena vo sviatočnom kroji z Velkého Lipníka

16 Detail ručníka tkaného rip-
som a flotážami

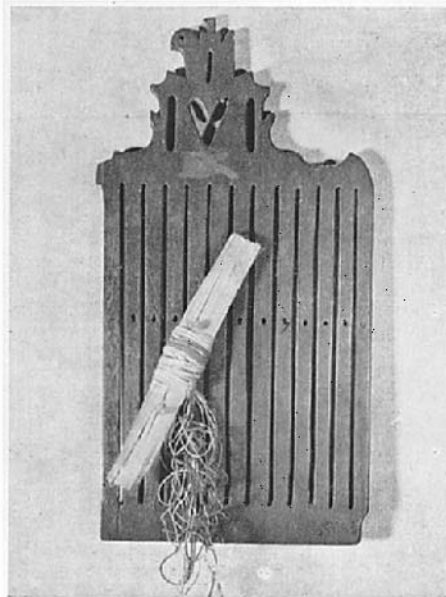
17 Zajda — batoh uviazaný
z obrusa

18 Motívy ždiarskej pôlky
(rajntucha)

19 Vzorka perín a záhlavkov v Niž. Repašoch

20 Krosienka na výrobu tkaníc

vrate (fot. č. 8). Kolovrat sa uvádza do pohybu nohou; žena oboma rukami môže vlákna urovňovať a vyberať odpad, ktorý sa ešte nájde.

Pradenie je jednou z najmilších prác vidieckej ženy a je aj spoločensky významné pre život dediny. Pri pradení sa židé ženy do niektorých domov, aby si pri práci aj pohovorili. Dievčatá zas, aby sa pobavili medzi sebou i s mládencami, aby sa zasmiali a zaspievali, niekedy aj zatancovali.

Pri pradení treba dbať na to, aby bola niť pevne skrútená, hladká a čím tenšia. Ženy si obyčajne pri pradení občas naslinia prsty. Domáca gazdina ponúka ohlieb alebo kyslú kapustu, aby mali dosť sily.

Toto je doterajší spôsob pradenia lanu a konopí. Starší, pohyblivý spôsob pradenia bolo druganie. Prv, ba ešte i dnes, sa v zapadlých dedinách nepoužívala praslica, ale len samo vreteno. Ženy mali na hlave pod šatkou priviazanú kúdel vlákna, z ktorej aj pri chôdzi spriadali niť na vreteno. Hlava ženy nahrádzala praslicu.* Podobným spôsobom ako lan a konope pradiť sa aj vlna na praslici a kolovrate, iba s tým rozdielom, že už to nie je výhradne ženská práca. Vlnu pradiť aj mužovia, ktorí v niektorých krajoch zasahujú do domácej výroby tkanín aj pri iných prácach z vlneného materiálu.

2. Vlastná príprava priadze

Z plných vretienok sa priadza zmotáva na *motovidlo* (fot. č. 10). Motovidlo je tyč zakončená dvoma priečnymi palicami, ktoré však nie sú nasadené rovnakým smerom, ale krížom, jedna na druhú kolmo. Pri namotávaní na motovidlo treba presne počítat, koľko nítí má byť do jedného *pásmu*. Obyčajne je to 30 – 40 nítí. Dvadsať pásem tvorí jeden *lakeť*. Keď je lakeť namotaný, pradené sa sníme. Na tenké vlákna idú dva lakte do jedného pradenia, pri veľmi tenkej priadzi dva a pol lakta. Polomechanické motovidlo, ktoré sa často používa na našom vidieku, je tzv. *hospel*. Je to ozubené koleso, ktoré samočinne po 25 alebo 30 obrátkach klopne.

Aby bola lanová a konopná priadza čím belšia, treba pradienka vyvárať vo vode, do ktorej sa pridá za mišku popola z tvrdého dreva. Vyvára sa alebo v diežach s otvorom na dne, alebo na sporáku vo veľkom hrnci. Na spodku hrnce je slama, aby pradená neprihoreli. Lan je vyva-

rený za hodinu, konopné vlákno sa vyvára pol dňa. Keď sú pradené vyvarené, idú ich ženy plákať (*plukať*) na jarok. Pri plákaní pradenami rýchle pohybujú v tečúcej vode, aby z nich vyšiel lúh. Potom ich perú tak, že ich položia na kameň alebo na drevenú lavičku a bijú po nich *kyjankami*. Do rána sa nechajú pradienka v studenej vode, potom sa vyžmýkajú, roztrepú a zavesia sušiť. Aby bola priadza belšia, dávajú niektoré ženy pradená vymrznúť. Iné zas tvrdia, že to vláknu škodí. Vlákno zamrzne, pradená stvrdnú, no postupne, ako ubúda vlhkosti, sú čoraz mäkkšie. Keď je vlákno suché, škrobiť sa čiže *krochmáli*, pričom sa do škrobu z pšeničnej múky pridá aj trochu loja, aby bol masťný. Nakoniec sa lan alebo konope znovu vysušia a v pradenách sú prichystané na tkanie.

3. Príprava osnovy

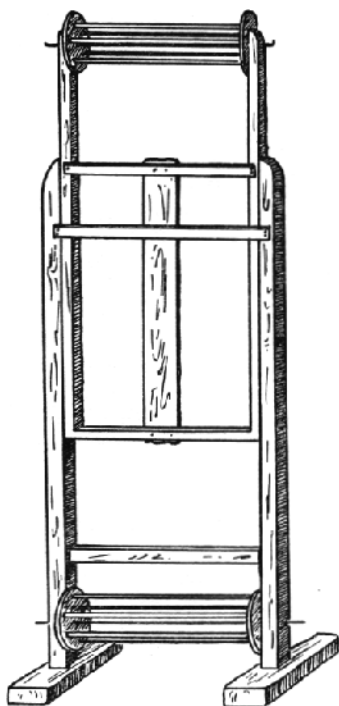
Prv ako sa začne tkať, treba prichystať *osnovu*, t. j. sústavu rovnako dlhých nítí, ktorá sa potom navinie a napne na *krosnú*, aby sa mohlo priečne pretkávať.

Priadzu treba najprv natočiť na *osnovné cievky*, ľudove nazývané aj *fajfy*. Pri *špulantí*, t. j. navíjaní na fajfy, sa používa tzv. *smertka* (obr. č. 2). Prv sa používalo *navíjadlo* (*víjadlo* — obr. č. 3). Pradienka sa rozkrúti, roztrasie a navlečie na smertku. Fajfa sa dá do tzv. *špulára*, nástroja na cievkovanie, ktorý sa rukou obracia, pričom žena sedí na stoličke. Na tkanie plátna treba prichystať šestnásť *špúlok*. Podľa toho, koľko má žena lanu, určí si, akú dlhú chce mať osnovu. Základnou mierou je *rif*, približne 79 cm. Na jeden *krušok*, t. j. bal plátna, je potrebná dvadsať-jedenrífová alebo dvadsaťdvarífová dlhá osnova. Obyvkle sa nasnuje aspoň 42 rífov na dva krušky — baly plátna.

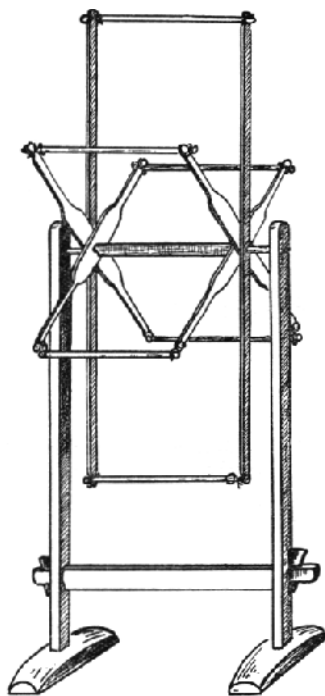
Vlna zostáva na kľbkách a zmotáva sa do takých kľbiek, koľko chodov, tzv. *gangov*, je na *brde*, čiže aká široká má byť tkanina. Obyčajne sa spraví 8 kľbiek a snuje sa z nich 14 pásem. Nasnújú sa najviac 4 siahý.

4. Snovanie

Keď je priadza navinutá na fajfy, navlečú sa fajfy na špagát alebo na paličky do stojana, ktorý sa volá *fajfenica*, a začne sa robiť osnova,

Obr. 2. *Smrčka*, drevený nástroj na navíjanie priadze

Obr. 3. *Navíjadlo*, drevený nástroj na navíjanie priadze

číše snovať na snovadle. *Snovadlo* alebo *snovadlica* (obr. č. 4) je veľký drevený nástroj, ktorý sa skladá z 2–6 rámov spojených pozdĺžnou osou, t. j. okrúhlou palicou, ktorá je uprostred izby upevnená na zemi a v povale. Na snovanie sa používa drevený *piest*, ktorý sa volá aj *piet* alebo *pramiatko*. Je to doštička, do ktorej je vyvŕtaných 16 dierok. Do každej diery piesta sa navlečie niť z jednej fajfy. Všetky niť idú z jednej strany piesta na druhú, kde pretiahnuté sa zviažu dovedna a upevnia hore na snovadle. Spoločný prameň priadzi zo šestnástich cievok sa ovinuje pevne okolo snovadla. Pri snovaní sa musí dať pozor na poradie nití, na tzv. *kríž*. Preto sa musí prstami druhej ruky, ktorá nedrží piest, prebrať jedna nitka hore a jedna dolu. Tento kríž sa potom zachová aj na hotovej osnove. Na snovadle sú pripevnené kolíky hore aj dolu vždy dva blízko seba, aby sa na ne zaviesli kríže. Pri nich je ešte tretí, ktorý drží koniec osnovy.

Keď sa kríž prstami preberie, navlečie sa na kolíky a potom — ako sa snovadlo voľne otáča — ukladajú sa pramene nití pevne okolo snovadla stále nižšie až k dolným kolíkom, ktoré zachycujú spodný kríž. Tento kríž vzniká už nie jednotlivými nitkami, ale prameňmi, pásmi, ako šli zhora nadol a zdola nahor. Pri neskoršom navíjaní osnovy na krosná sa tento kríž upevní na koniec návaja.

Počet nití v osnove sa riadi podľa toho, aké široké plátno sa bude tkat a v akej hustote. Z jemného ľanu sa robí osnova na 15–14, z hrubšieho na 10–9 pásem. V jednom pásme je 2×16 párov nití. Vlnené tkaniny sa snujú zo šiestich klbiok, keď je 30 párov nití v jednom pásme. Osnova na súkenný postav má 5–6 pásem, teda 300–360 nití. Vlna sa nesúka z fajfy, ale klbiok položených do riečice (*rešeta*) alebo slameníčiek.

Keď je nasnovaný potrebný počet nití, sníme sa osnova, ktorú na východnom Slovensku volajú *klúč*, zo snovadla, a to tak, že sa celý osnov-

ný prameň zhora nadol rukou zapletá práve tak, ako sa pri háčkovani háčkuje retiazka. Ľavá ruka pevne drží osnovu, aby sa nijaká nitka neoddelila, a pravá ruka háčkuje retaz tak, že z prvej slučky tvorí ďalšie.

5. Navíjanie na krosná

Navíjanie na krosná je veľmi dôležitá práca, lebo od správneho napnutia osnovy závisí zdarný výsledok celého tkania. Pri navíjaní osnovy na krosná treba zasa rozviazať postupne retaz osnovných nití a osnovu napnúť v stanovenej šírke. Na to sa používa hrebeň, ktorý na výcho- de volajú *rejka*. Je to drevený nástroj v podobe hrebeňa, do ktorého sa opatrne poukladajú jednotlivé pramienky osnovy po jednom alebo po dvoch, a to rovnomerne husto po celej šírke. Potom sa hrebeň zhora zatvorí, aby priadza nevyklzla. Ako sme už uviedli, koniec osnovy sa upevní na krosná na valec, a to tak, že sa do ohybov jednotlivých pramienkov priadzi vloží palička, ktorá sa upevní na valec.

Pri natáčaní osnovy na krosná sa zúčastňuje viac žien. Dve ženy točia valcom, tretia drží,

tríme priadzu, štvrtá drží rejtiku. Pletenec sa pomaly rozvážuje, pričom sa osnova musí neustále držať napnutá oboma rukami, ktoré robia akoby kroky, t. j. prichytávajú napnutú osnovu vždy ďalej. Ruka, ktorá sa uvoľní, osnovu občas poklope a potrasie, aby sa zachytené nite uvoľnili. Keď je už osnova skoro celá navinutá a na konci sa objaví nitový kríž, založia sa *šínky*, drevené palice trojhranné alebo ploché, a začne sa naberat, t. j. navliekať jednotlivé nite do nitelníc, a to v poradi, ktoré určuje kríž.

III

NÁSTROJE PRI TKANÍ A ICH POUŽITIE

Pri tkaní sa používajú viaceré nástroje a pomôcky, ktoré rozoberieme spolu s ich použitím.

1. Krosná a ich súčiastky

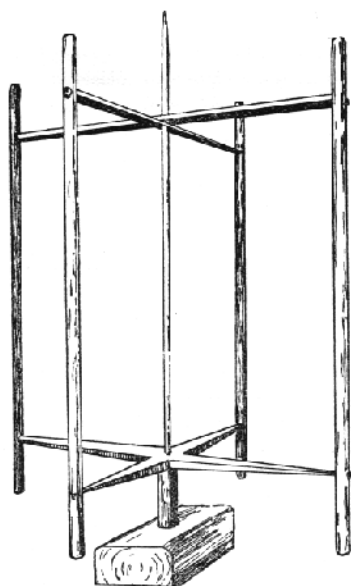
Nástrojom na tkanie sú *krosná*, ktoré nachádzame skoro v každej domácnosti v oblastiach, kde sa tká. Krosná sú tak zostrojené, že sa ľahko dajú rozložiť a zase zložiť, aby v izbe neza- vadzali v dobe, keď sa netká, t. j. od Veľkej noci až do zimy. V lete bývajú teda obyčajne odložené. Niektoré ženy tkajú aj v lete, a to alebo v izbe, alebo v stodole.

Krosná sú zhotovené z tvrdého dreva a bývajú ozdobené vyrezávanými ornamentami (fot. č. 13). Jednotlivé diely krosien, opatrené zá- rezmi, ktoré do seba zapadajú, tvoria pevnú, nepohyblivú základnú kostru. Do kostry sa potom vkladajú ďalšie časti, ktoré sú pohyblivé a ktorými sa vlastne tká. Sú to *nitelnice* s príslušnými súčiastkami, pomocou ktorých sa vlo- žené časti môžu v krosnách pohybovať, ďalej *bídlo* s *brdom* a *podnože*.

Vlastné krosná sa skladajú:

1. z bočných dielov, ktoré sa volajú jedno- ducho krosná,
2. z priečných častí, ktoré ich spájajú a ktoré sa volajú *návoje*.

Návoje sú alebo jednoduché, alebo s *hlavou*. Na krosnách sú pozakladané tieto návoje: spod- ný návoj na podnože, štyri ďalšie držia krosná pokope klinkami, a to dva vpredu a dva vzadu.

Obr. 4. *Snovadlo*, drevený nástroj na snovanie osnovy

Ostatné návoje sú len vložené: cez jeden je tkanina napnutá, druhý je pod tkaninou, tretí vzhľadom, cez ktorý vedie priadza, na štvrtom je navinutá osnova a piaty návoj drží zavesené nitelnice.

Funkcia jednotlivých návojev je takáto: Zadný návoj na osnovu má vyhlbený *jarček*, ktorý je trochu dlhší ako šírka plátna. V tomto jarčeku je vložená palička, ktorou sa osnova na návoj pripevní, ako sme už podrobne opísali pri práci s osnovou. Tento návoj má po strane veľké ozubené koleso, tzv. *hlavu*. Ku kolesu prilieha *spúšť*, ktorá je priviazaná na povraze, takže tkáčka sediac môže ňou zatiahnuť a popustiť osnovu, t. j. pokrútiť návojový valec s osnovou o jeden zub. Len čo uvoľní osnovu, zakrúti druhým ozubeným kolesom, hlavou druhého návoja, na ktorý sa natkané plátno navija, takže takto sa pri tkaní osnova pomaly posunuje a koľko odbúda z nej na návoji na priadzu, toľko pribúda na návoji na plátno. Tento návoj má tiež jarček, v ktorom je drevená palica. Palica je pripevnená na obrube staršieho kusa plátna, na ktorý sa naväzuje po pramienkoch začiatok osnovy, prv než sa začne tkať.

Ostatné návoje upevňujú krosná alebo držia plátno napnuté.

Pohyblivé súčiastky krosien, ktorými sa vlastne tká, sú nitelnice a podnože.

Nitelnice nie sú pevnou, nepohyblivou časťou krosien, ale sú na vkladanie a visia na drevených vyrezávaných nadstavcoch, ktoré sa niekde volajú *kačky* alebo *kotúľky*. Rozoznávame kačky veľké a malé. Na ľavej i pravej strane visí po jednej veľkej kačke, v každej je koliesko — kladka, cez ktoré sú uviazané malé kačky po dve na ľavej a pravej strane. Na malých kačkách na hornom návoji sú zavesené nitelnice. Od nitelníc idú povrazy k jednotlivým podnožiam, ktoré sú zase pripojené na návoji na podnože. Tieto pomenovania jednotlivých častí krosien boli zaznačené v obci Svinia pri Prešove.

Treba ešte opísať podnože a nitelnice a ich funkcie.

Nitelnice sú povrazové očka, ktorými prechádzajú jednotlivé nite osnovy. Celý rad týchto nitelníc, upevnený hore a dolu dreveným rámom, do ktorého sú voviazané, sa tak isto volá nitelnica. Používanie termínu *list* na označenie nitelníc je známe v českom textilnom názvosloví. Na Slovensku nie je známe.

Starší ľudia si robili povrazové nitelnice sami

na krosienkach hotovených; na ten cieľ neskoršie si kupovali nitelnice už hotové (fot. č. 11).

Nitelnice sa uvádzajú do pohybu podnožami, drevenými latkami, na ktoré tkáčka sediac šliape. Sú pripevnené na návoji na podnože a zároveň spojené povrazmi s jednotlivými nitelnícami, ktoré sú na ne odspodku priviazané. V tomto opise sa neuvádzajú rozmery krosien ani ich súčiastok, keďže sa navzájom odlišujú alebo podľa doby, v ktorej boli zhotovené, alebo podľa jednotlivých tkáčskych oblastí.

Do jednotlivých očík na nitelniciach sa navliekajú nite osnovy, ako za sebou nasledujú v kríži. Navlieka sa háčikom alebo bez háčika, pričom dve ženy sedia proti sebe. Prvá žena berie nite jednu za druhou z kríža a podáva druhej, ktorá ich navlieka do štyroch nitelníc, ako ešte ďalej opíšeme. Od poradia, v akom sa nite navliekajú do nitelníc, závisí väzba tkaniny.

Hustotu tkaniny určuje *brdo*, na východnom Slovensku nazývané *berdom*. Novšie sa používa už brdo železné; prv sa používalo trstené. Jednotlivé trstené priečky boli vložené z oboch strán do lieskového dreva. Tieto okraje sú na starých brdách omotané pomedzi každú trstinu nasmlenou nitou, *špargou*. Podľa toho, akú tkaninu má žena tkať, vyberie si brdo príslušnej hustoty. Brdo je vložené do *bidla* čiže *lady*, ktoré sa skladá z viacerých súčiastok. Hore cez krosná je pripevnená okrúhla palica, v ktorej je vložený z každej strany ozdobne vyrezávaný bočný diel, založený koľikom. Dolu dva priečne vodorovne položené diely vyhlbené proti sebe uzavierajú brdo. Ľudové tkaniny bývajú veľmi husto ubité, preto bidlo musí byť ťažké, aby svojou váhou pomohlo tkáčke pri práci.

2. Drobné nástroje na tkanie

Tká sa člnkom, malým dreveným nástrojom člnkovitého tvaru, niekedy umne vyrezávaným. Býva asi 18—20 cm dlhý, 4 cm široký a 3 cm vysoký. V člnku je miesto pre cievku, ktorá sa nasadzuje na pozdĺžne umiestenú paličku vo vnútri člnka. Cievka, obyčajne zvaná *špúľka* alebo *cievka*, je 8—9 cm dlhá, okrúhla, zhotovená najčastejšie z bazového dreva (*chabzdy*), pričom okrúhla dutina, ktorá má asi 1 cm v priereze, vznikne odstránením mäkkej dužiny bazy. Na takéto cievky sa navinie útková niť alebo

priamo z pradená, alebo z osnovných cievk. Nástroje, ako smrtka, špulár, sme už vpredu spomenuli. V múzeách i v domácnostiach zachovali sa rozličné druhy špulárov, navijadiel a smrtiek.

Treba sa ešte zmieniť o navijadle (vijadle), ktoré sa nazýva *šarlát*. Je to primitívny nástroj na cievkovanie. Na vyššom podstavci sú pripevnené dve latky vo vodorovnej polohe krížom položené. Na ich koncoch sú vyvŕtané dierky, v ktorých sú založené drevené kôličky. Na ne sa navlečie roztrepané pradené priadze. Pretože pradená nie sú vždy rovnako veľké, musí byť v navijadle viac otvorov, aby sa dali pradená vypnúť.

Ďalej sa pri tkaní používa *rázpinka*. Sú to dve latky z javorového dreva, ktoré sa dajú protismerne posunovať tak, aby sa tkanina mohla napnúť do šírky. Preto majú na koncoch drobné železné hroty, ktoré sa zapichnú do okraja tkaniny. Rázpinka sa musí zakaždým, keď žena utká kúsok plátna, zosnúť a znovu upevniť až na koniec dovtedy utkanej tkaniny. V napnutej osnove vzađu na krosnách za nitelnícami vtiahnuté dve ohobľované paličky, tzv. *šinky* alebo *ciepky*, udržiavajú niťový kríž. Keď sa niektorá niť odtrhne, musí sa nadviazať, pričom musí prísť na svoje pôvodné miesto v kríži. Paličky sa musia v osnove posunovať, keď sa osnova popúšťa dopredu.

IV

TKANIE A JEHO VÄZBY

Tkáčka sediac šliape na jednotlivé podnože, čím dvíha určité nitelnice a tvorí rozstup medzi niťami osnovy. Týmto rozstupom za každým šliapaním prehodí člnok. Z cievky, ktorá je v člnku vložená, odvíja sa samočinne pri tkaní útková niť, ktorá prechádza otvorom v člnku. Otvor musí byť vždy na strane bližšej pri tkáčke. Po prebehnutí člnka osnovou pribije tkáčka útok raz alebo dva razy silným buchnutím bídrom (ladou), pričom bídrom osnovu prečesáva a jednotlivé útky stlačuje. Týmto ubíjaním nadobúda tkanina značnú hustotu a pevnosť. Hustotu tkaniny určuje jednak hustota osnovy, ktorá závisí od toho, aké husté je brdo, a jednak hustota útku.

Tkanina vzniká, ako sme už uviedli, vzájomným prepletaním útkovej nite, odvíjajúcej sa

z cievky v člnku, s niťami osnovy. Spôsob, akým sa útková niť prepleť s osnovou, menujeme *väzbou*. Z množstva jestvujúcich textilných väzieb považujeme niektoré za základné, ostatné za odvodené.

Tu sa zmienime o väzbách, ktoré sa v ľudových tkaninách najčastejšie vyskytujú. Sú to väzby: *plátňová*, *keprová* a *ripsová*. Pritom treba ešte zdôrazniť, že väzby tkaniny si tkáčka určuje:

a) poradím, v ktorom navlieka do jednotlivých očíek na nitelniciach osnovné nite. Nite jej podáva druhá žena z kríža. Toto poradie sa textilne nazýva *návod*;

b) poradím, v ktorom pri tkaní šliape na jednotlivé podnože, teda šliapaním alebo dvíhaním jednotlivých nitelníc. Namiesto na jednu podnož môže šliapať súčasne na dve podnože, čím dvíha dve nitelnice.

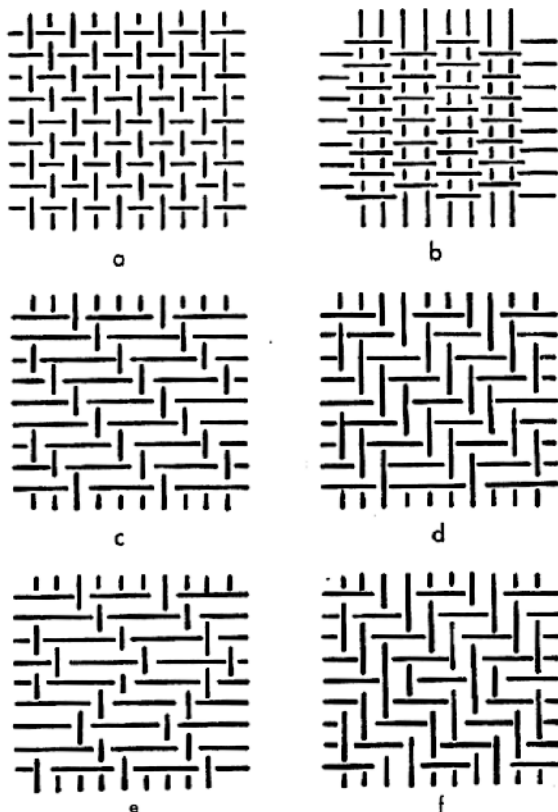
Poradie, v ktorom sa navlieka, odborne povedané *navádza* do nitelníc, volá sa v textilnom názvosloví *návod*. Na Slovensku sa tento názov nepoužíva, hovorí sa len o tom, ako je navlečené. Najjednoduchšie navlečenie do nitelníc, tzv. *návod*, je hladké. Pri ňom sa navlieka postupne do štyroch nitelníc, ako idú za sebou: do prvej, druhej, tretej, štvrtej a znovu v tom istom poradí. Pri tomto návleku možno ťkať pri rozličnom šliapaní na podnože základné bežné väzby, s ktorými sa stretávame v ľudovom textile.

Po navlečení osnovy do nitelníc navlieka sa ešte do brda, občasne dve nite do jedného otvoru medzi dvoma zubami brda.

Je zaujímavé, že ľudové tkáčky nenavliekajú osnovu v uvedenom poradí nitelníc jedna, dve, tri, štyri, ale v poradí jedna, štyri, dve, tri, totiž do prednej, do zadnej, do príprednej a do prí-zadnej nitelnice, a to preto, aby sa šliapanie pri tkaní uľahčilo.

1. Väzba plátňová

Základná a najrozšírenejšia je väzba plátňová (obr. č. 5a), pri ktorej sa útková niť prepleť s osnovnými tak, že jedna niť osnovy ide nahor a jedna nadol a v každom nasledujúcom útku naopak: Niť, ktorá šla nahor, ide nadol a tá, ktorá bola čiastočne krytá útkovou niťou, je teraz viditeľná. Plátňová väzba je pevná a vzdušná, lebo tam, kde sa nite križujú, ostávajú v tkanine medzierky, takže vzduch môže prestupovať.

Obr. 5. Väzby ľudových tkanín: a) plátnová, b) ripsová, c) keprová — driľich, d) keprová — cirkas, e) keprová — zvrtný (navracaný) driľich, f) keprová — zvrtný (navracaný) cirkas

Táto vzdušnosť závisí od hustoty tkaniny. Čím je tkanina hustejšia, tým je menej vzdušná. Plátno možno použiť na najrozličnejšie ciele a funkcie, hlavne ako materiál na košele, obrusy, plachty, obrúsky, uteráky a pod.

Keďže sa prepleťá jedna niť nahor a jedna nadol, je pochopiteľné, že sa musí dvíhať prvá a tretia nitelnica súčasne, potom zas druhá a štvrtá súčasne. Šliape sa preto pri hladkom navliekaní do nitelníc, pri hladkom návode, raz na prvú a tretiu podnož, druhý raz na druhú a štvrtú. Keď je však navlečené opísaným ľudovým spôsobom, šliape sa pri plátnovej väzbe raz na obe ľavé, druhý raz na obe pravé podnože, čím sa dosiahne ten istý výsledok, iba šliapanie je uľahčené.

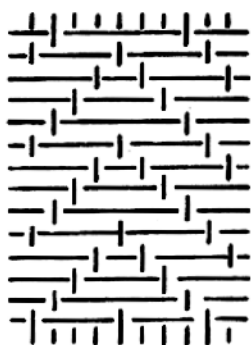
Tkáčka obyčajne vzorkuje na začiatku a na

konci osnovy rozličné ozdobné tkaniny, ako partky, družbovské ručníky, servítky a pod. Keď utká vzorkovú tkaninu a chce tkat hladké plátno, zviaže si po dve nitelnice, čím sa zmenší počet podnoží na dve, aby sa rýchlejšie pracovalo.

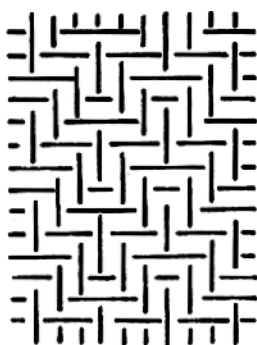
Na Slovensku sa v niektorých oblastiach používajú zväčša len dve podnože, keďže sa tká iba plátnovou väzbou.

2. Väzba keprová

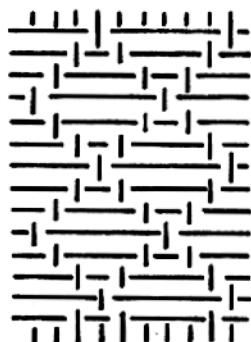
Z väzieb keprových nachádzame na ľudových tkaninách najčastejšie *driľich* alebo *dreľich*, odborné *štvorvážny keper jednolitcný*, ktorý je jedným z viac druhov kepru. Tu treba vysvetliť podstatu keprovej väzby, ktorá jasne vysvitne

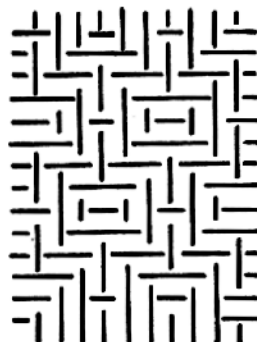
a

b

c

d

Obr. 6. Keprové väzby na hrotovom návode: a) vzorka jednolíného drilichu, b) vzorka jednolíného cirkasu, c) vzorka zvrätneho (navracaného) drilichu, d) vzorka zvrätneho (navracaného) cirkasu

práve pri objasnení drilichu. Pri drilichu (drelichu) útková niť preskakuje cez tri nite osnovné a je viazaná štvrtou (obr. č. 5c). Táto vzorka sa v každom nasledujúcom útku posunie o jednu niť doprava alebo doľava, čím vzniká tkanina šikmo pásovaná, jednolínna, ktorá je bežne známa pod názvom *diagonál*. Šikmý smer vrúbkov vyniká najmä pri použití dvoch rozdielnych farieb v útku a v osnove alebo pri použití dvoch rozličných materiálov. Zatiaľ čo pri plátrovej väzbe dvojaký materiál dával miešanú, drobne *prskanú* vzorku znateľnú najmä pri nerovnomerne spradenej domácej priadzi, pri keprových väzbách je príznačný smer šikmý v jednotlivých útkoch nasledujúcich za sebou. Z mnohých keprových väzieb je uvedený drilich v ľudovom tkáčstve najpoužívanejší. Je obľúbený pre svoju

hrejivosť a mäkkosť, ktorá sa dosahuje určitým uvoľnením osnovných nití, keďže je väzný bod každej nite nie v druhom útku ako pri plátne, ale až v každom štvrtom. Používa sa preto na odevné tkaniny ako materiál na košeľe mužské, detské i ženské. Niekedy len určité časti košeľe sú z drilichu, ostatné sú z plátna. Veľmi často sa používa na nohavice, na obliečky, partky, uteráky, menej už na plachty.

Okrem tejto jednoduchkej keprovej väzby sa v nových tkaninách vyskytuje aj iná štvorväzná keprová väzba, a to dvojlična, odborné tzv. *cirkas* (obr. č. 5d). Pri cirkase sú dve nite osnovné pod útkovou niťou, dve nite nad ňou a v každom nasledujúcom útku potom tá istá vzorka o jednu niť ďalej, takže vzorka väzby je opäť diagonálna. Táto väzba sa hodi na všetky tka-

niny odevné a bytové, lebo je vzdušnejšia a tenšia ako drilich, ale mäksia a teplejšia ako plátno. Na dedinách túto väzbu nachádzame zriedka. Najčastejšie bývajú ňou tkané pracovné obleky chlapecké.

Ako sa šliape pri keprovej väzbe? Už zo schémy drilichovej väzby vidíme, že pri nej ide v každom útku do štyroch nití osnovných len jedna nahor, čiže sa šliape vždy len na jednu podnož v poradí jedna, dve, tri, štyri pri hladkom návode, alebo jedna, štyri, dve, tri pri ľudovom. Teda tak, ako je navlečené. Pri cirkase idú vždy dve nite spolu, šliapanie je teda obdobné, lenže zdvojené. Pri hladkom navlečení do nitelníc ide prvá podnož s druhou, druhá s tretou, tretia so štvrtou a štvrtá s prvou. Potom sa šliapanie opakuje. Pri ľudovom návode šliape sa takto: prvá a štvrtá podnož, štvrtá a druhá, druhá a tretia, tretia a prvá.

Pri ďalších keprových väzbách vznikajú rozličné zmeny tým, že sa mení smer šliapania. Jeho zmenou sa mení aj smer šikmých vrúbkov: raz sprava doľava, inokedy opačne, čím vzniká lomená vzorka smerom po osnove. Je to *vítaný* alebo *zvratný* (navracaný) drilich (obr. č. 5e). Podobné zmeny môžu nastať aj pri cirkasovej väzbe (obr. č. 5f). Podľa toho, či sa mení smer už po štyroch útkoch alebo až po ôsmich, dvadsiatich alebo viacerých, sú šikmé rebrá vzorky rozlične dlhé. Pri hladkom navlečení sa šliape takto: prvá, druhá, tretia, štvrtá, tretia, druhá, prvá atď. na drilich, alebo prvá s druhou, druhá s tretou, tretia so štvrtou, štvrtá s prvou, tretia so štvrtou, druhá s tretou, prvá s druhou atď. na cirkas.

Túto keprovú väzbu treba však rozlišovať od hrotového alebo lomeného osnovného kepru, pri ktorom vzorka lomených rebier, nazývaná bežne v obchode *rybacia kosť*, je už určená v návode, v navlečení do nitelníc. Do nitelníc sa navlieka nasledovne: do prvej, druhej, tretej, štvrtej, tretej, druhej, prvej atď., alebo keď sa má dosiahnuť dlhšia, väčšia vzorka, opakuje sa pri navliekaní ako pri hladkom návode poradie spredu dozadu, až sa konečne zlomí a vracia v obrátenom poradí: jedna, dve, tri, štyri, jedna, dve, tri, štyri, jedna, dve, tri, štyri, tri, dve, jedna atď. Šliape sa ako na drilich postupne prvá, druhá, tretia, štvrtá podnož, čím vzniká jednolínna tkanina (obr. č. 6a). Alebo sa šliape po dvoch podnožiach ako na cirkas, čím vzniká tkanina dvojlinná (obr. č. 6b).

Pritom vznikajú ďalšie kombinované keprové väzby, ktoré bývajú v ľudových tkaninách vystriedané plátnovými útkami, alebo čisto keprové so zvratným (navracaným) šliapaním: prvá podnož, druhá, tretia, štvrtá, tretia, druhá, prvá (obr. č. 6c), alebo týmto postupom podvojne (obr. č. 6d), prvá s druhou atď., čím vzniknú pri hrotovom návode vzorky kosoštvorcové alebo uzavreté, alebo opakované, prípadne vlnovky a pri nich kosoštvorce, a to podľa toho, koľko útkov bolo utkané jedným smerom.

Inokedy sa šliape niekoľko útkov jedným smerom. V tom prípade sa smer šliapania zmení, ale nie od poslednej podnože, na ktorej sa skončilo, ale až od tretej, takže vzniká väzba protismerných vrúbkov. Šliape sa teda jedna, dve, tri, štyri, dve, jedna, štyri, tri alebo podvojne. Tieto vzorky vynikajú ešte viac, keď sú tkané odlišnými farbami na bielej alebo režnej osnove.

3. Väzba ripsová

Tretou väzbou, ktorá sa v ľudových tkaninách vyskytuje, je *rips* (obr. č. 5b). Tento názov nie je známy na vidieku, ale väzba má rozličné iné pomenovania v jednotlivých textílnych oblastiach, napr. *na kosťku*, *zalievaná*, *zúbky*, *dupel* a pod. Ripsová väzba vzniká dvíháním dvoch osnovných nití nahor, pričom dve zostávajú dolu pod útkovou nitou. V nasledujúcom útku sa vzorka vystrieda podobne ako pri plátnovej väzbe, a to dve osnovné nite dolu, dve hore. Rips je vlastne zdvojené plátno, ale charakteristický vzhľad ripsových tkanín pozdĺž osnovy vrúbkovaných vyplýva z hustoty osnovy, ktorá je pomerne riedka. Útok je preto veľmi husto približaný, takže osnovu celkom kryje. Tkaniny utkané touto väzbou sú veľmi tuhé a nepriepustné.

Pretože rips cez dve nite je príliš drobný, upravili si ženy navlečenie do nitelníc tak, aby rips išiel cez štyri, prípadne cez šesť osnovných nití. Striedajú pri navliekaní prednú a zadnú nitelnicu dva razy alebo tri razy, potom priprednú a prízádnú zas dva razy alebo tri razy, až dostanú *hrubú kosťku*. Niekedy sa na jednej tkanine vyskytnú striedavo dve alebo tri veľkosti ripsu, čo dáva zaujímavú vzorku. Býva to na obrusoch alebo posteľných prikrývkach.

Toto by bol krátky prehľad väzieb, ktoré nachádzame v slovenských ľudových tkaninách.

Tým však, že sa tkanina utká, nekončí sa ešte

1 Detail obrusa z okolja Prešova

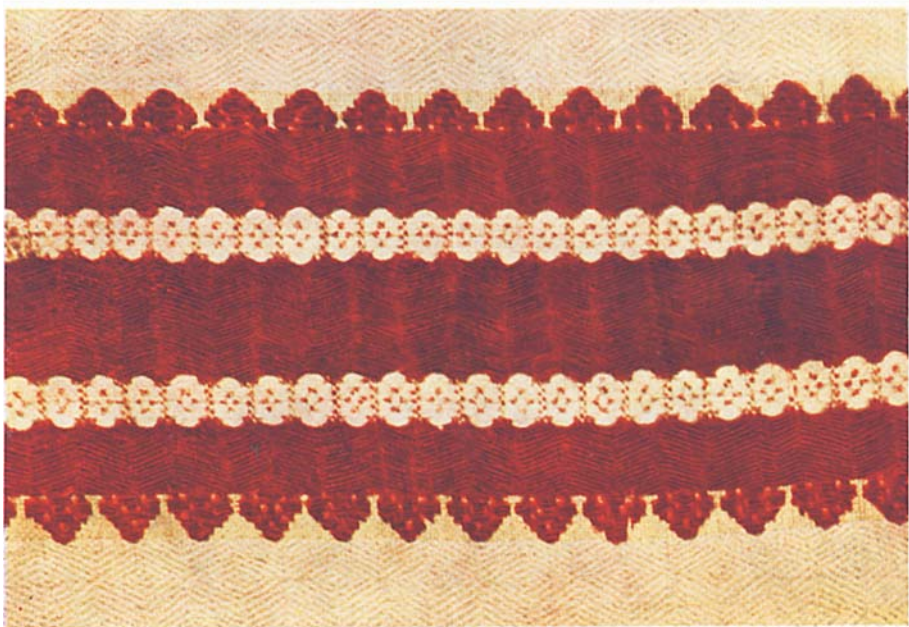
2 Detail tkaniny na periny z východného Slovenska

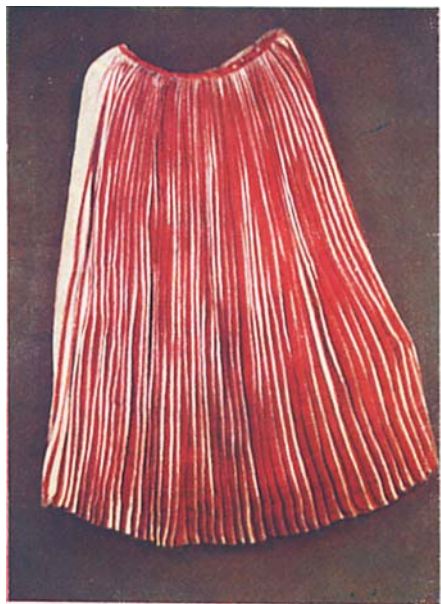
3 Detail zástery zo stredného Slovenska

4 Pás od Trenčína tkaný karetkovou technikou

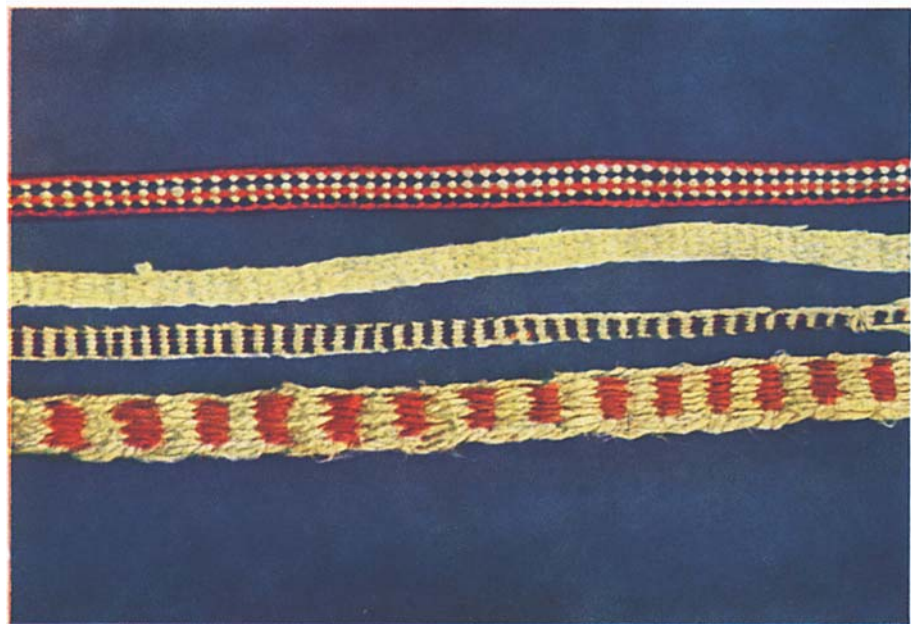
5 Detail kútnej plachty od Zlatých Moraviec

6 Spišská sukňa (kanafaska)

7 Pólka z východného Slovenska

8 Cigánske tkanice tkané na krosienkach

9 Výzdoba ždiarskych rukávov

10 Motívy tkané zápästkovou technikou

výrobný proces. Tkaninu treba ešte poprezerat', odstrániť prebytočné nite, ktoré z nej trčia, zaobrobiť alebo vystrapkať a vyviazať priečne okraje. Vlnené tkaniny sa dávajú ešte plstiť, plátno zas bieliť.

Plstenie domáceho súkna sa robí v tzv. *foľuši*, na východnom Slovensku je zaužívaný názov *vališo*. Riedko utkaná vlnená tkanina, tzv. postav sa skrúti a dá do koryta, kde na ňu dopadá prúd vody. Niekedy je voda predom zohriata na určitú teplotu, inokedy je prírodnej teploty. Preto sa plstí v letných a jesenných mesiacoch, a nie v zime, keď je voda príliš studená. Takúto *valchu* (valchovú) na súkno, nazývanú aj *stupy*, používa neraz široké okolie. Súkno sa vybiľcha vo valche drevenými, železom okutými kladivami, ktoré pohybuje valec poháňaný vodou. Vo valche je súkno určitý počet hodín (asi 24). Potom sa vyberie a suší na slnku. Predtým sa nakrúti na dosku, aby sa nekrčilo, alebo sa vypne na drevené hrvná opatrené klinami. Takto upravené súkno je materiálom na kapce a chološne. Pokrovce sa ešte pred plstnením pozošívajú z dvoch širok švíkom, ktorý sa v upravenej tkanine pri plstnení celkom stratí. Aj ornamenty a písmená, ktorými si majiteľ postav označil pred plstnením, vbijú sa do tkaniny, takže vyzerajú ako tkané.

Plátno ľanové alebo konopné, prípadne polobavlnené, ktoré sa získava tkaním rezného, nebieleného materiálu na ľanovej osnove, v staršej dobe opačne, bavlnou na režnej osnove, musí sa po utkaní vybieliť. Bieli sa účinkom vody a sľedných lúčov. Predtým sa ešte vyvára v ľúhu. Kusy plátna sa prestrú na trávu a zafažia kameňmi, alebo sa prestierajú na drevené žrde (koniky), ktoré sú pri potoku po celý rok. Plátno sa polieva dovtedy, kým nestratí svoju reznú farbu a celkom nezbelie.

Slovensko vynikalo v minulosti výrobou plátna, ktoré malo dobrú povest a vyvážalo sa aj za hranice. Bolo to plátno spíské, šarišské, lipťovské, turčianske, trenčianske a oravské.⁸ V dávnej minulosti sa plátnom platilo za iný tovar alebo sa ním vyplácali aj dávky poddaných vrchnostiam.⁹

V

TKANIE DO VZORIEK — ČINOVAŤ

Slovenské ľudové tkaniny, okrem postavy a rezného alebo bieleho plátna, sú tkané zväčša

vo vzorke. Pre svoju bohatú a nevyčerpatelnú zásobu vzoriek zaslúži si slovenský ľudový textil, aby sme si bližšie všimli jednotlivé spôsoby vzorkovania a zistili v nich určité zákonitosti.

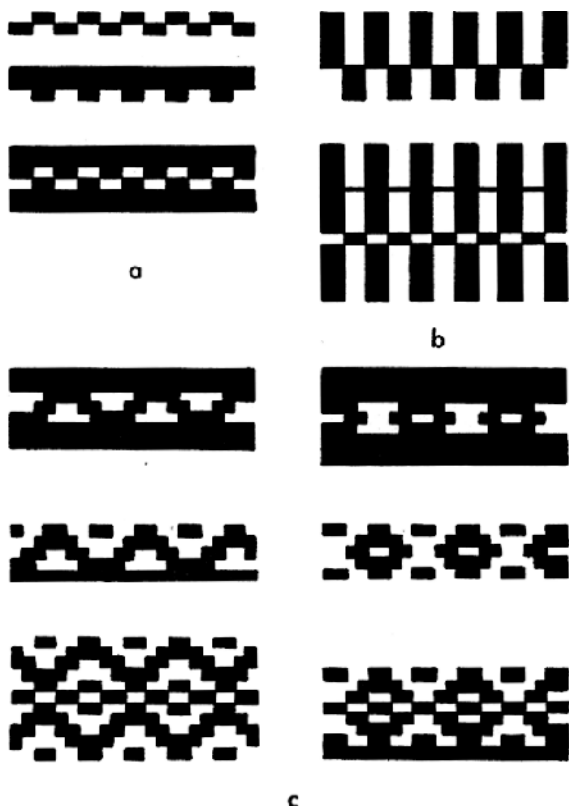
Tkanie do vzoriek sa volá obyčajne *činovať*. Pod týmto názvom predstavuje si väčšina pestre farebné vzorky. Sú však kraje, napr. Lipťov, kde *činovať* volajú biele, rezné alebo najčastejšie polofanové tkaniny na obrusy a uteráky tkané do väzbových vzoriek. Tieto vzorky vznikajú tým, že sa pri navliekaní osnovy do nitelníc nenavlieka rovnako, ale sa striedajú dva alebo viac návodov, takže sa tvoria pozdĺžne vzorky. Prekrižením dvoma alebo trom väzbami v útkových pásoch vznikajú štvorcové plochy, každá v inej väzbe. Niekde pod *činovať* sa rozumie iba tkanina vo väzbe hrotového kepru rozličným smerom šliapaného, ktorý tvorí obyčajne kosoštvorcové vzorky. Inde sa tento názov používa pre drilich z rezného materiálu. Na Horehroní menujú *činovať* staršie červené tkaniny tkané bielo a modro pásikovým drilichom.

Meno *činovať* platí teda všeobecne pre všetky druhy vzorkovanej tkaniny, či už je to tkanina v jednej väzbe utkaná a farebne vyzvorkovaná, alebo tkanina rezná, prípadne biela, vyzvorkovaná väzbou. Najčastejšie sa vzorkuje aj väzbami aj farbami, takže kombinačné možnosti sú tu veľmi veľké, čo sa v ľudovom tkáčstve plne využíva.

1. Vzorkovanie farbami

Ku starším tkaninám, ktoré boli vyzvorkované v prírodných farbách rezného materiálu alebo tmavou a svetlou ovčou vlnou, pristúpili tkaniny z prifarbovaného ľanu a vlny a farebnej bavlny, ktorá si získala obľubu živostou a intenzitou svojich farebných odtienkov. Najobľúbenejšou sa stala farba červená. Svetločervenou bavlnou, menej belasou alebo tmavočervenou sa na tkaninách tkali väčšie plochy ripsom alebo drilichom, prerušované v určitých intervaloch pestrými vzorkami.

Zvláštnosťou ripsovej väzby je možnosť vzorkovania zvislým smerom po osnove. Tým, že sa tká dvojokou farbou, každý druhý útok pride na rovnaké osnovné nite a tvorí obdĺžničky, niekedy štvorčeky. Obdĺžničky alebo štvorčeky majú v ľudovom názvosloví rozličné pomenovanie, najčastejšie *kocky* a *zúbky* (*zúbke* — obr. č. 7a). Dva rady zúbkov tvoria *krivulku*.

Obr. 7. a) zúbky, b) vzorka na kládky robená ripsovou väzbou, c) ozdobné motívy s flotážami a ripsom

Pestré ripsové vzorky, ako ich nachádzame napríklad na ždiarskych rukávoch, sú všeobecne známe pod menom činovat. Toto pomenovanie, ako sme už uviedli, má širší obsah. Charakteristické vzorky činovate nachádzame aj v iných textilných oblastiach. Sú tkané viacerými farbami, čím sa tvorí vzorka rôznofarebných obdĺžnikov a čiarok charakteristických tvarov, pripomínajúcich záhradky, hrabličky a pod. Niekde sa tieto vzorky volajú *klátikové* alebo *na kládky*, čo dobre vystihuje tvary ornamentu (obr. č. 7b, fot. č. 14, 15).

Aj v plátne samom nachádzame najrozmanitejšie vzorky, obyčajne pásiky inej farby, najčastejšie červenej alebo modrej, rozlične široké, prerušené jedným alebo viacerými útkami vo farbe základnej hladkej plochy. Pásky po

osnove nachádzame pri starších tkaninách len na vrecovine, a to uprostred tkaniny, alebo na handričkových kobercoch a vlnených pokrovcach, kde farebné pásky v osnove prekrížené útkovými pásmi dávajú štvorcové vzorky. V súčasnom období nachádzame už častejšie farebné pásky v osnove, napr. na obrusoch, uteráčkoch a inde. Príkladom takejto tkaniny pásovej v osnove i v útku je tzv. *cigánčina*, posteľovina z dvojfarebného plátna. Aj tu vidieť, ako pracuje výtvarný zmysel pri tkaní. Raporty v útku sa zriedkakedy zhodujú s osnovou, obyčajne sú zmenené. Preto sa tieto tkaniny na prvý pohľad odlišujú od bežných tkanín kupovaných.

Niekde sa plátňové tkaniny prizdobujú ripsovými útkami. Medzi plátňovými útkami sa pre-

loží aspoň tri razy ten istý útok ripsu, takže tvorí v plátne štvorčky alebo zúbky, zakončujúce farebný pásik utkaný plátnovou väzbou. Napr. sa striedajú v tej istej tkanine dva pásiky, nazývané *smuky*, *smužky*, z ktorých má jeden zúbky na okraji, druhý je bez nich. Pritom rozhoduje aj tradícia, ktorú vzorku možno použiť. Tento prípad vidíme aj vo Vyšných Repašoch, kde majú zúbky na tkaninách. V susedných Nižných Repašoch ani v Toryskách ich už nemajú. Tkáť ich vedia, ale tieto vzorky sa tu volajú katolícke, lebo ženy grékokatolíckeho vyznania ich nepoužívajú.

Pekný príklad farebného vzorkovania v drilichu sú zárukávky (zápästky, opästia), kde sa môžu použiť najmenšie zvyšky farebných bavlniek, niekedy len po dvoch-troch útkoch, farebne zharmonizované, ktoré si žena celý rok odkladá na čas, keď začne tkáť. Iné tkaniny zhotovené v hladkom plátne alebo v kepri sú vzorkované farbami, a to len pri okrajoch rozlične zoskupenými a nerovnako širokými pásmi, aby sa dosiahlo určité zafašenie okraja obrusa, ručnika a pod. Konečne niektoré tkaniny sú celé farbiste vzorkované, napr. periny a hlavnice. O vzorkovaní týchto tkanín podrobnejšie sa zmienime až pri ich opise.

V drilichovej väzbe, ktorá sa okrem plátna najviac používa, je až prekvapujúce, koľko rozmanitých variácií a krásnych, keď aj jednoduchých vzoriek nachádzame pri prieskumoch. Ťažko by sme našli tú istú vzorku u viacerých žien v dedine. Keď sú vzorky niekedy aj veľmi podobné, z čoho vidno, že jedna žena od druhej ich preberá, predsa si ich každá svojím spôsobom pozmení.

V severovýchodnej časti Slovenska volajú červeno-biely drilich, prípadne červeno-modrobíly *pisánina*. Niekde používajú hrubšiu bavlnu, inde celkom jemnú, čo má vplyv na výzor vzorky. Niekedy je vzorka celkom drobná, inokedy smelšie riešená vo väčších plochách.

Obyčajne tri až štyri dediny tvoria určitý okrskok (napr. Vyšná a Nižná Jedľová, Vyšná a Nižná Písaná a Dlhohaň), kde nachádzame tkaniny rovnakého rázu, ale nemožno určiť dedinu iba vzorkou, lebo zručná tkáčka aj po vydaji na druhú dedinu prináša so sebou svoj um a pôsobí na ostatné ženy v dedine určitou novosťou svojich vzoriek. Takto sa za niekoľko desaťročí zotrel individuálny ráz niektorých dedín.

Striedanie základných väzieb navzájom dáva mnoho variácií v každom kraji odlišných. K základným väzbám pristupujú ešte ďalšie ozdobné prvky väzbové. Najčastejšie sú to preberané vzorky, v textilnom názvosloví nazývané *flotáže*. Flotáž tvorí útková niť preskakujúca v predom určených miestach viac osnovných nití. Keď sa viac ráz opakuje v tom istom mieste, v rovnakej alebo zmenenej veľkosti, priliehajú tieto predĺžené útky k sebe a vzniká plastický ornament pripomínajúci svojím vzhľadom výšivku naplno, a to preto, lebo flotáž sa tká vždy medzi dvoma plátnovými útkami, ktoré ju upevňujú.

Flotáže spojené s ripsovými motívmi tvoria ďalšie zložitejšie vzorky (obr. 8. 7c), osobitné pre každý kraj, keď odhliadneme od dnešnej ľudovej výroby tkanín s kvetinovými vzorkami, ktorá je rozšírená po celom strednom a východnom Slovensku. Táto technika bude opísaná pri vzorkovaní farbami aj väzbami.

Ešte prv ako sa začali tkáť tieto kvety, vytvárali sa hviezdy a ružice už dosť zložité, ale ešte vždy viazané textilnou technikou. I staršie textilie sú ozdobené ornamentami s flotážami, ale flotáže vychádzajú z jednotlivých ripsových motívov a organicky sa k nim pričleňujú, pričom sú technicky podmienené (farebná fot. 8. 3). Súčasný motív sú obyčajne naturalisticky rozhodene v ploche tkaniny.

Staršie motívy tvorené ripsom a flotážami majú svoje pomenovanie odlišné podľa tvarov a v každom kraji iné. Volajú sa napr. *křížiky*, *srdiečka*, *slimáky*, *scešky* (t. j. *vlnovky*), *stehy*, *rozmaríja*, *baranie rožky*, *lampáčky* a pod. (fot. 8. 16).

Technika týchto vzoriek vyžaduje dosť námahy a zručnosti, niekedy aj pomoc druhej osoby. Ozdobnú flotáž, ktorú chce tkáčka dosiahnuť, treba najprv prebrať, t. j. nožom alebo konšistou paličkou odpočítavať určitý počet nití hore a dolu. Keďže sa bude tento ozdobný útok častejšie opakovať, bolo by časovo neúsporné vždy znovu prebrať. Povrazové nitelnice dovoľujú preniesť túto prebratú vzorku dozadu, kde pri zadnom návoji sa prestrlí ohobľovaná doska asi 10 cm široká v tom niťovom rozstupe, ako ho tkáčka vpredu odpočítava. Keď dosku položíme, možno bez ohľadu na ňu tkáť normálne plátno, keper alebo rips. Keď žena

potrebuje tkáť preberanú vzorku, zdvihne si dosku alebo sama, alebo ju niekto druhý zdvihne, aby nemusela vstávať od krosien. Používali sa jedna alebo dve dosky, niekde aj ďalšie dve nitelnice, ktoré boli zavesené vzhľadom na krosňach a osnovné nite sa do nich navliekali po pároch: tri páry do jednej, tri páry do druhej. Z týchto nitelníc sa potom navliekala osnova do štyroch predných normálnym spôsobom po jednej niti.

Niekedy sa toto vzorkovanie ripsom a flotážami, urobené v bielej alebo režnej farbe plastickými ornamentami, volá jednoducho *pik*. V poslednej dobe sa na východnom Slovensku pod týmto pomenovaním vyhotovuje iná plastická väzba, veľmi obľúbená a používaná v plátne medzi kvetinovými vzorkami. Tká sa alebo len šliapaním na štyri podnože, pričom návod musí byť usporiadaný, alebo častejšie sa tká pomocou dosky pri obvyklom navlečení osnovy do nitelníc. Je to vlastne osnovná flotáž, lebo nite určené doskou alebo návodom ostávajú pri niekoľkých útkoch nad tkaninou a len potom sa spoja v jednom alebo vo dvoch plátnových útkoch s ostatnými. Pik sa často tká aj umelým hodvábom a lacetkou. Veľa tkanín ozdobených pikom máme z Gemera.

Pod menom čínovať rozumejú v Liptove biele tkaniny, najčastejšie uteráky alebo lanové a pololanové obrusy tkané do rozličných vzoriek, ktoré sa vytvorili rozličným navliekaním osnovy a rozličným šliapaním na podnože. Niekde sa rozumie pod čínovať vzorkovaná tkanina z hrotového kepru vytvoreného rozličným šliapaním na podnože, obvyčajne z dvojakeho materiálu, bielej bavlny a režnej priadze.

Osobitný prípad jednofarebného vzorkovania je na tzv. ždiarskom *rajntuchu*.¹⁹ Je to technika zakladania hrubej nite do jemného útku (fot. č. 18). Pri nej sa zakladá do každého druhého, prípadne tretieho útku hrubá niť alebo viac jednoduchých nití len cez malý kúsok tkaniny na viacerých určených miestach. Po dvoch útkoch normálneho tkania plátnom sa táto hrubá niť vracia a v jemnej riedkej základnej tkanine, ktorá je farby režnej, tvorí zúbkovitý alebo hadovitý plastický ornament, takže biela vzorka v nej jasne vyniká. Takto sa tkali pôlky a zástery v Ždiari. Tieto tkaniny patria medzi najjemnejšie svojou priehľadnosťou a zvláštnosťou vzoriek vzniklých v tejto technike. Najľahšími vzorkami sú motívy hadovité a kľukaté, ornament súbežný s celkovým smerom osnov-

ným, ale s vyznačenými útkami, lebo rastie tak, ako sa tká.

3. Vzorkovanie farbami a väzbami

Podobným spôsobom ako opísanou technikou rajntuchu, ale farbistou bavlnou, značili a ozdobovali si ženy plátno aj v iných dedinách, napr. vo Važci votkávali takto do plátna aj figurálne motívy na obrusoch. Z Horehronia poznáme jednoduché pracovné zástery, tzv. *šurce*, takto ozdobené a označené v hornej časti pod pásom. Oblúbený väzbový motív zdôraznený ešte farbou sú zúbky a krivulky, známe aj pri ripsovej väzbe. Bývajú najčastejšie červené v bielom alebo režnom, nebielenom plátne. Je to oblúbený prechod z plátna do ripsu alebo naopak z ripsu do plátna. Používa sa aj pri prechodoch z drilichu do plátna a naopak.

Pri farebnom vzorkovaní musíme uviesť znovu už opísanú techniku preberaných vzoriek, pri ktorých väzbové prvky bývajú farbami ešte zdôraznené. Flotáže spolu s ripsovými motívmi, ako sme už opisali pri jednofarebnom vzorkovaní, tkajú sa na plátnovom podklade, ktorý ich upevňuje. Pri viafarebnom bývajú vyvzorkované alebo len v pestrých farbách na bielom podklade, alebo naopak, biele motívy na podklade tkanom červene, prípadne tmavobielo. Takto dostáva plátnový podklad na bielej osnove slabocherventú, prípadne belasú farbu, keďže sa farebné útkové nite miešajú s bielymi alebo reznými osnovnými niťami. Flotáže a ripsové vzorky potom vynikajú nielen plasticky, ale aj určitou farbou či už bielej, červenej alebo iných farieb na tomto miešanom podklade neurčitej farby.

Preberané vzorky s flotážami nachádzame na starších ľudových textíliách v rozličných krajinách a v najrozmanitejších farbách. Nájde ich na východoslovenských pôlkach, na važeckých sukniach, na horehronských zásterách, na čepcoch z okolia Banskej Bystrice, na rukávoch z Detvy, na stankách zo Zvolenskej Slatiny i na kútniciach zo západného Slovenska. Niekedy flotáže nachádzame aj v drilichovej ploche. Inokedy je vzorka tak bohatá flotážami a ripsom zaplnená, že jej syta farba pôsobí ako plocha a v nej sa odrážajú biele alebo rezné (nebielené) nite plátnového podkladu, ktoré takto tvoria negatívnu vzorku.

Uvedené kvetinové vzorky tkajú sa zväčša farebne, pričom sa používajú často umelé hod-

váby a lacetky v pastelových farbách. Jednotlivé skupiny kvetov sa oddeľujú niekoľkými riadkami piky tkaného aj lesklým hodváhom alebo dokonca i striebornou nitou.

Tu treba ešte opísať súčasnú techniku používanú pri tkaní kvetinových vzoriek. Na zaistenie vzorkového rozstupu nití používajú sa povrazy. Hoci kvety nebývajú vždy súmerné, býva celá tkanina vždy súmerná podľa svojho stredy, takže vždy do polovice súmernej vzorky, resp. až do polovice obrusa, prikrývky sa motívy preberajú vpredu nožom a jednotlivé útky sa zabezpečujú povrazmi vzadu v osnove. Povrazy sa pri tkaní druhej polovice vzorky postupne dvíhajú, čím sa vzorka prenáša pred nitelnice a pred brdo, kde sa tká. Po utkaní ozdobného útku sa vždy príslušný povraz vytiahne.

Kompozícia tkanín je viazaná aj tradíciou. Každý kus má svoju výtvarnú skladbu. I na najnovších tkaninách, napr. na obrusoch, kde si už ľud osvojuje súčasné vzorky, vidíme, že si ich spracúva v tradičnom duchu. Treba ešte pripomenúť, že technika tkania zapríčiňuje usporiadanie motívov do pásov, ktoré rozmanite rozdeľujú plochu. Alebo sa pásy sústreďujú pri okrajoch a stupňujú do šírky a bohatosti vzoriek, alebo sa v pravidelných raportoch opakujú za sebou, prípadne sa striedajú podľa dvoch osí súmernosti v poradí: prvý, druhý, tretí, druhý, prvý atď.

Niekedy je na okraji tkaniny utkaná zas jednoduchá vzorka ako základná téma, ktorá sa postupom tkania rozvíja do netušených možností tvarov a farieb. Ako sme už spomenuli, žena tká ozdobné kusy na začiatku a na konci osnovy. Ináč tká hladké plátno alebo hladký drlich s výnimkou obliečok, ktoré sú vzorkované. Na týchto niekoľko dní sa teší celý rok, a preto do svojej práce vloží celé svoje výtvarné čítanie.

VI

DRUHÝ TKANÍN A ICH POUŽITIE

Podľa toho, na aký cieľ sa tkanina používa, môžeme tkaniny rozdeliť do dvoch skupín, a to na tkaniny, ktoré

1. sa používajú na zhotovenie odevu alebo jeho častí,
2. slúžia hospodárskemu a bytovému zariadeniu.

Niektoré tkaniny majú dvojakú až trojakú funkciu a môžeme ich preto zaradiť do oboch skupín.

1. Odevné tkaniny

Zmienime sa najprv o tkaninách odevných. Odev, najmä jeho spodné súčiastky, býva ušitý z bieleho plátna alebo kepru, obyčajne drlihu 60—70 cm širokého. Niekedy tkali ženy už so zreteľom na cieľ tkaniny plátno určitej šírky, aby sa mohlo len zošit bez zbytočného pristrihovania a začisťovania. Ako príklad možno uviesť mužské nohavice v Gregoroveciach (Gergelaku), na ktoré sa tkalo konopné plátno asi 55—60 cm široké, takže preložené dávalo šírku jednej nohavice.

Z odevných tkanín uvedieme na prvom mieste košeľe mužské, ženské a detské. Tkaniny sa na ne používali alebo ako materiál, z ktorého sa šili, alebo ako ozdoba košele. Ďalej sú to sukne vrchné i spodné, zástery, čepce, mužské nohavice vrchné i spodné, pracovné obleky mužské, ďalej obradové mužské ručníky a ženské pólky, šatky na hlavu a plachietky. Z vlnečných tkanín zmienime sa o gubách, vlnených zásterách a zápästkách, z doplnkových ozdobných tkanín o tkaných čipkách, karetkových pásoch a o cigánskych tkaniciach.

a) Košeľa

Z plátna alebo kepru či už bavlneného (pamukového) alebo ľanového, prípadne konopného šili sa košeľe, ktoré sa volajú *rubáše*, *rubáče* a *oplecká*. Niekedy sú v jednom kuse odevu spojené aj dve tkaniny. Na Spiši sa na ženskej košeli nachádzajú takto spojené dve tkaniny: *driek* čiže *driek*, t. j. vlastná košeľa, je z plátna, rukávy k nej alebo oplecko, zvané *oplíča*, sa šije z drlihu. Inokedy je košeľa zhotovená až z trojakej tkaniny. Na trenčianskych kopaničiach sa šijú rukávy z kúpeného plátna, driek košele je ľanový a spodok zrebný.

Košele mužské, ženské aj detské bývajú v rozličných svojich častiach ozdobne tkané (fot. č. 15). Obalky rukávov, košiel mužských i ženských majú rozličné pomenovanie. Na Spiši sa volajú *zárukávky*, inde *zípästky*, *opästie* a pod. Bývajú pestro tkané niekoľko centimetrov širokou vzorkou. Podobne pásik okolo krku býva ozdobený tkanou vzorkou. Tento pásik, ktorý sa na Spiši volá *obšívka*, ďalej na východe *galír*,

býva vo farbe zápuštiek. Je zvykom, že staršie ženy majú vzorky utkané v tmavšom farebnom ladení ako dievčatá, u ktorých prevláda červená farba. I rukávy košiel a opleciek navrchu bývajú ozdobené tkanými vzorkami. Tieto pásy sa volajú *smuhy*, *smušky*, *prieluky* a bývajú tkané, najmä na dievčenských oplečkách a detských košielkach na Spiši, zvaných *galetky*, zväčša vo veselých farbách a niekedy sú prízdobené aj výšivkou. O výšivke môžeme povedať, že priamo vyrastá z farebnej smuhy; taká harmónia farieb, tvarov a techník sa tu dosahuje medzi ornamentom tkaným a vyšitým. Každý kraj ozdobuje si košeľe vlastným spôsobom. V Moravskom Lieskovom sú košeľe z konopného plátna. Útok je čiastočne rezný alebo i konopný, prípadne ľanový a čiastočne bavlnený. Na týchto rubásoch je zvláštnosťou oplečie. Je to pestrofarebný pás, ktorý je viditeľný pod oplečkom.

Menované košeľe sa zhotovovali z tkanín väzby plátnej alebo drilichovej s výnimkou vzorkovaných ozdobných častí. Bohato vzorkovanou súčiastkou ľudového kroja sú *stanky*, v okolí Banskej Bystrice nazývané *zakladačky*. Je to tielko košeľe, bohato vyvzorkované ripsovou väzbou a flotážami. Stanka je osobitne ušitá a vyniká pri kroji, ktorý má krátke oplečko. Ako príklad možno uviesť stanky od Zvole, na, kde flotáže tvoria bohatú vzorku.

b) Sukne

I sukne krojov bývajú tkané do vzoriek. Sú to jednak spodné sukne, ktoré bývajú zhotovené z bieleho plátna, niekedy rozlične vzorkované (napr. važecká sukňa, ktorá sa nosí pod vrchnou modrotlačovou). Vrečná sa však nosí tak upravená, aby pod modrotlačovou vyniklo farebným kontrastom biele plátno so širokým červeným motívom, vzorkou.

Vrečné sukne, ktoré sa volajú aj *kytle* alebo *kydle*, bývajú často celé vzorkovo tkané. Napr. spišská sukňa, nazývaná *kanafaska* (farebná fot. č. 6), je tkaná červeným drilichom s ripsovými zúbkami na režnej osnove. Niekde bývajú tkané len lajbličky ku sukniam. Vo Važci i vrchná sukňa je vyvzorkovaná červene, a to na prednej pole, kým celá modrotlačová časť zadná je podbitá vzorkovaným plátnom.

c) Zástery

Zástery krojov bývajú v niektorých krajoch veľmi bohato tkané, inde zas celkom jedno-

ducho (fot. č. 14). V tom prípade výzdobu zástery tvoria len rozličné široké pásiky v plátnej väzbe, miestami v pravidelnom striedaní, miestami vybočujúce zo stáleho rytmu. Obvyčajne sú tieto pásy pri dolnom okraji zástery širšie. Toto dynamické stupňovanie vidíme aj na slávnostných zásterách bohato vzorkovaných, ktoré majú ešte širokú čipku.

Vlnené zástery, tzv. *volnianky*, sa tkajú vzorkou úzkych pásov bielych a čiernych. Niekedy majú na hornej časti pod pásom a na spodnom okraji dva širšie čierne pásy. Vo Švermove (Telgárte) sa volnianky ešte vrapujú. Inde sa tkajú aj na režnej alebo pamukovej osnove. Tie sa volajú aj *vodlanky*. Do útku sa v tom prípade používa vlna, niekedy aj pamuk alebo dokonca handričky.

d) Čepce

Na čepcoch bývajú niektoré časti tkané širokou vzorkou, ktorá celkom nahrádza výšivku. Pri šití čepcov sa niekde používajú tkanice a tkané čipky, o ktorých sa zmienime neskôr.

e) Šatky

V súčasnej dobe tkajú si dievčatá aj šatky na hlavu, najmä letné, ktoré ozdobujú oblúbenými kvetinovými motívmi tkanými na krosnách. Tkané motívy sa veľmi podobajú výšivke naplno. Aj šatky zimné, zvané *zimušné*, sa tkajú v domácnosti, a to na začiatku a na konci osnovy na postav. Postav je látka z ovčej vlny ručne spradenej. Po utkaní sa postav plstí, aby zhustol na súkno. Šatky sa však odstrihnú hneď po utkaní kusa a nedajú sa plstiť, takže ostávajú riedke a vzdušné.

Podobne sa neplstia ani spomenuté vlnené zástery pracovné, nazývané *volnianky*. Zimné šatky zostanú biele. Častejšie sa však farbia tmavými farbami a ozdobujú vtiiahnutými strapcami.

V najvýchodnejšej časti Slovenska sa v poslednej dobe ujala výroba zimných šatiek z ovčej vlny osobitnou slučkovou technikou. Nie v každom nasledujúcom, ale v každom tretom alebo štvrtom útku sa naberajú slučky ovčej vlny pomedzi osnovné nite na hrubý drôt a niekoľkými obyčajnými útkami plátnovými sa upevnia. Potom sa drôt vytiahne. Takto vzniká tkanina na spôsob ovčieho rúna.

Chlpské letné nohavice sa šijú z bieleho drilichu a podšívajú bielym plátnom, lebo plátno je pevnejšie ako drilich, ktorý je zas hrubší a mäkkší, takže sa výhodne spájajú dobré vlastnosti oboch tkanín. I chlpská bielizeň, košľa a spodky, sa šijú z plátna alebo drilichu.

Chlpské nohavice na zimu, *chološne*, sa šijú z postavu. Z postavu sa šijú aj iné teplé súčiastky odevu, napr. kapce, haleny, hune, hunky a kabanice, ktoré sa obyčajne lemujú tkanicou inej farby, pričom sa rozlične ozdobujú. Prv sa tieto krojové súčiastky šili z domáceho súkna, teraz sa šijú zo strojového, ktoré ľud nazýva *mašinové súkno*.

g) Guba

Guba je tkanina z ovčej vlny tkaná na pomerne tenkej, dobre krútenej osnove hrubšou mäkkou vlnou, do ktorej sa pri tkaní vkladajú nespradené vlákna dlhej ovčej vlny. Tieto vlákna tvoria potom po celej tkanine súvislý vlas, takže celá tkanina pôsobí ako kožušina. Má dvojakú funkciu; používa sa alebo ako pokrovec alebo ako vrchná súčiastka odevu prehodená cez plec. Guby sa nosia v Gemeri a na východnom Slovensku. Guby sa plstia v osobitnej kadi s otvormi, ktorá sa krúti pod prúdom tečúcej vody. Podobne sa plstí aj tkanina na *gubanky* tkané na režnej osnove voľne spradenou tenkou vlnou. Gubanky sú ľahkými a teplým doplnkom ženského i mužského kroja na východnom Slovensku.

h) Zápästky

Na rukách nosia chlapi zápästky z ovčej vlny, ktoré sa tkali tzv. zápästkovou technikou na zvláštnom klátiku. Z ovčej vlny tou istou technikou sa tkali aj rukavice¹⁴. Na palec sa ponechal otvor. Palec sa nakoniec utkal na menšom klátiku. Oproti normálnemu spôsobu tkania, pri ktorom útková niť prebieha medzi osnovnými v určitom rozstupe, zápästková technika má tú zvláštnosť, že pri nej útková niť skutočne aj obrúti každú osnovnú. Tkaniny takto zhotovené sú preto veľmi pevné. Zápästky sa vyskytujú na východnom Slovensku, na Horehroní, rukavice na Orave a na východnom Slovensku (farebná fot. č. 10).

Najozdobnejšou a slávnostnou súčiastkou ženského kroja bola pólka alebo *pulka*, *pilka* (farebná fot. č. 7). Meno má odtiaľ, že je z jednej širokej tkaniny, tzv. poly. Býva obyčajne biela, celá vzorkove tkaná plasticky, a to prostriedok bielym útkom a na koncoch v pestrých farbách. Staršie pólky sú tkané vždy červenou a bielou farbou. Niekedy býva pólka aj hladká z plátna, s bohatou vytkanou vzorkou na oboch koncoch.

V súčasnosti sa už pólky šijú aj z kúpeľného plátna a konce utkané v pestrých kvetinových vzorkách sa prišívajú. Pólku nosia mladuchy prehodenú okolo krku a dolu spustenú alebo k boku priviazanú. Keď sa dievča vydá a má deti, pólku používa pri nosení dieťaťa na rukách. Má preto aj názvy *prihariačka*, *odedza*. Dieťa sa okrutí do jedného konca pólky a ostatnou dĺžkou žena okrutí seba aj s dieťaťom; zaodeje sa.

j) Družbovské ručníky

Slávnostnú funkciu má aj obradový ručník chlpský, nazvaný družbovský, ktorý je z bieleho plátna a na oboch koncoch ozdobený priečnymi páskami a rozličnými motívmi tkaného ornamentu. Na rozdiel od pólky je družbovský ručník úzky, lebo z jednej poly sa pozdĺžnym rozstrihnutím môžu zhotoviť dva chlpské ručníky. Bývajú podobne ako pólky ozdobené strapcami jednoducho alebo zložitejšie viazanými. Chlpské ručníky sa dávajú do daru pri sobášoch a tradícia určuje, koľko ručníkov má dať ktorý príbuzný. Niekde ich uvažujú aj na kone, keď idú po mladuchu. Takýto ručník volajú *klinovník* (v okolí Banskej Bystrice). Tieto tkaniny nachádzame i v poli uviazané na krížoch ako obeť za splnenie prosby.

k) Partky

Ďalšia súčiastka odevu, ktorá sa tká so vzorkami, je tzv. *partek*, *partok*, niekde *plachietka*. Je to vlastne obrus, ale používa sa aj ako príkrývka cez odev do kostola pre chladnejšie a vlhšie počasie. Je to plachetka v ozdobnejšej forme. Na cestu do mesta sa používa jednoducho, obyčajne biela s niekoľkými páskami.

Na východnom Slovensku viažu do nej aj potraviny, ktoré žena nesie zakrútené na chrbte

Tento batoh sa tu volá *zajda* (fot. č. 17). V niektorých krajoch sú partky veľmi ozdobné a je to vari posledná súčiastka tkaná, ktorú si ešte dnes tkajú ženy v tradičnom duchu.

l) Pracovné obleky a modrotlač

V nedávnej alebo súčasnej dobe tkajú sa na vidieku aj tkaniny na pracovné mužské odevy. Sú robené väzbou drilichovou. Tieto tkaniny sú tkané na belaso zafarbeným ľanom na silnejšej režnej osnove. Tkanina je ľahká a pevná a svojím sivomodrým zafarbením na prácu veľmi vhodná.

Ručne tkané plátno je, samozrejme, aj materiálom na modrotlačové súčiastky kroja. Sú to modrotlačové sukne a zástery alebo pracovné, tzv. *šurce*, alebo ozdobné, tzv. *fertuchy*, *far-tuchy*.

m) Oigánske tkanice

Pri krojoch sa treba zmieniť ešte o tkaniciach, ktoré uväzovali jednotlivé časti odevu v miestach, kde bol rázporok, napr. v páse na sukni a na košeli pri krku. Slúžili aj ako plecnice na košoch, popruhy na plachtách na seno a pod. Nástrojom¹² na ich zhotovenie bola jednoduchá drevená doštička s pozdĺžnymi otvormi,¹³ kadiaľ prechádzali osnovné nite (fot. č. 20). Túto osnovu mala žena uviazanú okolo pásu a tkala tak, že spraveným otvorom medzi nitami ručne prevliekala vlnený alebo bavlnený útok v pestrých farbách. Niektoré tkanice boli zas len biele (farebná fot. č. 8).

n) Karetkové pásy

Ďalšie tkané krojové časti sú pásy, ktoré sa tkajú zvláštnym spôsobom na tzv. *karetkách*. Nazývajú sa karetkové pásy (farebná fot. č. 4). Pásy sú veľmi pestrofarebné a zhotovené sú z bavlny alebo vlny. Používajú sa ešte na kroji v okolí Trenčína.

o) Tkané čipky

Konečne pre úplnosť počítame ku tkaninám aj tkané čipky, a to preto, lebo majú osnovu a útok. Sú to vlastne tkanice na zakončenie čepcov. Zhotovujú sa z pestrofarebných bavlniek a vln v charakteristických farbách, tma-vočervenej, ktorú volajú pripálenou, a okrí-

kovoružovej. Vyskytujú sa aj iné pestré farby, ale tieto dve farby prevládajú. Tkané čipky nachádzame v Hornej a Dolnej Porube. Pre nedostatok uvedených farieb a vlneného materiálu sa už od ich výroby upúšťa.

Tolko asi o tkaných súčiastkach kroja.

2. Tkaniny bytového a hospodárskeho použitia

Pri prieskume nachádzame okrem kroja aj veľa druhov tkanín, ktoré slúžia alebo v hospodárstve, alebo pri zariadení obytných miestností. Najvýraznejšie z bytových tkanín sú obliečky na periny a hlavnice, ďalej posteľné plachty, kútnice, prikrývky na posteľ, obrusy a obrúsky, prikrývočky a ozdobné uteráky. K bytovým tkaninám počítame aj vlnené pokrovce a handričkové koberece. Tkaniny hospodárskeho použitia sú napr. pokrovce na kone, rozličné plachty veľké a malé, ktoré sa používajú na seno, zrno a pod., ďalej vrecia, trávničky, trávničky a iné.

a) Posteľoviny

Najpestrejšie z bytových tkanín bývajú obliečky na perinách a hlavniciach, tzv. záhlavkoch, ktoré sa podľa toho aj volajú *záhlavkovoň*. Inde sa obliečky volajú *čáchy*. Prekvapia návštevníka hneď pri vstupe do izby svojou farebnosťou a svojím usporiadaním. Periny sa nezakrývajú, takže posteľ s perinami tvoria v rohu izby malebnú farebnú dekoráciu. Najmä staršie gazdinky postielajú periny a hlavnice vysoko. Bývajú to obvykle novšie a menej používané periny, kým vyblednuté a zodraté periny, na ktorých už veľmi vidieť stopy používania, bývajú zastlané pod ostatnými alebo odložené v izbičke, komore alebo — ako napr. na Spiši — v spodnej zásuvke posteľe. Pritom každý kraj má svoj spôsob postielania i svoje pomenovanie pre obliečky.

Výzdoba perín je takáto: Určité vzorky sa na perinách opakujú v rovnakých intervaloch (fot. č. 28, farebná fot. č. 2), kým obliečku na hlavnicu začne žena tkať jednoducho bielou alebo červenou farbou páskovou vzorkou, ktorá sa pomaly stáva zložitejšou, až prejde do vzorky odpovedajúcej vzorky periny, ku ktorej patrí. Vzorka sa potom ešte ďalej stupňuje, až prechádza do bohatej vzorkovanej časti hlavnice,

ktorá sa vždy postieľa smerom do izby. Na okoli Prešova volajú túto hlavnú ozdobu záhlavku *štitom*. Výzdoba sa naspäť zjednodušuje.

Najnovšie tkajú dievčatá biele obliečky podľa mestského vzoru, prípadne časť pamuku do osnovy zafarbia a utkajú si obliečky štvorčekové alebo páškové. Z takéhoto textilu bývajú ušité aj detské perinky. Najnovšie sa šijú biele, ale na starých perinkách vidíme pestré tkaniny alebo štvorčekové, ktoré sa volajú niekde *ci-gāncina*, alebo tkaniny červené.

Kedysi brávali si matky deti so sebou do poľa, kde dieťaťu upravili vzdutnú kolsku. Tri alebo štyri palice zarazili do zeme a na ne uviazali trávnicu, čo je veľká plachta lanová, zošitá z viacerých kusov plátna. Na ňu položila matka záhlavok a naň dieťa. Takéto kolsky sú ešte stále obľúbené na východnom Slovensku. Cez žrd, ktorá je položená hore na skrižených paliciach, býva prehodený obrus alebo krásne tkaná plachta osobitne na to určená. Plienky pre dieťa sa strihajú z bieleho plátna alebo sa trhajú zo staršej bielizne.

Plachty na posteliach bývajú alebo čisto biele, a to z lanového plátna, alebo bývajú vzorkované. Sú zhotovené z jednoduchej šírky tkaniny alebo zošité z dvoch kusov tak dlhých ako posteľ. Na koncoch bývajú vzorkované, niekedy zakončené strapcami alebo širokou čipkou. Pásky tkaniny jednoduchej šírky na koncoch ozdobené sa volajú aj *krajúvky*, lebo ozdobný okraj vyniká pestrými farbami oproti bielej ploche strednej, ktorá je často pretkávaná bielym útkom do plastických vzoriek v plátne. Kladú sa cez plachtu. Sú to vlastne pótky a používajú sa, ako sme už spomenuli, aj ako časť odevu. Plachty zošívajú z dvoch polí bývajú vzorkované na oboch koncoch pestrými útkovými pásmi, ktoré sú od stredu plachty súmerne umiestené. Do útku sa používa aj lan zafarbený na belaso a červeno, ktorý obyčajne nepúšťa farbu.

Osobitný druh plachty je *kútnica*, *kútna plachta*, ktorou sa zakrýva v izbe posteľ s matkou a dieťaťom, tzv. kút. Kútnica býva zošitá z viacerých častí. Poznáme kútné plachty až z deviatich dielov. Najčastejšie sú trojdielne. Kútnice zo západného Slovenska¹¹ bývajú z konopného plátna a zostavené sú z troch dielov navzájom spojených kúpenou červenou tkaninou. V nevzorkovaných častiach pozdĺž všetkých okrajov sú vyšívané. Na jednom konci sú

ozdobené bohatým bielym alebo červeným tkaným ornamentom (farebná fot. č. 5), ktorý sa niekedy nahrádza bohatou výšivkou. Plachta je z tohto konca olemovaná širokou paličkovanou čipkou.

K postelným tkaninám počítame ešte aj *koper-deky*, t. j. prikrývky na posteľ, ktorými dnes ženy zakrývajú periny v domácnostiach, kde už upustili od starého spôsobu postielania. Prikrývky sa zošívajú z dvoch kusov viac ako dvojmetrových. Bývajú rozličných farieb podľa náhodilej kúpy materiálu. Osnova býva najčastejšie biela bavlnená. Podľa dnešných zvyklostí bývajú ozdobené tkanými ružami, hviezdami a inými motívmi usporiadanými do vencov alebo voľne v ploche rozhodnými.

b) Obrusy a obrúsky

I na obrusoch a obrúskoch pozorujeme, ako sa vzorky postupne časom menili a ako rozdielna je vzorka na tkanine úžitkovej a na tkanine slávnostnej. Niektoré obrusy veľmi ozdobné má žena vždy len v truhlici odložené pre slávnostné príležitosti, a ani vtedy sa nepoužívajú pri jedle, ale len ako prikrývka stola, prípadne pod rakvu pri pohrebe. Tieto ozdobné obrusy bývajú v súčasnej dobe pretkávané lacetkou a umelým hodváhom. Takto bývajú tkané aj rozličné ozdobné prikrývky a uteráky na stenu.

Naproti tejto meštiackym nánosom znešváranej ľudovej výrobe priaznivo sa odlišujú staršie vzorky obrusov či už sviatočných alebo úžitkových. Obrusy bývajú tkané na lanovej alebo konopnej osnove vo vzorkách bielych, prípadne farbistých. Sú zošité z dvoch polí tkaniny, niekedy spojené ozdobným švíkom alebo červenou tkaninou. Veľkosť obrusa závisí od rozmerov stola na rozdiel od tzv. partku alebo plachetky, pestro tkaného štvorcového obrusa, do ktorého sa viaže zaja (farebná fot. č. 1).

a) Uteráky a servítky

I rozličné obrúsky, servítky a uteráky na riad i osobné uteráky bývajú vzorkované, ale najviac len na koncoch, ináč prevláda biely základ. Do servítky sa balí chlieb alebo iné potraviny. Keď sa ide s obedom do poľa, vložia sa potraviny zabalené do servítky ešte do trávničky, štvorcového plátna ozdobného tkanou vzorkou, ktorá má na všetkých štyroch rohoch prišité pláténne pásiky alebo tkanice na zaväzovanie.

V súčasnosti tkajú sa tzv. činovaťové uterá-

ky a obrusy na režnej osnove pamukovým útkom, častejšie ešte naopak na pamukovej osnove režným útkom, lebo ľan sa v osnove dosť trhá. Sú tkané väzbovými vzorkami do štvorcov alebo do pásikov. Vzorka sa získava rozličným spôsobom navlečenia do nitelníc.

d) Vrecia a láchy

Vrecia sa tkali z odpadových konopí alebo zo zrebnej ľanovej priadze. Sú ojedinelým príkladom starších tkanín vzorkovaných na osnove, keď nehladíme na pokrovec, o ktorých bude ešte zmienka. Do prostriedku osnovy na vrecia je vsunutý farebný pásik modrý, červený alebo inej farby.

Ostatné úžitkové tkaniny používané v domácnosti boli tiež tkané z tohto odpadového materiálu. Sú to *láchy*, kusy vrecovej tkaniny, ktorá sa prestiera ešte cez koberec na miesta, kde sa najrýchlejšie zašpinia. Prestierajú sa obyčajne v sobotu a pred sviatkami po veľkom riadení.

e) Novšie ozdobné tkaniny

V najnovšej dobe sa tkajú okrem zmienených prikrývk na posteľe ešte aj rozmanité dečky, prikrývočky rozličnej veľkosti, obyčajne s kvetovanou ozdobou. Tkajú sa aj záclony, a to zvláštnou čipkovou technikou, ktorá je veľmi zdĺhavá. Takto sa tkajú aj ozdobné súpravičky na detské kočíky a rozličné ozdobné hlavnice v novšie zariadených domácnostiach.

f) Vlnené pokrovice

Z vlnených tkanín sú v bytovom zariadení ešte pokrovice, ktoré sa tkajú alebo čisto biele alebo pásikavé, niekedy štvorčekavé. Tkajú sa na tej istej osnove ako postav. Sú však miesta, kde sa na pokrovec robí osnova zvláštna, redšia, takže aj pri plátnovej väzbe celý pokrovec vyzerá ako ripsom tkaný. Ako príklad takéhoto tkania koberecov môžu slúžiť Žakarovec (okres Gelnica), kde sa tká veľmi tenkou vlnou strieďavo bielou a čiernou v nerovnomerných pásikoch, ktoré majú už svoj zvyčajný rytmus. Aby bol kontrast čiernej a bielej vlny zvýšený, farbí sa ešte čierna vlna jelšovou kôrou. Na východnom Slovensku tkajú sa biele vlnené pokrovice, do ktorých sa občas zatkáva aj pestré handričky.

g) Handričkové koberce

Handričkové koberce sú dnes príkladom textílií, v ktorých ešte vidieť súčasnú ľudovú

tvorbu. Regionálne sa len málo od seba odlišujú, akôr ich môžeme rozlíšiť na staršie pásikavé a novšie štvorčekavé alebo s kelimovými motívami. Vzorky sú väčšinou závislé od farby a kvality zvyškového materiálu, ktorý je poruška, no i tak vyjadrujú výtvorný ľudový cit. Záleží na schopnosti ženy, ako vie so zvyškovým materiálom narábať. Handričkové koberce majú osnovu zrebnú alebo bavlnenú, útok tvoria nastrihané pásiky rozličného tkaného textilu.

Niektorá ozdobi koberec motívami z rozlične zosúkaných handričiek, niekde sa vzorky robia aj osnovou, ktorá je alebo celá pásikavá, alebo je pásikavá len na okrajoch a vprostriedku. Na Spiši možno nájsť na handričkových kobercoch v osnove pomedzi zrebné nite aj ovčiu vlnu prifarbenú na pestré farby, v iných kobercoch v útku medzi handričkami pestro sfarbenú alebo prírodnú ovčiu vlnu, ktorá tieto koberce veľmi skvalitňuje. V Prešovskom kraji tkajú si dievčatá do výbavy koberec s hviezdikami a ružičkami.

h) Guby a cedidlá

Z vlny sa tká ešte guba, ktorá môže byť aj pokrovcem aj súčiastkou odevu. Ďalej sa tkajú cedidlá a tašky na nosenie syra. Cedidlo býva zakončené strapeami naviazanými z osnovy a vyšíťmi tmavou vlnou. Takto sa značí aj postav pri tkaní, aby z neho nikto neodstrihol. Preto sa táto výšivka objavuje na okraji rozličných tkanín a pokrovcov. Výšivka sa pri zaplstení celkom vbije do tkaniny, takže vyzerá ako tkaný ornament.

VII

ĽUDOVÁ TKANINA AKO ZDROJ PRE TEXTILNÚ TVORBU

Z ľudových tkanín jasne môžeme vyčítať duchovné bohatstvo slovenského ľudu, odzrkadľujúce sa v ľudovom textile. Slovenská žena popri všetkej námahe, ktorú jej bolo treba vynaložiť pri poľnej a domácej práci, za krosnami tvorila pravé skvosty textilného umenia. Na Slovensku sú ešte kraje, kde dosiaľ ženy tvoria svoje tkaniny vo svojom národnom duchu, nepokazenom nánosom módných a buržoáznych vplyvov. No sú už kraje, kde zasiahla rušivo vlna módných bazárov, vplyv textilu zasielaného z cudziny

alebo videneho v mestských domácnostiach a uliciach. Od týchto napodobení mestského a cudzieho textilu priaznivo sa odlišujú tkaniny zhotovené v tradičnom duchu svojou živou farebnosťou a monumentálnou skladbou. Treba sa ešte zmieniť, ako sa využíva štúdium ľudových tkanín a ako sa buduje na ľudovej tradícii v dnešnej textilnej tvorbe a výrobe.

Ľudové tkaniny sú nám cenným zdrojom poučenia najmä dnes, keď sa v každom odvetví umeleckého tvorenia zdôrazňuje národná tradícia, ktorá má odlišiť výsledky našej práce od tvorby vznikajúcej pod vplyvom kapitalizmu.

Keď sa dnes javí potreba dať nášmu súčasnému textilu vlastný národný charakter, siahneme ako za zdrojom inšpirácie po vzorkách, na ktorých nezanechal kapitalizmus svoje stopy. Pri podrobnejšom štúdiu môžeme z tkaniny vyčítať, kedy žena vkladala do vzorky a skladby svoj osobitný citový prejav, a na druhej strane, kedy pracovala len mechanicky z túžby napodobiť alebo reprezentovať. Niektorá tkanina pri všetkej svojej bohatosti vzoriek nám nič nehovorí, iná nás vie rozradostniť. Naše ľudové tkaniny sú nám cenným zdrojom poučenia. My sa zas musíme pousilovať vrátiť ľudu tieto hodnoty získané štúdiom. Ako ich vrátime? Bolo by omylom myslieť, že len mechanickým použitím ľudových vzoriek v tkaninách dnešnej výroby bude tento dlh splatený.

Tak ako má každý národ a kraj svoj osobitný prejav, má ho aj každá doba. Aplikovať tento textil v dnešnej výrobe bez zmeny a v doslovnom znení vyznelo by falošne a násilne. Možno, pravda, hovoriť o malých výnimkách, kde na osvieženie celku, či už je to interiér alebo celkové oblečenie, uplatní sa ako doplnok aj niektorý prvok prevzatý bez zmeny z tradičnej ľudovej výroby. Celkovo možno povedať, že dnešná doba má svoj vlastný výtvarný prejav, aj keď je hlboko a pevne zakorenený v ľudovej tradícii. Odev i bytové tkaniny musia byť v harmonickom súlade s okolím a životom, ku ktorému patria. Starodávne tkaniny patria teda svojej dobe, nové tkaniny musia mať nový zmysel, nový obsah.

V čom treba hľadať obsah dnešnej výroby tkanín? Zaiste každý, kto pracuje na tkanine, či je to už žena pri ručných krosnách, alebo návrhár pri pokusnom stave, či robotníčka v továrni na tkaniny, uvedomujeme si všetci, že

chceme prispieť k tomu, aby svet bol krajší a lepší, aby sa žilo radostnejšie. Preto na kvalite a vzhľade nášho výrobku určeného spotrebiteľovi každému z nás záleží toľko, ako asi záležalo žene, ktorá tkala len pre svojich najmilších a najbližších. Tento svoj blízky vzťah k spotrebiteľovi vkladáme do svojej práce a presne si uvedomujeme cieľ tkaniny, ktorá má svojou dobrou kvalitou slúžiť pracujúcemu človeku a pritom svojím vzhľadom skrášliť, spríjemniť a rozveseliť jeho život. Vychádzame preto z funkcie a materiálu. Tie sa niekedy podstatne odlišujú od dnešnej funkcie tkaniny a od materiálov, ktoré používali ľudové tkáčky a tkáči. Násilné a neúnosné by bolo, keby sme kladli dôraz na zachovanie ľudového štýlu tým, že by sme sa držali iba starých predlôh. Dnes vidíme, že aj naša dedina si svoj kroj váži a uctí pri slávnostných príležitostiach, ale pri každodennej práci sa odkladajú zbytočné a zatažujúce ozdoby, ktoré by prekážali v robote pri strojoch a okolo statku. Pri svojich prieskumoch všimame si aj úžitkové tkaniny, z ktorých si ľud zhotovuje odev alebo bežné zariadenie domácnosti. Z nich sa dá tiež veľmi dobre vychádzať v dnešnej tvorbe tkanín pre socialistického človeka.

Pri štúdiu ľudových tkanín neobmedzujeme sa len na farebnosť a skladbu vzorky, ale snažíme sa vytyčiť určité zákonitosti, ktoré vyplývajú z podrobného štúdia príbuzných druhov tkanín v určitých oblastiach. Ďalej zisťujeme, prečo sa v danom prípade používala určitá väzba, šírka osnovy, hustota, sila materiálu a pod. Poznatky z toho vyplývajúce sa dajú zadarmo uplatniť v dnešnej priemyselnej výrobe. Niekoľko nejaví nová tkanina na prvý pohľad nijakú súvislosť s ľudovým tkaním, lebo je zhotovená v novom materiáli, v odlišných farbách, a predsa pri bližšom pohľade je zrejme, že vyrastá z ľudovej tradície, čo sa prejavuje alebo v štruktúre, väzbe, alebo v rytmickom striedaní vzoriek.

Záverom k týmto poznámkam vzťahujúcim sa na ľudové tkáčstvo na Slovensku treba poznamenať, že táto rozsiahla problematika nie je ani zďaleka vyčerpaná týmito poznámkami. Každý pracovník, ktorý sa zaoberá textilom, má istotne z vlastnej skúsenosti rozličné poznatky, ktorými by mohol prispieť k jej bližšiemu poznaniu a prehĺbeniu.

- 1 Lubor Niederle, *Slovanské starožitnosti*. Praha 1921, 331—342, uvádza pramene, podľa ktorých možno zrekonštruovať spôsob výroby plátna. Uvádza aj tabuľky slovanských termínov z textilného názvoslovia, ktoré sú spoľahlivé.
- 2 O spracovaní konopí a význame ich pestovania v minulosti a dnes píše Ján Podolák, *Spracovanie konopí v Dolnej Súči*. NS XI, 1952, 291—319.
- 3 Bartolomej Krpelec, *Bardejov a jeho okolité dávno a dnes*. Bardejov 1935, 316—324, opisuje nielen spracovanie konopí a ľanu, ale aj ovčej vlny.
- 4 B. Krpelec v citovanom diele uvádza, že v Istebniku sa I. akost' volá *klóča*, II. *mykanica* a III. *konope*. Na západnom Slovensku I. *postkové*, II. *omyčka* a III. *klky*.
- 5 Bartolomej Krpelec v c. d. opisuje spracovanie vlny prečesávaním na *hrebeňoch* (*hrebloch*, *hrebňach*) na spôsob hrebeňov na konope.
- 6 Rudolf Bednárik, *Oravský ľud v diele neznámeho umelca XIX. stor. Maza Rascakajho*. Ľudová tvorivosť IV, č. 11, str. 455—458, opisuje starý pohyblivý spôsob pradenia. Žena mala na hlave pod šatkou pripevnenú viazanicu ľanovej kúdele a z nej vyťahovala niť a spriadala ju. Pri tomto spôsobe pradenia bolo vlákno na hlave alebo inde na ľudskom tele. Ako ďalšiu fázu uvádza autor pradenie, pri ktorom je vlákno priviazané na tyč, ktorú drží žena v ruke alebo ktorú si pripevní za pás. Takto sa vyvinula praslica, pri ktorej už žena sedí.
- 7 Andrej Polonec, *Plátenníctvo na Slovensku*. NS VIII, 1952, str. 91—108, podáva prehľad o plátenníckej výrobe na Slovensku a uvádza župy známe svojou kvalitou plátna.
- 8 Andrej Polonec v c. d. v poznámke na str. 97 znamená, že košícki plátenníci vykupovali domácky tkané plátno a dávali ho bieliť v Myslave. Preto sa ani myslavské lúky nekosieli. Na str. 102 uvádza miestne pomenovanie, svedčiacie o bielení plátna.
- 9 Ján Podolák, *Spracovanie konopí v Dolnej Súči*. NS XI, 1952, 291—319, uvádza, aké množstvo plátna vyberala vrchnosť od poddaných.
- 10 *Rajntuch* je krajové pomenovanie pre pólku, slávnostný kus odevu. V Ždiari je tkaný opísanou technikou; v Kojšove sa volá rajntuchom obvyklá pólka červeno-biela.
- 11 Jozef Vydra, *Tkanice a pletenice jako zbytky staré lidové kultury na Slovensku*. Národopisný sborník československý XIX, 1, opisuje zápisťkovou technikou zhotovené rukavice i nástroje, ktoré sa pritom používajú.
- 12 Jozef Vydra v c. článku opisuje aj výrobu tkania tkanie na krosienkach a samy krosienka.
- 13 Lubor Niederle v c. d. píše o zvláštnych drevených doštičkách s otvormi, ktoré slúžili na tkanie. Podľa M. Lehmana rozšírila sa táto výroba z Mezopotámie do Arménie a severnejšie (c. d., 342).
- 14 Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*. Bratislava 1935, 77—78, opisuje funkciu a výzdobu kútnych plachiet. Názov kútnica bol bežný na západnom Slovensku pri Dunaji a pri moravských hraniciach; v Malých Karpatoch a na Považí sa používalo pomenovanie záponná plachta, na Myjavsku prestieradlo, inde prikrývadlo, na Detve zástená plachta a pod.

ZOZNAM KRESIEB A FOTOGRAFIÍ

Kresby v texte

- 1 *Kyjanka*, drevený nástroj na spracovanie surového vlákna.
- 2 *Smrtka*, drevený nástroj na navíjanie priadze.
- 3 *Navíjadlo*, drevený nástroj na navíjanie priadze.
- 4 *Snovadlo*, drevený nástroj na snovanie osnovy.
- 5 Vázby ľudového textilu:
 - a) plátňová, b) rípešová, c) keprová — drilich, d) keprová — cirkas, e) keprová — zvrtný (navracaný) drilich, f) keprová — zvrtný (navracaný) cirkas.
- 6 Keprové väzby na hrotevom návode:
 - a) vzorka jednolínového drilichu, b) vzorka jednolínového cirkasu, c) vzorka zvrtného (navracaného) drilichu, d) vzorka zvrtného (navracaného) cirkasu.
- 7 a) zúbky, b) vzorka na *klátiky*, robená rípešovou väzbou, c) ozdobné motívy s flotážami a rípešom.

Fotografie čierno-biele

- 1 Trlica, nástroj na spracovanie surového vlákna.
- 2 Trepanie konopí.
- 3 Česanie konopí.
- 4 Ráf, nástroj na spracovanie ľanu a konopí.
- 5 Pačesovačka, nástroj na česanie ľanu a konopí.
- 6 Viazanie ľanového vlákna do venčov.
- 7 Driapanie (krampľovanie) vlny.
- 8 Kolovrat, nástroj na pradenie.
- 9 Fradenie vlny v Rejdovej (okr. Rožňava).
- 10 Motovidlo s priadzou, vretienko, praslica.
- 11 Krosienka na viazanie nitelnic s hotovými nitelnicami.
- 12 Ždiarska vzorka na tkanom farebnom páse rukávov.
- 13 Tkanie v Očovej (okr. Zvolen).
- 14 Žena v pracovnej zástere z Polomky (okr. Brezno).
- 15 Žena vo svätotočnom kroji z Veľkého Liptáka.

- 16 Detail družbovského ručníka tkaného ripsom a flotážami z východného Slovenska.
- 17 Zajda — batoh s potravinami uviazaný z obrusa.
- 18 Motívy ždiarskej pólky (*rajntucha*). V režnej riedkej tkanine sa pri tkaní zakladá hrubšia biela priadza, ktorá tvorí plastický ornament.
- 19 Typická vzorka perín a záhlavkov v Nižných Repašoch (okr. Levoča).
- 20 Krosienka na výrobu tkaníc.

Fotografie farebné

- 1 Detail obrusa z okolia Prešova (motívy sú očká a vlnovky).
- 2 Detail tkaniny na periny z východného Slovenska (drilich, zúbky).

- 3 Detail ozdobne vzorkovanej zástery zo stredného Slovenska, tkanej väzbou plátňovou, ripsovou a flotážami.
- 4 Pás od Trenčína, tkaný karetkovou technikou.
- 5 Detail kútnej plachty od Zlatých Moraviec. Kopnopný drilich rozličnými smermi navlečený a šliapaný.
- 6 Spišská sukňa (*kanafaska*) tkaná drilichom na režnej osnove.
- 7 Pólka z východného Slovenska, ozdobne tkaná flotážami.
- 8 Cigánske tkanice tkané na krosienkach v postrých farbách.
- 9 Výzdoba ždiarskych rukávov (ripsová technika).
- 10 Motívy tkané zápästkovou technikou z hrubo spradennej a prifarbenej ovčej svetlej a tmavej vlny.

СТАТЬЯ О СЛОВАЦКОМ НАРОДНОМ ТКАЧЕСТВЕ И ЕГО ТЕХНОЛОГИИ

АННА БАРТОШОВА

В статье рассматриваются словацкие народные платьежные и комнатные ткани, какими мы их находим в экскурсиях, в музеях и документальных коллекциях. Статья является собранием сведений только из некоторых областей Словакии, особенно из восточной, поэтому не исчерпывает все обширные материалы и не показывает образ всего народного текстиля на территории Словакии.

В первой главе обращено внимание главным образом на материалы словацкого народного текстиля и на способы их получения. Мы знаем материал естественный (лен, конопля, хлопок, шерсть) и материал искусственный.

Следующая часть статьи направлена к прядению и собственно подготовке материалов для тканья. Речь идет главным образом о подготовке пряжи и основы, о сучении и наматывании на ткацкий станок. В то же время рассказывает об инструментах для тканья, особенно о главном из них, о станке, о его составных частях и об остальных мелких инструментах.

Более обширно рассказано о собственном тканье и о техниках (полотнянная, репсовая, репсовая) и их характеристиках, определенных способах сучения нитей основы на отдельные петли станка и способах нажимания отдельных педалей.

Между народными тканями есть часто ткани с узорами либо цветными, либо ткаными. Обычно применяют оба способа, так что возникает множество вариантов и возможностей комбинаций. Узоры создаются либо красками или способом тканья либо обоими способами вместе. Тканье с узорами называется в словацком народном ткачестве „чиновать“.

Главное внимание обращено в статье на отдельные виды тканей и на их разностороннее применение к словацкому национальному костюму (ткани платьежные) и в помещении и в хозяйстве (ткани комнатные). Народные ткани применяются всесторонне к костюму при изготовлении рубах, юбок, фартуков, чепчиков, платков на голову, брюк, блуз, напульсников-шалеи, сватбных ручников, сватбных венков, рабочей одежды и синей набойки; далее ткнут разноцветные ленты, ленты тканые на дощечках и тканые кружева. Комнатные ткани это постельное белье, скатерти, покрывала, полотенца и салфетки; ткани применяемые в хозяйстве это мешки, далее различные декоративные ткани, шерстяные ковры, тропичные ковры и др. Народные ткани являются также богатым источником для современного текстильного творчества, но не только в качестве образца, который можно бы было лишь механически перепести в современное производство. У нового текстиля должно быть содержание. Во время черпания из традиционного творчества народа надо тщательно стараться, чтобы народные ткани были согласованы с современной жизнью и чтобы они отвечали нуждам трудящегося человека.

SLOVAK POPULAR WEAVING AND ITS TECHNOLOGY

ANNA BARTOŠOVÁ

This article analyzes Slovak popular dress and household tissues that have been encountered in regional research work, in museums and collections. It gives a summary of facts that have so far been ascertained in certain regions of Slovakia, in particular in East Slovakia. It does not, however, examine exhaustively this extensive material nor give a complete picture of all popular fabrics found in Slovakia.

The first chapter is devoted chiefly to the materials used in Slovak popular textiles and their source. Natural materials (flax, hemp, cotton and wool) are distinguished from artificial ones.

The next chapter deals with spinning and the preparation of the materials for weaving. This covers especially the preparation of the yarn and the warp and, further, warping and beaming. At the same time the various implements used in weaving, especially the principal instrument — the loom — and its parts, are discussed as well as other minor instruments.

A detailed analysis is made of weaving and weaves (lines, twill, rep) and their characteristics, which are determined by the system in which the individual eyes of the heddles are threaded and the system in which the different treadles are operated in weaving.

In popular weaving the fabrics often have patterns, achieved either by the use of colour or by the weave. Usually both types are used, thus offering many possibilities of variation and combination. Patterns are, therefore, achieved by the use of colour, by the weave or by weave and colour combined.

There follows a detailed discussion of the different types of fabrics and their general use in Slovak national costumes (dress fabrics), in households and on farms. Popular fabrics are generally used in peasant costumes in the making of shirts, skirts, aprons, caps, head-cloths, leggings, jackets, long wrist mittens, shawls, sashes, ribbons, working clothes, and blue prints; then, too, there are handwoven ribbons, lacings, and woven lace. Household tissues include bed linen, tablecloths, napkins, dishcloths, and serviettes; fabrics used on farms include sacks and rags. There are also various ornamental fabrics, wollen rugs, rag carpets, etc.

Popular fabrics are a rich source of inspiration for modern textile production. They must not, however, serve as a mere pattern to be copied and mechanically applied in modern production. Modern textile work must have a new content. In drawing on the traditional creative work of the people we must be careful to see that the new fabrics are in harmony with contemporary life and answer the needs of the working people.

CONTRIBUTION AU TISSAGE POPULAIRE SLOVAQUE ET À SA TECHNOLOGIE

ANNA BARTOŠOVÁ

La contribution analyse les tissus populaires slovaques pour habits et pour l'appartement, comme nous en trouvons dans les recherches sur les lieux — dans les musées et dans les collections de documentation. Elle résume les connaissances obtenues jusqu'à maintenant seulement de quelques régions de la Slovaquie, surtout à l'Est, c'est pourquoi elle n'épuise pas toute la matière étendue et ne présente pas un tableau complet de tous les tissus populaires sur le territoire de la Slovaquie.

Au premier chapitre, l'attention principale est vouée aux matériaux du textile populaire slovaque et à savoir comment les obtenir. Nous distinguons la matière naturel. le lin, le chanvre, le coton et la laine et la matière artificiel. Une autre partie de la contribution s'occupe du filage et de la préparation propre des matériaux pour tisser. Il s'agit avant tout de la préparation du fil et de la chaîne, ourdir et bobiner sur le métier à tisser. On y analyse aussi les outils nécessaires pour tisser, surtout l'instrument principal — métier à tisser — et ses accessoires et d'autres petits outils. On y analyse en détail le tissage propre et ses structures la toile, le keper et le rips — et leurs signes caractéristiques déterminés par l'ordre dans lequel le fil est enfilé dans les divers trous, et par l'ordre dans lequel on fait marcher les diverses pédales. Quant aux tissages populaires, les tissus ont beaucoup des dessins, et cela ou par les couleurs, ou par la manière de tisser. D'habitude on profite de deux, de sorte qu'on arrive à beaucoup de variations et de possibilités de combiner. Les dessins sont donc faits par les couleurs, les diverses manières de tisser et par les couleurs et les diverses manières de tisser à la fois.

La contribution voue une attention spéciale aux diverses espèces des tissus et à leur usage universel pour le costume populaire slovaque — tissus pour habits — et pour l'usage dans l'appar-

tement et pour la vie agricole — tissus pour l'habitation. Les tissus populaires sont universellement employés pour le costume et cela pour la fabrication des chemises, des jupes, des tabliers, des bonnets, des fichus de tête, des pantalons, des manteaux, des manchettes de laine, des chales, des écharpes de cérémonie, couvertures en toile, des habits de travail et de l'impression bleue, ensuite on tisse des lacets bigarrés, des ceintures et des dentelles. Les tissus d'habitation sont: les draps de lit, les nappes et les napperons, les essuie-mains, les serviettes; les tissus employés dans l'agriculture sont les sacs et les ensuite de divers tissus d'ornement, des tapis en laine, des tapis faits en chiffons d'étoffe, etc. Les tissus populaires sont une riche source pour la création actuelle des tissus, mais non comme modèles qu'on pourrait appliquer seulement mécaniquement dans la production contemporaine. Les textiles modernes doivent avoir un contenu nouveau. En puisant dans la création traditionnelle du peuple, il faut soigneusement tâcher que les nouveaux tissus soient en harmonie avec la vie actuelle et qu'ils répondent aux besoins de l'homme travailleur.

BEITRAG ZUR SLOWAKISCHEN VOLKSWEBEREI UND IHRER TECHNOLOGIE

ANNA BARTOŠOVÁ

Der Beitrag erforscht die Kleidungs- und Wohnungsgewebe des slowakischen Volkes, so wie wir sie im Terrain auf unseren Aufklärungsfahrten und auch in den Dokumentationssammlungen finden. Es ist eine Umfassung der bisherigen Erkenntnisse aus einigen Gebieten der Slowakei, hauptsächlich der östlichen, erschöpft deshalb nicht das ganze umfangreiche Material, umfasst auch nicht das ganze Reichthum der volkstümlichen Gewebe im Gebiete der Slowakei.

Im ersten Kapitel ist das Hauptinteresse den Materialien der slowakischen volkstümlichen Gewebe und ihrem Beschaffen gewidmet. Man unterscheidet natürliche (Flachs, Hanf, Baumwolle und Schafwolle) und künstliche Materialien.

Weiter befasst sich der Beitrag mit dem Spinnen und der Vorbereitung der Materiale zum Weben. Es handelt sich hauptsächlich um die Vorbereitung des Garns und der Kettfäden, um das Wickeln und Weben am Webstuhl. Dabei werden auch die Weber-Werkzeuge, wie das Hauptwerkzeug, der Webstuhl, so auch seine Bestandteile und andere kleinere Werkzeuge beschrieben.

Ausführlicher befasst sich dieser Beitrag mit dem Weben und den Bindungen, (Leinwand-, Köpper-, Ripsbindung), und ihrer Charakteristik, die durch die Reihenfolge der Einfädelung in einzelne Maschen im Fadenhalter, und durch die beim Weben mögliche Reihenfolge des Tretens auf die Söckel entstehen.

Im volkstümlichen Weben sind Gewebe oft gemustert. Dies geschieht durch Farbe oder Bindung. Am meisten benützt man beide, so dass mehrere Variationen und Kombinationsmöglichkeiten vorhanden sind. Man mustert also durch Farbe, Bindung oder durch die Kombination beider. Das Weben mit Muster nennt man in der slowakischen Volkswberei „čínovať“.

Das Hauptinteresse wird den Sorten der Gewebe und ihrer allseitigen Benützung in der slowakischen Volkstracht (Kleidungsgewebe) und in der wirtschaftlichen Benützung, wie Wohnungstextilien, gewidmet. Volkstümliche Gewebe werden in der Volkstracht universal benützt, wie bei Verfertigung von Hemden, Rücken, Schürzen, Hauben, Kopftüchern, Hosen, Decken, Handgelenkwärmern, Brautführertüchern, Arbeitskleidern und Blaudruck, auch Zigeunerbändchen, Gürtel und Spitzen werden gewebt. Unter Wohnungstextilien reiht man: Leintuchgewebe, Tischtücher und Servietten, Handtücher, Faserstoffe wirtschaftlichen Gebrauchs sind Säcke und allerhand dekorative Gewebe, Wollteppiche, Teppiche aus Fetzen usw.

Die Volkstümlichen Stoffe bilden eine reiche Quelle für das zeitgemässe Textilschaffen, nicht aber als Vorlage, die man im heutigen Schaffen nur mechanisch anwenden könnte. Die modernen Textilien müssen einen neuen Inhalt haben. Beim schöpfen aus traditionellem Volksschaffen müssen wir sorgfältig darauf achten, dass die neuen Gewebe mit dem zeitgemässen Leben harmonisieren und den Bedürfnissen des werktätigen Menschen entsprechen.

Ezen dolgozat a szlovák népi ruházati és lakberendezési szőttessel foglalkozik, úgy ahogy tanulmányutainkon és dokumentációs gyűjteményeinkben, valamint múzeumokban vele érintkeztünk. Összefoglalja Szlovenszko néhány részeiből szerzett tapasztalatokat, főleg Kelet-Szlovákiából, ezért nem meríti ki az egész terjedelmes anyagot és nem foglalja magába a szlovák népi szöttek teljes képét.

Az első fejezetben nagyobb mértékben tanulmányozza a szlovák népi textilt és annak beszerzését. Megkülönböztetjük a természetbeli (len, kender, pamut és gyapjú) és mű-nyersanyagokat.

Továbbá figyelmünkbe ajánlja a fonást és az anyagelkészítést. Elsősorban a fonál elkészítéséről, rácsavarásáról, a szövőszékbe való befűzésről beszél. Együttal megfigyeli a szövéshez szükséges szerszámokat, főleg a főszerzámot, a szövőszéket, ennek alkatrészeit és más apróbb szerszámokat.

Bővebben pedig leírja magát a szövést és annak kötési lehetőségeit (mint vászon-, köper- és ripszkötést) és jellegét, mely a szemek befűzésének a sorrendjétől és a lábitók lenyomásától függ.

A népi szöttek gyakran színezéssel vagy kötés által vannak mintázva. Leggyakrabban mindakettő alkalmazva van, úgyhogy bővebb lehetőség és kombináció áll fenn. Színezéssel, kötéssel vagy színezéssel és kötéssel lesz mintázva. Mintázott szöttek a szlovák népi szövészetben „csinovaty”-nak nevezik.

Ez a dolgozat a szövések fajtaival, az ő sokoldalú használatával a szlovák népviseletben (ruha textil) és a lakberendezés és gazdasági felhasználásával (lakberendezési textil) foglalkozik leginkább. A népi szöttek sokoldalú használatnak örvendenek a népviseletnél, főképpen az ingek, szoknyák, kötények, főkötők, fejkendők, nadrágok, takarók, érmelegítők, vállkendők, menyegzői kendők, párták, munkazubbonyok és kékfestőanyag, cigányzsínorok, lapon font övek és szőtt csipkék készítésénél. Mint lakberendezési textil lepedővászon, abroszok, törülközők és szalvéták szerepelnek. Gazdasági használatban pedig zsákok és többféle díszítőszövetekre, gyapjúszőnyegekre és rongyszőnyegekre van szükség.

A népi szövészet a mai textiltalkotásnak gazdag forrása, nem mint sablón, melyet gépiesen lehet a mai gyártásban felhasználni, hanem a modern textilnek kell, hogy új tartalma legyen. A hagyományos népi alkotásnál arra kell ügyelnünk, hogy az új szövetek a mai élettel harmonizáljanak és a dolgozó ember szükségleteinek megfeleljenek.

V Ý Š I V K Y

K TECHNOLOGII SLOVENSKEJ

LUDOVEJ VÝŠIVKY

ELENA HOLÉČZOVÁ

Vyšívany textil ako odvetvie ľudovej umeleckej výroby poskytuje nám hojnosť študijného a dokumentačného materiálu. Z neho možno vyčítať, ako historické a kultúrne vplyvy prúdili v krajine, aký stupeň umeleckej úrovne vládol v príslušnom období i v akom sociálnom postavení boli jeho používatelia a nositelia.

Výšivka sa používala ako ozdobný prvok na reprezentačných, obradových a úžitkových predmetoch už v stredoveku. Jej vývin dosiahol svoj vrchol v gotike. Výšivkou sa zaoberali väčšinou v kláštoroch, kde sa ňou ozdobovali najmä kostolné rúcha z drahocenných cudzozemských materiálov.

Aby sme si vedeli utvoriť predstavu o vtedajšej hodnote kostolného rúcha vyšitého zlatom a striebrom na drahých brokátach, uvedieme výpis z inventárneho zoznamu v Bardejove, podľa ktorého Katarína Weindrichová v roku 1439 venovala 100 zlatých na vyhotovenie omšového rúcha. Hodnota živého vola bola vtedy 2 zlatky¹.

Vznik, rozšírenie a rozkvet niektorých technik spadá do renesancie, keď veľký prepych v bytovej kultúre a v odievaní dával možnosť uplatniť sa aj výšivke. Obľúba vyšívanej ozdoby prešla i do ďalších storočí, keď sa ňou bohato prikrašľovalo mužské i ženské šatstvo na drahých hodvábnoch, brokátach, zamatoch a atlasoch pravým hodvábom a zlatými nitami. Výšivka bola v tých časoch výlučným majetkom bohatých vládnučích vrstiev obyvateľstva.

Okrem kláštorov vyšívalo sa aj remeselne. V Paríži bol cech vyšívačov už v XIII. storočí². Na Slovensku boli vyšívači združení do cechov v XV. storočí. Vtedy sa v Bratislave založil cech vyšívačov hodvábom³. V XVII. storočí vznikol v Banskej Bystrici cech vyšívačov

hodvábom a gombikárov⁴ a v tom istom storočí v Košiciach cech vyšívačov a kapsárov⁵. V XVIII. storočí sa založil v Levoči cech vyšívačov⁶.

Z predpisov košického cechu vyšívačov z roku 1692 sa dozvedáme, že tovariš musel vedieť výšivkou vyzdobiť kňazské rúcho i klobúk zlatou a striebornou nitou. Ďalej musel vedieť výšivkou ozdobiť cimery a sedlo na koňa⁷. Výučná doba na vyšívanie bola veľmi dlhá. Učeň sa prijímal na osem rokov⁸.

Do hmotnej kultúry ľudu drahá výšivka so zlatom a hodvábom prenikla až neskoršie. Najstaršie záznamy o tejto výšivke v používaní ľudu sú z polovice XVII. a zo začiatku XVIII. storočia⁹. Musíme však predpokladať, že to boli len výnimočné prípady, keď príslušníka nižšej vrstvy sedliackej si mohla dovoliť zhotoviť výšivku z kupovaných materiálov na ozdobenie svojho odevu. Slabé sociálne postavenie ľudu zapríčiňovalo, že mu boli neprístupné jemné kupované textilie, pravé hodváby a zlato potrebné na zhotovenie výšivky. Museli sa uspokojiť s domácimi tkaninami a priadzami, prípadne lacnejšou kupovanou bavlnenou nitou.

Okrem kláštorov a svetských remeselných vyšívačov výšivkou sa zaoberali šľachticné, ktoré mali v XVI. a XVII. storočí na svojich panských sídlach a hradoch zariadené výšivkárske dielne. V týchto dielnach sa učili vyšívať dievčatá, ktoré boli v hradoch na výchove, a dievčatá poddaných. Po vyučení robili v dielnach a ozdobovali výšivkou obleky panstva a prepychové textilie bytovej kultúry.

Je prirodzené, že sedliacke dievčatá vedomosti o technikách, ktoré predpokladali drahý vyšívací materiál a ktoré nadobudli v panských výšivkárskech dielnach, používali i na ozdobu

osobného šatstva a úžitkových predmetov svojho okolia. Týmto spôsobom aj výšivka robená z drahších vyšívacích priadzi prenikala pomaly ako ozdobný prvok medzi najširšie vrstvy popolitého ľudu. Dovtedy vyšivali najviac na domácich tkaninách, a to domácou priadzu alebo kupovanou bavlnou, väčšinou tradičné výšivky funkčne pozostávajúce z rozličných stehov podľa ráťanej nite.

Tento vývojový proces bol podporovaný aj rastom hospodárskej a sociálnej úrovne ľudu, ktorý mu dovolil postupne aj nákup takých materiálov a vyšívať také techniky, ktoré predpokladali jemnejšie základné tkaniny a k nim priradenú vyšívaciu priadzu.

Techniky a vzorky, ktoré sa takto dostali medzi širšie vrstvy, náš ľud si pomaly prispôboval svojim potrebám a svojmu chápaniu krásy. Umenie vyšivárske sa pomaly rozširovalo; matka začala dcéru. Stávalo sa tradičným, potrebou a požiadavkou v živote ľudu. Zdokonaľovala sa technická úroveň. Prichodilo sa na nové a nové zoskupenie základných stehov, čím vznikali nové prvky, z nich motívy a z motívov potom vzorky a celé ornamentálne skladby, ktoré boli už nezávislé od panských predlôh.

Veľká bohatosť a rôznorodosť vyšívacích techník, ktoré sú zastúpené v slovenských ľudových výšivkách, nútia nás k sústavnému štúdiu a objasňovaniu ich vzniku, pôvodu a začlenenia do bežného používania ľudu ako výzdoby na krojoch a na obradových a úžitkových predmetoch. Zo znalostí tohto odboru si potom môžeme urobiť jasnejší obraz o hospodárskom, sociálnom a kultúrnom živote nášho ľudu.

Táto štúdia je venovaná technikám, ktoré sa vyskytujú v slovenskej ľudovej výšivke, a ich zadeleniu do skupín na základe spoločných technických znakov, aby sa potom ľahšie a prehľadnejšie triedili aj pri štúdiách národopisných, nielen technologických.

Historickému pôvodu jednotlivých techník, ako aj textilnému materiálu, tkaninám a vyšívacej priadzi venuje sa táto štúdia len okrajovo, keďže známe dáta sú o nich už spracované a prístupné v staršej literatúre.

Výšivka v živote slovenského ľudu nie je len prvkom okrasným a ozdobným, robeným pre vlastné potešenie, ale aj hospodárskym faktorom. O tom svedčia doklady už zo XVII. a XVIII. storočia, keď z vyšívackých centier

sa rozvážali výrobky domácky pracujúcich žien po bývalom Uhorsku¹⁰. Boli to najmä pásy ozdobené výšivkou podľa počítanej (ráťanej) nite s renesančným ornamentom, ktoré sa všivali do oltárnych rúch.

Predajom a propagáciou slovenskej ľudovej výšivky zaoberali sa jednotlivci, spolky a ustanovizne, ktorých zásluhou bolo, že výšivka prenikla i za hranice Slovenska. Andrej Kmeť, Pavol Socháň, Karol Medvecký, Drahotina Kardeşová, Ľudmila Markovičová, dr. Alojz Kolísek, arch. Dušan Jurkovič, dr. Pavol Blaho a iní slovenskí buditeľia a vlastenci propagovali slovenskú výšivku a sprostredkovali jej bezplatné vyhotovenie a predaj. Hľadali cestu slovenskej výšivke i za hranicami Slovenska. Spojili sa s českými národovcami, ktorí zase oboznamovali v článkoch, na výstavách a na školách český ľud s textilnou tvorbou slovenských žien, čím budili záujem nielen o slovenské ľudové umenie, ale aj o celý národ.

Popri týchto vlastencoch s výšivkou obchodovali aj podnikaví jednotlivci z ľudu. Obchodovali po domoch a tak pochodili celé bývalé Rakúsko-Uhorsko. Ďalej slovenskú výšivku predávali obchodníci z Vrbového, Piešťan, Trnavy i z iných miest, ktorí už v roku 1870 objednávali výšivky po dedinách a predávali ich s veľkým ziskom i za hranicami¹¹. O organizovanie výroby a predaj výšiviek starala sa aj *Izabella*, spolok založený v roku 1895 arcikňažnou Izabelou v Bratislave. V roku 1910 zásluhou dr. Pavla Blahu a dr. Ľudovíta Okánika vzniklo v Skalici *Družstvo pre spešáženie domáceho ľudového priemyslu*. *Živena*, spolok slovenských žien, horlivá propagátorka slovenskej výšivky, založila v roku 1910 *Lipu*, ľudový priemysel, úč. spoločnosť, so sídlom v Martine. Všetky menované spolky starali sa o zásluhu slovenskej ľudovej výšivky, posielali ju na svetové výstavy do Moskvy, Budapešti, Viedne, Paríža, Londýna, Ameriky atď., kde sa stretávala všade s veľkým úspechom a v súťaži sa umiestňovala na prvých miestach, pričom získavala zlaté medaily a prvé ceny.

Z Izabely vznikla roku 1919 *Detva*, čs. ľudový umelecký priemysel, úč. spol., so sídlom v Bratislave, z ktorej sa v roku 1948 utvorilo ľudové družstvo *Detva*. Toto družstvo pracuje dodnes. Skalické družstvo zaniklo po roku 1948, *Lipa* prestala pracovať v roku 1952.

Podľa štatistiky J. Jekelfalussyho bolo v roku

1884 v župách Gemerskej, Hontianskej, Nitrianskej, Zemplínskej a Zvolenskej vo výšivkárstve zamestnaných 655 žien. Hodnota ich ročnej výroby bola 3782 zlatých¹². Podľa štatistiky Petra Začku¹³ bolo v roku 1930 na Slovensku 7796 výšivačiek, ktoré vyšivali pre trh. Ročný príjem z výrobkov tejto domácej výroby výšiviek bol 2 443 245 Kčs.

V podnikaní jednotlivých spolkov vyzerajú štatistické dáta takto:

V roku 1904 Izabella zamestnávala 779 výšivačiek, ktoré vyrobili tovar v hodnote 101 219 rakúsko-uhorských korún¹⁴. Po prvom prevrate v roku 1927 Izabellu prevzala Detva a pokračovala v jej práci. V roku 1949 družstvo Detva zamestnávalo 280 výšivačiek, ktoré vyrobili tovar v hodnote 542 000 Kčs. V roku 1952 zamestnávala už 720 výšivačiek, ktoré vyrobili tovar v hodnote 25 720 000 Kčs v starej mene. V roku 1953 počet výšivačiek sa zvýšil asi na 930, ktoré vyrobili tovar v hodnote 6 309 000 Kčs v novej mene¹⁵.

Z týchto niekoľkých štatistických dát vidíme, že výšivky s veľkou rozmanitosťou vyšivacích techník, ktoré sa na Slovensku vyskytovali a ešte aj dnes vyskytujú, mohli by mať — a pri dobrej výrobnej a odbytovej organizácii aj majú — okrem kultúrneho významu, v ktorom sa dokumentuje umelecké čtenie a vyjadrovanie nášho ľudu, i nemalý význam hospodársky.

I

SLOVENSKÁ LUDOVÁ VÝŠIVKA AKO VÝTVARNÝ PREJAV ĽUDU

Popri piesni a tanci z oblasti ľudovej kultúry duchovnej výšivka patrí medzi najrozšírenejšie a najznámejšie prejavy ľudovej kultúry hmotnej.

Okruh výnimočne nadaných žien, ktoré ovládali len určitý druh techník a pritom i tvorive zasahovali do výšivky, do jej technického, kompozičného i farebného procesu, bol malý. Väčšiu časť žien, ktoré ovládali všeobecné technické znalosti bežnejšieho typu výšivky svojho kraja. Ba možno povedať, že v niektorých krajoch ich ovládala alebo ovláda skoro každá žena. Najmä základné, technicky jednoduché stehy a spôsoby vyšívania, ktoré mali zameralie skôr účelové ako ozdobné a ktoré sa vyšivali

väčšinou podľa nite, patrili k všeobecnému vzdelaniu roľníckeho dievčaťa¹⁶.

Z týchto všeobecných znalostí vyšívania využívali také techniky, ktoré vyžadovali osobitnú zručnosť a ktoré sa preto obmedzovali niekedy len na jednotlivé osoby alebo malú skupinu, napríklad vyšívanie zlatom cez kartón a vyšívanie pomocou rôznofarebných perličiek. Využívali aj také techniky, ktorých ťažkosť spočíva v jemnosti zhotovenia výšivky, napríklad prepletanie gátier, práce na tyľe (tzv. tylangrová robota) a iné veľmi jemné techniky. Ďalej také, kde výtvarná stránka výšivky bola úzko spätá s technikou. Obe vlastnosti boli úzko späté s ochranou výrobným tajomstvom a odovzdávala ju matka dcére, prípadne najbližšej príbuznej, ako to bolo napríklad pri vykladanej robote.

Technicky zdatným a zručným ženám, ktorým vyšívanie bolo živnosťou, hovorilo sa *švajdleny*, *švajky* alebo *ševkyne*. Tieto ženy obhospodarovali dedinu svojimi výrobkami, no ak osobitne vynikali, prichádzali k nim zákazníci aj z okolitých dedín. Takéto výšivačky boli nielen remeselné na výške, ale boli aj vynaliezavé v zdokonaľovaní technického procesu výšivky a občasne tvorivo zasahovali do jej kompozičného vývinu. V ich osobe sa sústreďovali technické vedomosti s tvorivým nadaním. Ovládali dokonale svoje remeslo, vedeli narábať s materiálom, vedeli naň správne umiestňovať ornament i výšivkové formy. Spájali tieto tri elementy rovnako zo stránky technickej, ako aj výtvarnej v dokonalé umelecké dielo, o čom nájdeme stovky dokladov tak po dedinách, na krojoch a úžitkových predmetoch, tak aj v muzeálnych zbierkach. Takéto výšivačky boli súčasne i *pisárkami*, ľudovými výtvarničkami. V tradícii miestneho kolektívneho vkusu donášali do výšivky svoj individuálny vkus, ktorým zasa ovplyvňovali vkus kolektívu. Majú zásluhu o to, že naše výšivky boli vždy na veľmi vysokom stupni výtvarnom i technickom. Spojili úžitkovosť s pojmom krásna. Im patria slová Hviezdoslava, ktoré povedal v nadšení nad výstavkou výšiviek, usporiadanou v roku 1887 *Živenou*, spolkom slovenských žien v Martine:

... vďaka vrelá

Vám za česť rodu priznanú:
vy siahli v pravde v jeho dolín žiela
i vniesli ste pravých perál vela ...

MATERIÁL SLOVENSKÝCH VÝŠIVIEK

Preberieme si základné materiály, ktoré sú nevyhnutne potrebné na zhotovenie výšivky, a potom jednotlivé techniky postupne, ako sa vyskytujú ešte živé a našich dedinách.

Na zhotovenie výšivky potrebujeme tieto základné materiály:

1. tkaninu,
2. výšivaciu priadzu.

1. Tkaniny

Rozoznávame tkaniny viacerých druhov podľa pôvodu, a to:

- a) pôvodu rastlinného,
- b) pôvodu živočíšneho,
- c) pôvodu umelého.

Rozoberieme si jednotlivé druhy samostatne, aby sme tým bližšie videli rozdielnosť podkladu, na aký sa vyšívalo.

a) Tkaniny rastlinného pôvodu

Najstaršie známe tkaniny na vyšívanie v bežnom používaní ľudu sú pôvodu rastlinného. Bývali ručne robené. Boli to tkaniny konopné alebo ľanové, a to podľa toho, ktorá rastlina sa v príslušnom kraji pestovala. Ľanová i konopná priadza sa rozličným spôsobom pripravovala, aby zmäkla a aby sa dosiahol žiadúci farebný odtieň obľúbený v kraji. Pradená sa zvráali v bukovom, prípadne dubovom popole, aby sa vybielili. V niektorom kraji pridávali i vápno. Konopnú priadzu niekde zvráali v ovsenej slame, aby dostala pekný žltkastý odtieň. Hotové ľanové plátno sa bielo na slnku polievavím vodou. Najlepšia bola na ten cieľ voda mäkká, potočná. Konečný úkon na vyrobenom plátne bolo jeho dôkladné zman-glovanie, aby dosiahlo hebkosť a lesk. Manglovalo sa na ťažkých, kameňmi zatažených mangloch¹².

V niektorých krajoch celý výrobný proces plátna, počnúc od vypestovania rastliny až po jej spracovanie na vlákno, upradenie, tkanie a vybielenie, robili ženy. Inde zase ženy spracovávali rastlinu až po vlákno, ktoré potom dali utkať remeselným tkáčom. Remeselne sa tkalo už v XV. storočí, o čom svedčia tkáčske cechy založené v tých časoch skoro vo všetkých väč-

ších mestečkách na Slovensku. Cechy združovali remeselných tkáčov. Prvý cech mali tkáči v Košiciach už v roku 1419. Ďalej aj plátenníci vyrábali jemnejšie plátno z ľanu. Cech mali v Sabinove v XIX. storočí¹³.

Z oboch rastlín sa vyrábali obvyčajne tri druhy plátna. Prvotriedne bolo z najjemnejšieho, najdlhšieho vlákna. Z kratšieho bolo druhotriedne. Treťotriedne sa vyrábalo z odpadových, celkom krátkych vlákien, ktoré sa volalo pri konopnom *kúdelové*, pri ľanovom *zrebné*. Kúdel alebo zreby boli obvyčajne ťažkým materiálom na pradenie pre zatiatočnčky, ktoré bývali veľmi mladé, na Pohroní napríklad päťročné až šesťročné dievčatká.

Je samozrejmé, že sa na výšivku používalo plátno prvotriedne, z ktorého sa šili sviatočné kusy odevu, ďalej obradové veci, ako pôlky, kútnice, i niektoré úžitkové predmety, ako obrusy na stôl, plachetky do kostola atď. Vyšívalo sa aj na druhotriednom plátne, ktoré sa používalo na pracovný odev a na ďalšie predmety každodennej potreby, ako plachty na rozličné cieľe a podobne. Na zrebnom alebo kúdelovom plátne, z ktorého sa šili vrecia, vozové plachty atď., sa nevyšívalo. Robili sa na nich iba drobné znaky, ktoré slúžili ako označenie majetku, alebo spojovacie stehy, ktorými úzku tkaninu zošívali na potrebnú šírku.

Konopné plátno ako tkanina, z ktorej sa šili krojové časti ozdobené výšivkou, udržalo sa asi do prvej svetovej vojny, niekde až do prvých rokov Československej republiky. V niektorých krajoch konopné plátno dorába sa ešte i dnes, ale už sa nepoužíva ako tkanina pod výšivku. Väčšinou sa z neho šijú iba úžitkové predmety pre domácnosť. Ľanové plátno sa udržalo v používaní až po dnešné dni v tých krajoch, kde sa dodnes ešte kroje nosí.

Okrem ručne tkaných textílií z domácej priadze v niektorých krajoch Slovenska, najmä tam, kde výroba patrila k bežnému vzdelaniu ženy, napr. na Horehroní, ktorá vyrábala plátno pre potrebu domácnosti a rodiny, začali po prvej svetovej vojne zhotovovať tkaniny i z kupovanej bavlnenej priadze. Treba poznamenať, že bavlnenú priadzu a z nej utkané textílie poznali na Slovensku už v stredoveku (v XIV.—XV. stor.). Bavlna ako surovina dovážala sa z Malej Ázie a tkáčski majstri si ju sami spracúvali na niť¹⁴. Výsadu tkať bavlnou bielou, červenou a modrou (belasou) mali

len niektoré cechy. Medzi ne patrili za kráľa Žigmunda i cech košíckých tkáčov barchetu, ktorí boli oslobodení aj od dane, ale zato nesmeli predávať svoje výrobky bez úradnej kontroly²⁰.

Z bavlnených tkanín sa šili a vyšívali sviatočné kusy odevu, kým pre každodenné krojové súčiastky ostávali plátna z domácej priadze. Bavlnené tkaniny sú veľmi obľúbené na vyšívanie pre dve vlastnosti. Prvá z nich je pravidelnosť štruktúry, ktorú nebolo možno dosiahnuť pri ručnom spradení nite. Výšivka na bavlnenom plátne, najmä ak išlo o výšivku podľa počítanej (rátanej) nite, dosiahla povrchovú hladkosť a vzorku absolútnej pravidelnosti. Druhá vlastnosť bavlnenej tkaniny je pekná biela farba, ktorú domácim bielením nebolo možno dosiahnuť.

Doma tkané plátno konopné i ľanové vytláčali pomaly, najmä na sviatočných kusoch odevu, plátna vyrobené v malých textilných manufaktúrach a neskoršie i tenké, jemné fabričné ľanové a bavlnené plátna. Najprv sa z nich zhotovovali len obradové kusy, kútnice, pôlky a sviatočné kusy odevu, neskoršie i pracovné. Na starých kútniciach, ktoré sú po múzeách a ktoré nájdeme ešte i po dedinách (kladíme ich asi do XVIII. storočia, no niektoré sú aj staršie), je všívajú pás z jemného ľanového kupovaného plátna ozdobený výšivkou podľa počítanej nite s renesančným, najčastejšie kohútovým ornamentom. Niektoré kútnice sú celé zhotovené z jemnejšieho kupovaného plátna, ale častejšie sú ušité z domáceho konopného alebo ľanového a len všívajú pás je vyšitý na tenkom kupovanom plátne. Vo vizitačných protokoloch hornotrenčianskych nájdeme záznamy zo XVII. storočia o pôlkach a prestieradlách vyšitých pravým hodváhom a zlatom, ktoré darovali kostolom cirkevníci²¹. Musíme predpokladať, že taký drahý vyšívací materiál, ako bol čistý hodváb a zlato, bol spracovaný len na jemných tkaninách vyrobených v manufaktúrach alebo vyrobených fabricky.

Jemné plátno zhotovovali remeselne tkáči z povolania, ďalej malé textilné manufaktúry, ktoré sa v XVIII. storočí zakladali na Slovensku. Takáto manufaktúra vznikla v šesťdesiatych rokoch XVIII. storočia v Tepličke nad Váhom, ďalej bola podobná manufaktúra na jemné ľanové plátna v Levoči²². Manufaktúrou,

ktorá vyrábala bavlnené tkaniny, bola aj kartúnka v Šaštíne, založená v roku 1736²³. Ďalšia manufaktúra bola v Bernolákove (Čeklisi). Založili ju v roku 1768²⁴. Fabricky zhotovené tkaniny sa na Slovensko privážali aj z Rakúska, ktoré malo mnoho vyvinutejší priemysel ako bývalé Uhorsko. Okrem toho sa dovážali jemné plátna i z ďalšieho zahraničia.

Plátno bolo rozličnej akosti, jemnosti a štruktúry. Každý kraj si ich volil primerane k technikám, ktoré sa v ňom udomácnili. Fabrické plátna mali rozličné pomenovanie, napríklad *kment*, *patolat* alebo *tapalút*, *wäpér*, *rumburské*, *viedenské*, *vajskorné*, *vajs*, *kadlecké* atď. Niektoré tkaniny, napríklad *kment* a *patolat*, boli jemné ľanové tkaniny starého pôvodu a cudzozemskej výroby. O *patolote* sú na Slovensku záznamy nielen v inventároch šľachtických domov zo začiatku XVII. storočia²⁵, ale aj vo vizitačných protokoloch z toho istého času²⁶. Spomína sa tu *poľský patolat* i *turecký patolat*. O *kmente* sú záznamy vo vizitačných protokoloch zo začiatku XVII. storočia²⁷. *Kment* sa vyrábal v Holandsku v Gente. Tu hodno spomenúť, že jemnejšie plátna poznali a užívali na Slovensku už v XVI. storočí. György Tolnay, oitujúci Mihály Horvátha, píše, že "... rief jemnejšieho plátna stál za Vladislava 4—5 denárov, v dobe Ludovíta 6—7 denárov"²⁸.

Jemné plátna ľud používal na výšivku, ako sme spomenuli, už v XVII.—XVIII. storočí, pravda, len výnimočne, na zvlášť obradové kusy²⁹. Kupované tkaniny bežnejšie prenikali do používania ľudu na výšivky sviatočných kusov odevu až koncom XVIII. a začiatkom XIX. storočia. V niektorých krajoch sa dostali továrenské tkaniny medzi ľud až po prvej svetovej vojne. Toto prenikanie podmienoval hospodársky vývin, sociálne postavenie kraja a v nemalej miere i komunikačné spoje. V okolí Bratislavy, Trnavy a na Záhorí začali už koncom XVIII. storočia žiť okrem obradových predmetov i sviatočné kusy odevu, najmä ženského, z jemných kupovaných plátien. V chudobnejších hornatých krajoch, napríklad na Pohroní, pridŕžovali sa domácich tkanín ešte v prvých rokoch Československej republiky.

Do bavlnených textílií zaraďujeme i pleteninu, bavlnený tyl, ktorý dal podnet k rozvoju pekných a technicky zaujímavých výšiviek. Sem patrí aj zamat a glot, hodváby a atlasy, ktoré sa udomácnili v niektorých krajoch. Štíjú

sa z nich a výšivkou ozdobujú krojové súčiastky, ako sukne, zástery, brusliaky atď. I atlasy a zamaty poznali u nás už v XVII. storočí, a to pod názvom *hatlas* a *aksamit*³⁰.

b) Tkaniny živočíšneho pôvodu

Druhú skupinu tvoria tkaniny pôvodu živočíšneho. Je to najmä ovčia vlna, ktorá sa spracúvala podomácky. Priadli a tkali ju väčšinou mužovia. Hotovú tkaninu potom dávali zvalchovať. Ovčia vlna sa spracúvala na súkno aj remeselne u súkenníkov. Cechy súkennícke patria medzi najstaršie na Slovensku. Najstarší cech bol v Košiciach už v roku 1461³¹. Súkna vyhotovené podomácky alebo u remeselníkov boli hrubšie a používali sa na výrobu halien, širíc a mužských nohavíc. Neskoršie prišli do obehu i jemnejšie súkna fabrické, dovážané z Moravy a Čiech, ba i z ďalšej cudziny, z Nemecka a Anglicka³². Odtiaľto má pôvod i názov súkno *anglia*, ktoré bolo veľmi jemné, tenké, v krásnych farbách, a preto u ľudu na sviatočné krojové súčiastky obľúbené. Šili sa z neho vrchné súčiastky odevu mužského i ženského. Súkna boli ozdobené väčšinou našívaním nášivkou, medzi ktoré sa ešte v rozličnom technickom zhotovení pridával aj ozdobný steh.

Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj iný materiál živočíšny, a to okrem ovčej vlny aj ovčiu alebo baraniu kožu, z ktorej sa zhotovovali kožuchy rozličného typu. Kožuchy sa ozdobovali našívaním nášivkou. Ornamenty, ktoré sa našívali na živočíšny podklad už či súkenný alebo remenný, vybíjali a vystrihávali sa tiež zo živočíšnych materiálov, a to z irchy, vyrobenej to ovčej kože, ktorá bola zbavená vlasov. Farebnosť tohto doma vyrobeného ozdobného materiálu bývala prírodná, vybielená, niekedy aj pestrá. Vybielenie irchy sa dosahovalo popolom, vápnom, liadkom (bielou skalicou) a solou. Tieto prísady sa používali pri spracovaní baranej kože. Farebnosť kože sa dosahovala prírodnými farbivami a primitívnym chemickým pochodom. Na brnavo sa koža farbila *chorošom hubánom*³³ z jablone alebo orecha. Cudzopasná hubovina, vyrastajúca na kmeni stromu, sa asi mesiac sušila. Potom sa nadrobno potkla a dala variť. Do vlažného roztoku sa namáčala handrička, ktorou sa koža niekoľko ráz natrela, kým sa nedosiahol požadovaný odtieň. Na červeno sa

ircha farbila lobodou³⁴. Ďalej sa farbila i *du-bienkami*³⁵. Na tyrkysovozeleno sa farbila chemickým procesom. Čistá ircha sa napla na rám, natrela octom a salmiakom. Na tento podklad sa rozotieral medený prach. Za dvadsaťštyri hodín sa lícová strana irchy vyfarbila na krásnu jasnú modrozelenú farbu³⁶. V niektorých krajoch robia tento proces ešte jednoduchšie. Pri ňom octom a salmiakom natrená ircha sa jednoducho vystierala na medený kotol.

Je zaujímavé, že výšivku na tkaninách rastlinných spracúvali zväčša ženy, kým výšivku na tkaninách živočíšnych väčšinou zas mužovia.

c) Tkaniny umelého pôvodu

Tretiu skupinu tkanín pod výšivku tvoria tkaniny z umelých vlákien, ktoré sa v tradičnej výšivke na krojových súčiastkach vyskytujú pomerne málo. Sú to najmä zástery a brusliaky, ktoré sa šili a ozdobovali z umelých hodvábov rozličného druhu. Umelé materiály z hľadiska výtvarného považujeme za materiály pre výšivku nevhodné. Umelé vlákno nie je dosť trvácne a je príliš lesklé, čo pôsobí jarmočne. Ľud v minulosti správne vycítil, že estetická hodnota sa skladá z dvoch prvkov, a to z hodnoty materiálu a z technickej dokonalosti. Preto sa s týmito dvoma vlastnosťami stretávame na všetkých predmetoch, ktoré používal ľud pre svoju potrebu. Neskoršie následkom rozličných politických i hospodárskych udalostí obchod ponúkol nové materiály z umelých vlákien namiesto vlákien hodnotných, čím aj kvalita výšivky upadla.

2. Vyšivacia priadza

Niť je ďalšou nevyhnutnou potrebou na zhotovenie výšivky. Môžeme ju zdeliť do štyroch skupín:

- a) niť rastlinného pôvodu,
- b) niť živočíšneho pôvodu,
- c) niť kovovú,
- d) niť umelú.

Podobne ako pri tkaninách, preberieme si aj jednotlivé druhy vyšivacích priadzí samostatne. Uplatňujeme pritom hľadisko historické a funkčné.

Niť rastlinného a živočíšneho pôvodu je najprírodzenejšia na vyšívanie, čo sa prejavuje v jej trvanlivosti, prirodzenej hebkosti, lesku

a možnosti čistenia. Niť kovová a umelá narúšajú väzbu a vnútornú spätosť priadze s podkladom tkanín. Sú teda neprirodzenejšie. Vyskytujú sa len výnimočne, raz na veľmi ozdobných predmetoch (niť kovová), inokedy z nedostatku iných vhodných priadzi (niť umelá).

a) Niť rastlinného pôvodu

Tak ako pri tkaninách, i pri vyšívacej priadzi v ľudovej výšivke najstarším používaným materiálom bola ručne pradená konopná alebo ľanová niť. Vyšívalo sa ňou v nebielenej, prírodnej farbe, ale používala sa aj vybielená. Domáca niť ako vyšívací materiál sa udržala asi do polovice minulého storočia. ňou zhotovené výšivky patria medzi najkrajšie farebné zostavy v ľudovej tvorbe pre svoju klasicky prostú farebnú harmóniu.

Konopná a ľanová niť na vyšívanie sa aj farbila. Najstaršie známe ľudové farbenie bolo farbenie na žltkasté odtiene, ktoré sa dosahovali rastlinnými farbivami. Medzi farbivo patrili šafran (Prievdiza, stredné a západné Slovensko). Šafran sa kupoval pred prvou svetovou vojnou v obchode za 1—2 grajciare. Je známe, že slovenskí šafraníci pochodili so šafranom po Európy. Šafran sa pestoval vo veľkom na Slovensku už v XVI. storočí, a to najviac v župe Trenčianskej, Nitrianskej, Zvolenskej, Novohradskej, Šarišskej a inde na východnom Slovensku. Najmä hradné panstvá ho dorábali na celých honoch a posielali i za hranice. Ale pestovali ho aj roľníci, ktorí ním platili dane svojmu panstvu. Na Slovensku sa za najlepši šafran uznával šafran bojnický. Funt šafranu stál v roku 1575 približne 11 zlatých 20 denárov. Na jeden funt (asi 405—409 g) sušeného šafranu bolo treba 65 000 kvetov²⁷. Niekde pridávali k šafranu i bedrienčok²⁸. Priadza so šafranom a bedrienčokom sa cez noc máčala vo vode, do rána nasiakla intenzívnou žltou farbou. Na žltu sa niekde farbilo aj žltou hlinkou, chemickým farbivom, ktorá sa v hrudkách alebo v práškoch kupovala v obchode.

Na žltu sa farbilo i vo vrbovej kôre, ktorej vyvarený roztok dával jasnú citrónovožltú farbu. V Čechanoch sa citrónovožltej farbe doteraz hovorí *vrbová*. Ďalej sa na žltkasté odtiene farbilo v brezovej a orgovánovej kôre. Z uvedených drevín sa zoškrabal povrch, až ostalo len čisté olúpané drevo. Varením sa z dreva vylúhoval roztok, ktorým farbili. Do roztoku sa pri-

dávala soľ alebo liadok, a tak sa dosiahla stálofarebnosť.

Ďalším rastlinným farbivom bola dubová kôra, ktorou sa farbilo na brnavo. Čierna farba sa dosiahla roztokom slivkových a jelšových kôr, do ktorého sa pridalo kúsok modrej skalice a vitriolu (*vitronínu*). Na čierne sa farbilo i brezuľkou²⁹. Na červeno sa farbilo lobodou, na belaso dubienkami³⁰. Belasá niť sa farbila na belaso aj modridlom.

Andrej Kmeť spomína, že „to, čo sa produkuje chemickou procedúrou, oni si vedeli previest doma. Bohužiaľ, teraz už tak pekne farbiť nevedia: to starodávne tajomstvo zabudli. K terajšiemu farbeniu na čierne potrebujú kôru z jelše v haluškovej vode varenú, hlinku z válova pod brúsom (brúsovcu), na červeno lobôdku (*Origanum vulgare* L.) a kyslej plánky listy s červenými stopkami³¹. Rastliny ako domáce farbivo sa používali asi do konca minulého storočia.

Okrem konopnej a bavlnenej doma zhotovenej vyšívacej priadze (everny) sa používala na vyšívanie ešte nelesklá bavlnená niť. Na najstarších konopných i ľanových výšivkách z konca XVIII. a začiatku XIX. storočia nájdeme hrubšiu vyšívaciu priadzu v červenej, tmavobelasej, prípadne čiernej farbe. Táto farebná bavlnená priadza sa krátky čas vyrábala v manufaktúre na Devíne, ktorá trvala od roku 1786 do roku 1792³². Bavlna sa používala zosukovaná a nezosukovaná a mala rozličné názvy, napríklad *pamuk*, *pamok*, *haras*, *úrezník* a iné. Úrezník bola tenká červená priadza, ktorú si vyšívateľka pri vyšívaní sama zo štyroch nití zosukovala, a to každý návlek osobitne pri vyšívaní. Túto prácu robili aj mužskí. Haras bol hrubší i tenší pamuk, ktorý sa zosukoval až z dvadsiatich vlákien. Haras poznali už v prvej polovici XVII. storočia. Vyšivali sa ním kostolné rúcha³³. Spomínaný materiál sa najčastejšie používal ako vyšívacia priadza na domáce tkaniny.

Postupom času, ako priemysel donášal nové priadze a ako tieto priadze pomaly prenikali i na dedinu do používania ľudu, ktorý nimi ozdoboval sviatočné súčiastky svojho odevu, rozšírila sa stupnica akosti i farebnosti. Bola to najmä francúzska výroba bavlnených vyšívacích priadzi DMC v rozličnej akosti a vo veľmi širokej farebnosti, ktoré sa začiatkom tohto storočia ujali na slovenskej výšivke. Výrobky DMC mali až 500 farebných odtieňov. Najroz-

širenejšia bola perlovka číslo 8, potom jemná mulinka a malé pradienka čísla 16—20. Tieto čísla sa používali najčastejšie až do čísla 30—40, ba biele nite až do čísla 40—100. Vyšiváciu niť DMC vystriedala domáca výroba MEZ z Bratislavy⁴⁴. Čvernová továreň v Bratislave vyrábala vyšiváciu priadzu asi v takej akosti, ale v zmenšenej farebnej škále ako DMC. Výrobky DMC a MEZ boli stálofarebné a ich akosť prišla tiež k dobrej úrovni slovenskej výšivky. Treba spomenúť veľmi jemné vyšivacie nite, ktoré sa vyťahovali priamo z tkaniny, ako to bolo napríklad pri jemných čipkách preťahovaných na tyľ. Priemysel nevyrábala takú tenkú priadzu, akú si vyšivačky žiadali, preto si na túto jemnú prácu vyťahovali nite z tenulinkého vaperu.

b) Niť živočíšneho pôvodu

Do skupiny nití pôvodu živočíšneho zaraďujeme priadze zhotovené podomácky z ovčej vlny a jahneniec. Nite sa používali v prírodnom sfarbení bielym, čiernom, prípadne buravom na výzdobu odevov zhotovených z domácich plátien, živočíšnych tkanín a koží⁴⁵. Z domácej priadze vlnenej sa ozdobovali výšivky na bielych plátnach a doplnky mužského odevu. Napríklad zápästky z Pohorelej sú utkané z ovčej vlny a ňou aj ozdobené rozličnými stehmi. Priadza z ovčej vlny sa farbila rastlinnými farbivami na žltkasté, červené a brnivé odtiene tak isto ako domáca konopná a lanová niť. Ďalej sa na vyšívanie používala i fabriky spracovaná živočíšna priadza rozličnej akosti, ktorá bola na západnom Slovensku známa pod menom *kamrhól*⁴⁶, v hornatých krajoch, najmä na strednom a východnom Slovensku, pod menom *šáfol* alebo *šáfol*⁴⁷.

Do skupiny živočíšnych vyšivacích materiálov patria i rozličné pravé hodváby, ktoré sa používali na Slovensku už v XVI. a XVII. storočí vo všetkých akostiach a farbách. V záznamoch o kostolných rúchoch nájdeme, že v rokoch 1610—1650 vyšivacím materiálom bol hodváb, a to čierny s primiešaním zlata, biely a červený, biely a svetlý, rozličný, ďalej zlato alebo samo, alebo miešané s hodváhom a striebrom, ďalej i striebro miešané so zlatom alebo s hodváhom čiernym, červeným a žltým⁴⁸.

V inventárnych zprávkach panských domov nájdeme aj záznamy o výšivkách zhotovených hodváhom už z roku 1539⁴⁹. Hodváby sa v tých-

to záznamoch spomínajú ako španielske a neapolské vo všetkých farbách⁵⁰. Hodváby sa nakupovali vo Viedni. Libra (373 g) španielskeho hodvábu stála v roku 1603 trinásť zlatých⁵¹. Okrem španielskych a neapolských hodvábov boli známe *jiloflósy*, *jilodentóny* a *krútené kordonetné* hodváby. Koncom XVIII. storočia prešiel hodváb i do používania ľudu, ktorý ním vyšíval na sviatočných a obradových kusoch cez celé XIX. storočie. Sprístupnenie priadze z pravého hodvábu si môžeme vysvetliť skutočnosťou, že sa koncom XVIII. storočia z príkazu Márie Terézie začali vysádzať na Slovensku morušové stromy a pestovať hodvábníctvo. V roku 1771 bola prvá hodvábnícka manufaktúra v Tomášikove (Talloši). V Bratislave v osemdesiatych rokoch XVIII. storočia boli až 4 manufaktúry, ktoré vyrábali hodvábné textilie z domácej suroviny⁵².

Na starých ľudových výšivkách nachádzame hodváb väčšinou v jeho prírodnom žltkastom zafarbení, ktorý bol pravdepodobne lacnejší ako farbené hodváby.

Právym hodváhom viac vyšívali sociálne silnejšie vrstvy. Chudobnejšie ženy používali farbenú i nefarbenú domácu niť, vlnenú a bavlnenú priadzu. Hodváby boli zosukované i nezosukované a mali veľmi mnoho krajových názvov, napríklad *merkón*, *pavúkový hodváb*, *zvoncový hodváb*, *krútený hodváb*, *nekrútený hodváb* a iné. S týmito druhmi hodvábov sa stretáme na starých ľudových výšivkách z prvej polovice minulého storočia, no nájdeme ich použité aj popri domácej lanovej priadzi.

Hodváby sa používali dovtedy, kým ich postupne nevytlačili bavlnené výrobky DMC a MEZ, ktoré si svojou stálofarebnosťou získali pevné miesto v slovenskej výšivke.

c) Niť kovová

Tretiu skupinu vyšivacieho materiálu tvorí kovová niť. Zlatá a strieborná niť, ktorá sa ľudovo volá *šik* alebo *čik*, bola tak isto ako pravé hodváby známa už v XVI. storočí, pravda, len v používaní šľachty a bohatých meštianskych domov. Ľudu boli pre svoju vysokú cenu neprístupné. Jedna libra (asi 373 g) zlatého a strieborného vlákna stála v roku 1603 až 10—11 zlatých. Jedna uncia (asi 27 g) opletenej striebornej nite stála 1 zlatku a 90 denárov⁵³.

V tridsiatych rokoch XVIII. storočia bola

POMÔCKY PRI VÝROBE SLOVENSKÝCH

VÝŠIVIEK

Okrem základného materiálu výšivky, tkaniny a výšivacej priadze sú na zhotovenie výšivky potrebné tieto pomôcky:

1. ihla,
2. náprstok,
3. baba alebo výšivací rám,
4. kôstka, bodec na dierky,
5. nožnice.

No a prirodzene — ľudské ruky a sám človek, ktorý sa na výšivke zúčastňuje nielen svojou prácou, ale aj svojimi umeleckými schopnosťami a umeleckým cítením.

Niektoré z týchto pomôcok sú nevyhnutné (ihla), iné zas čiastočne uľahčujú technický proces (náprstok, baba, rám, kôstka, bodec a nožnice).

Základnou a najdôležitejšou pomôckou je *ihla*. Ihla sa vyrábala na Slovensku remeselne, o čom svedčia cechy výrobcov. Prvý cech ihlárov je zaznamenaný v Levoči v XVI. storočí. Robili tam ihly, náprstky a háčiky⁵⁴. Hrúbka ihly je úzko spätá s hrúbkou výšivacej priadze i s hrúbkou materiálu. Najsprávnejšie je, keď je ihla o niečo hrubšia ako výšivacia niť. Ihla propichuje tkaninu; pichnutím sa tvorí dierka, cez ktorú sa pretahuje niť. Ak je ihla pritenká, vzniká v tkanine malá dierka, takže niť preťahovaná cez malú dierku v tkanine sa derie a zošupuje. K niektorým technikám, ako napríklad na šitie čipky preťahovanej na tyľ, potrebná je ihla s tupým hrotom, aby sa zbytočne nezapichovala do jemného materiálu a tým ho nepeškodzovala. Preto si výšivačka ihlu pred použitím utopí. Vo výšivačskej oblasti zvolenskej, kde sa vyšíva aj retiazkovou technikou, rozoznávajú ihly dvojakého typu. *Pravú ihlu*, obyčajnú, ktorou sa vyšívajú hrachovinky. Ňou sa vyšíva najviac v rukách. Druhý typ je *krivá ihla*, ktorá je vlastne upravený háčik na háčkovanie. Ňou sa vyšíva retiazková technika vždy na ráme.

Do pomôcok potrebných na vyšívanie sa zahrňuje i *náprstok*. Náprstok je známy na celom Slovensku a jeho používanie je individuálne. Náprstok sa pri vyšívaní nasťokne na prostredný prst pravej ruky. Ním sa chráni prst pred ihlou pri zatláčaní do tkaniny.

v Bratislave manufaktúra na zlaté a strieborné priadzu, ktorá predávala svoje výrobky i v malm⁵⁵. Iste možno pripísať i tejto skutočnosti, že sa so zlatou a striebornou niťou stretávame na ľudových výšivkách zriedkavo, no zato častejšie už koncom XVIII. a začiatkom XIX. storočia. Je pravda, že ich nachádzame len v bohatších sedliackych vrstvách. Veď pravým zlatom vyšité rukávce v okolí Trnavy stáli pred prvou vojnou 30—40 zlatých. Rozšírenie kovo-vej nite nastalo až po založení továrne na pásy a zlaté a strieborné šnúry v roku 1868 v Bratislave na Lamačskej ceste v Dolnej Mlynskej doline. Továrňu založil František Kühmayer. Bol to najmä vplyv tejto továrne, že sa na západnom Slovensku rozmohla výšivka zlatom.

d) *Ná umelá*

Do štvrtej skupiny zaraďujeme výšivacie nite z umelých vlákien vyrobených z buničiny, pri ktorej surovinou je celulóza získaná zo smrekového dreva. Umelé hodváby a iné náhradkové priadze vystriedali dobrú stálofarebnú výrobu rastlinných a živočíšnych priadzi. Následkom ich používania klesla umelecká úroveň výšivkárstva tam, kde sa ešte na kroji vyšíva, a to najmä pre niektoré ich zlé vlastnosti, ako vysoký lesk a nestálofarebnosť. Výšivacie nite z umelých vlákien sa vyrábajú vo Svite, a najmä ony svojou farebnosťou hodne ovplyvňujú súčasnú výšivku.

Pri výšivacej priadzi je vývoj farebnosti taký istý ako pri tkaninách. Farebnosť doma vyrobenej priadze bola prírodná, prípadne vybielená, ktorú dopĺňovala žltkastá farebná škála prírodná alebo dosiahnutá rastlinnými farbivami. Niekde ju dopĺňovala čierna vlnená priadza z oviec. K tejto jednoduchjej farebnosti pristupovala tmavobielasá, červená a čierna. Tieto farby sa dosahovali čiastočne rastlinnými farbivami podomácky vyrobenými a čiastočne sa kupovali. Neskôršie s rozvojom chemických farbív rozšírila sa aj farebná škála výšivacej priadze a prenikla i do ľudovej výšivky. Vtedy sa začala pôvodne prírodná farebnosť, spoločná všetkým výšivacím oblastiam, rozčleňovať na farebnosť krojovú, kde si každá charakteristická výšivacia oblasť začala tvoriť svoju stupnicu farieb, ktorá sa časom ustálila a stala sa pre príslušnú výšivačskú oblasť typickou.

Bodec sa používa v oblastiach, kde sa vyšívajú dierky. Ním sa pri dierkovanom vyšívaní prebodáva tkanina.

Ďalšou dôležitou pomôckou je *baba* a *vyšívací rám*. Tieto technické pomôcky uľahčujú vyšívanie v tom, že sa tkanina môže na ne napnúť. Napnúť ju treba preto, aby lepšie vystúpila jej štruktúra, čo je dôležité pri všetkých vyšívacích technikách. Napnutie tkaniny pri vyšívaní je dôležité hlavne preto, lebo na vypnutej tkanine sa vyšívací materiál lepšie ukladá, výšivka je hladšia, presnejšia a krajšie leží. Pri technických predkreslených prístupoch k tomu ešte skutočnosť, že predkreslená vzorka je lepšie viditeľná. Starým spôsobom sa tkaniny napínali pri vyšívaní tak, že sa zastrčili v sedacej polohe medzi kolená, pričom sa napínala tá časť, na ktorej sa pracovalo. Tento spôsob je ešte aj dnes zvyčajný v krajoch, kde sa hodne vyšívajú v prírode, napríklad pri pasení kráv (za kravami) v Novohrade, v Honte, v Dačovom Lome, na Sucháni a inde. Iný, tiež celkom jednoduchý spôsob napnutia tkaniny pri vyšívaní je ten, že sa časť tkaniny položí na stôl, zataží, „privrie sa“, ako povedia v okolí Trnavy, ťažkým predmetom, skalou alebo tehlou, pričom sa necháva voľná iba časť, na ktorej sa pracuje, aby sa dala napnúť. Neskoršie sa ťažkávačujúci predmet premenil na babu.

Baba býva dvojakého druhu. Kus tehly alebo okrúhly kameň sa obtočí handrami, aby sa práca dala naň špendlíkmi prichytiť. Iný typ baby je stojan vyrastajúci z nízkeho stolčeka, na ktorý si vyšívачka pri práci vykladá nohy, aby tlakom upevnila stabilitu stojana.

Sú vyšívacie oblasti, najmä na západnom Slovensku v okolí Bratislavy a Trnavy, kde vyšívanie na babe vytisol vyšívací rám, na ktorom sa tkanina celá napína. Vyšívanie na ráme je čiastočne vplyv vyšívачských škôl, ktoré v posledných rokoch minulého storočia založili a viedli rádom sestre po dedinách, a čiastočne i zásah spolku *Izabella*, ktorý založili v roku 1894 v Bratislave a ktorý mal po Slovensku niekoľko vyšívачských stredísk — dielní. Keď ideme po stopách týchto dielní, ktoré však časom zanikli, zistíme, že v rokoch činnosti Izabelly aj v takom Papradne, v typickej oblasti výšivky podľa počítanej (rátanej) nite, sa vyšívало na rámoch. Na rámoch sa pracuje aj retiazková výšivka na krivú ihlu v okolí Zvolena. Vyšívacie rámy majú aj okrúhly tvar,

ale s tými sa stretávame len na maďarských dedinách v okolí Komárna, kde na nich pracujú všetky tamojšie techniky v sieti po vytáhaných nitiach. V posledných rokoch sa začínalo na okrúhlych rámoch vyšívať aj v okolí Jablonice.

IV

TECHNOLÓGIA SLOVENSKEJ VÝŠIVKY

V kapitole o technikách slovenskej ľudovej výšivky všimneme si výšivky bližšie zo stránky historickej, materiálovej a výrobnjej. Historické doklady, na ktoré sa odvolávame, potvrdzujú nám dávne počiatky jednotlivých techník a ich začlenenie v textilnej umeleckej výrobe slovenskej. V tejto skutočnosti sa nám odrážajú svetové kultúrne prúdy, ktoré prechodia i Slovenskom.

Opisy výrobného procesu nám osvetľujú technologickej postup i rozdiely, ktorými sa jednotlivé techniky od seba odlišujú. Delením, ktoré uvádzame, zhrňujeme do skupín spôsoby vyšívania od najjednoduchších stehových zostáv až po najrozvinutejšie ornamenty a najzložitejšie techniky.

Technika a ornamentika výšivky sa úzko viaže na materiál, na ktorom sa výšivka robí, i na materiál, ktorým sa robí. Preto je prirodzené, že dvojaký základný materiál, hrubšie domáce tkaniny a jemnejšie strojové kupované textílie, vytvorili dve typické skupiny výšiviek.

Za starší typ výšivky považujeme v ľudovej výrobe a v ľudovom používaní výšivky zhotovené na domácich tkaninách. Technika i ornamentika je podmienená štruktúrou týchto dvoch daností. Na týchto tkaninách sa pracovalo im zodpovedajúcou a prirodzenou technikou. Bola to najmä výšivka podľa počítanej (rátanej) nite, ale vyšívало sa aj naplno podľa predkreslenej predlohy. Na výšivke podľa počítanej nite bol ornament geometrický, na výšivke predkreslenej sa však rozvíjal ornament rastlinný, pravda, v primeranom meradle k základnej tkanine, vyšívacej priadzi i možnosti zhotovenia.

V ďalšej vývojovej etape, ktorá nastala približne v prvej polovici minulého storočia, keď hrubšie tkaniny boli z domáceho používania vytlačané jemnejšími bavlnenými plátnami, najmä na sviatočných kusoch odevu, paralelne

so zmenou podkladového materiálu menila sa aj vyšivacia priadza a v súvislosti s ňou i technika a ornamentika. Obe tieto zložky sa vyvíjali ďalej na jemnejšom bavlnenom, prípadne lánovom podklade a rozvíjali sa ďalej v subtilnejšie vzorky, v ďalšie technické prvky i ornamentálne skladby. Ako príklad uvedieme výšivku podľa nite v niektorých krajinách, kde z domácej tkaniny s hrubšou osnovou prešla na jemnejší bavlnený základ. Vyšivačky si prácu technicky uľahčili tým, že si nite na tkanine v potrebnej vzdialenosti povytahovali. Niekde vytiahli len v jednom, niekedy aj v dvoch smeroch. Vytiahnutím nití sa dosiahol vzdušnejší efekt výšivky.

Používaním nových materiálov vznikajú a nastupujú novšie typy výšiviek, ktoré sa mohli rozvinúť len na priaznivejšom podklade tenšej tkaniny, a náležite sa rozvinuli čo do stránky technickej, ornamentálnej i kompozičnej len nástupom nových materiálov.

Treba poznamenať, že paralelne s rozvíjaním nových techník pokračujú na novom podklade i staré spôsoby vyšívania, ktoré sa robili len na domácich materiáloch. Na niektorých výšivkách môžeme sledovať, ako vyšivacie techniky, ktoré organicky vyrástli z hrubšieho lánového alebo konopného doma vyrobeného materiálu, prechádzajú na novú, jemnejšiu fabričnú tkaninu. Vyvíjajú sa na najďalej zo stránky technickej i ornamentálnej, kým ich prirodzeným procesom vývinu a zániku nevytlačia techniky nové.

*

Základným technickým prvkom každej výšivky je *steh*, či už je to steh výšivky podľa počítanej (rátanej) nite, či výšivky predkreslenej alebo nášivky (našívania). V technickom základe, v zapíchnutí a vypíchnutí nite je steh pre všetky skupiny rovnaký. Rozličné stehové rozdiely a odohýlky sa prejavujú v tom, že každá stehová skupina má svoju základnú stehovú zostavu, ktorá tvorí jej charakter.

Výšivky, ktoré sa vyskytujú v ľudovej tvorbe, možno zo stránky technickej zdeliť do troch hlavných skupín:

1. výšivka podľa počítanej (rátanej) nite,
2. výšivka predkreslená,
3. nášivka (našívanie).

Pri tomto zadelení vychádzame z technickej základne jednotlivých výšiviek. Preto výšivky so spoločnými technickými znakmi začleňujeme

do jednej skupiny. Technika a rozdielne technologické postupy sú hlavným základným prvkovým znakom každej výšivky. Jej sa podrobuje tkanina, vyšivacia priadza, kresba motívov a celého ornamentu.

Pri doterajšom zafedovaní vychádzalo sa viac z konečného vzhľadu, takže napríklad *žilinská robota*, *vykladaná robota*, *vyrezávaná robota* a iné výšivky sa niekedy začleňovali medzi čipky.

Čipka, či už je čipka paličkovaná, háčková, pletená alebo šitá, vzniká len z nite, kým výšivka je úzko spätá s tkaninou, na podklade ktorej vyrastá. Na vyhotovenie čipky potrebujeme len niť a pomocné technické nástroje. Na vyhotovenie výšivky potrebujeme okrem nite a pomocných technických nástrojov ešte podkladovú tkaninu, bez ktorej výšivka nemôže existovať.

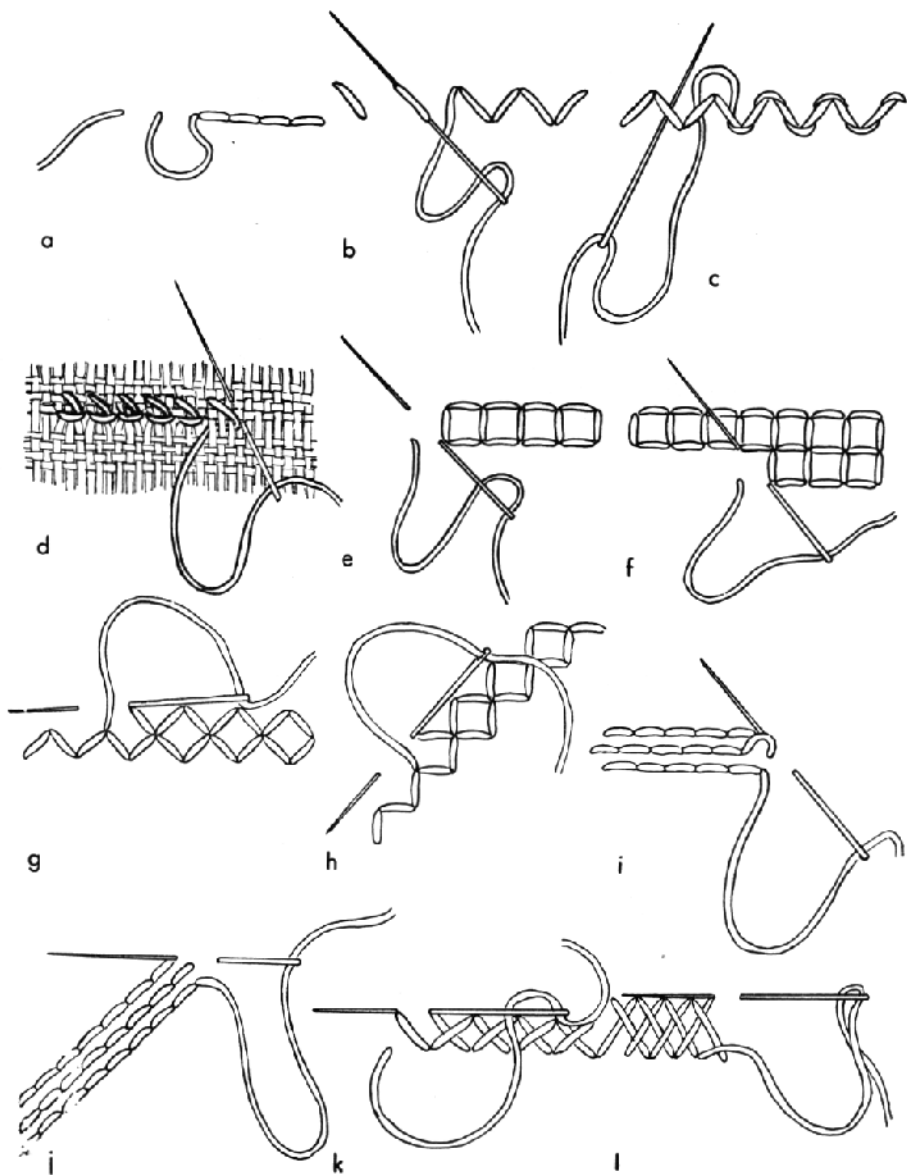
Keď vychádzame z tohto hlavného a zásadného rozdielu medzi čipkou a výšivkou, potom sa nám jasne ukazuje odlišnosť medzi týmito dvoma skupinami, niekde vzhľadom takými príbuznými, že ich možno rozdeliť len na základe dobrej znalosti oboch techník.

Každá z uvedených hlavných skupín výšiviek zahŕňa v sebe techniky, ktoré spája určitá spoločná technická základňa. Odlišujú sa však od seba v charakteristických detailoch, na základe ktorých techniky zhrnuté do hlavnej skupiny kvôli jasnejšiemu prehľadu rozčleníme ešte na ďalšie podskupiny.

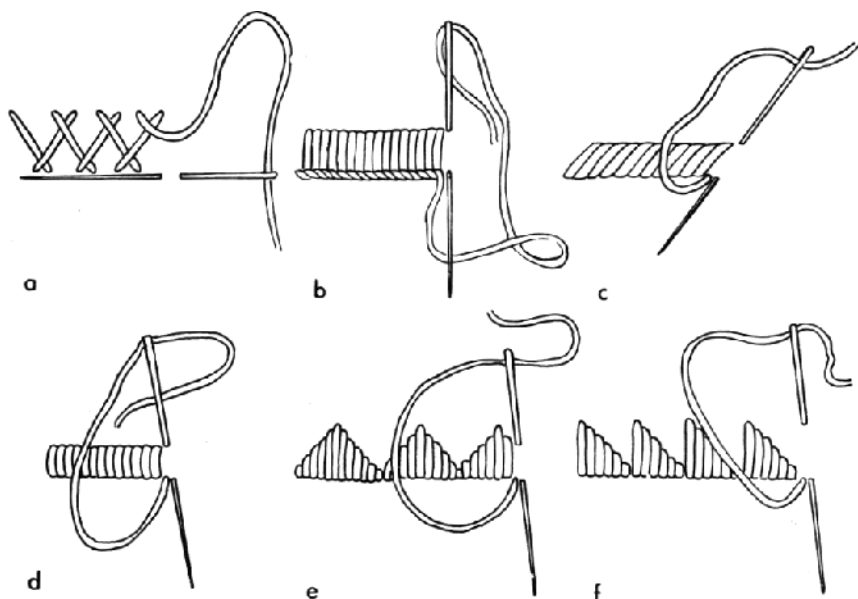
1. Výšivka podľa počítanej (rátanej) nite

Pod výšivkou podľa počítanej (rátanej) nite rozumieme ten spôsob vyšívania, pri ktorom sa pridrižovalo prísne štruktúry podkladového materiálu a pracovalo sa podľa nite. Je pevne spätá s väzbou plátna, stehy sa stavajú na útku i osnove. Základné stehové prvky sú zhotovené presným odpočítaním nitiek, ktorých množstvo závisí od jemnosti alebo hrúbky materiálu. Najčastejšie sa odpočítajú 2—4 nite, pričom sa presne zachováva určité stehové poradie. Pri rytmickom opakovaní stehových prvkov sa nám vytvára určitý charakteristický detail, ktorý zmnožený sa vyvinuje v ornament.

Prostejšie a jednoduchšie vžitú tradičnú stehovú zostavu, ktoré tvoria jednoduchú vzorku a ktoré si ľud vytvoril sám, majú svoju presnú

Obr. 1. Najčastejšie stehy výšivky podľa počítanej nite: a) dierkový švišek, b) kľučky (kriviny), c) kľučky s uškami, d) ažúrka, e) mešterka (dierky), f) dvojité mešterka, g), h) vybodance, i), j) formovanie, k), l) križiky

Obr. 2. Najčastejšie stehy výšivky podľa počítanej nite: a) krokvička, b) slučkový steh, c), d), e), f) hladkovacie stehy

technikú i prvkovú terminológiu a vyšívajú sa spamäti. Vzorka sa pamätá ako hovorené slovo a podľa názvov stehov a prvkov vedú si vyšívачky vzorku vyšiť. Iné vzorky, a to najmä renesančné, prípadne barokové, orientálne atď., alebo vzorky, ktoré vznikli pod ich vplyvom, boli komplikovanejšie a nedali sa tak ľahko zapamätať. Preto si ich odvyšivali vyšívачky priamo z predlohy vyšitej na nejakom predmete alebo vznikli z predlohy papierovej.

Stehové skupiny, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v slovenskej výšivke podľa počítanej nite sú: *dierkový šviček, kľučky (kriviny), kľučky s uškami, ažúrka, mešterka (dierky), dvojité mešterka, vybodance, formovanie, križiky, vrkôčiky, krokvička, slučkový steh, hladkovací steh, očká, spojovací steh* atď. (obr. č. 1, 2).

Výšivku podľa počítanej nite si rozdelíme na nasledujúce podskupiny:

a) Spojovacie stehy

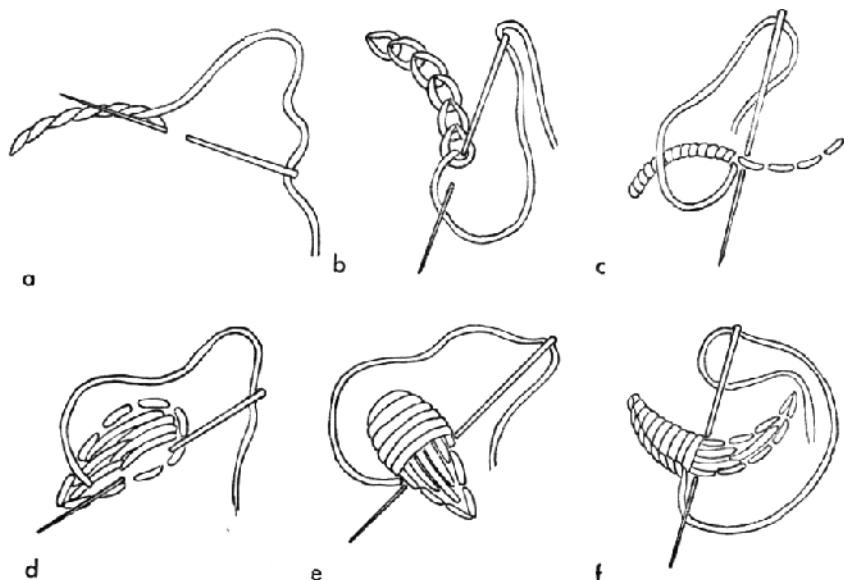
Spojovacie stehy majú rozličné ľudové pomenovanie, ako *scinky, stinky* atď. Ich cieľom je ozdobne spájať dve polovice alebo časti

tkaniny (obr. č. 4). Spojovacie stehy sú veľmi starým spôsobom zošívania. Poznali ich už v Byzancii, kde jednotlivé časti odevu vyšších spoločenských tried spájali ozdobnými stehmi¹⁶.

Spojovacie stehy sa na krojových súčiastkach vyskytujú najviac na zásterách a sukniach, na ktorých sa spájajú dĺžky. Ďalej sa nimi prišívajú rukávy, goliere na košeliach a rukávcoch. Na kútniciach, plachtách a obrusoch sa nimi spájajú jednotlivé časti výšivky i celých predmetov (fot. č. 1). Vyšívajú sa od najjednoduchších a najužších častí, pozostávajúcich z najobyčajnejších a najprostejších stehov, pri ktorých sa každé zapichnutie dotýka jedného okraja tkaniny, až po také široké stehové zostavy, kde stehy na podkladovej tkanine nadväzujú len jeden na druhý, takže táto časť prechodí do šitéj čipky.

b) Ukončujúce stehy

Ukončujúce stehy sú drobné zúbky rozličným spôsobom zahadzované, obzúbkované, ktoré ukončujú okraje golierov, obalkov atď. Ďalej

Obr. 3. Najčastejšie stehy predkreslenej výšivky: a) stonkový steh, b) retiazkový steh, c) obnítka, d) podklad pod plochý steh, e) plochý steh, f) slučkový steh

sú to väčšie zúbky, prípadne len rovná, zúbkovacím stehom obsitá línia, ktorá najčastejšie ukončuje kútnice, obrusy, plachty a iné predmety. Ukončujúce stehy majú nielen ten význam, aby ozdobili, ale aby aj upevnili okraj na rozličných krojových častiach, najmä na obalkoch a čepcoch, a aby ho ochránili pred strapkaním a rýchlym zodratím. Na plachtách, kútniciach atď. majú ukončujúce stehy ten istý význam ako zúbky na golieroch, obalkoch a čepcoch (fot. č. 2). Okrem toho pevnou líniou i kompozične ohraničujú ornament.

c) Upevňujúce stehy

Upevňujúce stehy majú na Slovensku veľmi mnoho krajových pomenovaní. Sú známe pod menom *zbery*, *šitie cez zbieruo*, *formovanie*, *wraps* atď. Formuje a upevňuje sa nimi za stehom nazberkaná tkanina na sukniach, zásterách, oplekách, rubáňoch a čepcoch. Pri tejto veľmi starobylej technike nite osnovy zastupuje pozberkanú tkaninu, cez ktorú sa odpočítavajú upevňujúce stehy vzorky (fot. č. 3). Starobylý stehov potvrdzuje i písomný záznam, v ktorom sa hovorí, že v roku 1581

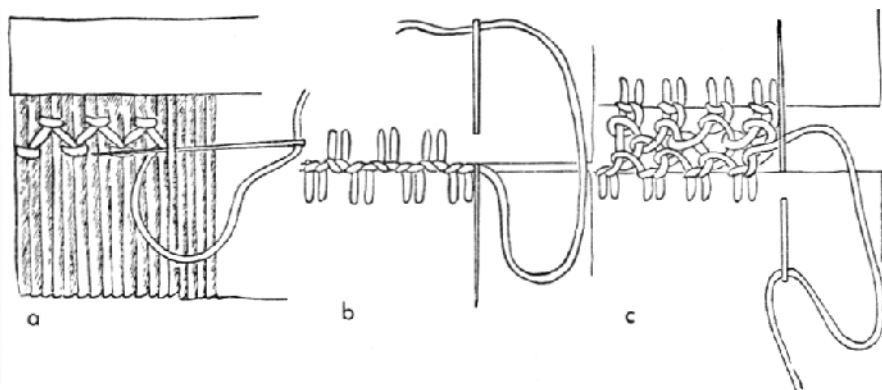
ozdobili nimi košeľu Anny Ormányovej z Tulčíka pri Prešove⁷⁷.

d) Stehy podľa počítanej (ráčanej) nite

Do tejto skupiny si zadáme krížiky šité z líca i z opaku, ďalej rozličné retiazky, stehy lemujuce hrachoviny a iné ozdobné stehy, ktoré pri rytmickom opakovaní tvoria určitú vzorku (fot. č. 4 a 5).

Technika krížiková (Kreuzstich) a vrkôčiková (stehová — Zopfstich) má veľkú výtvarnú a kultúrnu históriu. Jej tradícia siaha v západnej Európe až do renesancie. Dotýka sa Grécka, Talianska, Španielska, Francúzska, Nemecka atď. Ďalej ju nájdeme v Turecku, Arabsku, Alžírii a inde⁷⁸.

Najstaršie doklady o týchto technikách v ľudovom používaní na Slovensku nájdeme v muzeálnych zbierkach asi z XVIII. storočia. Je zaujímavé, že ani vizitáčne, už spomínané záznamy, ani zoznamy panských inventárov sa nezmiňujú o týchto technikách, hoci krížikové vyšívanie považujeme zo slovenských ľudových vyšívacích techník za najstaršie a najrozšírenejšie. Ľud sa obliekal v dávnej mi-

Obr. 4. Základný steh k zberom a steh spojovací: a) základný steh k zberom, b) základný spojovací steh, c) ozdobný spojovací steh

nulosti do domácich konopných a lanových plátén, ktoré si vyzdobil technikou najpriemernejšou k základnej tkanine, a to výšivkou podľa počítanej nite. Na Slovensku vyrábali ľud domáce plátno už v stredoveku. Zo záznamov panských inventárov z roku 1803 sa dozvedáme, že v majetku šľachtických domov boli plachty vyhotovené zo „sedliackeho“ plátna. Tieto plachty neboli však ozdobené výšivkou⁵⁹. Takýto dokladov nájde v citovanom zázname viac.

Okolnosť, že o krížikovej a vrkôčikovej (stehovej) výšivke nenachádzame zmienky v zápisoch vizitačných protokolov, možno si vysvetliť tým, že tieto techniky slúžili ľudu ako ozdobný prvok len pre šatstvo z domácich tkanín, ktoré sa, samozrejme, nedarovali kstolom. Kostolom sa darovali ozdobné veci z jemných tkanín, a to z kmentu a patolatu⁶⁰. Tieto plátna neboli však vhodným podkladom pre výšivku krížikovú alebo stehovú, pri ktorej každý steh vyrastá z pravidelného odpočítavania nití tkaniny. O tom, že výšivka podľa počítanej nite bola známa na Slovensku už v XVI. storočí, svedčia zápisy panských inventárov i vizitačných protokolov. V roku 1595 mala Katarína Károlyová vo výbave plachty z oboch bokov ozdobené mešterkou⁶¹. Tento výraz sa používa bežne i dnes na určitý druh výšivky podľa počítanej nite. Niekde mešterka znamená určitý steh podľa počítanej nite, inde pod pojmom mešterka myslia nesprávne hrachoviny. Vo vizitačných protokoloch trenčianskych

sú záznamy o výšivke *racovanej*, *reczovanej* alebo *racenej*⁶². Výraz *raca* sa ešte i dnes používa niekde na druh prelamovanej techniky. Maďari bežne používajú výraz *recze munka*. Pri vyšívacích znalostiach vieme, že obe spomínané techniky sa robia na základe vytahovaných nití. Racované výšivky sú pritom robené v sieti po dvojsmerne vytahovaných nitiach. Nite sa musia pred vytahovaním odpočítať a vzorky vyšité na základe vytahanej nite bývajú po okrajoch doplnené ešte nejakým ozdobným stehom vyšitým podľa počítanej nite. Techniky krížikové, stehové v sieti po vytahovaných nitiach sa vzájomne dopĺňujú a obyčajne sa vyskytujú spoločne⁶³. Výšivky na vytahanej niti sa môžu robiť i na jemných tkaninách, sú však technicky náročnejšie ako krížiky. Predpokladáme preto, že znalosť krížikových techník je časovo taká stará ako výšiviek v sieti po vytahovaných nitiach v menovaných prameňoch.

e) Výšivka v sieti po vytahovaných nitiach

Túto skupinu výšiviek v sieti po vytahovaných nitiach (*Durchbrucharbeit*) si rozdelíme na dve časti:

aa) jednosmerné,

bb) dvojsmerné.

Jednosmerné techniky vznikajú v sieti po jednosmerne vytahanej niti v útku alebo osnove. Sem patria *hrachoviny* (perzské prelamovanie), rozličné *hádky*, *cicádky*, *mriežky*, *tahanice*, *ažúry* alebo *švičky* atď. (fot. č. 6, 7).

Ako sme už spomínali v stati o výšivke krí-
žikovej, tento druh techník podľa počítanej nite
bol známy už koncom XVI. storočia, sčítac
podľa zápisu o plachtách Kataríny Károlyovej
z roku 1595⁶⁴. Ďalej sa v citovanom zápise
uvádza, že mešterková výzdoba bola taká zau-
žívaná na plachtách, že sa už ani nespomínala⁶⁵.
Mešterka je druhom hrachoviny, cicáka a roz-
ličných ozdobných mriežok, takže môžeme pred-
pokladať aj ich znalosť. V každom prípade sa
však stretávame s uvedenými technikami na naj-
starších úžitkových a ozdobných predmetoch
ľudových, zhotovených na domácich tkaninách.
Bývajú vyšívane domácimi i kupovanými ba-
vlnenými priadzami a na jemných tenkých tka-
ninách i pravým hodvábom.

Tahance, cicáky a ažúry (švífky) sú techniky
novšieho dáta. Ich preniknutie do ľudovej vý-
šivky môžeme klásť na koniec minulého storočia.

Dvojsmerné sú také techniky, ktoré vznikajú
v sieti po dvojsmerne vyťahovaných nitiach
v útku aj osnove (Doppeldurchbruch, punto
tagliato). Sem patria všetky vyšívacie techniky,
ktoré sa robia na sieťovom podklade. Tento pod-
klad vzniká v sieti po dvojsmerne vyťahova-
ných nitiach. Žilinský výrez, vyrezávaná robo-
ta, fahaná robota, hardanger atď. sú dokladom
práve na tieto dvojsmerné techniky vyšíviek
v sieti po vyťahovaných nitiach (fot. č. 7 a 8).

Uvedené techniky vznikli v Taliansku. Na
Slovensku boli niektoré známe už v XVI.
a XVII. storočí. Racovaná vyšívka sa často
spomína v uvádzaných inventárnych zápisoch⁶⁶
i v záznamoch výbav a domácností šľachtic-
kých domov⁶⁷.

V cirkevných záznamoch sa stretávame s vý-
razom *vlašské šitie*⁶⁸. Pod týmto pojmom rozu-
mieme techniku robenú v sieti na vyťaha-
ných nitiach s väčšími očkami, ktoré sa vypl-
ňujú zúbkovacím a prepletacím stehom do
rozličných motívov. Pavol Socháň vlašské šitie
označuje ako *mrežkové vyšívanie na spôsob či-
pák pôvodu talianskeho (vlašského)*⁶⁹. V ľudovej
tvorbe sa ako ozdobným prvkom na krojoch
s touto technikou stretávame v druhej polovici
minulého storočia, niekde až začiatkom tohto
pod názvom *vyrezávaná robota, na výrez alebo
gatrovina*.

f) Hladkovanie

Hladkovaním rozumieme vyšívku naplno,
ktorá sa šije podľa počítanej nite. Menujeme ju
hladkovaním preto, lebo je to veľmi primerané

označenie tejto techniky. Hladkovaním sa vy-
šívajú malé geometrické plôšky, zúbky, hviez-
dice atď. (fot. č. 8, 10).

Techniky zo skupiny 1d, e, f (stehy podľa
počítanej nite, vyšívka v sieti po vyťahovaných
nitiach a hladkovanie) okrem tahancov, vyre-
závanej roboty a gatroviny (fot. č. 9) sa vzá-
jomne dopĺňujú a prelínajú podľa zákonitostí
radenia jednotlivých prvkov vedľa seba a do-
hromady tvoria charakter vyšivky podľa ráta-
nej nite.

g) Výšívka na pletenine

Do tejto skupiny zaraďujeme vyšívku na ple-
tenine, na tyľ. Sú to jemné tylové čipky z oko-
lia Senice a Čáčova, ktoré sa nosia na čepcoch,
okruží (taclíach), golieroch a ručníkoch. Tieto
čipky sa vyšívajú spamäti, bez predkreslenej
predlohy, len podľa odpočítania tylových očiek,
pričom sa pridržávajú pletenínovej osnovy ty-
lu. Sem zaraďujeme aj pretahovanie na sieťo-
vine každého druhu, pri ktorom sa vyšívka
pretahuje podľa štruktúry siete (fot. č. 11).
Treba poznamenať, že sieťovina ručne viazaná
patrí medzi techniky, ktoré zaraďujeme medzi
čipkárske, lebo vzniká zo samonosnej nite.

Vyšívka na sieťovine patrí medzi najstaršie
techniky na Slovensku. Sú o nej záznamy v in-
ventároch kostolných rúch i panských sídel,
kde najčastejšie ozdobovala plachty a prestie-
radlá už v XVI. a XVII. storočí. Je známa pod
menom *raca* a *recovanie*. Na krojových súčiast-
kach sa s ňou stretávame v XVIII. a XIX. sto-
ročí. Treba rozlíšiť sieť, ktorá vzniká na tkanine
následkom vyťahovaných nití (Durchbruch). Tú
zaraďujeme medzi vyšívky. Ďalej treba roz-
líšiť sieť, ktorá je robená zo samonosnej nite
pomocou sieťovacej ihly a valčeka. Tá preto
patrí medzi čipky (Netzarbeit). Na niektorých
ľudových vyšivkách tieto dva podklady sú sko-
ro nerozoznateľné (fot. č. 12).

h) Výšívka rastlinná podľa počítanej (rátaanej) nite

Do tejto skupiny zaraďujeme vyšívku podľa
počítanej nite, ktorá na prvý pohľad robí dojem,
že je robená podľa predkreslenej vzorky. Je sta-
vaná na rastlinnom ornamente, jej tvary sú
oblé, okrúhle a vlnité, pričom jediným vodidlom
pri vyšívaní je niť tkaniny, podľa ktorej sa vý-
šívka odpočítava. Rastlinné ornamente vyšíva-
né podľa nite sa postupne vyvinuli z geometrio-
ckých motívov, ktoré sa kompozične obohacovali

o malé prvky odpútané od dvojsmernej línie výšivky podľa počítanej nite (fot. č. 13).

Charakteristickou výšivkou pre tento typ je výšivka z Moravského Lieskového a ostatných dedín z tejto vyšívacej oblasti. Perá na zásterách i ornament na *prólánoch*⁷⁰, ktoré zdobia rukávce, sa vyšívajú bez predkreslenej predlohy, len podľa počítania nite. Pri tejto technike sa používa ako vyšívací materiál aj kovová niť, pričom sa celkom podrobí charakteru výšivky.

Rozloženie a výskyt výšivky podľa počítanej (rátanej) nite

Výšivka podľa počítanej nite je známa po celom Slovensku. Ba aj v takých oblastiach, kde sa dnes už vyšíva len výšivka predkreslená, bola výšivka podľa počítanej nite v minulosti známa a udomácnená. Možno povedať, že vládla asi do prvej svetovej vojny, keď sa ešte bežne používali domáce ľanové i konopné tkaniny. Tieto plátna mali najprimeranejší základ pre výšivku podľa počítanej nite, a to pre svoju hrubšiu vláknovú štruktúru. Výšivka podľa počítanej nite sa na týchto tkaninách udržala najmä ako ozdoba pracovného kroja, i keď sa už na sviažtočné kroje vyšívali výšivky predkreslené.

Najtypickejšie kraje pre tento druh výšivky sú Gemer, Hont, okolie Žiliny, dediny severne od Trenčína, Zliechov, Čičmany atď. Veľmi krásny typ výšivky podľa počítanej nite nájdeme aj na Záhorí, a to na kútniciach a plachtách, ďalej v oblasti západného Slovenska, a to okolo Senice a Trnavy, kde sa ešte koncom minulého storočia vyšívalo na stehy, čo bolo miestne označenie techník podľa počítanej nite.

Na inom mieste sme spomenuli, že výšivka podľa počítanej nite bola známa už v XVI. a XVII. storočí. Gertrúda Palotayová vo svojej štúdií o slovenskej výšivke a slovenskej čipke z XVIII. storočia v Sedmohradsku spomína kostolné rúcha, ktoré boli ozdobené výšivkou so žilinským výrezom. Kúpovali ju od slovenských plátenníkov, ktorí rozvážali slovenské plátno po celom bývalom Uhorsku a dostali sa na svojich obchodných cestách aj do Sedmohradska⁷¹. Táto výšivka, o ktorej vieme, že začiatkom XVII. storočia ozdobovala kostolné rúcha, šľachtické a meštianske byty, pomaly prenikala i medzi ľud, ktorý ju upotreboval na ozdobenie najslávnejšieho obradového kusa pre ženy, a to na pôlky a kútnice⁷².

S kútnicami ozdobenými touto technikou, väčšinou s renesančnými kohútovými vzorkami, stretávame sa ešte v minulom storočí po celom Slovensku. Vyskytovali sa v okolí Trnavy, Trenčína, v Liptove, Gemeri, na Spiši, na Orave i v krajoch, kde dnes po tejto technike v praktickom použití ako výšivkovej ozdoby v používaní ľudu nenájdeme ani stopy. Sú dve možnosti vysvetlenia tohto javu. Alebo bola táto technika taká rozšírená, že sa robila vo väčšej časti menovaných krajov, alebo sa vyšívala len v určitých strediskách a plátenníci ňou kupčeli nielen po Slovensku, ale v celom Uhorsku, ba i mimo jeho hraníc.

Pri týchto kohútových pásoch dochádzame k zaujímavému poznatku v Čičmanoch. Bol vžitý názor, že kohútové vzorky v rozličných variantoch, ktorým sa hovorilo i čičmianske, i ďalšie renesančné kompozície všité do záster (záponiek), sú robené v Čičmanoch. Pri bližšom prieskume čičmianskej výšivkovej oblasti vysvitá, že tieto pásy začali vyšívať v Čičmanoch len začiatkom tohto storočia a že sa dovtedy kupovali od priekupníčok, ktoré nimi obchodovali. Boli to obyčajne celé pôlky alebo len vy párané vyšívané konce, ktoré si Čičmianky kupovali, všívali do záster a dopĺňovali všitý pás ďalšou primeranou kompozíciou i farebnosťou. Pásy mali svoje pomenovanie a je zaujímavé, že nie podľa vzoriek, ako to obyčajne býva, ale podľa techniky. Volali sa žilinské šitie bez ohľadu na vzorku, ktorá bola na nich vyšitá. Tieto pásy sa údajne vyrábali v rajeckej doline, v Nemeckom Pravne (terajšom Nitrianskom Pravne), v Dubnici a pri Prievidzi.

Výšivky spomenuté v skupine prác v sieti po jednosmerne vyťahanych nitiach a to ľahance, vyrezávance a gatrovina, sú mladšieho dátá. Ich vznik a udomácnenie na Slovensku v ľudovej umeleckej výrobe môžeme klásť na koniec minulého a začiatok tohto storočia. Lokalizujú sa na niekoľko dedín v okolí Trnavy. Sem sa dostali vplyvom vyšívacej školy, ktorú založili rádové sestry asi v roku 1885 v Zavare. Odtiaľto sa preniesli aj do susedných Križovian nad Dudváhom a do niekoľkých blízkych dedín. S gatrovou prácou sa stretneme i na starých výšivkách v okolí Prievidze a na Orave. Ale tu sú už tieto techniky vcelku vymreté. Ďalší druh vyťahanej práce, tzv. hardanger, robia na východnom Slovensku (fot. č. 14).

Niektoré motivické prvky pri výšivke podľa

počítanej nite v skupine d, e, f majú v celkovej stavbe výšivky vo všetkých vyšívacích oblastiach svoje pevne stanovené miesto, lebo sú vlastne pomôckou na zhotovenie ďalších stehových zostáv alebo techník. Ako príklad možno uviesť mešterku, ktorá v stavbe výšivky rámuje vždy hrachovinu. Cieľom mešterky je, aby svojím pravidelným stehom upevnila a rozdelila nite, a tak uľahčila a spresnila prepletanie hrachoviny.

Pri dôkladnom rozbere výšivky podľa počítanej (rátanej) nite zistíme, že veľká časť základných prvkov technických i motívických nájdeme skoro vo všetkých oblastiach výšivky počítanej. To je ostatne prirodzené, lebo mnohé stehy sú logickým technickým výsledkom pri zachovaní troch základných smerov, a to zvislého, vodorovného a šikmého. Z toho vyplýva, že mnohé vyšívacie oblasti nezávisle od seba pri jednoduchých danostiach, pri vzorkových zostavách prišli k tým istým alebo veľmi podobným výsledkom. Pri tomto sa však nevylučuje, že ten alebo onen technický prvok sa obmedzuje len na určité oblasti. Umiestnenie týchto prvkov, ich vzájomné zoskupovanie, ktoré sa formuje vo vzorku, ich farebná skladba, ktorá podlieha miestnemu farebnému rytmu, dáva výšivke charakter príslušnej vyšívacej oblasti.

2. Výšivka predkreslená

Druhá veľká skupina vyšívacích techník je výšivka predkreslená. Stehové zostavy, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v slovenskej výšivke predkreslenej, sú: *obnítka*, *stonkový steh*, *plochý steh*, *retiazka* a *zúbkovací steh* (obr. č. 3).

Do tejto skupiny zahrňujeme také vyšívacie techniky, ktoré sa robia podľa predkreslenej alebo, ako ľud povie, vypísanej vzorky. Vzorky podľa počítanej nite majú prísnu, rovnú líniu, k čomu ich núti štruktúra plátna, na ktorú sú viazané. Vzorky predkreslené sa rozrastajú do zvlnených, obých línií, bývajú zväčša rastlinného charakteru, pričom sa však v menšej miere stretávajú aj so zoomorfnými a zriedka i s antropomorfnými motívmi.

Kým sa vyšívadka pri spracovaní techník podľa počítanej nite pridŕžiavala len štruktúry plátna, zatiaľ vyšívadka pri vzorkách predkreslených väzbu plátna neguje a pridŕžiava sa len predkreslenej línie, pričom rozličným ukla-

daním stehov, ich hustejším alebo redším zriaďovaním dosahuje určité technické rozdiely a efekty.

Do skupiny výšiviek predkreslených patria nasledujúce vyšívacie techniky, ktoré rozoberieme samostatne s ich charakteristikou.

a) Výšivka na obnítke

Pri výšivke na obnítke (fot. č. 15) je predkreslená plocha vyšitá obnítkovým stehom, ktorý sa kladie v rovných líniách alebo v línií kresby husto vedľa seba, čím vyplňuje celú plochu.

b) Výšivka naplno

Pri výšivke naplno sa vyplňuje predkreslený motív plochým stehom husto vedľa seba nakladeným (fot. č. 16). V niektorých krajoch, ak sa vyšívajú pestrými farbami, hovoria jej na *pomalovanie*. Výraz na pomalovanie nájdeme zaznamenaný v trenčianskych vizitných protokoloch v Beckove z roku 1644. Je v súvislosti s troma ručníkmi, ktoré sú *zlatom a hedbábom pomalovány, vyšité*⁷³.

Výšivka naplno v rozličných variantoch patrí medzi najstaršie vyšívacie techniky. Bola známa už v stredoveku. Na Slovensku sa s ňou stretávame v historických záznamoch z konca XVI. a v celom XVII. storočí⁷⁴. Z XVIII. a XIX. storočia máme výšivky tejto techniky v rozličnom vyhotovení, ktoré podmieňuje kresba ornamentu. Okrem historických záznamov nachádzame doklady aj v muzeálnych zbierkach, ďalej nájdeme kusy vyšívané naplno ešte i po dedinách.

Výšivka naplno sa robí dvojakým spôsobom: aa) *bez podkladania*, pričom vyšitá plocha len málo vystupuje z podkladovej tkaniny.

bb) *s podkladáním*. Vtedy sa predkreslená plocha určená na vyplnenie husto podloží stonkovým alebo retiazkovým stehom, a len cez tento podklad sa vyšívajú ploché stehy. Podkladanie výšiviek sa niekde robí vo viacnásobných vrstvách. Takto zhotovená výšivka vystupuje potom veľmi plasticky zo základného materiálu. Viacnásobným podkladáním jednotlivých motívov sa dosahuje ich zdôraznenie, čím dostávajú vedúce postavenie v celkovej kompozícii kresby. Podkladaná plastická výšivka bola známa na Slovensku už v XVII. storočí. Vo vizitných protokoloch trenčianskych sú záznamy o *krumpovanej* výšivke z roku 1611 v Lednici

a v Trenčíne. Touto technikou boli vyšívane ornáty⁷⁵.

c) Výšivka na dierky

Dierková výšivka (madéra) sa robí pomocou bodca (kôstky). Kontúra dierky sa najprv obšíje jednoduchým predným stehom, potom sa obšíje priestor dierky prepichne bodcom alebo hrotom malých nožničiek a husto sa obšívajú malými, kolmo pichanými stehmi (fot. č. 17).

Dierková výšivka prenikla do ľudových technik asi v prvej polovici minulého storočia, keď sa začali bežnejšie kupovať tenšie tkaniny na sviatočné krojové súčiastky. Tenké plátna boli vhodným podkladom pre túto techniku, pri ktorej sa musel podklad najprv vystrihovať v okrúhlych tvaroch, a len potom sa vyšíval.

d) Vyrezávaná výšivka

Vyrezávaná výšivka (anglická madéra) sa robí podobne ako dierková. Vyrezávajú, vystrihujú sa malé plošky rozličného tvaru, ktoré sa potom husto obšívajú (fot. č. 18). Plošky sa upevňujú z jedného okraja na druhý priečnymi, jemne omotávanými stĺpkami. Jej preniknutie medzi ľudové techniky sa datuje od konca minulého storočia, rozvoj za začiatok tohto storočia.

e) Tylangrová robota

Tylangrová robota sa robí takto: Vzorka sa vykreslí na podkladovú tkaninu, najčastejšie na batistu alebo na veľmi jemné, tenké plátenko. Cez takto pripravený podklad sa natiahne tyl. Kontúry kresby, ktoré cez tyl presvitajú, sa husto obšívajú jemnou obnitkou. Plátenko sa opatrne vystrihne, ostáva len textil vo vnútri vzorky (fot. č. 19). Tylangrová robota sa obvyčajne dopĺňa výšivkou naplno, dierkovou, vyrezávanou a gatrami. Pôsobí veľmi jemným a krehkým dojmom; na jej zhotovenie treba zručnosť a citlivosť v prstoch. Výtvare je veľmi pôsobivá. Dopĺňovaním dvojakeho materiálu, batistu a tylu, sa dosahujú pekné kompozičné efekty.

Tylangrová robota a tejto technike podobné varianty sa začali vyšívať na Slovensku asi v druhej polovici minulého storočia, keď tyl ako podklad pod výšivku prenikol na dediny.

Techniky na obnitku, naplno, na dierky, vyrezávané a tylangrové sa v niektorých krajo-

vzájomne dopĺňujú a prelínajú, a preto ich nemožno od seba oddeliť, alebo len veľmi ťažko.

f) Retiazková výšivka

Retiazkovú výšivku v slovenskej ľudovej technológii rozoznávame dvojakeho typu:

aa) retiazkovú výšivku robenú obyčajnou ihlou,

bb) retiazkovú výšivku robenú háčikom na háčkovanie, tzv. krivou ihlou.

Retiazkovú výšivku robenú obyčajnou ihlou sa robí retiazkovým stehom, pomocou ktorého sa vyšívajú kontúry predkresleného motívu. Malé plošky motívov ohraničené retiazkovou technikou sa vyplňujú plochým stehom. Prípadne sa vyšije celá vzorka len retiazkovým stehom, ktorý sa robí v jednej línii husto vedľa seba kladené toľko ráz, koľko ráz to vyžaduje vyplnenie predkresleného motívu (fot. č. 21).

Retiazkovú výšivku robenú háčkovacím háčikom, takzvanou *krivou ihlou*, sa robí pomocou upraveného háčkovacieho háčika. Nie je vyšívaním v pravom zmysle slova, ale skôr háčkováním na tkanine (fot. č. 20).

Robí sa tak, že pravá ruka držiaca háčik je položená na tkanine napnutej na ráme a ľavou rukou sa pod tkaninou drží napnutá niť. Pravou rukou sa ihla prebodáva cez tkaninu, háčikom sa zachytuje niť napínaná ľavou rukou a preťahuje sa na povrch tkaniny, kde sa ďalším stehom upevňuje.

Výšivka na krivú ihlu, známa aj pod menom *detvianska*, sa člení na tri druhy, a to podľa trojakeho spôsobu spracovania.

Prvý a najjednoduchší postup má výšivka retiazkovým stehom, ktorý sa kladie husto vedľa seba, čím sa zaplňujú plochy predkreslených motívov.

Druhým spôsobom sa robí výšivka na výrez. Na výšivke sa vystrihuje časť vzorky na tkanine, ktorá býva z jemného plátna alebo z tylu. Takto vznikajú v ornamente efekty plných a vystrihnutých plôch.

Tretí spôsob spracovania sa uplatňuje na výšivke *podkladanej*. Pri nej sa pod plátnom, na ktorom je vyznačený motív, podloží riedky tyl. Vzorka sa obšívá husto retiazkou. Plátenko v obšitej ploche sa vystrihne, čím jasne vystúpia jednotlivé motívy i celá kompozícia vzorky. Vzniká efekt podloženého a podľa vzorky vystrihnutého tylu s pevnou bielou plochou plátna. Niekedy sa na určitých krojových súčiast-

kash (šepcov) používa namiesto spájania plátennej tkaniny a tylu kombinácia dvoch tylových textílií, a to s väčšími, čiastočne nepravidelnými očkami a jemnejší tyl s drobnejšími očkami.

Táto technika má spoločné technické prvky s *tylangrovou* robotou z okolia Trnavy s tým rozdielom, že pri tylangrovej práci sa po vyšití vzorky vystrihne základná tkanina (batista) a vzorka ostáva na batiste a tyle. Pri podkladaní roboty detvianskej sa vystrihuje motív, pričom základné plátno podložené tylom ostáva. Vzorka je v tomto prípade len z tylu.

Retiazková výšivka na krivú ihlu sa len čiastočne robí podľa predkreslenej predlohy. Pri komponovaní vzorky sa vykreslí vedúci motív len v hlavnej obrysovej kontúre. Ostatná náplň, pozostávajúca z drobných samostatných motívov a ozdobných stehov rozlične spravených, robí sa spamäti.

Podľa Pavla Socháňa sa retiazková výšivka na Slovensku vo zvolenskej oblasti udomácnila vplyvom orientálnej kultúry za tureckého panstva (XVI. – XVII. storočie). Zaujímavým zjavom však je, keď vychádzame z technologických poznatkov tejto vyšívacej oblasti, typickej pre výšivku na krivú ihlu, že na starých opleckách, mužských gatiach nachádzame výšivku podľa počítanej nite, hladkovanie, doplnenú križkami a hrachovinami a je vyšívajú pravou ihlou a nie retiazkou. Na neskorších typoch nájdeme hladkované motívy zhotovené technikou na krivú ihlu, pričom je zachovaná zákonitosť i kompozícia výšivky podľa počítanej nite v tom zmysle, že sa výšivka pridrža línie nite.

Tento poznatok, vyplývajúci z technológie výšivky, podopiera by aj fakt, že výšivka na krivú ihlu sa robí v tejto vyšívacej oblasti na ráme, teda novším technickým typom vyšívania, kým hladkovanie sa vyšívalo a i dnes vyšíva v rukách, prípadne pomocou prišpendlenej tkaniny na babe. Zavedenie používania rámov v ľudovom výšivkárstve sa datuje na koniec polovice minulého storočia. Pavol Socháň uvádza, že sa rámy začali používať asi v roku 1887⁷⁶. Výšivka na krivú ihlu technicky sa nedá ináč zhotoviť, iba vtedy, keď je textíl pod výšivkou pevne napnutý na ráme⁷⁷.

Vo vizitálnych protokoloch trenčianskych z roku 1628 je v Domaníži zaznamenané technické označenie výšivky ako *turecké šitie, sstatek patelatový, tureckým šitím vyssivovaný* . . .⁷⁸ Z tohto

záznamu však nevyrozumieme, či to bola výšivka retiazková, a či nejaké iné stehové zoskupenie krylo pojem tureckého šitia.

g) Gatry

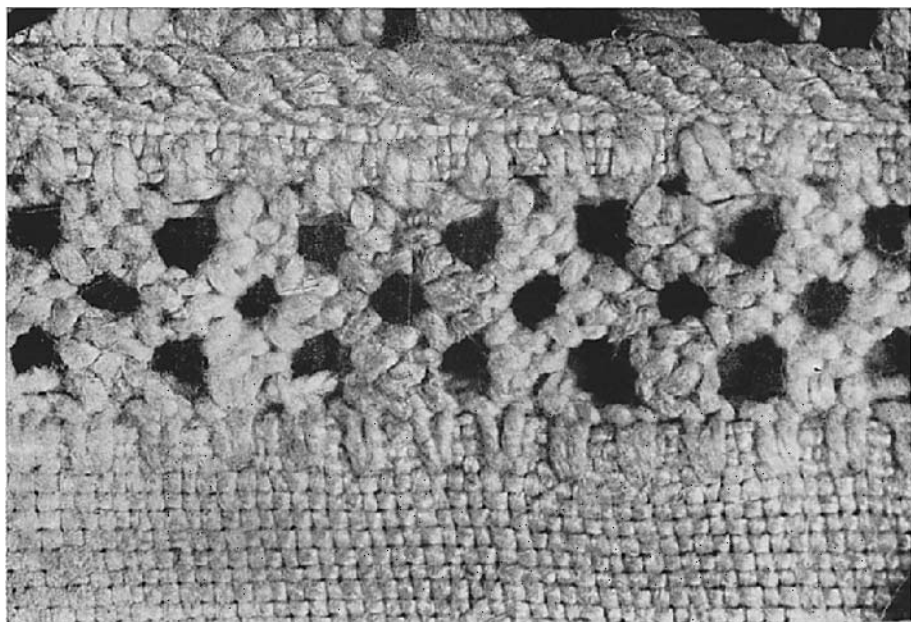
Hoci sú gatry len čiastočne vyšívajúce na základe predkreslenom, predsa ich zaraďujeme do tejto skupiny. Patria sem preto, lebo ich hlavná línia sa robí podľa predkresleného tvaru. Bolo to najčastejšie koliesko, ktoré sa obyčajne kreslilo podľa veľkosti bežných mincí. Tieto tvary, vyrastajúce z veľkosti platných mincí, môžeme sledovať v minulom storočí. Koliesko sa časom v niektorých krajoch premenilo na oválny alebo vajcovitý tvar, ktorý začiatkom tohto storočia vývinom prešiel aj do komplikovanejších foriem.

Sama výplň gatie, a to *prepletanie* alebo *vpletanie* robí sa zubkovacím stehom, pričom sa každý steh odpočítava tak isto, ako sa odpočítavajú nite tkaniny pri výšivke podľa počítanej nite.

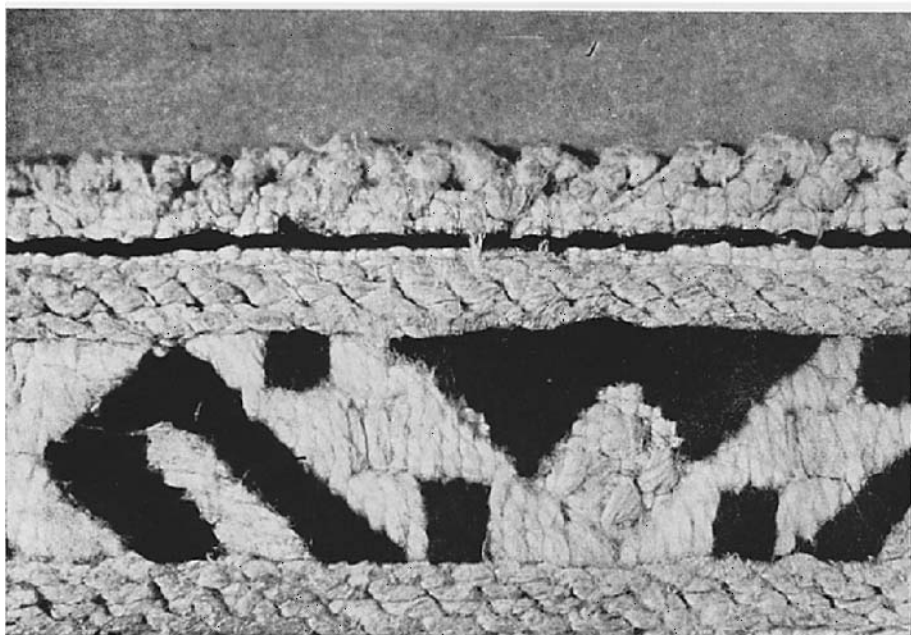
V niektorých krajoch sa gatry svojou výšivkou i veľkosťou dostávajú až na stupeň šitej čipky. Šitá čipka, *reticella*, *benátska čipka*, bola známa už v XVII. storočí. Jej domovom je Taliansko a Španielsko, kde ju robili aj kovovými nitami. Gatry medzi výšivne šité čipky nezaraďujeme preto, lebo šitá čipka vzniká zo samonosnej nite bez toho, že by na svoj vznik potrebovala základnú tkaninu. Gatra na druhej strane vzniká však na tkanine, ku ktorej sa viaže v každej svojej forme.

Gatry patria medzi výšivky technicky najstaršie. V slovenskej ľudovej tvorbe podľa muzeálnych dokladov i nálezov po dedinách stretávame sa s nimi asi ku koncu prvej polovice minulého storočia. Boli väčšinou okrúhleho tvaru. Staršie doklady sa nám nezachovali. Ale i pri nedostatku dokladov musíme klásť ich udomácnenie v slovenských ľudových technikách ešte ďalej na začiatok storočia. O tom nás presvedčujú gatrové práce napríklad z okolia Trnavy, na ktorých zistený dátum vzniku spadá do uvedeného storočia, ale svojou technikou i výtvornou výšivkou sú už na takej výške, že musíme predpokladať určitý čas vývinu, kým sa dostali na dokonalejšiu a rozvitejšiu úroveň.

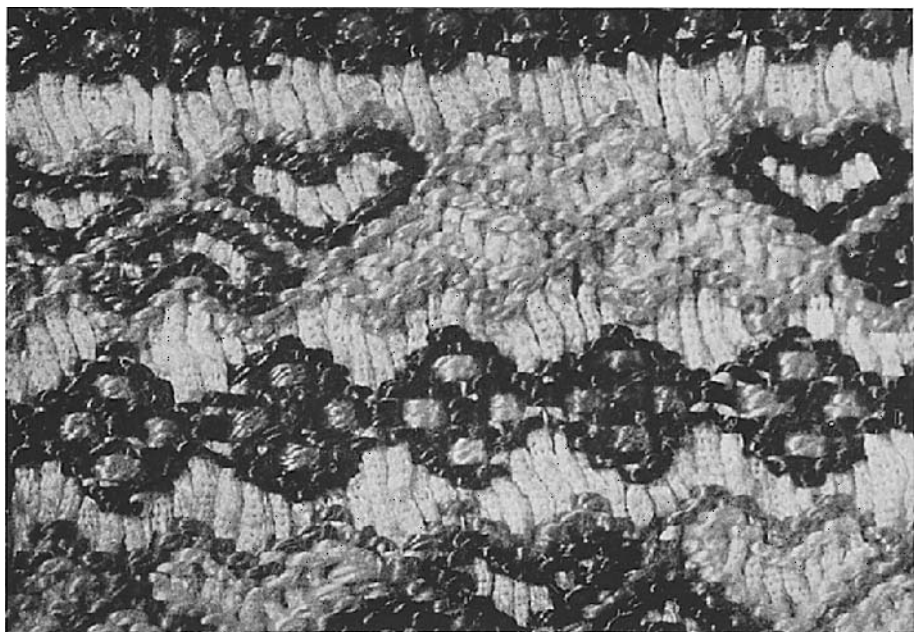
Na konci minulého storočia sa gatry menili tvarom v podlhovasté a v iné, srdiečkovité, tulipánové vzorky, čo vyvrcholilo po druhej svetovej vojne.

1 Spojujúce stehy, retiazka

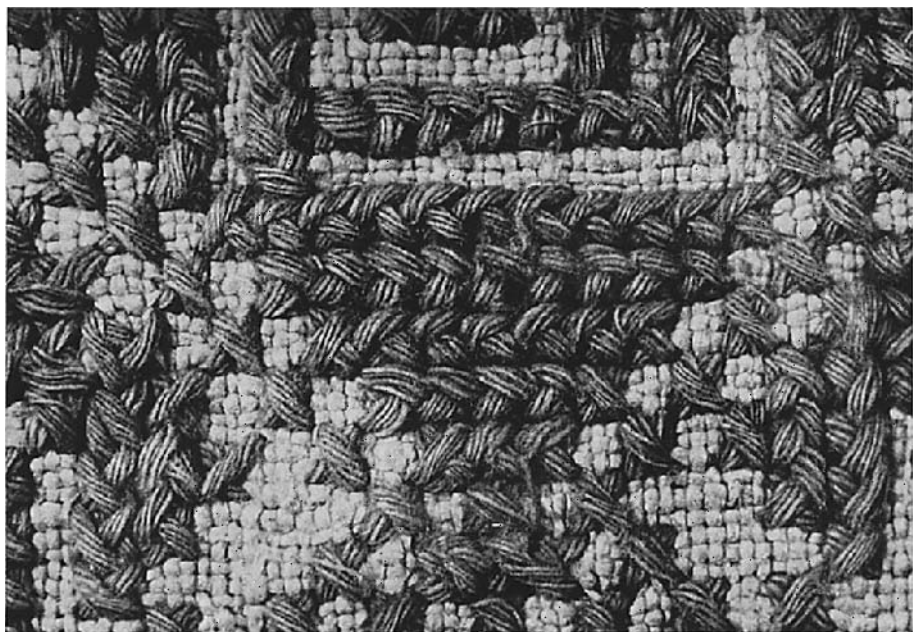
2 Ukončujúce stehy (zúbky), retiazka, hladkovanie

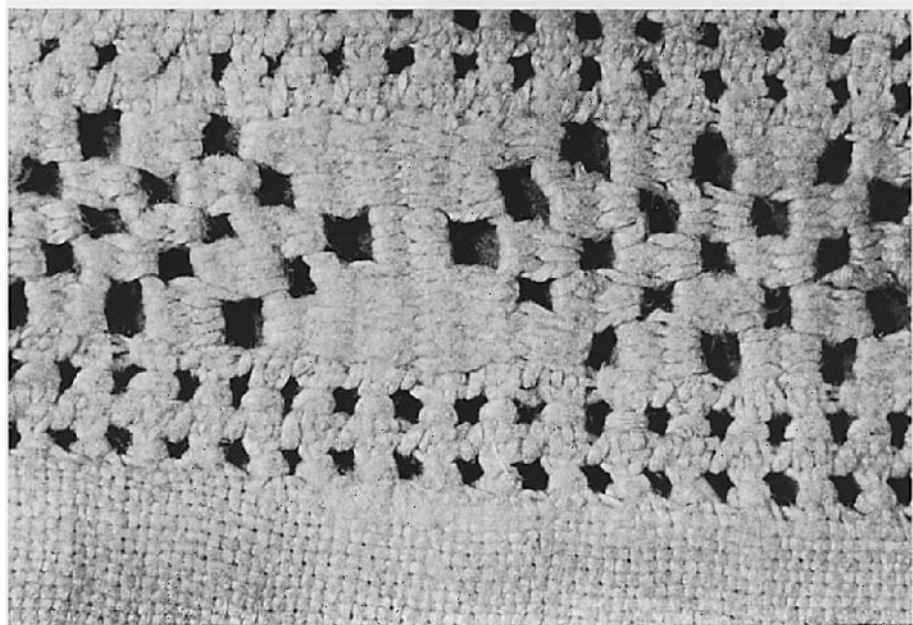
3 Upevňující stehy

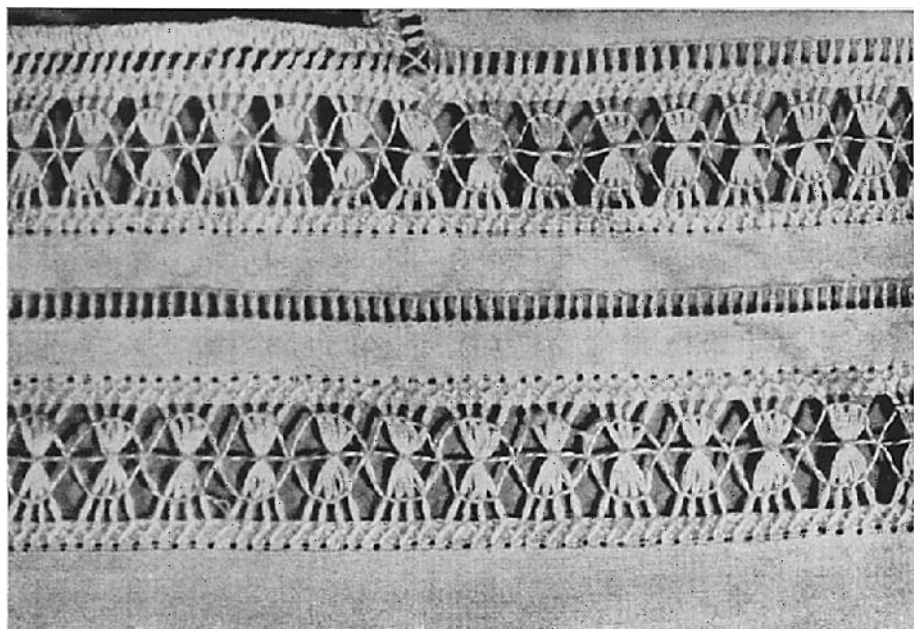
4 Křížiky

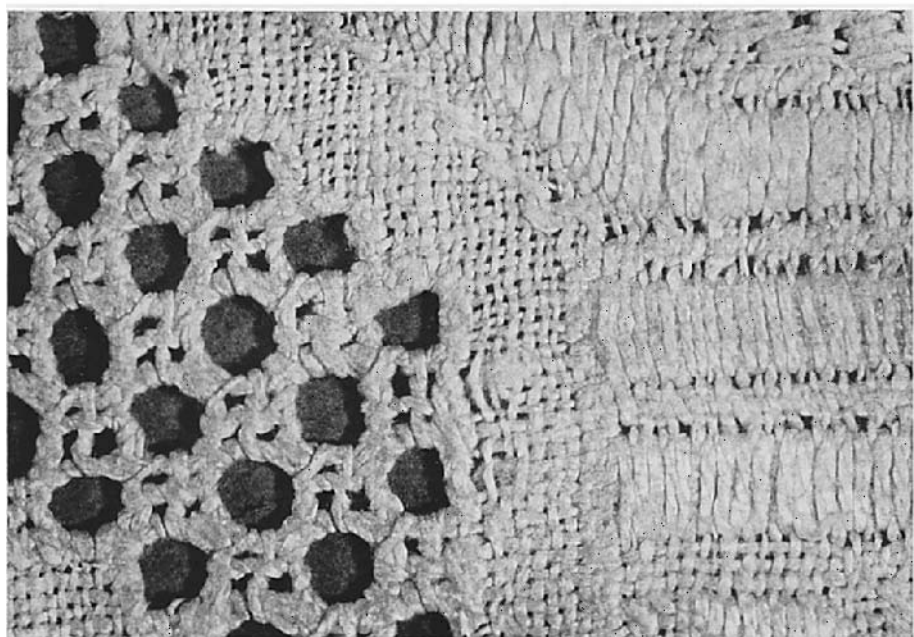
5 Iný druh krížikov, stehy a retiazka

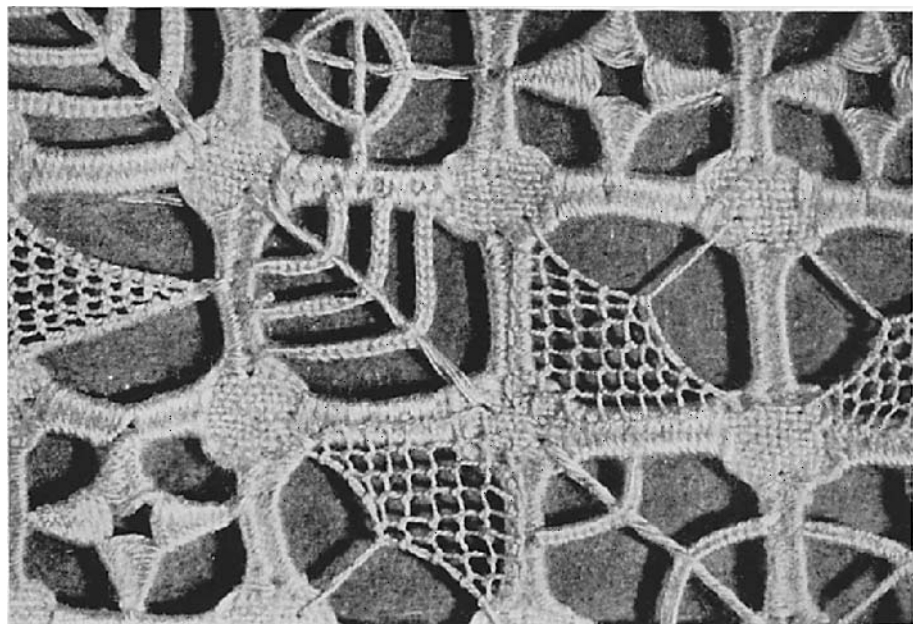
6 Hrachoviny, mešterka (dierky, dierčenie)

7 Ažúry (mriežka, šviček), semitanec, osmina

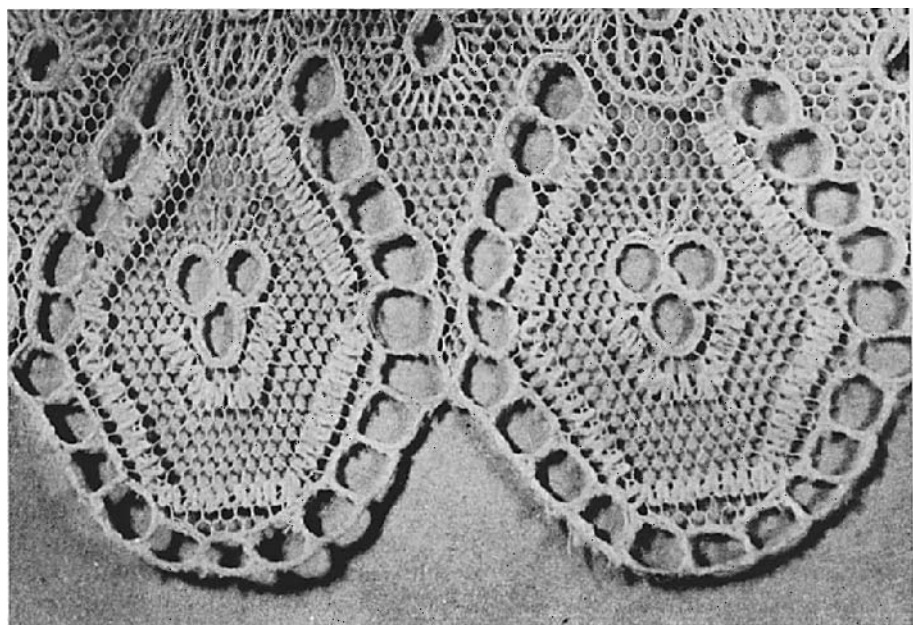
8 Žilinský výrez, hladkovanie

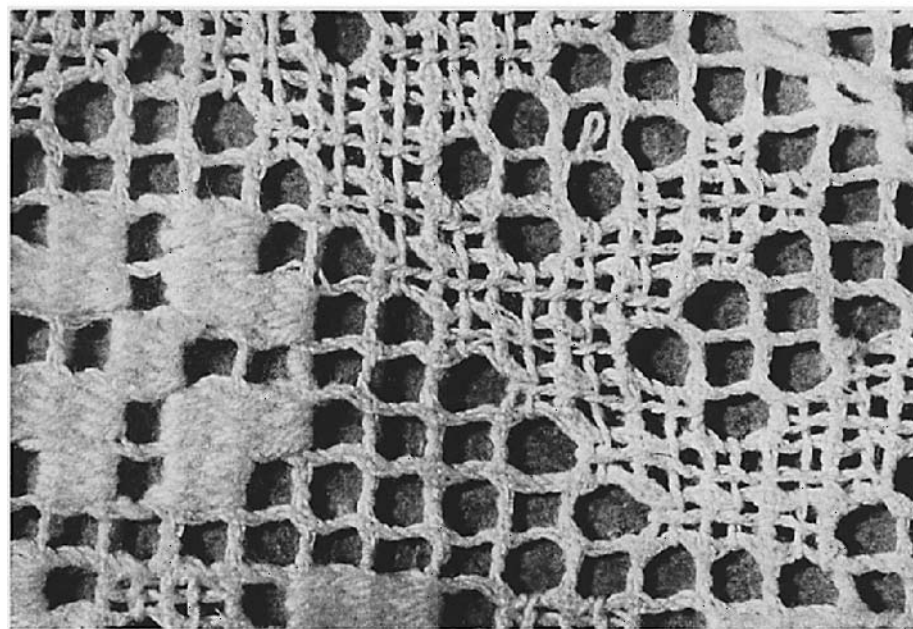
9 Gatrovina: stromček, riečička, plná šošovička, prázdny pavúk

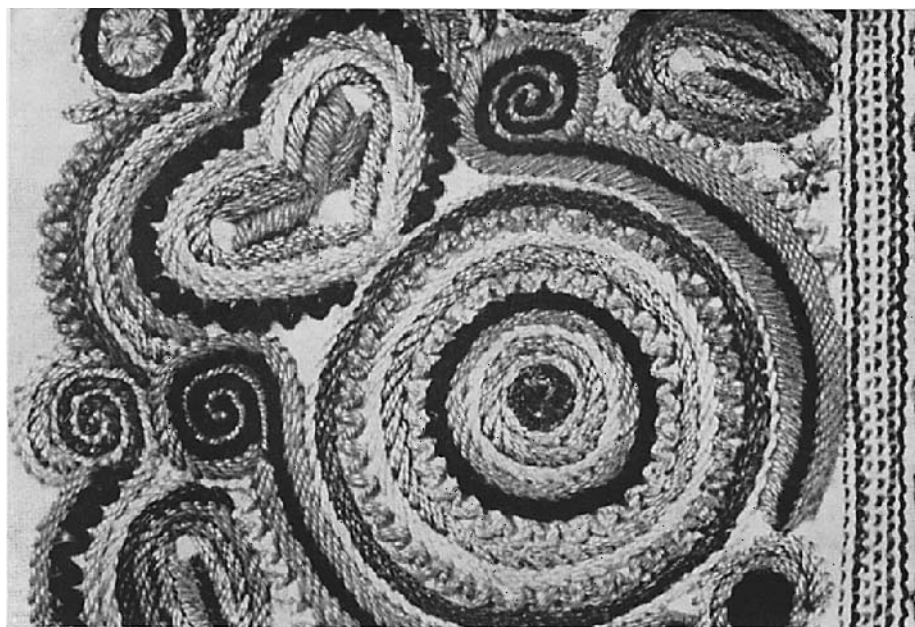
10 Hladkovanie, mešterka (dierky, dierčenie), formovanie, retiazka

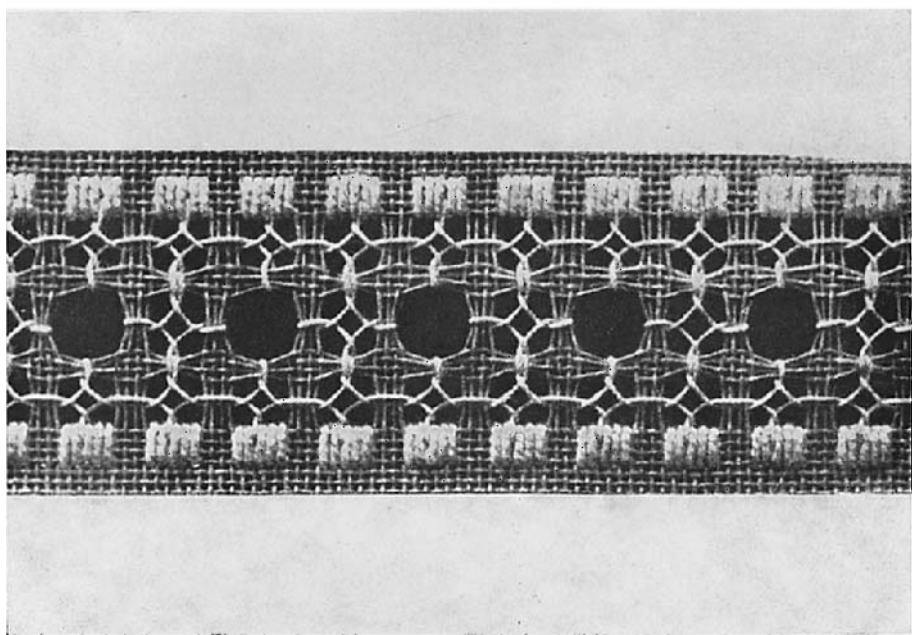
11 Výšivka na tyle

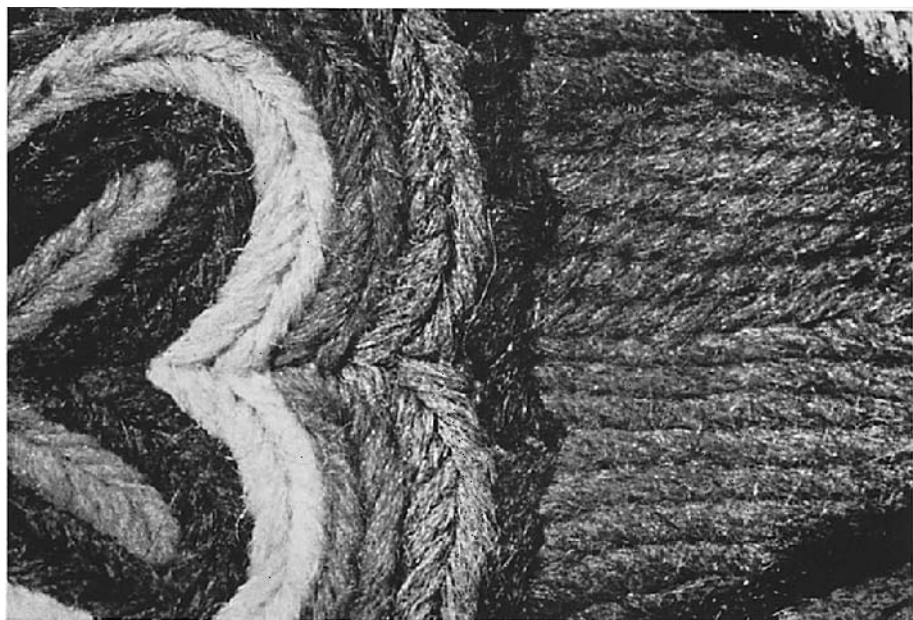
12 Výšivka v sieti po vytiahnutých nitoch

13 Výšivka podľa počítanej nite

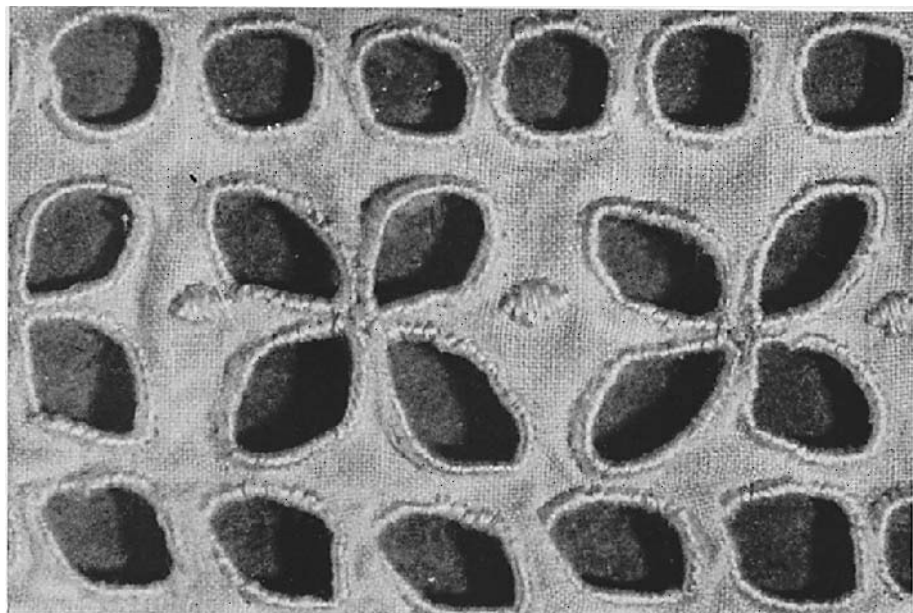
14 Hardanger

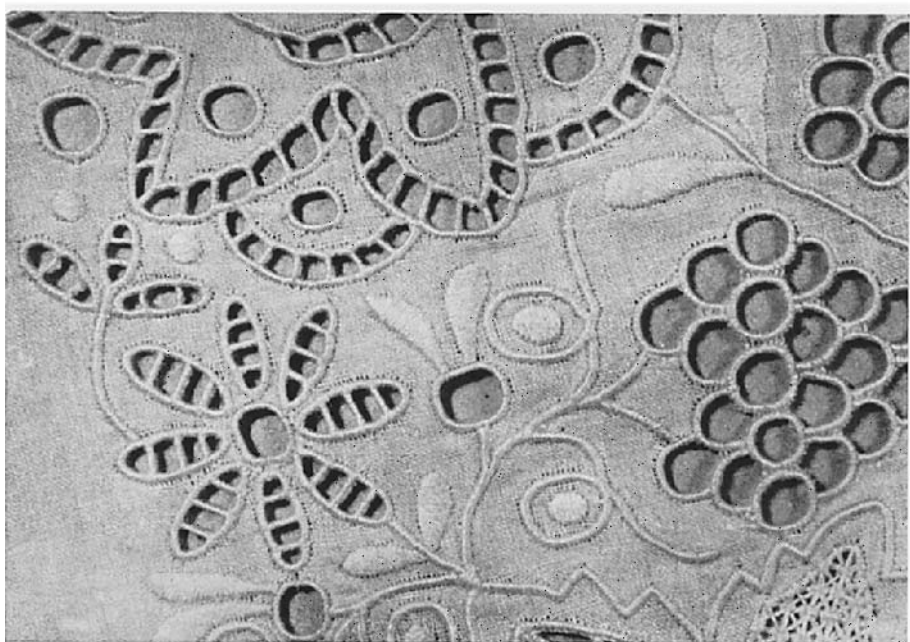
15 Výšivka na obnitku

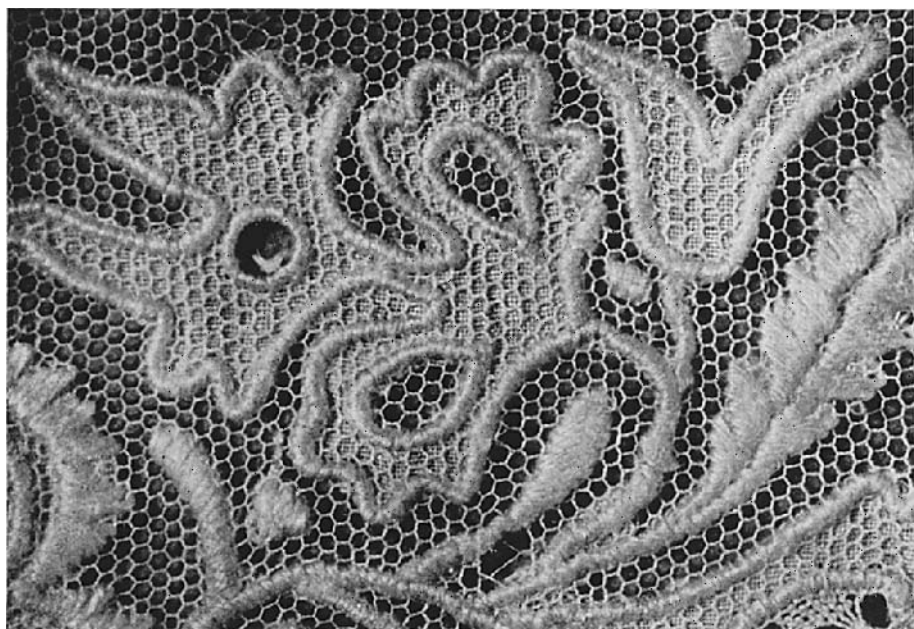
16 Výšivka naplno

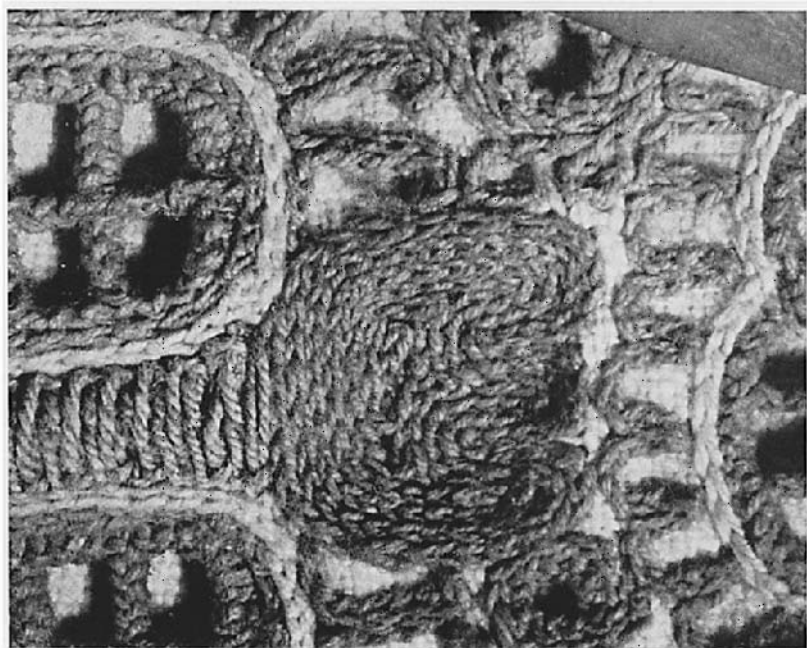
17 Výšivka na diery

18 Vyrezávaná výšivka, diery, výšivka naplno, výšivka na obnitku

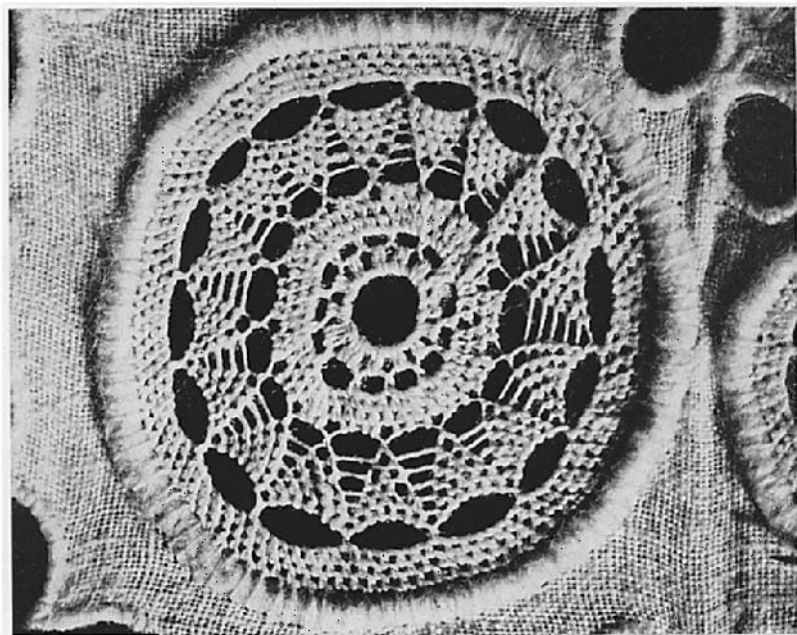
19 Tylangrová robota: obnitka, dierka, výšivka naplno

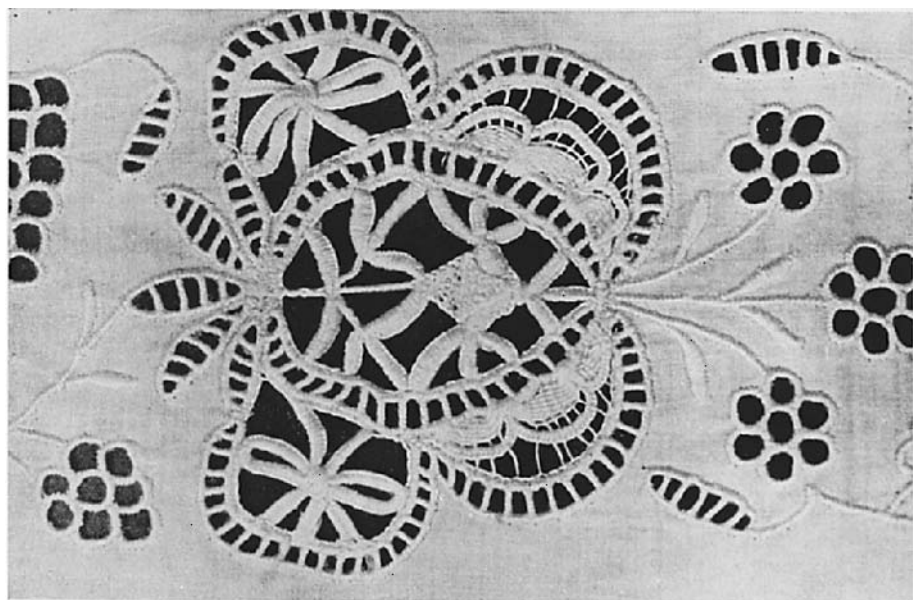
20 Retiazková výšivka robená krivou ihlou, retiazková výšivka, výrez

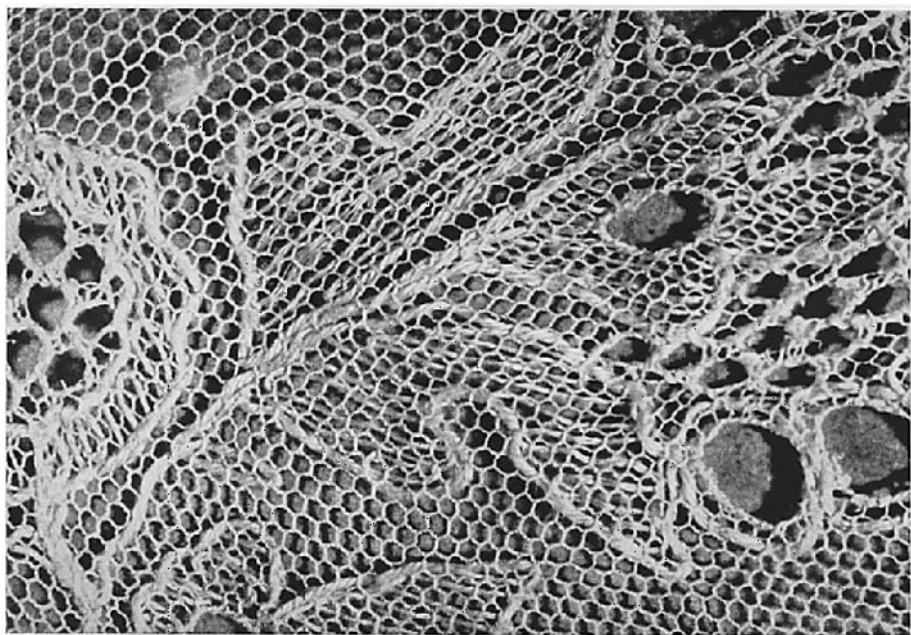
21 Retiazková výšivka robená obyčajnou ihlou

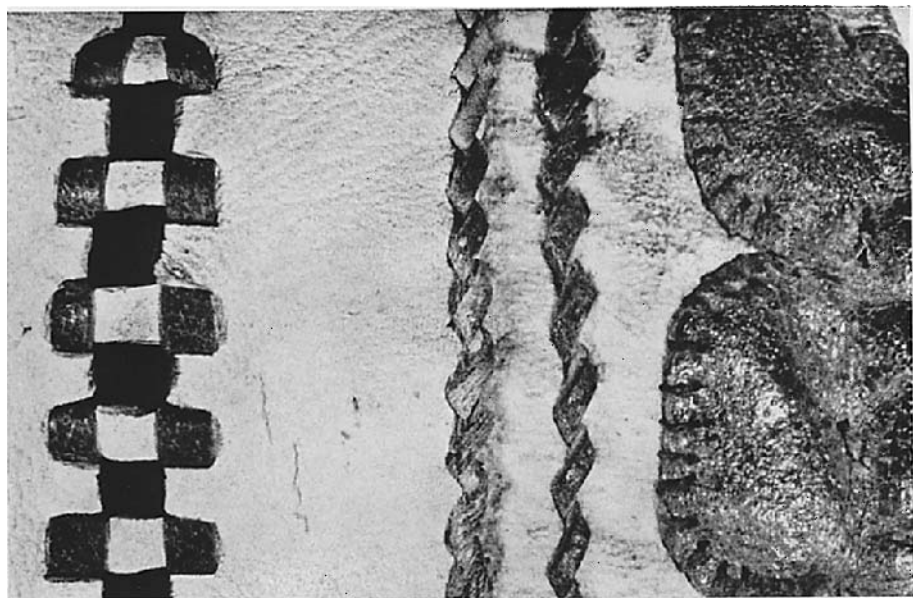
22 Kosierková gatra staršieho typu robená slučkovým stehom

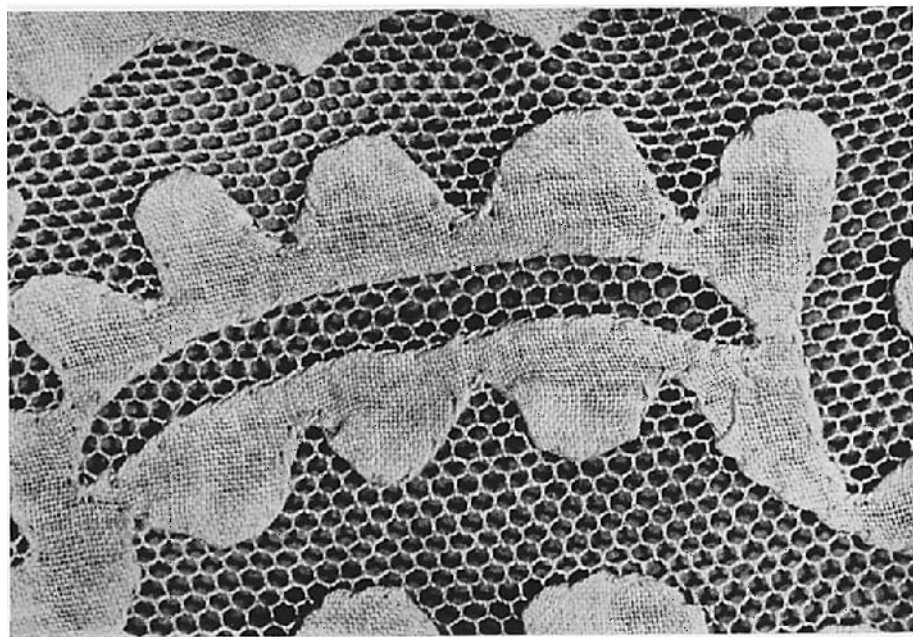
23 Gatra novšieho typu robená na pomocných nitiach

24 Pretahovanie na tylu podľa predkreslenej línie

25 Aplikácia na remeni, sirmovanie

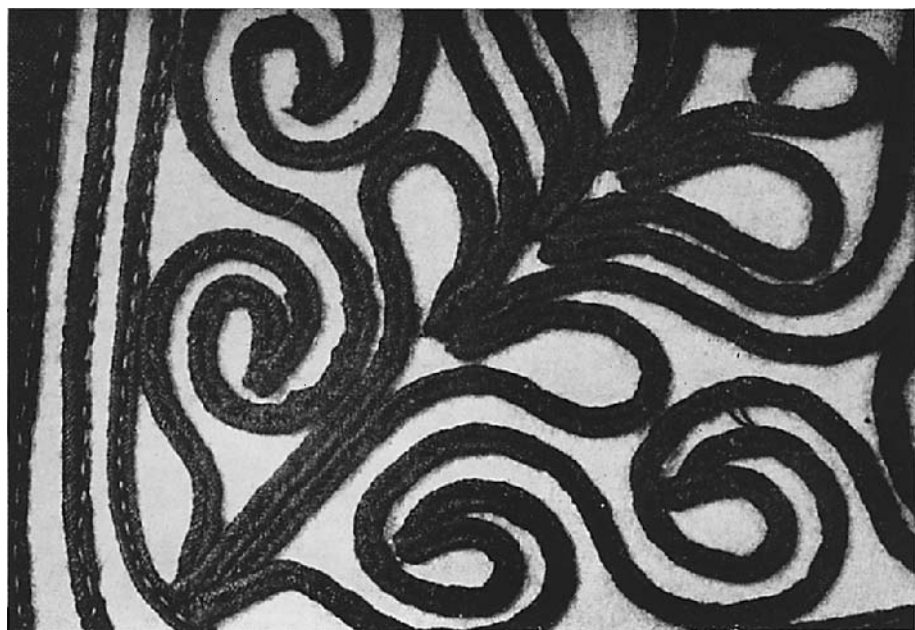
26 Vykladaná robota

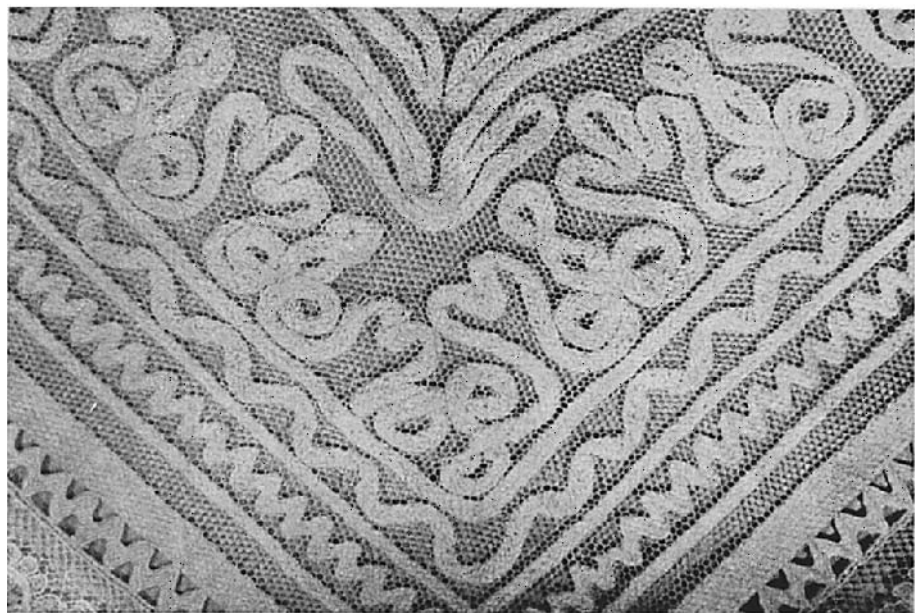
27 Nášivka robená zlatom cez kartón

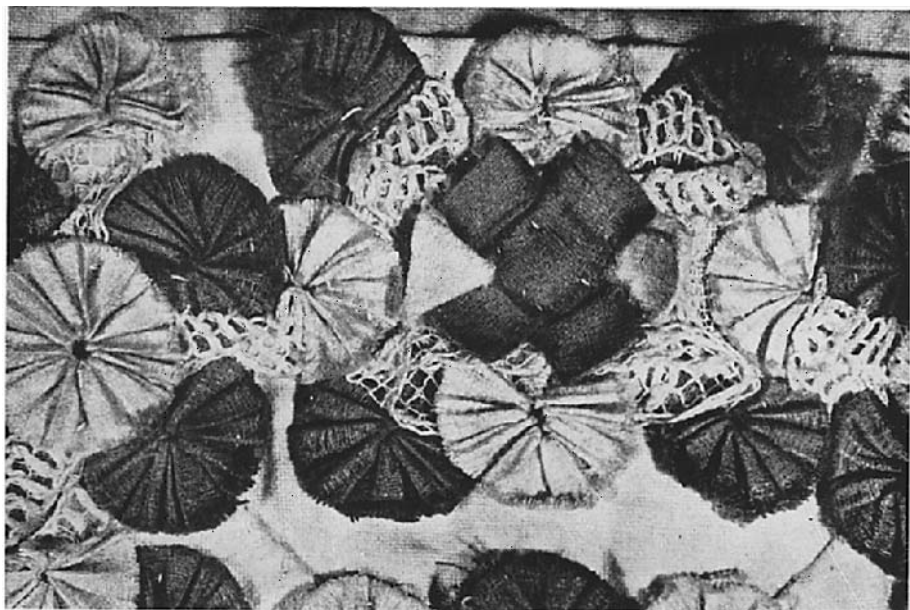
28 Nášivka robená zlatom

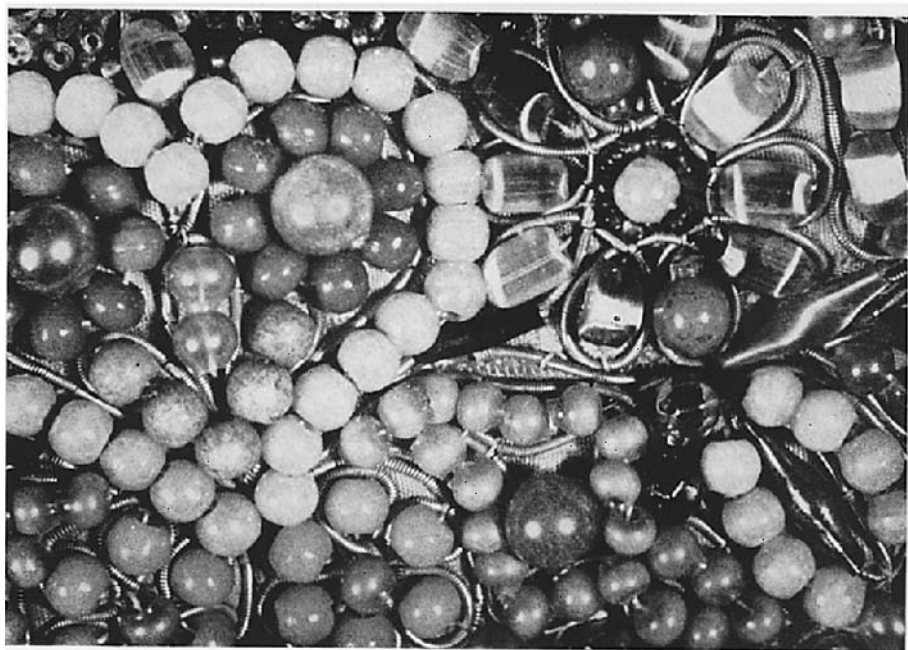
29 Šujtášové našívanie na súkne

30 Šujtášové našívanie na tylе

31 Stužková robota

32 Koráľková robota

Slovenská gatra akéhokoľvek typu je úzko spätá s materiálom, z ktorého vyrastá jej základná kontúra. Kontúra sa kus po kuse vystrihuje, husto obšívá, a len celkom prázdna plocha sa začne vyplňovať do vzorky zúbkovacím stehom. Neskôršie sa pretahovali vo vystrihnutej ploche gatra i pomocné nite, na základe ktorých sa stávala vzorka zložitejšou.

h) Výšivka pretahovaná na pletive

Na rozdiel od výšivky na pletivách (v tle a sieťovine), ktorá sa robí podľa zákonitosti výšivky podľa počítanej nite v tom zmysle, že pri vytváraní vzorky sa počítajú očka tylovej alebo sieťovinovej základne, medzi ľudovými výšivacími technikami sa vyskytuje aj výšivka na tle, ktorá sa robí podľa predkreslených kontúr.

V tomto prípade však kresba motívu nie je vyznačená priamo na výšivacom materiáli, na tle, ale na pomocnom papieri. Pracovný postup je tento: Na papier, na ktorom je vyznačený motív, priloží sa tyl. Po bokoch sa prišpendlí alebo pristehuje. Výšivacia niť sa pretahuje medzi očkami pletiva (najčastejšie predným stehom) podľa predkreslenej kontúry na papieri, ktorá presvitá riedkou tylovou tkaninou. Týmto spôsobom sa vyznačuje hlavná kresba vzorky. Niekedy vznikajú na motívoch prázdne tylové plošky, ktoré sa zaplňujú rozličnými stehmi, pričom sa odpočítavajú očka tylu. Tu sa takto doplňujú dve techniky, a to podľa počítanej nite a podľa predkreslenej kontúry (fot. č. 22).

Výšivka zlatom

V tomto prípade nejde o zvláštnu skupinu technickú, ale o odlišenie na základe výšivacieho materiálu.

Medzi ľudovými technikami pri výzdobe krojov stretávame sa aj s výšivkou robenou zlatom. Pri nej sa však nevytvoril osobitný charakter technický, okrem výšivky *cez kartu* (kartón), o ktorej sa podrobnejšie zmienime až v skupine nášiviek (našivania).

Výšivka zlatom ostáva výšivkou plochou, prípadne retiazkovou, a to podľa predkreslenej línie, len namiesto hodvábov, pamuku a inej výšivacej priadze sa používa kovová, zlatá alebo strieborná niť. Tento spôsob výšivky zlatom sa vyskytuje pri retiazkových technikách dvorníckych (vajnorských), grobských, pri vý-

šivkách na krivú ihlu v okolí Zvolena, ako aj pri plochých výšivkách z okolia Skalice a Mokrého Hája, ktoré dopĺňujú ozdobné pliešky. A tak isto aj pri výšivkách podľa počítanej nite z Moravského Lieskového, o čom sme sa zmienili už v skupine výšiviek podľa počítanej nite.

Vo všetkých uvedených prípadoch sa kovová niť z technickej stránky spracováva tak isto ako iná výšivacia priadza. Pretahuje sa cez základný materiál, technicky nevytvára charakter zlatej výšivky, ale sa podrobuje charakteru technik, na ktorých sa používa.

I pri výšivke predkreslenej sú ukončujúce i spojujúce stehy. Sú to rozličné okrúhle zúbky, a to vo väčšej alebo menšej veľkosti, ďalej obzúbkované dierky, ktoré niekedy len ukončujú okraje, inokedy sa nimi spája alebo najčastejšie prišívajú na čipku alebo vložku.

Rozloženie a výskyt výšivky predkreslenej

S výšivkou predkreslenou v jej rozličných variantoch sa stretávame po celom Slovensku, ale sú pritom výšivácke oblasti, kde tá alebo oná technika prevláda a stáva sa pre oblasť charakteristickou.

Typická oblasť pre výšivku na obnítke je okolie Rybčan. Iný typ tejto výšivky nájdeme na starých výšivkách v Hornej Súči. Výšivka naplno je rozšírená na západnom Slovensku v okolí Bratislavy, vo Veľkom (Nemeckom) Grobe, Čataji a v okolí Trnavy. Veľmi charakteristická svojou ornamentikou je výšivka z okolia Jablonice. Tak isto krásny typ výšivky naplno je v Liptovskej Lúžnej. Posledné roky sa na Horehroní rozvíjala na mužských košeliach a ženských zásterách.

Všetky výšivky naplno spája istý technický prvok, a to plochý steh. Rozlišuje ich od seba typ ornamentu, farebná skladba a nie v poslednej miere i ukladanie stehu. Toto im dáva typické krajové znaky, podľa ktorých znalec pozná príslušnosť výšivky k určitej oblasti.

Známe dierkové a gatrové výšivácke oblasti sú v okolí Trnavy, Jablonice, Piešťan a na Záhorí. S veľmi krásnymi gatrami sa stretávame na starých výšivkách z okolia Čadce a Očovej. Tylová výšivka (tylangrová robota) má svoje sídlo v okolí Trnavy. Tak isto i výšivka vyrezávaná. S retiazkovou výšivkou na krivú ihlu sa stretávame v okolí Zvolena, Banskej Bystrice až po Poniky, ďalej aj v okolí Krupiny.

Retiazková výšivka robená obyčajnou ihlou je rozšírená vo Dvorníku (Vajnoroeh) a v okolitých dedinách.

Predkresľovanie vzoriek obstarávali na to osobitne nadané ženy, tzv. *pisárky*. Pisárky *vypisovali* motívy najmä na sviatočné kusy odevu a na obradové predmety, pričom sa v motívoch pridržovali krajových prvkov, a tak vytvárali tradičnú vzorkovnicu svojho kraja. Pri tom sa pridržovali aj vžitej kompozície výzdoby, ktorá mala pre každý kus odevu svoju pevne stanovenú zákonitosť.

Z technickej stránky pri svojej tvorivej práci narábali s rozličnými veľmi jednoduchými pomôckami.

Aby dosiahli pravidelné členenie motívu, tkaninu si prekládali na polovicu, prípadne podľa pravouhlej osi, čo sa uplatňovalo najmä pri rohových kompozíciách. Ďalej si ju prekládali do takej šírky, do akej chceli vzorku rozvinúť, aby nevybočili z medzí. Niektorá pisárka pracovala pomocou slamiek, ktoré mala nastrihané do rozličnej veľkosti. Slamky si porozkladala na tkaninu, čím si rozdelila plochu na potrebné políčka. Kolieska obkresľovala podľa náprstka, minci alebo podľa dna hrnčeka a tanierika. Bol to veľmi jednoduchý spôsob, ktorým dosahovali okrúhly tvar. Preto sa v ornamentike slovenskej výšivky tak často stretávame s okrúhlymi motívami. Inde, napríklad na Detve, mali drevené kružidlá (tzv. *circle*), ktorými si kreslili kolieska. Tieto drevené kružidlá im zhotovovali chlapci z javora, jaseňa, prípadne z hrabu. Tenké drievko, pomocou ktorého posunovali nožičky kružidla, bolo z jedličky, aby sa ohýbalo. Veľké kruhy robili tak, že do materiálu zapíchli niť, na jej koniec pripevnili ceruzku, niť natiahli na potrebnú veľkosť a tak naznačovali kruh. Na Detve sa vzorka nevykresľuje, ale *zakladá*. Hlavné motívy (kvetý) majú vystrihnuté z papiera. Kvetý si rozložia na tkaninu a obťahnu ceruzkou, čím sa vytvorí hlavná kostra vzorky. Kvetý sa zakladajú — používame detviansku frazeológiu —, *len ako na um príde, najhlavnejší kvet sa vypíše a všetko, čo treba, len tak*. Pod pojmom *len tak* treba rozumieť rozličné krivule, kolieska, hviezdičky, vrtky, štipky a iné motívy, ktoré členia, dopĺňujú a obohacujú hlavný kvet a spolu s ním tvoria detviansku ornamentiku. Podobný postup vypisovania motívu je napríklad aj v Toryskách na východnom Slovensku. Tam sa tiež vystrihnutý hlavný motív prispren-

dlí na tkaninu a obšívá. Prípadne sa povypichuje (*vydobká*) ihlou na plátno a potom sa vyšívá.

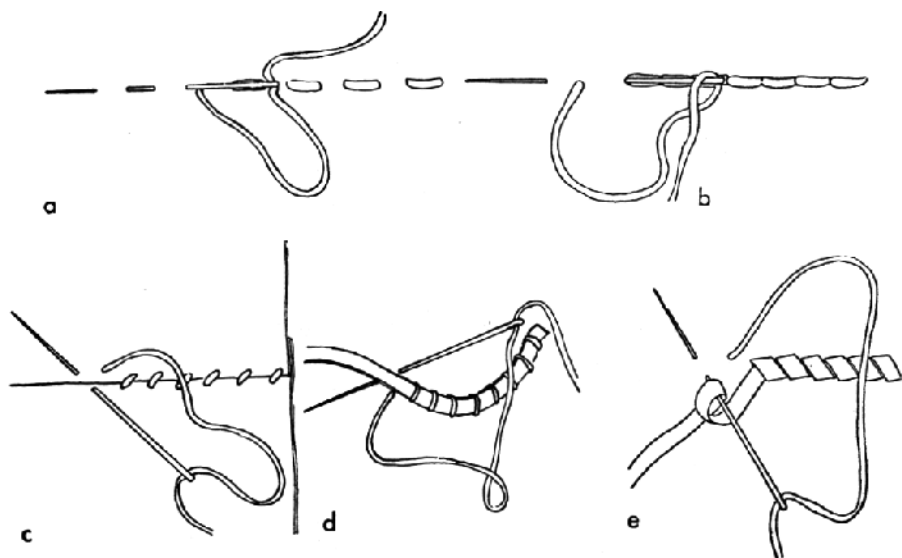
Pisárky mali vzorky, formy nakreslené na papieri. Záujemkyňa si vybrala motív, ktorý jej pisárka voľnou rukou odkreslila. Keď sa dostal na dedinu kopírovať papier, pisárky pracovali aj s ním. V posledných rokoch (asi od roku 1950) sa na okolí Senice vzorka predtlačá (*trukuje*). Predkreslená vzorka sa tenšími plieskami vbiije do drevenej formy, ktorá sa namáča na indigovej poduške a vtlačá na tkaninu.

Pisárky boli väčšinou chudobné ženy, ktoré z vypisovania žili. Za ich prácu sa im platilo peniazmi alebo živobytím. Ľud si vedel veľmi dobre oceniť tvorivú prácu svojich výtvarníčok a cenil si aj to, že pracovali samostatne, z *hlavy*, nekopírovali a nepridržovali sa cudzích predlôh a že umenie nimi vytvorené naozaj vyrastalo z ich prostredia. Úpadok z výtvarnej stránky vo výšivke nastal vtedy, keď pisárky podľahli periférnym vplyvom a keď namiesto tvorby z *hlavy* začali preberať periférny vkus, ktorý v rozličnej podobe prenikal a preniká i teraz na dedinu do ľudovej umeleckej výroby.

Pisárk nebývalo mnoho. Obyčajne boli v dedine jedna-dve výnimočne nadané ženy, ktoré svojím vedením a tvorivosťou obhospodarovali vyšívajú krojovú výzdobu dediny. Okram týchto ľudových výtvarníčok, ktoré kreslili motívy na sviatočné a výnimočné súčiastky kroja, vedeli si ženy aj samy nakresliť celkom jednoduché vzorčeky. Tu obyčajne nešlo o vytvorenie nových vzoriek, ale len o odkreslenie už jestvujúcich foriem. Toto nebola práca tvorivá, ktorá prináša vždy nové a nové prvky a kompozície. Bola to viac činnosť remeselná. Alebo si požičovali už vyšitý predmet a vzorku jednoducho odvyšovali. Inde vzorku pisárka nakreslila len v hlavných kontúrach a motívoch a ostatnú náplň si vyšívачka spravila sama. Náplň, ktorú si vyšívачka sama dotvorila, pozostávala obyčajne len z väčších alebo menších bodiek a lístku.

3. Nášivky (našivanie)

Tieto výšivky tvoria samostatnú skupinu, ktorú zaraďujeme ako tretiu. Odlišnosť tejto skupiny od ostatných tvorí skutočnosť, že kým pri všetkých ostatných technikách sa motív vyšívá, pri výšivkách tohto typu sa našívá. Preto

Obr. 5. Najčastejšie stehy nášivky: a) predný steh, b) zadný steh, c) prišívací steh, d) irehový steh, e) sirmovanie

sme pomenovali túto skupinu nášivkami, nie výšivkami v pôvodnom zmysle slova.

Nášivné techniky svojím pôvodom siahajú až do stredoveku, keď nebolo ešte farebného výšivacieho materiálu⁷⁰. Na dosiahnutie farebného ornamentu vystrihovali sa motívy z farebných textílií, ktoré sa prišivali na základnú tkaninu prostými, prípadne ozdobnými stehmi. Niekedy sa okraje našívaných motívov obšívajú kovovou, zlatou alebo striebornou niťou, ktorá ozdobovala a súčasne začisťovala, takže nebolo vidieť stehy. Na slovenských ľudových našívaných technikách sa na základný materiál prišívajú motívy vystrihnuté z iného, od základnej tkaniny odlišného materiálu, alebo sa od nej odrážajú a odlišujú inou farebnosťou.

Obmena uvedenej práce textilnej je našívanie rozličných stužiek, šnúr a šujťášov do vzorky.

V posledných rokoch, počnúc asi od prvej svetovej vojny, v niektorých krajoch sa vyvíja našívanie pestrých sklenených guľôčok. Vyskytujú sa však aj iné tvary, ako hviezdicové, podlhovasté alebo drobné paličky, ďalej tvary jačmenného zrnka atď.

a) Aplikácie

Aplikácie v slovenských ľudových výšivkách rozoznávame dvojako: typu:

aa) aplikácie na živočišných materiáloch a barmenej koži, ktoré sa vyskytujú na ženských a mužských kabátoch rozličného pomenovania, ale najmä na kožuchoch (fot. č. 25),

bb) aplikácie na rastlinných tkaninách, tule a batiste. Táto aplikácia sa vyskytovala na mužských i ženských krojových súčiastkach, vytvorila typ lokálnej techniky. Je známa ako vykladaná robota alebo šuplatková robota (fot. č. 26).

Základný steh výšivky našívanej je obyčajný prišívací steh. Niekde tento steh ostáva na povrchu, inde, najmä na aplikáciách s remeňom, prikrýva sa ďalšími ozdobnými stehmi (obr. č. 5).

Tieto dve skupiny aplikácie sa odlišujú od seba v tomto:

Pri remenných a súkenných aplikáciách sa jednotlivé motívy komponujú a vystrihujú, alebo sa vyblíajú, a to osobitne, prípadne v malej skupine motívov. Jednotlivo a samostatne sa ukladajú do vzorky na základný materiál,

na ktorý sa prišívajú, pričom sa ešte obyčajne dopĺňujú ozdobnými stehmi alebo rastlinnou kompozíciou, ktorá sa robí najčastejšie plochým stehom plnej výšivky, stehom retiazkovým alebo inými ozdobnými stehmi. Ako vyšivací materiál v týchto aplikáciách sa používajú natenko narezané remence, ktoré sa alebo prevliekajú, alebo prišívajú pestrú vlnou berlínkou, prípadne hodvábnou priadzu. Ďalej sa používa i vlnená domáca priadza. Túto priadzu neskoršie nahrádza kupovaná niť bavlnená alebo z umelého hodvábu (fot. č. 23).

Pri komponovaní vzorky vykladanej roboty na tyle motívy úzko spolu súvisia, musia jeden z druhého vyrastať tak, že niekedy ani nezbadateľ, kde sa končí jeden a začína druhý. Tento kompozičný ráz vykladanej výšivky dospel k tomuto stupňu vývojom. Staré aplikácie na tyle, ale najmä na batiste, z polovice minulého storočia sa vyznačujú motívmi osihotene stojacimi. Celá vzorka vykladanej výšivky sa vystrihne a spracúva naraz. Celok sa potom už nedoplňuje nijakou inou technikou.

Odlíšnosť aplikovaných prác od predkreslených a počítaných podľa nite sa prejavuje v tom, že predlohy predkreslených vyšívacích techník rastlinného charakteru na podkladový materiál sa *vypisujú* a motív sa realizuje kresbe a materiálu zodpovedajúcou technikou. Pri technikách podľa nite sa vyčítajú. Pri aplikáciách sa motív najprv vystrihne, vyreže alebo vybijе, a len celkom hotový ornamentálna kompozícia sa prišiva na podkladový materiál. Teda v prvom i druhom prípade predkreslených a počítaných techník motív vyrastá priamo na podklade materiálu, pri svojom vzniku a technickom realizovaní je s ním úzko spätý. V druhom prípade pri aplikáciách motív vzniká a vyrastá nezávisle a oddelene od podkladového materiálu. Pri trakovickej aplikácii (vykladanej, šúplatkovvej robote), keď je motív kompozične hotový a nastrihnutý, spája sa s podkladom tak, že sa naň prišiva.

Ďalší rozdiel medzi týmito technikami je tento: Línia pri predkreslenej vzorke je daná, vyšívачka sa jej musí presne pridržovať, vzorka sa dotvára len rozličnými odtieňmi technického zhotovenia, rozličnými stehmi, pričom vyšívачka nemení jej základnú líniu. Pri vykladanej robote je línia vzorky naznačená len nastrihnutím, pri technickom uskutočňovaní sa dotvárajú jednotlivé motívy a línia kresby, tak-

že vzniká veľmi úzka spolupráca technického uskutočnenia s tvorivým procesom (fot. č. 24).

Keď vychádzame z techniky, ukáže sa nám základný rozdiel medzi vykladanou robotou a tylangrovou z okolia Trnavy a podkladanou detvianskou, ktoré zaraďujeme do skupiny výšiviek predkreslených, hoci na prvý pohľad robia dojem, že sú totožné s aplikáciou. Pri oboch menovaných technikách sa vzorka vypisuje, teda sa tvorí na základnom materiáli. Až keď je vzorka vyšitá, vystrihuje sa nepotrebný materiál, čím robí výšivka dojem aplikácie.

Pri vykladanej robote sa však najprv tvorí motív z pomocného materiálu bez ohľadu na podkladovú tkaninu, potom sa nastrihá a len celkom kompozične hotový sa prišiva drobným stehom na základnú tkaninu.

b) Nášivka zlatom

Nášivku zlatom poznajú slovenské cirkevné rúcha i tkaniny v šľachtických domoch už v časoch rozkvetu renesancie. V inventárnych záznamoch trenčianskych z rokov 1611–1643 nájdeme zmienky o zlatých a strieborných nášivkách, ktorými boli najčastejšie ozdobené malé prikrývky pod kalich²⁰. Šľachta používala nášivku robenú zlatom a striebrom cez celé XVI. a XVII. storočie na ozdobu šatstva a bytových textílií, ako plachiet, obrusov a ručníkov. Najstarší záznam o nášivke zlatom máme z roku 1595 u Kataríny Károlyovej, ktorá mala slávnostné prestieradlo zlatom a striebrom nášívané²¹. V inventároch však je vyznačený len materiál, zlatá a strieborná niť, o technike samej sa dozvedáme veľmi málo.

Do používania ľudu sa kovová niť dostáva koncom druhej polovice minulého storočia, a to najprv len do vrstiev sociálne silnejších, a len postupne, s rastom životnej úrovne, preniká kovová niť aj do nášivky na širšej báze medzi ľud. Samozrejme, že sa používala len na ozdobu najslávnostnejších kusov odevu.

Ako sme už spomenuli v stati o predkreslených výšivkách, v ľudových technikách nachádzame nášívanie zlatom, no iba zo stránky materiállovej. Spracovaním sa prispôbujú technikám, v ktorých sa namiesto vyšívacej priadze hodvábanej alebo bavlnenej používa kovová niť.

Variantov nášívaných techník zlatom bolo viac. Jeden druh nášívania zlatom bola nášivka plastická, pri ktorej sa tvar určený na vyšitie

najprv niekoľko ráz podvyšoval stonkovým, rtiakovým alebo len obyčajným výplinkovým stehom, až podklad dosiahol určitú výšku a platičnosť. Takto pripravený motív sa potom prešival kovovou nitou. Prešival sa tak, že sa prípadne niť pretahovala cez tkaninu, alebo sa prišivala pomocnou nitou len na povrchu vzorky. Tento druh nášivky býval doplnený ozdobnými plieskami rozličného tvaru alebo kovovými krútenými niťami. Iný typ nášivky zlatom bolo našívanie tenkých dutých kovových nítí zlatých alebo strieborných (*gourtel, bouillon*), ktoré sa strihali na drobné kúsky v primeranej veľkosti k tvaru motívu, navliekali sa pomocou tenkej ihly na niť a prišivali na predkreslený motív, až ho celý prikryli. Ďalší typ nášivky zlatom bol ten, pri ktorom sa kovová niť dvojmo plošne kládla podľa kontúry predkresleného motívu a prišivala malým stehom k základnej tkanine.

Všetky tieto menované a aj iné techniky vystupovali samostatne, prípadne sa spolu miešali i prelínali. Ovládať všetky techniky nášivky zlatom vyžadovalo dlhú učebnú lehotu. Ku koncu XVIII. storočia ju robili len vyučení odborníci. Doba výučby trvala až osem rokov²².

Nás zaujíma typ zlatej nášivky, ktorá sa podkladala pred našitím iným vyšivacím materiálom a tým nadobudla určitú platičnosť. Zaujímá nás preto, lebo sa vyskytuje v slovenských technikách. Masové preniknutie tohto typu nášivky zlatom do ľudových techník a na kraj možno klásť do druhej polovice minulého storočia, a to po založení továrne Kühmayer v Bratislave v roku 1868, ktorá okrem iného začala vyrábať aj kovovú vyšivaciu niť, čím sprístupnila a umožnila jej preniknutie medzi ľud najmä na západnom Slovensku, kde sa s nášivkou zlatom aj najviac stretávame.

Zlatá nášivka plastická s podšívaným základom premenila sa však v lokálnom zhotovení na niektorých dedinách na typ nášivky (našívania dediny v okolí Trnavy, ďalej Čataj, Veľký Grob, Rybany atď.). Pri zlatých nášivkách v týchto oboch sa ornament nekreslí na základnú tkaninu, nevyrastá z neho, ale sa vytvára závisle od podkladového materiálu. Vyreže sa z kartónu a potom sa niekoľkými stehmi prišije na základnú tkaninu (fot. č. 27).

Na niektorých starých výšivkách — veľmi zriedkavo síce, ale predsa — stretávame sa aj s pretáhouvanou zlatou nitou cez plastický podklad. No to už nepatrí do skupiny našívaných

prác, ale do skupiny výšivky predkreslenej (fot. č. 28).

Kovová niť sa nepretahuje cez tkaninu z dvoch príčin. Po prvé je to príčina technická. Pri pretáhouvaní cez materiál sa niť zošupuje, čím sa poškodzuje jej povrch na úkor vzhľadu nášivky. Po druhé je to príčina úsporná. Pri nepretáhouvaní cez tkaninu je len polovičná spotreba zlatých nítí, čo je dôležité najmä vtedy, keď je zlatá niť pravá.

c) Nášivky šnurovacie a šujťasové

Do skupiny našívaných prác zaraďujeme aj šnurovanie a šujťasovú robotu. V tomto prípade niť zastupujú šnúrky, ktoré sa prišívajú na základnú tkaninu, väčšinou súkennú, do rozličných ornamentov, ďalej na rozličné kusy odevu, najmä na mužské nohavice, vesty a vrchné kabáty rozličného pomenovania (fot. č. 29).

So šujťasovou prácou sa stretávame na vrchných súčiastkach mužského i ženského kroja a vo veľmi krásnom a jemnom zhotovení i na ženských ručníkoch na tylovom základe (fot. č. 30).

Okrem techník šnurovaných a šujťasových ostávajú ešte našívané techniky, pri ktorých sa ako ozdobný materiál používajú stužky šírky 1—3 cm rozličnej akosti a pestrých farieb (fot. č. 31). Nimi sa ozdobujú väčšinou ženské živôtky, v poslednom čase i dolné okraje sukne, na ktorých sa používajú i širšie stužky. Ďalej sú veľmi obľúbenou ozdobou ženských, najmä však detských čepcov.

d) Nášivky zdobené korálkami

Po prvej svetovej vojne, najmä za prvej Československej republiky, sa začalo našívanie drobných sklenených korálikov, perličiek rozličného druhu, tvaru a farebnosti, medzi ktorými prevládajú zlaté a strieborné. Tieto perličkové, ľudove *goralkové*, našívané práce v niektorých krajoch a na určitých krojových súčiastkach celkom vytláčajú výšivky (fot. č. 32). Napríklad v Ábelovej na čepcoch používajú namiesto výšivky pestré korálky našívané do rozličných vzoriek. V Jablonici namiesto gatrových prác a jemného bieleho vyšívania na čepcoch, stužkách a tašliach zdobiaciach rukávce sa používajú do ornamentu aj našívané korálky (perličky).

Našivnané práce aplikované na vrchných súčiastkach mužského i ženského kroja nachádzame roztrúsené po celom Slovensku. Boli to najmä aplikácie s farebným remeňom, ktoré robili kušníeri irehnu na mužských i ženských kožuchoch, kamizoloch atď. Kušníerske remeslo je z najstarších na Slovensku. Cech kušníerov sa založil v Košiciach v roku 1307 a bol najstarším známym cechom na Slovensku²³.

Veľmi krásny typ tejto mužskej techniky nájdeme na Pohroní v dedinách medzi Breznom a Červenou Skalou, ďalej na Čiernom Balogu, kde je ešte živou súčiastkou krojovej výzdoby. Ďalej sa robí na Orave okolo Suchej Hory, na východnom Slovensku za Levočou v Nižných Repašoch, okolo Krupiny, Zvolena a inde. V minulom storočí sa aplikovaná výzdoba kožuchovej sústredovala aj v Modre u výrobcov kožuchovej, ktorí zásobovali svojimi výrobkami oblasť od Trnavy, Hlohovca cez Dvorník (Vajnory) až po Šaštín a Malačok.

Aplikácia na tyľ, známa pod menom vykladaná robota, sa robievala v okolí Trnavy, v Žilkovciach, Veľkých Kostoľanoch, Hornej Dubovej a Kátlovciach, odkiaľ prešla pred prvou svetovou vojnou do Trakovic, kde sa udržala dodnes, pravda, už len v priemyselnej forme.

Najznámejšie strediská nášivky zlatoni cez kartu (kartón) boli v okolí Trnavy, najmä v Číferi a Hrnčiarovciach nad Parnou. Zlatom sa našivalo ešte aj v Čataji, vo Veľkom Grobe a v okolí Rybčan.

I so šnúrovacou i so šujťásovou prácou sa stretávame po celom Slovensku. Všade tam, kde sa nosilo súkenné šatstvo. Týmto technikami sa ozdobovali najmä mužské nohavice z domáceho súkna na Orave, v Ždiari, v Liptove, na východnom Slovensku za Prešovom vo Finticiach atď. Tak isto sa nimi ozdobovali aj mentieky a kabáty mužské i ženské. Túto prácu robili aj mužovia. Okolo Trnavy sa šujťásmi ozdobovali zástery a tylové ručníky. Túto prácu robili aj ženy.

I s našivnou prácou stužičkami sa stretávame po celom Slovensku, a to najmä na výzdobe ženských živôtikov, ľudovej *prušíakov*. Na čepcoch sa s ňou stretávame v okolí Modrého Kameňa a v Honte.

S korálkami našivnými do vzorky sa stre-

távame v okolí Jablonice, v Ábelovej, v okolí Krupiny, v okolí Zvolena a na Detve. Väčšinou sa nimi ozdobujú čepce, stužky do čepcov a stužky dopĺňajúce rukávce.

V krátkom náčrte sme si prebrali technológiu v tvorbe ľudového výšivkárstva, pričom sme sa snažili objasniť rozdielnosť jednotlivých technických pochodov.

V nasledujúcej kapitole rozoberieme funkciu výšivky na kroji a všimneme si aj skladbu ornamentu a farebnosť.

V

FUNKCIA VÝŠIVKY V LUDOVOM KROJI, JEJ ORNAMENTIKA, FAREBNOSŤ A KOMPOZÍCIA

Výšivka podľa použitia má dvojaké poslanie:

- a) úžitkové,
- b) ozdobné.

Úžitková výšivka je umiestená na okrajoch tkaniny, či už ide o jej upevnenie alebo spojenie. Tento druh výšivky zaraďujeme medzi tradičné, najstaršie. Výšivky tohto druhu sa robia najčastejšie podľa počítanej (rátanej) nite spamäti.

Ozdobná výšivka, ktorej cieľom je len ozdobovať, je obyčajne umiestená v ploche. Tu sa hodne uplatňuje výšivka predkreslená.

Charakter kompozície slovenskej ľudovej výšivky, či už ide o výšivku predkreslenú alebo počítanú, je pásový a obľubuje symetriu. Pásky sú najčastejšie riešené vo vodorovnej línii. V našivných prácach kompozícia býva tiež pásová, ale veľmi často sa obmedzuje len na vyriešenie motívu, ktorý sa umiestuje vo voľnej ploche alebo v rohoch. Pri týchto motívoch, ak sú samostatne postavené do voľnej plochy, napríklad na prostriedku chrbta alebo rukáva, býva kompozícia na obe strany symetrická podľa zvislej osi. Ak sú umiestené v rohu vedľa bočného švika, je kompozícia na základe uhlopriečnej osi. Tak isto sa mení pásový charakter, ak ide o vyriešenie rohu, napríklad pri šatke na hlave. Tu sa kompozícia rieši najčastejšie v symetrickú vzorku podľa uhlopriečnej osi.

Pásová kompozícia výšivky sa skladá obyčajne z hlavného pásu, kde dominuje vedúci motív, ktorý sa skladá alebo z rytmicky sa opakujúcich motívov v systéme a-a-a-a-a alebo a-b-a-b-a-b. Niekedy, už zriedka-

vejšie, aj v systéme a—b—c—a—b—c—a—b—c alebo a—b—c—d—a—b—c—d. Vedúca vzorka sa ďalej skladá z motívov stojacich osamote, ktoré bývajú riešené obojstranne symetriky. Často býva ich kompozícia aj jednosmerná.

Hlavný dominujúci pás podopiera a dopĺňa ešte niekoľko užších pásových kompozícií, ktoré sa skladajú z ozdobných stehov alebo hrachovín. Pri technikách predkreslených sú z drobnejšieho ornamentu, prípadne len z radu dielok. Užšie pásy dopĺňujú hlavnú kompozíciu a bývajú alebo symetrické *zhora — zdola*, aby sme použili ľudový výraz, alebo sú kompozične riešené tak, že pás, ktorý podopiera hlavný pás, je ucelený *zdola*, čím dáva hlavnej kompozícii pevný základ. Vrochná kompozícia býva často riešená len z jednotlivých motívov, ktoré nie sú orámované nijakými pevným stehom, takže tvoria prechod medzi výšivkou a voľnou plochou.

Ľudovú výšivku zo stránky výtvarnej môžeme zdeliť do dvoch skupín.

Do prvej skupiny zaraďujeme výšivku, ktorá vznikla na základe tzv. vyššieho umenia, prenikajúceho do ľudového umenia prostredníctvom kostolných rúch, kláštorných vyšivačských škôl a dielni, prostredníctvom vzorníkov, väčšinou talianskych a nemeckých. Bola to najmä renesancia, ktorá vtlačila svoju pečať ľudovému umeniu v oblasti výšivky tak zo stránky technickej, ako aj ornamentálnej. S výšivkou tohto druhu sa stretávame na výšivkách podľa počítanej nite, najmä na kútniciach, prípadne plachtách, a v menšej miere, často už hodne prehodnotenú, ju nájdeme i na výšivkách krojových. Tento poznatok je celkom prirodzený, keď uvážime, že každú vzorku, motív podľa počítanej nite si môže odvysívať i menej zručná vyšivačka. A tak nekonečnou reťazou odvysievania sa nám zachovali staré vzorky a motívy až donedávna, keď ľud po dedinách ešte všade vyšíval pre svoju potrebu.

Druhú skupinu tvoria výšivky, ktoré si ľud vytvoril sám a ktorými si ozdoboval svoje šatstvo, v nádhерnej forme nedefinované, v jednoduchšej každodenné. O tom svedčí skutočnosť, že kým ľud má skoro pre každý základný prvok a z neho vyrastajúci motív svoje názvoslovie typické pre príslušný kraj, veľmi často nemá pomenovanie pre vzorky a motívy prevzaté z *papiera* či už v minulosti alebo súčasnosti.

Niekedy si prevzaté vzorky pomenováva podľa vlastnej fantázie, a tak sa stáva, že staré renesančné motívy krížikové majú meno lokálneho významu.

Prirodzene, že na ľudovú tvorbu pôsobilo okolie, príroda a celkový hospodársky ráz kraja. Vo výšivke sa odráža charakter kraja. Ona preberá do seba jeho typičnosť. Nestretneme sa s hrozovým motívom v hornatých krajoch, kde pestovanie vína je neznámym pojmom. Tam nepoznajú hrozno a jeho list ako výtvárny prvok, nemohol preto prejsť ani do ornamentiky výšivky. Stretávame sa s ním väčšinou iba v krajoch vinorodých.

Všimnime si typický motívový prvok v dvoch rozdielnych vyšivačských oblastiach. Typický z nížinného kraja z okolia Trnavy, charakteristickej oblasti predkreslenej výšivky, a z detvianskeho, typickej oblasti výšivky retiazkovej.

Na výšivkách z okolia Trnavy dominujúcim prvkovým motívom je *klások* vo všetkých možných kresebných variantoch. Vyskytuje sa skoro vo všetkých vyšivačských technikách tejto oblasti okrem techník podľa počítanej nite.

Na výšivkách detvienskych charakteristickým prvkovým motívom je *dubový list*.

Nenájde sa motív klásku v detvienskej výšivke, a opačne zase nenájde sa motív dubového listu v trnavských výšivkách. Naproti tomu nájdeme určité motívy spoločné obom krajom, napríklad tulipán, veľmi rozšírený a obľúbený motív, ďalej srdce a iné. Sú nakreslené a zhotovené tradičným ohápaním príslušnej vyšivacej oblasti, čo ich od seba odlišuje. Miestnym vyjadrením tvaru, techniky a farebnosti stávajú sa charakteristickými len pre určitú vyšivačskú oblasť. Zo stránky výtvarnej v celkovej kompozícii dodávajú výšivke taký typický ráz.

Ako sme už spomenuli na inom mieste, farebnosť starých výšiviek, kým ešte neprenikli na dedinu výroby fabrické, bola dosť jednotná, v prírodných a vybielených farbách s pridaním žltkastých odtieňov, ktoré dosiahli rastlinnými farbivami. Túto jednoduchú farebnú škálu dopĺňovala červená a čierna niť z domácej ovčej vlny. Až neskôršie, asi v polovici minulého storočia, zásahom kupovaných nití, ktoré prenikli na dedinu v rozličných farebných odtieňoch, začala sa tvoriť farebnosť typická pre určité vyšivačské oblasti.

Ľud vo svojej farebnej škále používal odtiene syté, nelené. Každý kraj mal podľa svojho

vžitého vkusu aj svoju zákonitosť v ukladaní jednotlivých farieb vedľa seba. Tým dostávala výšivka príslušnej oblasti svoju charakteristickú farebnosť a hodnotu.

Možno povedať, že sú dve farby, ktoré sú spoločné pre všetky vyšívateľské oblasti. Je to farba biela a červená v jasnom, sviežom odtieni. Popri týchto farbách má dôležité postavenie vo farebných zostavách výšivky farba čierna, odtiene žltej s farebným rozpätím od ostrej pomarančovej (oranžovej) až po citrónovú. Popri výtvarnej funkcii sú tieto farby aj vyjadrením osobného a cirkevného smútku. Okrem bielej, čiernej a červenej z ostatných farieb základných, ako belasej (modrej), zelenej, pomarančovej, žltej a fialovej, každý kraj mal svoje obľúbené a vžité odtiene, ktoré vo výšivke používal, pričom negoval iné odtiene tej istej základnej farby. Výberom a dodržiavaním tých istých farebných tónov dostala výšivka sfarbenie tradičné, charakteristické pre danú vyšivkársku oblasť.

Výšivka popri svojom zameraní funkčnom a ozdobnom vyjadruje na kroji aj rozličné iné skutočnosti. Označuje triedne a sociálne postavenie nositeľa, hľadisko osobné, vekové, pričom pri určitých príležitostiach zdôrazňuje aj obradnosť.

Sociálne postavenie nositeľa sa prejavuje najmä v drahších druhoch podkladového materiálu a vyšívacej priadze, ktoré boli pre svoje vysoké ceny neprístupné chudobnejším vrstvám. Preto si chudobnejší nemohli určité techniky na svoje šatstvo ani realizovať.

Radosť a sviatočnosť sa na výšivke odráža veselými a živými farbami, množstvom motívov, drahocennosťou podkladových a vyšívacích materiálov.

Výšivka svojou farebnosťou i množstvom označuje vek i stav svojho nositeľa. Mladosti i slobodným patria farby veselé, živé a pestré. Ornament sa na krojových súčiastkach určených na ozdobu rozrastá v bohatých tvaroch. Stredný vek vydatých žien a ženatých mužov sa vo výšivke na príslušnej krojovej súčiastke označuje striednejšou farebnosťou, skromnejšou ornamentálnou skladbou a skromnejšou celkovou výzdobou. Staroba vyžaduje zasa celkom úzku líniu vedľa seba kladených motívov v ornamente. Farebnosť sa obmedzuje väčšinou len na čiernu a bielu farbu.

Osobný, cirkevný i štátny smútok sa vyjad-

ruje vážnymi farbami, menej honosným vyšívaním, ktoré sa prípadne zužuje len na určité techniky spravené na primeranom materiáli, veľmi často na nebielenom domácom plátne.

Každodennosť sa na výšivke ukazuje v skromnejších ornamentoch, menej namáhavých technikách, zhotovených lacnejšou vyšívacou priadzu. Zákonitosť vekového rozlíšenia sa dodržiava i na výšivkách ozdobujúcich krojové súčiastky na pracovný deň.

Obradnosť výšivky na určité príležitosti sa prejavuje vo výbere ornamentu i jeho farebnosti. Výšivkou a motívom, jeho umiestnením sa zdôrazňuje určité spoločenské dianie v živote ľudu. Vzorka, motív a jeho farebnosť presne zatrieduje krojové súčiastky k príslušným obradom.

ZÁVER

Z toho, čo sme v tejto štúdii v krátkosti povedali, vysvitá, že technický a výtvarný prejav vyšivkársky sa na Slovensku vyvíjal pozvoľna cez stáročia a pri tom vývoji košatel všetkými smermi. Rozrastal sa najprv do najširších základov medzi veľkú časť národného kolektívu, ktorý ho neustále zdokonaľoval v technickej, formovej a farebnej škále, až dosiahol najvyšší výtvarný stupeň.

Ľudová výšivka nám ukazuje veľkú technickú bohatosť a rôznorodosť, ktorá zasluhuje hlbšie štúdium historické i technologické. Rozdelenie výšivky do skupín na základe spoločných technických znakov má byť pomôckou pri poznávaní, triedení a vyhodnotení výšiviek, ktoré sa na Slovensku vyskytujú.

Umenie, ktoré si ľud vytvoril, odzrkadľuje jeho veľkú túžbu po kráse. Ľud ju vyjadruje vo všetkých formách a tvaroch na svojich výrobkoch. Lebo zástery, plachty bolo možné zošit aj bez ozdoby. Čepce, oplecká, zástery mohli byť bez akejkoľvek ozdoby. Kútnice mohli byť len čisté plachty. Ale náš ľud si pripojil k úžitku aj ozdobu. Spojil krásu s užitočnosťou.

Nadanie a umelecké cítenie spojené s technickou zručnosťou, ktoré prejavila prostá slovenská žena na svojich vyšívaných výrobkoch, núti nás hlbšie sa zaoberať a prenikať do podstaty slovenského a ľudového aj v tejto oblasti.

Je samozrejmé, že bohatstvo skryté v ľudovej výšivke sa nám podarí odhaliť len jej dôklad-

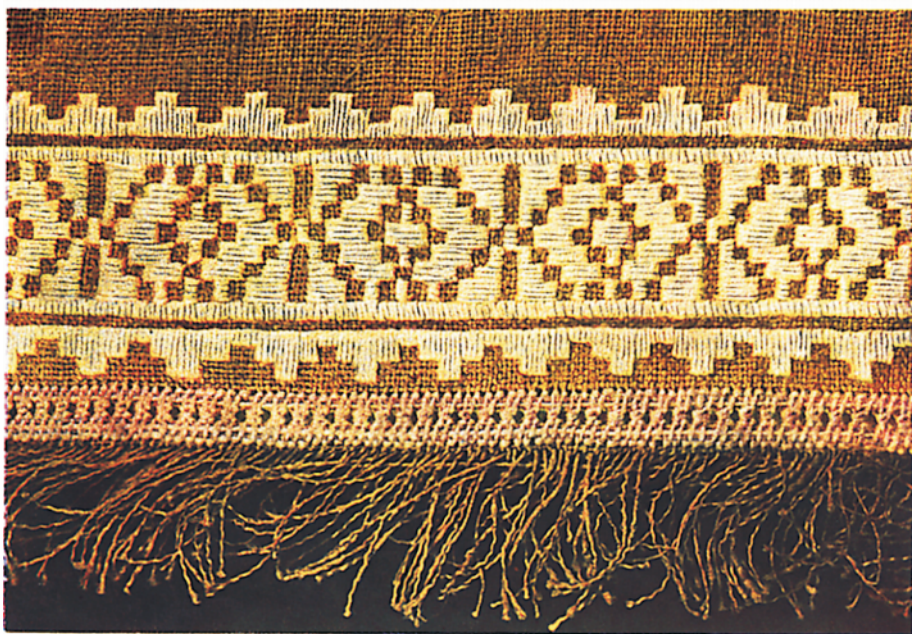
1 Spojujúce stehy na oplecku z Rybian

2 Žilinská robota

3 Upevňující stehy na zástěře z Dačova Lomu

4 Hladkovaná výšivka na konopnom plátně

5 Kútové pero na zástere z Moravského Lieskového

6 Výšivka naplno na zástere z Jablonice

7 Výšivka naplno z čepca z Radošoviec

8 Rukáv mužskej košeľe z okolia Trnavy

ným štúdiom zo stránky historickej, kultúrnej, výtvarnej i technickej. Táto potreba je veľmi aktuálna práve dnes.

V tejto štúdii snažili sme sa podať prvé a hrubé triedenie slovenských ľudových výšiviek podľa spoločných technických znakov. Treba poznamenať, i keď sme si rozdelili techniky do

troch hlavných skupín a členili ich ďalej na podskupiny, každý spôsob vyšívania v podskupine má zasa ďalšie varianty, ktoré vyplývajú z krajového pochopenia príslušnej techniky. Preto naše triedenie je potrebné ďalej dopĺňať štúdiom bohatstva, ktoré ľud vložil do výtvarného prejavu slovenskej ľudovej výšivky.

LITERATÚRA

Kornél Divald, *A magyar iparművészet története*. Budapest 1929.

Kornél Divald, *Felvidéki stílus*. Budapest, s. a.
Thérèse de Dillmont, *Encyclopedie der weiblichen Handarbeiten*. Mülhausen (Elsass), s. a.

Ivan Houdok, *Cechovníctvo na Slovensku*. Martin 1943.

Olga Herbenová, *Ženský pracovník šat v českých výrobných památkách*. Věci a lidé VI, 1954.

Andrej Kavuljak, *Rajecký kraj*. SMSS XXXIV—XXXV, 1940—41.

Václav Kautman, *Výroba koše v oblasti Repaše a Torsky*. Věci a lidé V, 1953, 220—235.

Šitno a jeho široké okolie. Dielo Andreja Kmota. Zv. II. Vydal K. A. Medvecký. Bojnice, s. a.

Jozef Martinka, *Bojnický šafran*. ČMSS XX, 1928, 52—53.

Mária Morávková — Adam Pranda, *Príspevok k hlavným charakteristikám slovenských ľudových košúchov*. SN III, 1955, 213—256.

Gertrúda Palotayová, *Tót csipke, tót himzés a 18. századi Erdélyben*. Kolozsvár 1947.

Andrej Polonec, *Turiec z národopisného hľadiska*. SMSS XXXIV—XXXV, 1940—41.

Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*. Bratislava 1936.

Pavel Socháň, *Staré kostolné rúcha v cirkvách evanjelického kontubernia. Staré kostolné rúcha v cirkvách ev. hornotrentianskeho (žilinského) kontubernia*. SP XXVII, 1907.

Pavel Socháň, NN, 1887, 8. 100.

Anton Špiess, *O manufaktúrach na Slovensku v 18. stor.* HS I, 1953.

György Tolnay, *Dejiny uhorského kapitalizmu*. Bratislava 1949.

Jozef Vydra, *Slovenskí vlastníci a ich práca pre výšivkárstvo pred prevratom*. Bratislava, s. a.

Peter Zátka, *Domácka výroba najmä na Slovensku a na Podkarpatej Rusi*. Bratislava 1931.

POZNÁMKY

1 Kornél Divald, *A magyar iparművészet története*. Budapest 1929, 136.

2 K. Divald, c. d., 125

3 Ivan Houdok, *Cechovníctvo na Slovensku*. Martin 1943, 21.

4 I. Houdok, c. d., 46.

5 I. Houdok, c. d., 53.

6 I. Houdok, c. d., 55.

7 K. Divald, c. d., 129.

8 K. Divald, c. d., 125.

9 Pavel Socháň, *Staré kostolné rúcha v cirkvách ev. hornotrentianskeho (žilinského) kontubernia*. SP XXVII, 1907, 524. Pótky sú súčasťou ženského kroja. Naše sedliacky ich nosia ešte v mnohých krajoch. Kedysi ich nosili všade na Slovensku a bývali krásne vyšívane. Ako starozitnosť darovali ich kostolom na ozdobu oltárov a kanceľov. Bývali obľúbené ľanové, na oboch koncoch v šírke i do 40 cm vyšívane a čipkami obložené. Zach. Lány našiel v r. 1644 v Rajeckej Lesnej (Frývalds) pólku s rúdku wiesiwau. I. Dan. Krman ju spomína v r. 1707: *Puolka s racami, druka s červenými koncy*. Ten istý našiel aj v Brodnom puolku s zlatem a helbama sítu.

10 Gertrúda Palotayová, *Tót csipke, tót himzés a 18. századi Erdélyben*. Kolozsvár 1947, 13 a 14. Aj

Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*. Bratislava 1936, 31.

11 Jozef Vydra, *Slovenskí vlastníci a ich práca pre výšivkárstvo pred prevratom*. Bratislava, vlastným nákladom, 5.

12 J. Jekelfalussy, *Magyarországi háziipara az 1884 élejtén*. Budapest 1885. Citované v knihe Petra Zátka, *Domácka výroba najmä na Slovensku a Podkarpatej Rusi*. Bratislava 1931, 162.

13 Peter Zátka, c. d., 117, 118, 119.

14 J. Vydra, c. d., 12.

15 Podľa celoročnej bilancie družstva *Detva* od roku 1949 do roku 1953.

16 Dievčatá sa začali priučať vyšívaniu, keď vychodili z obecnej školy. Niekedy už v desiatom alebo dvanástom roku, bu i mladšie.

17 Kornél Divald, *Felvidéki stílus*. Budapest, s. a., 183. Autor píše: „...aký mohol byť tento mangel, presvedčil som sa v Brezne, kde som za domom jedného modrotlačiaru v doštenom humne našiel mangel starý niekoľko sto rokov, do ktorého sedliacky zo vzdialených dedín donášali vymangľovať svoju

- domáce plátno. Brezniansky mangel bol ťahaný koňmi na spádne suchého mlyna a toto ho udržiavalo v prevádzke. V osových predpisoch koňských ťažčív z roku 1461 je zmienka, že tovariši sú povinní svojmu majstrovi pomáhať pri manglovaní. Kto nechce šliapať v kolese, musí si nájsť zástenpen."
- 18 I. Houdek, c. d., 19.
- 19 K. Diváld, *Történet*, 145.
- 20 K. Diváld, *Történet*, 144.
- 21 P. Sochán, c. d., 524.
- 22 Anton Špiesz, *O manufaktúrach na Slovensku v 18. stor.* HČ I, 1963, 640.
- 23 A. Špiesz, c. d., 643.
- 24 A. Špiesz, c. d., 645.
- 25 V. Pražák, c. d., 30, 31.
- 26 P. Sochán, c. d., 53, 54, 58, 520.
- 27 P. Sochán, c. d., 526.
- 28 György Tolnay, *Dejiny uhorského kapitalizmu*. Bratislava 1949, 58.
- 29 V roku 1644 Zachar Lányi zaznamenáva v Rajeckej Lesnej (Frývald) pôlku vyšívanú racou. V roku 1706 zas Daniel Krman v Kys. Novom Meste nachádza pôlku vyšívanú zlatom a hodváhom. V roku 1707 D. Krman z Rajeckej Lesnej spomína pôlku s racou na jednej strane a s červeným koncom na druhej. Pozri P. Sochán, c. d., 355, 356, 359.
- 30 P. Sochán, c. d., 56 a inde.
- 31 I. Houdek, c. d., 10.
- 32 I. Houdek, c. d., 19.
- 33 *Choroš* je cudzopasník žijúci na stromoch. Choroše bývajú kožovité, hubovité alebo drevnaté. Majú podobu veľkej huby z jednej strany prirastenej ku kôre.
- 34 Andrej Kavuljak, *Rajeckej kraj*. SMSS XXXIV—XXXV, 1940—41, 42, 43.
- 35 *Dubienky* sú guľovité hrčky na duboch. Vznikajú následkom usadenia lariev na pletive stromu alebo listoch. Obsahujú mnoho trieloviny.
- 36 Václav Kautman, *Výroba kože v oblasti Repaše a Torskyj*. Věci a lidé V, 1953, 220 n. Mária Morávková — Adam Pranda, *Príspevok k hlavným charakteristikám slovenských ľudových kožucho*. SN III, 1955, 213—256.
- 37 Jozef Martinka, *Bojnický šajran*. ČMSS XX, 1928, 52—53.
- 38 Čo je *bedrienček*, nepodarilo sa presne zistiť. Možno je totožný s bederníkom (*saxifraga*) alebo vlastným bederníkom (*Pimpinella sanguisorba officinalis*).
- 39 Na *brezútku* máme dve zistenia. Podľa jedných je brezútko cudzozemské drevo, ktoré sa predávalo na jarmokoch (pernambuco). Podľa druhých je brezútko brezovou kôrou.
- 40 Andrej Polanco, *Turiec z národopisného hľadiska*. SMSS XXXIV—XXXV, 1940—41, 112.
- 41 Andrej Kmet, *Stino a jeho široké okolie*. Zv. 2. Zostavil a vydal K. A. Medvecký. Bojnice, s. a., 261.
- 42 A. Špiesz, c. d., 645.
- 43 P. Sochán, c. d., 58. Treba oddeliť haras ako vyšívaciu a tkaciu priadzu od harasu ako tkaniny. Niekde tak nazývajú aj tenké vlnené kvetované tkaniny. Harasky zasa sú teplé kvetované ťatky na hlavu.
- 44 Covernová továrňou v roku 1901 v Bratislave bola filiálnou firmou anglickej továrne na červny. Vybudovaná bola zo staršieho závodu Šalchera a Riehtera.
- 45 Asi pred 100 rokmi v Čičmanoch používala sa na vyšívanie na bielych ľanových plátnach vlna trhaná z čiernych jahniat. Ináč sa vlna na pradenie strihá. Vyšívka pri pasení, ako išla za ovcami, aj vyšívala. Potrebnú priadzu si dorábala priamo na mieste tak, že trhala vlnu z čiernych jahneniec a medzi prestami ju sčúkala.
- 46 *Kamhol* je skomolenina *Kammelhau*, nemeckého výrazu pre priadzu z ťavej srsti.
- 47 *Šavol* je skomolenina nemeckého výrazu *Schaa/wolle* — vlnená priadza. Treba rozlíšiť vyšívaciu priadzu šavolovú od vlnených tkanín šavolových, ale najmä od vlnených, pestrých, kvetovaných ručníkov *šavoliek*, ktoré sa nosia na Slovensku ku krojom. Niekde ich volajú aj *haraskami*.
- 48 P. Sochán, c. d., 530.
- 49 V. Pražák, c. d., 24.
- 50 V. Pražák, c. d., 56—57.
- 51 V. Pražák, c. d., 56.
- 52 A. Špiesz, c. d., 646, 647, 648.
- 53 V. Pražák, c. d., 56—57.
- 54 A. Špiesz, c. d., 651.
- 55 I. Houdek, c. d., 25.
- 56 Oľga Herbenová, *Ženskej pracovný šat v českých výtvarných památkach*. Věci a lidé VI, 1954, 11—14.
- 57 V. Pražák, c. d., 25.
- 58 V. Pražák, c. d., 163, 164.
- 59 V. Pražák, c. d., 28.
- 60 Vo vizitovaných protokoloch kostolných ráč sú záznamy aj o pôlkach darovaných kostolom. P. Sochán, c. d., 524.
- 61 V. Pražák, c. d., 30.
- 62 P. Sochán, c. d., 528.
- 63 V okolí Trnavy pod pojmom *steheňová vyšívka* myslia všetky techniky, ktoré sa robia podľa počítanej (ráčanej) nite.
- 64 V. Pražák, c. d., 30.
- 65 V. Pražák, c. d., 49.
- 66 P. Sochán, c. d., 53, 54, 56.
- 67 V. Pražák, c. d., 51.
- 68 P. Sochán, c. d., 69.
- 69 P. Sochán, c. d., 60.
- 70 *Prôlanky* sú vyšívky voľnosti asi 7—13 cm, ktoré sa väzujú na plecú rukávov v krojovej oblasti Moravského Lieskového.
- 71 B. Palotayová, c. d., 13, 17.
- 72 V niektorých krajoch miesto pôlky nosila mladucha na sobáš kútnicu. V nej išla na vädzu a v šesto-nedeľ použiť ju ako záclonu na vyčlenenie priestoru z izby pre rodičku.
- 73 P. Sochán, c. d., 53.
- 74 P. Sochán, c. d., 53, 54 a inde. V. Pražák, c. d., 39, 39 a inde.
- 75 P. Sochán, c. d., 55. V tom istom príspevku P. Sochán uvádza, že *krumpoval* znamená vyšívať pod-

*Kladne, t. j. vypukle. Názov pochádza z nemeckého slova *Kruppen, Krumpeln* (528).*

76 P. Sochán, NN, 1887, č. 100.

77 Roku 1950 výšivkárske družstvo *Detva* na podnet Ústredia ľudovej a umeleckej výroby v Bratislave chcelo v obci Detva znovu zaviesť do výšivkárstva miestnu starú techniku i ornamentiku podľa počítanej nite zo starých detvianskych výšiviek. Vyšivačky odmietli túto požiadavku s odôvodnením, že je to technika starosvetaká, ktorú oni už technicky

neovládajú, ani ju nechcú robiť, lebo je zložitejšia, pomalšie sa vyšiva ako technika na *krém ihlu*, ktorú všetky poznajú.

78 P. Sochán, c. d., 355.

79 Thérèse de Dillmont, *Encyclopédie der weiblichen Handarbeiten*. Mülhausen (Elsass) s. a., 187.

80 P. Sochán, c. d., 53, 54, 356, 358.

81 V. Pražák, c. d., 37.

82 T. de Dillmont, c. d., 169.

83 I. Houdek, c. d., 19.

ZOZNAM KRESIEB A FOTOGRAFIÍ

Kresby v texte

- 1 Najčastejšie stehy výšivky podľa počítanej nite:
a) dievkový šviček, b) kľučky (kriviny), c) kľučky s uškami, d) ažúrka, e) mešterka (dierky), f) dvojité mešterka, g), h) vybodanco, i) j), formovanie, k), l) krížiky.
- 2 Najčastejšie stehy výšivky podľa počítanej nite:
a) krckvička, b) slučkový steh, c), d), e), f) hladkovacie stehy.
- 3 Najčastejšie stehy predkreslenej výšivky:
a) stonkový steh, b) retiazkový steh, c) obnítka, d) podklad pod plochý steh, e) plochý steh, f) slučkový steh.
- 4 Základný steh k zberom a steh spojovací:
a) základný steh k zberom, b) základný spojovací steh, c) ozdobný spojovací steh.
- 5 Najčastejšie stehy nášivky:
a) predný steh, b) zadný steh, c) prišívací steh, d) irohový steh, e) sirmovanie.

Fotografie čierno-biele

- 1 Spojujúce stehy, retiazka.
- 2 Ukončujúce stehy (zúbky), retiazka, hladkovanie.
- 3 Upevňujúce stehy.
- 4 Krížiky.
- 5 Iný druh krížikov, stehy a retiazka.
- 6 Hrachoviny, mešterka (dierky, dierčenie).
- 7 Ažúry (mriežka, šviček), semitanec, osmina.
- 8 Žilinský výrez, hladkovanie.
- 9 Gatrovina: stromček, riečička, plná šošovka, prázdny pavúk.
- 10 Hladkovanie, mešterka (dierky, dierčenie), formovanie, retiazka.
- 11 Výšivka na tylu.
- 12 Výšivka v sieti po vytahaných nitoch.
- 13 Výšivka s rastlinným ornamentom podľa počítanej nite.
- 14 Hardanger, reproduované z knihy: Thérèse de Dillmont, *Encyclopédie der weiblichen Handarbeiten*, Mülhausen (Elsass), s. a.
- 15 Výšivka na obnítke.
- 16 Výšivka naplno.
- 17 Výšivka na dierky.

- 18 Vyrezávaná výšivka, dierky, výšivka naplno, výšivka na obnítke.
- 19 Tylangrová robota: obnítka, dierka, výšivka naplno.
- 20 Retiazková výšivka robená krivou ihlou: retiazková výšivka, výrez.
- 21 Retiazková výšivka robená obyčajnou ihlou.
- 22 Kosierková gatra staršieho typu robená slučkovým stehom.
- 23 Gatra novšieho typu robená na pomocných nitiach, ktoré sa pretahujú v prázdnej vystrihutej ploche.
- 24 Pretahovanie na tylu podľa predkreslenej línie.
- 25 Aplikácia na remeni, sirmovanie.
- 26 Vyladená robota.
- 27 Nášivka robená zlatom cez kartón, pavúková gatra, kovová ozdoba (cetka) pripevnená na tkaninu sklenenými korálkami.
- 28 Nášivka robená zlatom: obyčajným stehom naplno zlatou priadzu, pomedzi ktorú sa mieša aj obyčajná bavlnená niť, kovová ozdoba (cetka) pripevnená na tkaninu sklenenými korálkami.
- 29 Šujtášové našívanie na súlne.
- 30 Šujtášové našívanie na tylu.
- 31 Stuhková robota.
- 32 Koráľková robota (pomedzi korálky je našívaná dutá kovová niť — bouillon).

Fotografie farebné

- 1 Spojujúce stehy na oplacku z Rybčan.
- 2 Žilinská robota.
- 3 Upevňujúce stehy na zástere z Dačovho Lomu.
- 4 Hladkovanie výšivka na konopnom plátne.
- 5 Kútové pero na zástere z Moravského Lieskového.
- 6 Výšivka naplno na zástere z Jablonice.
- 7 Výšivka naplno z čopca z Radošoviec.
- 8 Rukáv mužskej košele z okolia Trnavy (na tejto výšivke vidíme, ako sa spájajú tri základné skupiny techník v jeden celok. Je na nej výšivka podľa počítanej nite vo forme hrachoviny na jednosmerne vytahanej tkanine, ďalej výšivka naplno na predkreslenej vzorku a nášivka robená zlatom cez kartón, ktorú zaraďujeme do skupiny nášiviek (našívanej práce).

СТАТЬЯ О ТЕХНОЛОГИИ СЛОВАККИХ НАРОДНЫХ ВЫШИВОК

ЭЛЕНА ГОЛЁЦИОНА

В статье рассматривается словацкая народная вышивка, которая встречается в народе как один из многих элементов украшения костюмов и полезных тканей. Вышивки делятся на три основные группы. Разделение сделано на основании общих технических знаков отдельных вышивок. Этим разделением мы легче разберемся в словацких народных техниках вышивания. В словацких народных вышивках мы находим:

1. Вышивки по считаным ниткам
2. Вышивки по рисунку
3. Вышивки нашитые

Статья о словацких вышивках рассматривает на основании изучения специальной литературы исторические факты об отдельных техниках, на основании изучения музейных коллекций и экскурсий проникновение вышивки в употребление ее народом, ее развитие, композицию красок, мотивы, орнамент в целом и его композицию. Замечают разложение отдельных техник в областях костюмов и знаки, определяющие местный характер вышивок.

Часть труда отдана изучению текстиля, пряжи для вышивания и остальных пособий нужных для изготовления вышивки. Особое внимание уделено домашним растительным красителям, которыми придавал народ краску изделиям в тех случаях, когда пряжа фабричного производства была для народа недоступной по причинам коммуникационным, социальным или хозяйственным.

В заключении статья занимается народными художниками, рисовальщиками и вышивальщиками по профессии, благодаря которым словацкие вышивки находятся на переднем месте в словацком народном творчестве.

ON THE TECHNOLOGY OF SLOVAK RURAL EMBROIDERIES

ELENA HOLÉČYOVÁ

This study deals with Slovak rural embroidery, which is one of the many elements used by the people in the decoration of costumes and utility textiles. Embroidery may be divided into three main groups, this division being based on the common basic technical properties of different embroideries. The systematic survey of Slovak popular embroidery techniques is greatly facilitated by this division. In Slovak popular embroidery we may distinguish:

1. Embroidery on counted threads,
2. Embroidery made by following patterns,
3. Embroidery sewn on.

On the basis of special literature, the author examines the historical aspect of each technique. Referring to her studies in museum collections and regional research work, she speaks of the penetration of embroidery into the use of the people, its development, colour scheme, motifs, the ornament as a whole, and its composition. Attention is drawn to the dispersal of different techniques in costume regions and to the peculiarities that determine its local character.

A part of the article is devoted to the study of textiles, embroidery thread and other in-

struments necessary for the execution of an embroidery. Special attention is drawn to local plant dyes, by means of which the people added colour to their embroidery at a time when manufactured dyes were inaccessible to the people due to bad communication or for social or economic reasons.

The last part of the article speaks of popular creative workers, draughtsmen and professional embroiderers, who have raised the artistic standard of Slovak embroideries to an eminent place in Slovak artistic popular production.

CONTRIBUTION A LA TECHNOLOGIE DES BRODERIES SLOVAQUES POPULAIRES

ELENA HOLÉČZYOVÁ

Dans la contribution on analyse la broderie populaire slovaque que l'on trouve pour l'usage de chaque jour du peuple comme un des nombreux éléments de l'ornementation des costumes et des tissus en usage. La broderie est divisée en trois groupes principaux. Le classement est fait sur la base des signes techniques communs de base des diverses broderies. Par ce classement, nous contribuons à une connaissance nette des technique de broderie populaire slovaque. Dans la broderie slovaque nous trouvons:

1. Des broderies d'après les fils comptés.
2. Broderies d'après dessins.
3. Broderies appliquées par la couture.

La contribution concernant les broderies slovaques examine, sur la base de l'étude de la littérature spéciale, les faits historiques relatifs aux diverses techniques, sur la base de l'étude dans les collections des musées et des recherches sur les lieux, comment la broderie a pénétré dans la vie quotidienne du peuple, son développement, sa composition des diverses techniques dans les régions des costumes et aux signes qui déterminent leur caractère local.

Une partie de l'article est consacré à l'étude des tissus, des fils avec lesquels on brode et des autres accessoires dont on a besoin pour faire des broderies. Elle s'occupe surtout des teintures végétales faites à la maison, à l'aide desquelles le peuple colore ses broderies lorsque les fils colorés faits dans les fabriques furent inaccessibles au peuple par des raisons sociales, économique et de transport.

Pour finir la contribution s'occupe des artistes en art plastique populaire, des dessinatrices et des brodeuses de profession grâce auxquelles le niveau artistique de la broderie slovaque prend la première place dans la production artistique populaire slovaque.

BEITRAG ZUR TECHNOLOGIE DER SLOWAKISCHEN VOLKSSTRICKEREI

ELENA HOLÉČZYOVÁ

In diesem Beitrag wird die slowakische volkstümliche Stickerei behandelt, die sich in der Benützung des Volkes als eines der vielen Dekorationselemente in den Trachten und Gebrauchstextilien befindet. Die Stickereien werden auf Grundlage gemeinsamer technischer Zeichen in drei Hauptgruppen geteilt. Durch diese Einteilung tragen wir zur Übersichtlichkeit der slowakischen Stickerei-Techniken bei. In den slowakischen Stickerei-Techniken gibt es: Stickereien auf gezählten Fäden, vorgezeichnete Stickereien und aufgenähte Stickereien. Dieser Beitrag zu der slowakischen Stickerei erforscht auf Grundlage des Studiums der Fachliteratur historische Tatsachen über einzelne Techniken. Auf Grundlage des Studiums in Museen und im Terrain erforscht der Beitrag die Durchdringung der Stickerei in den Volksgebrauch, ihre Entfaltung, die Farben-Zusammensetzung, die Motive, die Ornamente und ihre Komposition, beachtet die Verbreitung einzelner Techniken in den Gebieten der Tracht und die Zeichen, die ihren Lokalcharakter bestimmen.

Ein Teil der Arbeit ist dem Studium der Textilien, der Stickgarne und anderen Hilfsmitteln, die zur Verfertigung einer Stickerei nötig sind, gewidmet. Ausserdem widmet sich die Autorin auch häuslichen Pflanzen-Farben, durch die das Volk seinen Stickereien Buntheit gab in Zeiten, wo das färbige Fabriksgarn dem Volke aus Kommunikations- sozialen und wirtschaftlichen Gründen unzugänglich war.

Zuletzt befasst sich der Beitrag mit den bildenden Volkskünstlerinnen, Zeichnerinnen und Volksstickerinnen ans Beruf, deren Verdienst es ist, dass die künstlerische Höhe der slowakischen Stickerei in den Vordergrund des slowakischen Volksschaffens gehört.

JÁRULÉK A SZLOVÁK NÉPI HÍMZÉSEK IPARMŰTANÁHOZ

ELENA HOLÉCZYOVÁ

Ezen dolgozat a szlovák népi hímzést tanulmányozza, amely a nép használatában a népviselet és használati textil soknemű díszítőelemeinek egyikét képezi. A hímzést három főcsoportba osztjuk; ez a beosztás a hímzések közös műszaki alapjelei alapján történt. Ezzel a beosztással a szlovák népi hímzés technikájának áttekintéséhez járulunk hozzá. A szlovák népi hímzésben előfordulnak:

1. számlált szálakon való hímzés,
2. előrajzolt hímzés,
3. rávarrt hímzés.

A szlovák hímzésekről szóló dolgozat a szakirodalom tanulmányozása alapján a történelmi valóságot vizsgálja, múzeumokban szerzett anyag és tanulmányutak eredménye alapján vizsgálja pedig a hímzés elterjedését a nép felhasználásában, a hímzés fejlődését, színösszeállítását, motívumokat, a teljes díszítményt és a hímzés kompozícióját, azonkívül az egyes technikák elterjedését a népviseletek körzeteiben és a jeleket, amelyek a hímzés helybeli jellegét adják.

A dolgozat egy része a textil, hímzőfonalak és a többi elkészítéshez szükséges szerszámokról szól. Különös figyelemmel kíséri a házilag elkészített növényi festékeket, melyekkel a nép színesítette a hímzéseit azokban az időkben is, amikor a népnek a gyárilag elkészített fonal közlekedési, szociális és gazdasági okokból nem volt elérhető.

Legvégül foglalkozik a népi hivatásbeli képzőművésznőkkel, előrajzolókkal és hímzőnőkkel, akiknek érdemei által a szlovák hímzés művészi színvonala a szlovák népművészeti alkotásban kimagasló helyet foglal el.

PRÁCE Z NITÍ

K TECHNOLOGII PRÁC

Z NITÍ

EMA MARKOVÁ

Táto práca je pokusom o opis prác z nití, aké sa u slovenského ľudu vyskytujú. Je založená na poznatkoch z literatúry, z terénu a na štúdiu zbierok *Ústredia ľudovej umeleckej výroby* v Bratislave, čiastočne aj materiálu uloženého v zbierkach národopisných múzeí v Martine, Prahe a Brne. Systematický vzorník paličkovaných čipiek pochádza zo *Spolku pre zveládovanie domácej výroby na Slovensku*. Ale treba povedať, že ani všetky tieto pramene nestačia na to, aby bolo možno podať úplný obraz o rozmanitosti ľudových prác z nití, lebo sa ešte vždy vynárajú nové a nové doklady tvorivosti a technickej zručnosti.

Z hľadiska technologickeho rozlišujeme textil pôvodný a upravený. Za pôvodný sa pokladá ten, ktorý jedným pracovným postupom vznikol priamo z nití. Za upravený zasa ten, ktorý vzniká spracovaním textilu pôvodného.

Predmetom tejto práce je textil pôvodný, bez plátna, a to pletence, strapce, úplety pletené na krosienkach, na babe, na ihliciach, háčikom, ďalej sieť šitá ihlou alebo viazaná sieťovacou ihlou. Z tohto ďalej plynie, že výšivky robené na sieti nie sú v zmysle nášho rozdelenia čipkami, i keď sa všeobecne za také označujú. Tým menej je čipkou žilinský výrez, iné práce prelamované a rozličné práce na tyľe aplikované, pretahované alebo vyšívané.

Napriek tomu sme sa museli dotknúť výšiviek na sieti, lebo sieť sama osebe je čipkou, či už je šitá alebo viazaná, a to aj preto, lebo ju možno považovať za prechod ku šitej čipke.

Sieť z Čičmian a zo Skýcova pri Zlatých Moravciach dokazuje, že sa v ľudových prácach z nití sieť nielen viazala, ale aj šila. Pri bližšom skúmaní starých sieťových čepcov z Oravy sa nemožno ubrániť dojmu, že sa aj táto sieť muse-

la pôvodne šiť ihlou, lebo malé očká, z ktorých pozostáva, nedovoľujú pretiahnuť sieťovaciu ihlu, na ktorej by bola musela byť hrubá domáca niť ovinutá.

Tak isto bolo treba sa dotknúť gatier, ktoré sú ešte výšivkou, kým sa šijú na plátne a stavajú sa pomocou nití ponechaných zo základného plátna samého. Keď sa od tohto plátna oddelia okrajom a keď sa stavajú samonosným spôsobom, vzniká čipka šitá (ako to dokazujú maďarské šité čipky z Halašu).

Sotva možno pochybovať o tom, že najstaršou technikou formou sú pletence a strapce. Prastarou technikou je aj pletenie ihlicami, ktoré je u východných Slovanov doložené už v pamiatkach z XI. storočia, a to práve pletením kopytce. Táto starobylá technika sa na Slovensku udržala až dodnes hlavne v bývalej stolici Trenčianskej, Zvolenskej a Liptovskej.

Čo sa týka sieťovania, materiál, ktorý sa zachoval na dedinách a v muzeálnych zbierkach, svedčí, že táto technika bola na Slovensku veľmi rozšírená a že sieťované práce, najmä na kútnych plachtách a kostolných rúchach, sa azda odiaľto vyvážali do rozličných oblastí bývalého uhorského štátu. Určité stopy vedú do slovenských banáckych miest, do Prešova a do okolia týchto miest, odkiaľ ich zrejme čipkári roznášali po Uhorsku a po susedných krajinách².

Háčkovanie je — zdá sa — technika mladá, ktorú na Slovensku rozšírili školy.

Veľmi starobyľnou technikou je aj pletenie na krosienkach³. Pletenie na krosienkach je ešte živé dosiaľ nielen na Slovensku a na Morave, ale aj v iných európejských a mimoeurópskych krajinách. Koncom minulého storočia začali národopisci a historici umenia venovať pleteniu

na krosienkach väčšiu pozornosť a zistili, že ide skutočne o jednu z najstarších a najrozšírenejších textilných techník. Najstaršie stopy tejto techniky v európskych krajinách pochádzajú z doby bronzovej (nálezy v Škandinávii), no na druhej strane sú známe predmety pletené na krosienkach zo starovekého a stredovekého Egyptu⁴. Podstata tejto techniky dlho nebola jasná. Prvý ju u nás — na základe znalostí prác slovenských pletárov z Kubrej — v roku 1887 opísal ako techniku zvláštnu a odlišnú od tkania a od pletenia na babe Pavol Socháň⁵ a o niekoľko rokov neskoršie (1893) Andrej Kmeť⁶. Pritom treba povedať, že ani P. Socháň ani A. Kmeť zrejme nevedeli o tom, že ide o problém, ktorý vtedy ešte nebol vo svetovej odbornej literatúre vyriešený. Dnes pletú na Slovensku na krosienkach ešte v Čižmanochoch, v Zliechove a v okolitých dedinách a na moravskom Valašsku v Zděchove. Pamätajú tento spôsob práce ešte v Kubrej pri Trenčine, v Lednici pri Púchove a v okolí Krupiny.

Pletence, strapce, pletenie na krosienkach i tkanie tvoria vývojové stupne, ktoré vedú k vzniku slovenskej paličkovanej čipky. Zmienky o paličkovaných čipkách na Slovensku máme zo XVI. a XVII. stor. V roku 1560 vydala mestská rada Banskej Štiavnice zákaz zamestnávať dievčatá výrobou paličkovaných čipiek. Podobný zákaz vydala Banská Bystrica v roku 1677. Pokiaľ ide o Šariš, zachovali sa nám správy, že sabínovskí a bardejovskí pozamentieri zamestnávali v XVII. storočí dievčatá výrobou čipiek, ktorá však, ako uvádza Korabinský, v dôsledku zmeny kroja upadla⁷. Zo začiatku XVII. storočia máme správy o výrobe čipiek aj v bývalej Trenčianskej stolici⁸. V týchto správach sa hovorí o čipkách, o *raci* alebo *reci*, o partici, strapcoch a *kytajach*, o mriežke a tkanici. Tieto pojmy sa teda už vtedy rozoznávali. Z Turca máme doklad o nosení čipiek z XVIII. storočia. Bývalá Turčianska stolička vydala v roku 1757 predpis, podľa ktorého ženy z remeselníckych rodín mohli nosiť podvičky alebo čepec obšíte *domácimi bystrickými* alebo *moravskými čipkami*, ale nie zlatými alebo striebornými. Živôtky mohli nosiť s hodvábnymi čipkami. Roľníci mohli nosiť čepec s bielymi čipkami, podvičky s bystrickými alebo moravskými čipkami, živôtky s hodvábnymi alebo harasovými čipkami vycifrované⁹.

O čipkách na prestieradlách v unitárnych

kostoloch v Sedmohradsku písala v roku 1947 Gertrúda Palotayová¹⁰. Tieto prestieradlá, zdobené žilinským výrezom a bielymi čipkami, sú označované v inventároch XVIII. storočia ako *tót csipke, tót himzés* (slovenská čipka, slovenská výšivka) a G. Palotayová sa domnieva, že tieto čipky sú skutočne slovenského pôvodu a že pochádzajú aspoň zo XVII. storočia¹¹.

Pred verejnou výstavou sa objavili slovenské čipky súhrnne na výstave v Martine v roku 1887¹² a v roku 1895 na národopisnej výstave v Prahe. Na výstavu v Martine poslal Andrej Kmeť 92 rozličných vzoriek z Hontu, hlavne zo Senohradu a z Dolného Badína¹³. Ďalšie vzorníky čipiek boli z Hodruše, kde vtedy ešte nebola čipkárka dielňa a čipky boli podobné hontianskym, a z Pukanca. Okrem toho boli vystavené i novohradské čipky, lipovské čepec, čipky zo Starých Hôr a na rozličných artefaktoch čipky z celého Slovenska.

Predmetom systematického štúdia stali sa čipky hlavne až od sedemdesiatych rokov minulého storočia. Odtedy vyšlo niekoľko veľkých diel venovaných čipkárstvu, z ktorých pro nás veľký význam má kniha M. Smolkovej a R. Bíbovej, *Krajby a krajčářství lidu slovenského v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Uherském Slovensku* (Praha 1908)¹⁴. Táto práca, v ktorej sa autorky zaoberajú skoro všetkými slovenskými, moravskými a českými čipkami, bola výsledkom podrobného a starostlivého štúdia v čipkárskech strediskách a skúmania materiálu najmä slovenského, zozbieraného a vystaveného na národopisnej výstave v Prahe v roku 1895.

Na základe preskúmaného materiálu, hlavne slovenského, a na základe porovnania s materiálom chorvátskym, poľským a ruským dospeli M. Smolková a R. Bíbová k tomu názoru, že pôvod paličkovaných čipiek treba hľadať u Slovanov, od ktorých táto technika prešla aspoň v XVI. storočí do západnej Európy, kde sa ďalej rozvíjala a kde časom dosiahla vysokú umelckú dokonalosť.

V tomto presvedčení utvrdilo M. Smolkovú a R. Bíbovú dielo Žofie Davydovovej o ruskej čipke¹⁵, v ktorom autorka poukazovala na to, že v Rusku bola čipka oddávna známa, paličkovaná čipka však v každom prípade už v XV. storočí. Podľa Davydovovej je ruská čipka tak svojrázna, že sa nemohla dostať do Ruska ani zo západných krajín, ani z Východu. Cudzie

čipkárstvo síce vplývalo na ruskú čipku, ale ruská ľudová čipka si vždy zachovala svoje charakteristické motívy a techniky.

Teória M. Smolkovej a R. Břbovej vyvolala, pravda, v odborných kruhoch dosť živú výmenu názorov, ale treba povedať, že ani dosiaľ nepokročili bádania tak ďaleko, aby sa mohlo jednoznačne odpovedať na otázku o pôvode paličkovanvej čipky, teda aj paličkovanvej čipky slovenskej.

Pokiaľ ide o slovenskú paličkovú čipku, poukázala M. Smolková a neskoršie aj Jozef Vydra¹⁶ na to, že jej samorastlosť, pôvodnosť a starobylosť sa prejavujú v materiáli, v technike, v ornamente a farbe. Ale M. Haberlandt považuje tieto okolnosti za známku pomernej mladosti slovenského čipkárstva¹⁷. Vznik slovenského čipkárstva, podobne ako aj vznik čipkárstva v iných krajinách starého Rakúska, okrem slovinskej Idrie a českého Rudohoria, kladie M. Haberlandt do XVII. storočia. Ale v niekoľkých zvláštnostiach slovenskej čipkárskej techniky vidí M. Haberlandt určité zjavy, dôležité pre poznanie predstupňov vývinu čipky.

V starom Uhorsku začali si všímať ľudové čipkárstvo až v sedemdesiatych rokoch minulého storočia. Vtedy vláda založila niekoľko čipkárskych dielní v okolí Kremnice, Banskej Bystrice a Banskej Štiavnice, ktoré po roku 1918 prevzala Československá republika¹⁸. Dielovedúce týchto dielní sa najprv učili v Budapešti a potom v českom Rudohorí, kde si osvojili vzorky na Slovensku nazývané *karlovarské* a *adriatické* (správne *idrijské*). Takto dostala výroba v týchto dielniach charakter, ktorý nenadväzoval na čipkársku tradíciu slovenskú. Vývoj slovenskej ľudovej čipky paličkovanvej šiel svojím smerom, vedený vnútornými zákonmi ľudovej predstavivosti a vkusu.

Okrem štátu zaoberali sa čipkárstvom aj rozličné spolky a iné inštitúcie. Ľudové čipkárstvo od roku 1895 účinne podporoval spolok *Isabella*. Tento spolok však využil slovenské čipkárstvo pre ciele propagandy, v ktorej o slovenskej čipkárke a jej tvorivosti nebola ani najmenšia zmienka.

I úč. spol. *Detva* (zal. 1919), *Lipa* (zal. 1910) a *Družstvo pre speňaženie domáceho ľudového priemyslu v Skalici* (zal. 1910) sa starali o ľudové čipkárstvo. *Spolok pre zveľadovanie domácej výroby na Slovensku* (zal. 1939) prevzal

štátne čipkárske dielne a zaradil do ich programu výroby čipiek ľudového charakteru. Túto úlohu po zaniknutom *Spolku* malo prevziať družstvo *Kroj*. Ale treba povedať, že činnosť týchto spolkov sama osebe by nebola stačila zachovať túto kultúrnu hodnotu, keby nebolo bývalo krojovej potreby.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave (po svojej reorganizácii v roku 1954) dáva príležitosť ľudovým čipkárkam, aby vyrábali a tvorili čipky i tam, kde krojová potreba už zanikla. Štátu pripadá dnes vďačná úloha zachovať toto odvetvie ľudovej tvorby a nadania.

I

MATERIÁL POUŽÍVANÝ NA PRÁCE Z NÍTI

Materiál používaný na zhotovenie prác z niti podľa pôvodu rozdeľujeme do týchto skupín:

A. Materiál prírodný rastlinného, živočíšneho a kovového pôvodu.

B. Materiál umelý.

Rozoberieme si jednotlivé materiály samostatne.

A. 1. Materiál rastlinného pôvodu

Na práce z niti možno použiť každý materiál. Na starých artefaktoch, ktoré sa zachovali zo XVII. alebo XVIII. storočia, vidieť nite pradené a súkané ručne¹⁹, ktoré sú dnes väčšinou biele. Tieto nite sú spravidla jednopramenné a len na niektoré práce sa zosukovali z dvoch prameňov. Nite sa bielili a vyvárali a aby sa nekrútili, sušili sa na ráme, ktorý sa miestami volal *krosienkami*.

Domáce nite ľanové už pri samom spracovaní dávajú dve farby, a to surovú, *nebielenú* a po zvrátení v láhu alebo iných prípravkoch *bielu*. Konopné nite sa údajne vyvárali v ovsenej slame, aby dostali peknú zlatožltú farbu, pričom nevyvárané ostali tmavšie. Už tu sa ponúkala možnosť robiť farebné kombinácie.

Pokiaľ z porovnávacieho materiálu bolo možno zistiť, vyskytujú sa medzi ničami domácimi, ľanovými a konopnými rovnako aj nite farebné na belaso, červeno, ale hlavne na žlté. Žlté farbivo sa dosiahlo domácou prípravou safranu²⁰, červená, belasá a čierna nít zas obvyklými domácimi alebo kúpenými rastlinnými farbivami.

Postupne spomedzi materiálov rastlinného pôvodu dostala sa na prvé miesto bavlna. Rozličné dobré vlastnosti, predovšetkým to, že bavlnené nite boli pomerne lacné, no hlavne bohaté typová a v nej farebná stupnica, bavlnu zabezpečili takú obľubu, že skoro úplne vytlačila domáci materiál. Továrne spracúvali bavlnu na nite rozličného typu: nite mäkké krycie z viacerých voľných nitiek, takzvané *mulinky*, nite krycie mätko zosúkané, pevné, určené na veci, ktoré sa budú mnoho drať a prať, tzv. *DMC vyšívacia bavlna*, nite mäkkšie na pletenie ihličkami, nite tvrdšie na háčkovanie, nite pevné na sieťovanie atď., všetko veľmi dobrý a trvanlivý materiál, ktorý dostal pomocou farbenia a tzv. *mercerizovania* pekný, decentný lesk a trvanlivú farbu. Nie menej lákavé bolo aj starostlivé a pekné balenie.

Bavlnený materiál začal do slovenskej čipky a iných pletených predmetov vnikať vtedy, keď sa začal na Slovensko dovážať zo zahraničia, ako napr. materiál francúzskej výroby z továrne DMC²¹ alebo anglickej továrne so značkou kotvy, alebo keď ho začala na Slovensku spracúvať Bratislavská červenná továreň²².

Aj vplyv ružomerskej továrne na spracovanie bavlny, ktorá vznikla v roku 1894, poznáť veľmi dobre na slovenských ľudových prácach z nití. Strapce, pletence a čipky miestami ovplyvnila úplne, napr. v Liptove. Obchod priniesol do ľudovej čipky a prác z nití nielen továrensky spracovaný materiál konopný, lanový a bavlnený, ale aj žihľavový, ľudove zvaný *mizkor*²³. Bol omnoho tenší ako domáca niť konopná, ale mal tú istú farbu, príjemne žltkastú, farbu zrelého obilia, a podobal sa ňou i na surový hodváb (farebná fot. č. 3).

2. Materiál živočíšneho pôvodu

Domácky spracovaná vlna ručne pradená sa používala a používa aj dnes na pletenie kopytce, rukavíc, záster a zápasiek, novšie aj svetrov a ponožiek, ďalej na pletenie rozličných úpletov na haleny, nohavice, krpece, papuče a pod. Prírodná farebnosť ovčej vlny, ktorá sa svojím kontrastným zafarbením krásne dopĺňa, samozrejme, lákala k tomu, aby úplety boli vzorkované.

Je charakteristické, že pletenie z vlny bolo v ľudovej výrobe mužskou prácou. Mužovia si vlnu aj sami drugali, t. j. určitým spôsobom

priadli. Muž pod ľavou pazuchou alebo na stole pod nejakým ťažkým predmetom mal chumáč učesanéj vlny, ľavou rukou ju pomaly vytahoval a v pravej ruke vo vodorovnej polohe krúžiacim pohybom — sprava naľavo — udržiaval druhú v pohybe, čím sa mu vlna na ňu navíjala a zároveň spriadala do mäkkej, dosť hrubej nite. Ide tu teda o pradenie v opačnú stranu. Nástroj na druganie vlny je rozličný, ale vždy je to dlhá palička. V Čičmanoch a v Zliechove je druhá vlastne koniec jedličky s dvoma poslednými krížikmi, medzi ktoré sa priadza navíja. Na východnom Slovensku v oboi Klenová (okr. Snina) drugajú ženy vlnu pomocou vodorovne držaného vretena. Na moravských kopaničiach používali druhú štvorhrannú, asi 40 cm dlhú paličku.

Pri pletení z vlny ženy používali viac materiálu kupovaný, ktorý sa spravidla vyskytoval v dvoch druhoch: jeden druh bola tzv. *berlinka*, ľudovo *šávol* alebo *kamrhol*. Berlinka bola viacpramenná niť, ktorá sa vyznačovala mäkkosťou. Ťahko vyplňovala priestor, lebo je veľmi poddajná a príjemne sa s ňou pracovalo. I druhý druh vlny, tzv. *haras*²⁴, viacpramenná niť vlnená, omnoho tenšia ako šávol, ale pevnejšia, tvrdšia a ostrejšia, sa používala na výrobu čipiek, ale musela sa viac priťahovať, lebo nebola taká poddajná.

Hodvábne nite boli na Slovensku dávno známe, a to ako hodváb *súkaný*, farbený, alebo ako hodváb *surový*, nevyváraný, používaný najviac na západnom Slovensku, svojom farbou veľmi blízky konopným a žihľavovým nitiam, a konečne aj ako materiál vyskytujúci sa v *podobe voľných nití*, ktorý dobre kryl plochu. Všetky tieto hodvábne nite sa vyznačovali krásnymi trvanlivými farbami a pekným leskom, a preto nie div, že sa tak zaužívali²⁵.

3. Materiál kovový

I kovové nite boli u nás dávno známe. Údaje o to boli tenké pásky z pozlátených a postríbených koží, ale nám sa aj na najstarších známych čipkách zachovali hodvábne a bavlnené nite s kovovým obkladom. V múzeách nachádzame doklady o výrobe zlatých čipiek v Šariši už zo XVII. storočia. Používanie zlatých a strieborných nití sa na Slovensku rozšírilo hlavne pôsobením Kúthmayerovej továrne, ktorá vznikla v Bratislave pri Červenom moste

v polovici minulého storočia a ktorá ich vyrábala v bohatom sortimente. Kovové nite môžu byť robené priamo z kovu, ale spravidla sa používali také, ktoré pozostávali z tenkej nite bavlenej alebo hodvábovej, okolo ktorej je ovitý tenký kovový pliešok pozlátý alebo postriebrený. Kovové nite sú drahé, ťažko sa kľú a sú aj relatívne tvrdé, preto sa s nimi dosť ťažko pracuje. Zlaté a strieborné čipky sú z uvedených dôvodov pomerne riedke a strnuté²⁶.

B. Materiál umelý

Čím ďalej tým viac sa používajú aj nite umelého pôvodu. Už pred prvou svetovou vojnou ich bolo možno kúpiť, ale hlavne po nej vŕtlačila výroba továrne Svit svoj charakter aj ľudovej výrobe slovenskej. Umelé nite lákajú svojím vysokým leskom, nie sú však stálofarebné a v mokrom stave sa ľahko trhajú a derú. Za sucha sú dosť neohybné, čo im bráni pekne ležať.

II

NÁSTROJE POTREBNÉ NA PRÁCE Z NITÍ

Nástroje potrebné na práce, o ktorých bude nižšie reč, sú všetko veľmi jednoduché, prípadne nijaké.

Pri všetkých výrobných technikách, o ktoré nám tu ide, bezpodmienečne treba, aby sa nit hneď o niečo zachytila; nit musí byť určitým spôsobom fixovaná a napätá, lebo len tak možno s ňou začať pracovať.

Pri strapcoch a pletencoch ľudové pletárky nit pripnú o stôl alebo o tehlu zabalenú v obruse a pod. (Kátlovce). Pri pletení na krosienkach sa nit uviaže o rám alebo o priečny motúz, pri pletení na babe sa zavesí každý pár paličiek na špendlíky, pri pletení ihlicami a háčikom ovinie sa nit okolo ľavého ukazováka (na Hornej Súči ju držia pravou rukou a tak zahadzujú okolo ihly). Sietovať sa začne tak, že sa nit pripevní o stôl, o tehlu zabalenú do obrusa alebo — ako v Dlhej na Orave — okolo konca kúdele, ktorú si vezme čipkárka medzi kolená. V Košeckom Rovnom začínajú sietovať čepce tak, že do dlhej slučky vovlečú palec nohy, napnú ju a do tejto slučky viažu očka. Pri šitých čipkách musí byť koniec nite zašitý do okraja čipky, alebo — ako to robia čipkárky v Skýcove — urobia z nite očko a doň šijú ďalšie očka.

Pletence a strapce predstavujú systém nití, ktoré voľne visia a idú jedným smerom. Takýto systém nití vzniká vystypaním (vyruskaním) — spravidla útkových — nití tkaniny alebo tým, že prestrihané nite sa navlečú do tkanice alebo do tkaniny. Strapce sa môžu bez ďalšieho opracovania nechať voľne visieť, môžu sa viazať do uzlov, obšívaj, ovíjať a konečne aj strihať. Na to sú potrebné prsty, špendlíky, háčik, ihla na šitie a nožnice. Pletence, zvané šnúrký — alebo aj tkanice, lenže takto nesprávne — predpokladajú tak isto voľne visiaci systém nití, ktoré sa rozlične súkajú a splietajú.

Pletenie na krosienkach predpokladá sústavu nití nasnovanú na kratšom alebo dlhšom ráme, na ktorom sa nite splietajú pomocou prstov a fixujú pomocou paličiek.

Pletenie na babe, zvané aj paličkovanie (farebná fot. č. 20), pozostáva z prekladania, súkania, splietania a zaslučkovania sústavy nití voľne visiacich, ktoré sú navinuté na paličky. Na babu sa tieto nite a úplet z nich pripevňuje pomocou špendlíkov, pričom sa spojovanie častí úpletu robí pomocou háčika alebo dlhého špendlíka.

Pletenie ihlicami predpokladá jednu niť a päť ihlíc, okolo ktorých sa niť ovíja, čím sa tvoria očka.

Háčkovanie je práca, pri ktorej sa z jednej nite pomocou ihlice na konci skrivenej robia očka a stĺpiky.

Viazanie siete pozostáva z tvorenia očiek uzlom fixovaných, ktoré sa robia z jednej nite pomocou ihlice na sietovanie alebo aj ihly na šitie, pričom veľkosť očiek upravuje ďalšia tenšia alebo hrubšia ihlica.

Šité čipky sa robia pomocou nitky a šijacej ihly.

III

PRACOVNÝ POSTUP JEDNOTLIVÝCH PRÁC Z NITÍ

Rozoberieme si pracovné postupy jednotlivých prác z nití od najjednoduchších až po zložitejšie.

1. Pletence

Pletence²⁷ vznikajú súkaním alebo splietaním niekoľkých prameňov nití. Na upevnenie rukávov, záster, sukní, košíel a pod. používali ženy nite ľanové alebo konopné, na upevnenie papuší a ozdoby nohavíc nite vlnené.

Pri súkaní sa dve alebo tri nitky šľajú medzi dlanami tak dlho, kým sa môžu napoly zohnúť, aby sa zoskočili a utvorili žnúročku. Z čiernej vlny nosia takéto návlaty na ženských papučiach v Čičmanoch, bavlnené na zličených rukávcoch, sukniach a zásterách.

Spľietaním niekoľkých nití alebo niekoľkých prameňov vznikajú pletence podobné ženským vrkočom. Bývajú jednofarbné alebo pestré, niekedy majú na konci kytaje, dlhé strapce. Sú aj pletence, ktoré vznikajú tak, že sa z nitiek tvoria očká a tie sa vzájomne prepletajú. Takto dostaneme do určitej miery plastickú žnúročku veľmi peknú a pevnú. Nosia ich na rukávcoch v Novohrade.

2. Strapce

Strapce²³ vytvorené z pôvodnej osnovy tkaniny, ktorú zakončujú, možno deliť podľa technického hľadiska na strapce voľne visiace, súkané, súkané s uzlíkom, viazané do uzlíka, ovíjané, obviazané, zaslučované, prepletané a konečne — pri tenkých tkaninách — iba čisto mechanicky dosiahnuté strihaním. Pokiaľ možno posúdiť funkciu strapcov na ľudovej tkanine, pozostáva v prevažnej miere v ochrane tkaniny. Tým viac treba obdivovať rozmanitosť spôsobov, ako tento cieľ možno dosiahnuť.

Rukávce, gate a obrusy majú často strapce, ktoré voľne visia a ktoré nie sú nijako zaistené. Priama ochrana tkaniny nepozostáva len v tom, že sú strapce nejakým spôsobom upevnené, ale aj v tom, že vystřapkaný okraj sa neudiera toľko o telo ako obšíty, je ľahší a ohybnejší a ochráni len pokožku pred zoderaním, ale aj tkaninu samu. Okrem toho sa gate vsúvajú do číziem a rukávce sa nosia v živótku, takže nerobia zbytočne hrubé vrstvy.

Najjednoduchší spôsob, ako zamedziť vyťahovanie priečnych nití z tkaniny, zdá sa nám ten, keď sa voľne visiace nite tkaniny na celom okraji upevnia niekoľkými uzlami, od seba asi na 5—6 cm vzdialenými.

Jednodielna kútna plachta z Holčá má na hornom konci strapce. Osnovné nite sú ponechané dlhšie, asi na šírku dlane. Každá z osnovných nití je preložená a zosúkaná. Takéto pevné strapce vznikajú tým, že sa pri navíjaní novej osnovy nová osnova na starú pripojí zosúkaním nite za nitkou a potom sa utkaný kus odstrihne aj s prisúkanými koncami novej osnovy. Tieto

strapce okrem zaistenia tvoria na okraji ešte aj mäkkú plnú vrstvu. Útkové nite sa ani pri týchto strapcoch z miesta nepohnú, nech je používanie akékoľvek intenzívne.

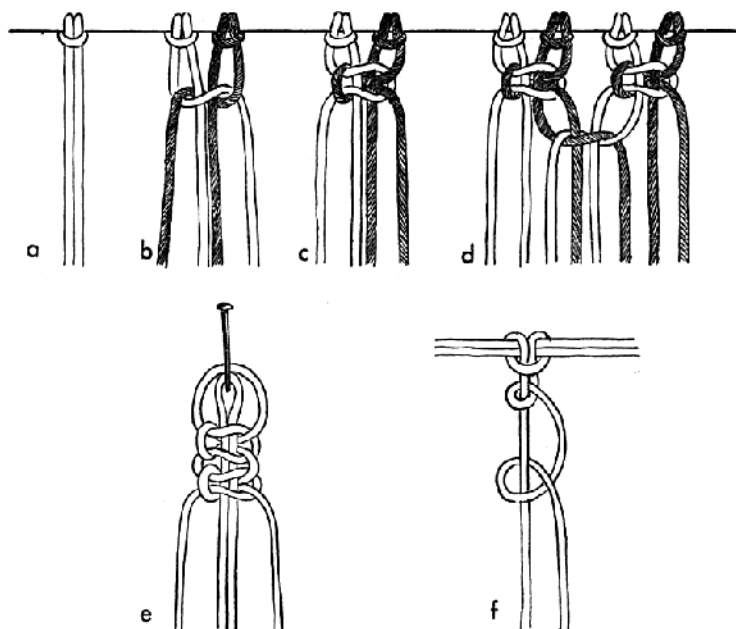
Niekedy sa okraj tkaniny v určitej vzdialenosti najprv obšíje zaistovacími — viac alebo menej ozdobným — švikom. V tom prípade sa útkové nite vytiahnu alebo úplne až k tomuto šviku, alebo len na istú vzdialenosť od neho. Toto je obvyklý spôsob na obrusoch a gatiach. Vo Veľkom Grobe používajú tento spôsob aj na zakončenie rukávov oplecka, a to aj keď sú z tenkého plátna.

Ďalší spôsob úpravy strapcov vzniká tak, že sa tkanina upevní obrubou tri-štyri centimetre širokou. Táto obruba sa potom na dolnom okraji po dĺžke rozstrihne, útkové nite sa vystřapajú (vyrusujú), čím vzniknú dvojité mäkké a husté strapce. Niekedy sa obruba ani nerozstrihne, takže strapce ostávajú zahnuté. Prvý spôsob sa používa najviac na gatiach, ale je známy aj na stanke z Lišova (okr. Krupina) a na družbovských ručníkoch. Slučkovité strapce sú aj na gatiach z Lamača, ale tam vznikli z toho, že dĺžku gati tvorí šírka plátna a na dolnom okraji sa vytiahne osnova a útok zostáva nerozstrihnutý.

Zvlášť ozdobne spracované strapce mali pásy pletené na krosienkach z Hontu. Asi 30 cm dlhé strapce, tzv. kytaje, boli opletené farebnými nitami, niekedy aj do gombov, strapcov s hrubým prsteňom nití, spracované a medzi sebou pospájané.

Toto boli všetko strapce, ktoré vznikli priamo z nití tkaniny alebo úpletu. Strapce možno však robiť aj z nití, ktoré sú do tkaniny osobitne navlečené alebo sú k nej prišité. Nachádzame aj oba spôsoby kombinované, ako napr. na kútnici z Hlbokého, kde nite tkaniny boli obviazané farebnými nitkami navlečenými do tkaniny. Druhý spôsob je ten, že sa pramene strapcov obväzujú cudzími nitkami, ako je to na tzv. šnúrkach hlbokého čepca, kde sa pomocou postupne priväzovaných nití celý systém strapcov veľmi pekne a úhladne rozšíri. Tieto strapce sú vždy čisto biele, ale majú tú zvláštnosť, že sa na nich uplatňuje hrubá a tenká niť.

Strapce navlečené do tkaniny alebo do tkanice sa robia spravidla tak, ako sme to zaznamenali v Kátlovciach pri Trnave, že sa okraj tkaniny alebo tkanice pripevní o niečo pevného

Ob. 1. a)–f) Navliekanie nítí do tkaniny a základné uzly

alebo ťažkého. Na dedinách to býva obyčajne tehla zakrútená do obrusa (obr. č. 1a–f). Tkanina alebo tkanica sa špendlíkmi husto pripovni alebo aj niťou prišije, aby dobre držala, a potom sa nitky napoly zohnuté vždy dve a dve navlečú do tkaniny alebo tkanice. Cez túto slučku sa prevlečú oba konce nite. Keď sa takto konce pretiahnu, možno začať pracovať. Pri prevliekaní si ženy pomáhajú čiastočne špendlíkom, čiastočne háčikom (fot. č. 3).

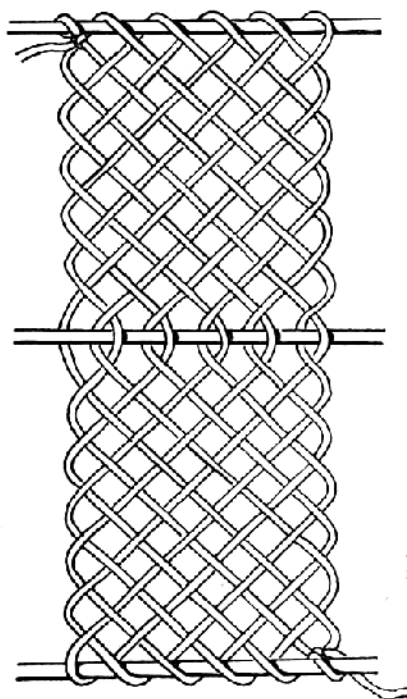
Pri ďalšej práci treba vždy počítať páry nítí, ktoré sú do jednej vzorky potrebné. Vzorka sa začne robiť na okraji alebo na prostriedku a pozostáva z pletenia, zaslučkovania, uväzovania a ich obmien, pričom treba hody (uzgy) počítať. No niektoré sa robia *aj len od oka*. Názvy jednotlivých technologických prvkov sa dosiaľ nepodarilo na dedinách zistiť. Vzorky sa volajú *na krivoscák, na škatalčky, na piksele, vo dva rady ružíčky* alebo *v jeden rad ružíčky, srdcové, lišajové, na broskyňovú formu, na hviezdy, na hada* atď.

Tento druh strapcov robili na západnom Slovensku z mäkkých bavlnených nítí č. 8 alebo z kamrholu a spravidla sa nosili na zimných

šatkách, lebo sú veľmi teplé. Niekedy sa z takýchto strapcov robila aj vložka, aká sa zachovala na ciferskej mužskej košeli (farebná fot. č. 1).

Strapce byvali jednofarebné alebo viafarebné. Tie, ktoré vznikli z tkaniny samej, si zachovali farbu tkaniny, ale niekedy sa obväzovali, ovtíjali alebo aj súkali s inofarebnými nítami. Medzi tými, ktoré sa prišivali na tkaninu alebo vovliekali do nej, nachádzajú sa jednofarebné, obyčajne biele bavlnené, ale aj pestré, vlnené, bavlnené a z umelých nítí. Usporiadanie farieb je také, že sa striedajú farebné stĺpce po celej šírke strapcov, čo vyplýva z povahy práce, alebo sa farby objavujú len v určitých motívoch. Spravidla ide o ukončenie a obrubu niečoho, preto sa strapce obyčajne podriaďujú farebnosti tkaniny (fotografia č. 4, 6).

V Osaukum a v Jablonici nosia na glotových zásterách strapce iba mechanicky nožnicami postrihané. Glot je tenká tkanina a vytáhanie nitiek útku na strapce asi 15 cm dlhé by sa ťažko robilo a aj pri nosení by sa len chlpili.

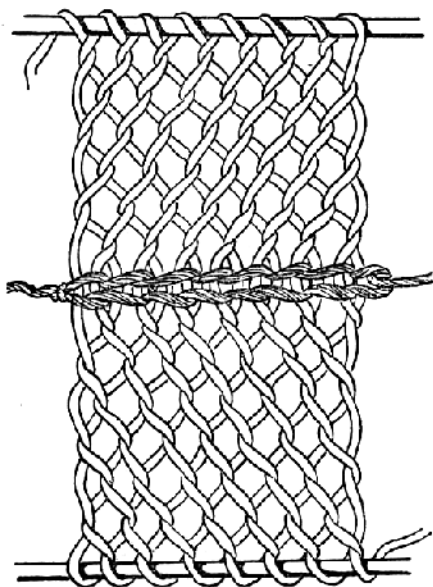
a

3. Pletenie na krosienkach

Pri pletení na krosienkach, ktoré je na Slovensku ešte dosiaľ živé v Čičmanoch, v Zliechove, v jeho okolí a v Honte, ďalej na Morave v Zděchove, splete šipkárka voľnou rukou systém nasnovaných nití do úpletu podoby hustej siete. Na túto prácu používali materiál lanový, konopný, bavlnený a vlnený. Čepce sa spleťali z materiálu tenšieho, v poslednom čase už len bavlneného, vždy bieleho; pásy zas z vlny domácej a kúpenej, z nití konopných a bavlnených.

Pletenie čepcov a pásov je v zásade taká istá práca, odlišuje sa iba nástrojom a z toho vyplývajúcim technickým postupom. Na pletenie čepcov sa používal rám slabšie stavaný. Podľa P. Sochánia rám z Kubrej bol asi 150 cm vysoký a 50 cm široký. Krosienka používané v Zděchove na Morave sú 140 cm vysoké a 30 cm široké. Bočnice sú asi 3 cm hrubé palice (asi liesky), zasadené dolu do rámu 34×34 cm veľkého a

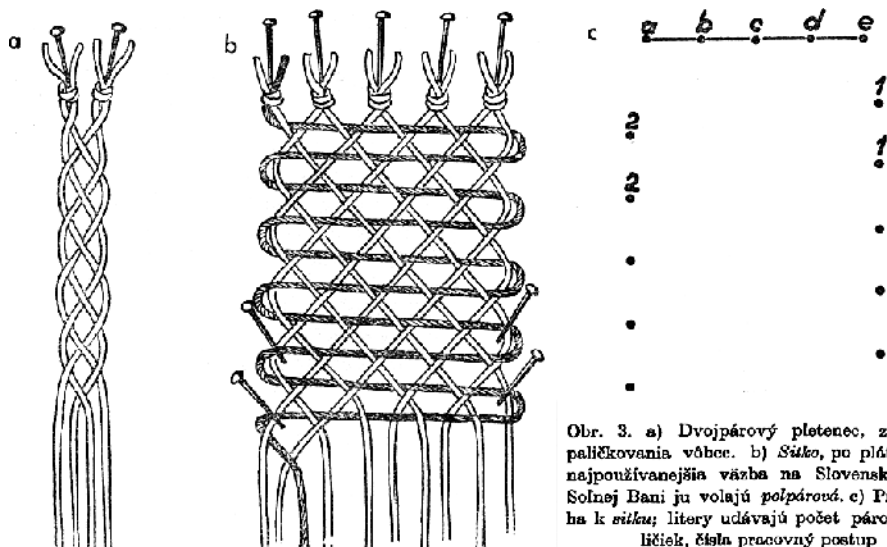
Obr. 2. a) Prekladacá technika, ktorá sa zachovala na pásoch z okolia Volfkého Rovného. Rady sa začínajú plietť raz sprava, raz zľava. Nite sa pohybujú po celej šírke úpletu. b) Technika prepletaná. Plietli sa žou obyčajne pásy a čepce v býv. Trenčianskej, Hontianskej a Liptovskej stolici. Rady sa začínajú vždy sprava a nite sa pohybujú na malom priestore

b

4 cm hrubého. Hore ich spojuje latka. Na bočniciach sú zárezy, a to zhora i zdola asi na 10–15 cm, a od týchto zárezov zase nadol i nahor zárezy vo vzdialenosti 22 cm. Týmito vzdialenosťami sú určené rozmery jednotlivých častí zděchovského čepca. Zárezy slúžia na to, aby motúzy, ktoré sa prevádzajú naprieč krosienok, boli vždy od seba rovnako vzdialené, teda aby sa veľkosť čepca nemenila. Ku krosienkam na pletenie čepcov patria ešte 3 paličky (niekedy 6 aj 7) 45 cm dlhé, asi 1 cm široké, oválneho prierezu.

Krosienka na pletenie pásov, aké používali v Čičmanoch, pozostávajú z pevných súčiastok. Bočnice sú asi 8×8 cm hrubé hranoly, asi 250 cm dlhé, zasadené dolu do podobných, ale položených hranolov, aby bezpečne stáli. Bočnice majú hore diery a zárezy, pomocou ktorých sa

Obr. 3. a) Dvoj párový pletenec, základ paličkovanania vôbec. b) Sítka, po plátenku najpoužívanejšia väzba na Slovensku. V Solnej Bani ju volajú pol párová. c) Predložka k sítke; litery udávajú počet párov paličiek, čísla pracovný postup

horná priečka posunuje vyššie alebo nižšie a zabezpečuje drevenými klinmi. Horná a dolná priečka sú o niečo tenšie hranoly ako bočnice. Horná je na oboch koncoch zrezaná tak, aby sa vmestila do zárezov bočnice.

Drevené klíny sa prepchávajú cez diorky bočnice a priečky. Niekedy sa priečka kladie nad tieto klíny alebo pod, podľa toho, ako sa úplet kráti. Na pletenie pásov sú potrebné ešte paličky, a to 35—40 kusov, ktoré musia byť kratšie ako vnútorná svetlosť krosienok, aby sa mohli posunovať okolo dolnej priečky dozadu a okolo hornej dopredu.

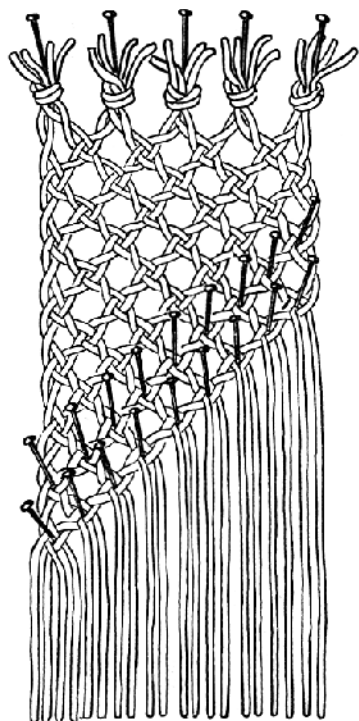
Osnova na čepce sa navíja okolo horného a dolného motúza tak, že si pletárka priviaže koniec nite o horný motúz a — podávajúc si kľbko nití z pravej ruky do ľavej — vedie niť vždy hore i dolu zo zadu, čím sa jej uprostred osnovy utvorí kríž, ktorý zabezpečuje usporiadanie nití. Dve steny osnovy sú od seba vzdialené len o hrúbku motúza (fot. č. 6).

Snovanie pásov⁹⁰ je zložitejšia práca. Krosienka sa položia na bok a osnova sa vedie okolo hornej a dolnej priečky. Aby bolo možno aj tu urobiť kríž, zapichnú sa do bočnice dve paličky a medzi nimi sa nite križujú, alebo ako v Čičmanoch vravia, robia sa činy. Tým, že sú steny krosienok na pletenie pásov asi 8 cm hrubé, vzniká nekonečná osnova, ktorej dve steny sú od seba vzdialené o týchto 8 cm.

Už pri navíjaní dbá pletárka na to, aby sa jej nite hore i dolu pekne ukládali, preto z času na čas sa prstami v nich prehrnie. Keď je osnova hotová, pri pásoch sa vyberú paličky, medzi ktorými sa robí kríž, a čipkárka chytí predné nite osnovy do ľavej ruky, posunie skríženie nití dohora a začne pravou rukou preberať. Ukazovák pravej ruky berie zospodu a palcom sa nitka dolu zakladá. Tak to ide cez celý rad. Nasledujúci rad sa začína potom zasa sprava. (Obr. č. 2a, b.)

Pri pletení sa rozoznávajú rady párne a nepárne. Prvý rad je nepárny a začne sa plietať tak, že sa prvá spodná niť pretiahne spoza dvoch nití, a tak sa pokračuje. Pri druhom rade, t. j. párnom, ktorý sa začne plietať zasa sprava, pretiahne sa prvá zadná niť spod jednej hornej nite, a tak to ide pri každom párnom i nepárnom rade. Ošká sa tvoria tak, že sa rozpustia dve nite v predošlom rade spletené a pravá niť sa zapracuje, ako keď sa končí rad, a ľavá, ako keď sa rad začína.

Pri pletení čepcov pletárka stojí len zo začiatku, potom môže pracovať aj sediac. Pri pásoch musí celý čas stáť. Pritom musí byť chrbtom obrátená do svetla, a to tak, aby jej svetlo padalo na ruky. Pletenie na krosienkach pokračuje pod rukami i nad nimi rovnako. Keď je jeden rad upletený, vsunie sa dolu palička, ktorá zamedzí, aby sa úplet rozlúčil.

Obr. 4. *Riečička*, obvyklá výžba v starohorských šíp-
kách (diorky uzavreté raz prehodené)

Narábanie s týmito paličkami je rozdielne. Pri čepcoch, ako sme to už vyššie uviedli, sú vcelku tri, niekedy až 6—7 paličiek. Po každom rade sa najspodnejšia vytiahne, vloží nad ostatné dve (alebo viac) a úplet sa ubije tou, ktorá je najspodnejšia. Pri pásoch sa paličky po každom rade nevyťahujú. Všetky sa jedna za druhou povkladajú a potom sa naraz po jednej posunie celá zásoba paličiek až na to miesto, kde je prvý rad urobený rukou. Všetky paličky, okrem poslednej, sa vytiahnu a zase sa po upletení všetky postupne povkladajú. To znamená, že keď pletárka má 35—40 paličiek, môže uplietť 35—40 radov bez toho, aby musela okolo priečok posunúť upletené rady.

Čepce sa vždy pletli vzorkovito. Pásky, ktoré sa dnes na Slovensku robia, sú bez vzorky, ale z Lednice sa zachovali pásky, na ktorých sú aj vzorky vyplatené. V Čičmanoch poznajú len tzv. *hrachovinku*, t. j. pletenie z dvoch nítí naraz.

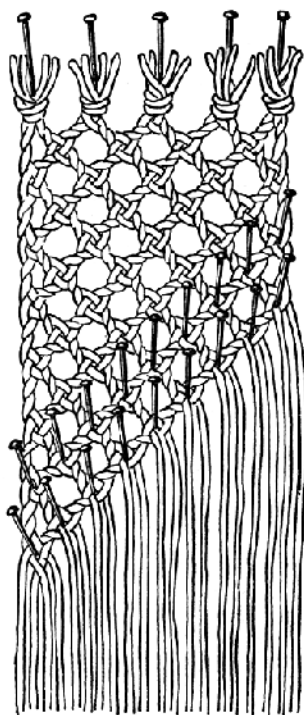
Základný, najhustejší úplet sa nazýva v Čičmanoch *sprostina*, v Zděchovce *prostina*. Okrem toho sa v Kubrej rozoznávajú ešte *stupinky*, v Zděchovce *slúpece* a *riečičky*, pomocou ktorých sa tvoria najrozmanitejšie vzorky. P. Socháň²² na uvedenom mieste spomína veľmi mnoho vzoriek, medzi nimi *na kolešá*, *na prelámané kordy*, *na hladkého alebo strapatého pavúčka*, *na hrachovinku*, *na tabličku*, *na poháňané zrnká*, *na židovskej kobáť*, *na prehádzané slamu atď.*, *zděchovské na paničku*, *na perá*, *na tulipán*, *na kočičí labky atď.* Vzorky bývali užšie a širšie podľa toho, na akú plochu prišli.

Kubrianske čepce sa snovali a pletli naraz po celej šírke ako hontianske. Zděchovské čepce sa najprv snovali na jednu tretinu, a keď sa táto tretina uplietla do potrebnej dĺžky, nasnovali sa dve bočné tretiny, pričom sa museli na bočnice priviazať dva ďalšie motázy.

Na kubrianskych čepcoch bola zadnička pletená a do nej sa všívala malá plátenná prednička. Takto z jedného úpletu vznikli dva čepce. Čepce hontiansky, tzv. *rožkastý*, bol celý z úpletu, ktorý sa cez poly zložil a na dvoch bokoch zožil²³. Na zadničke sa zastrihol asi 3 cm

a	b	c	d	e
	1	3	7	13
2	4	8	14	21
	5	9	15	22
6	10	16	23	27
	11	17	24	28
12	18	25	29	.
	19	26	30	.
20	27	31	.	.
	28	32	.	.
29	33	.	.	.
	34	.	.	.
35	.	.	.	.

Obr. 5. Predloha k *riečičke*, diorky uzavreté raz pre-
hodené; litery udávajú počet párov paličiek, čísla
pracovný postup

Obr. 6. *Riečička*, dierky uzavreté dva razy prehodené. *Riečička* je obvyklá na hontianskych a novohradských žipkách. Je to veľmi silná väzba. Predloha k nej je ako pri riečičke, dierky uzavreté raz prehodené

zástrih, obšil a opatril z každej strany šnúrkou. Čepce zo Zďochova sú tiež celé pletené. Z každého úpletu sú dva a majú ten istý strih ako čičmianske čepce sieťované, používané na *grguľe*. Všetky tieto čepce sú biele.

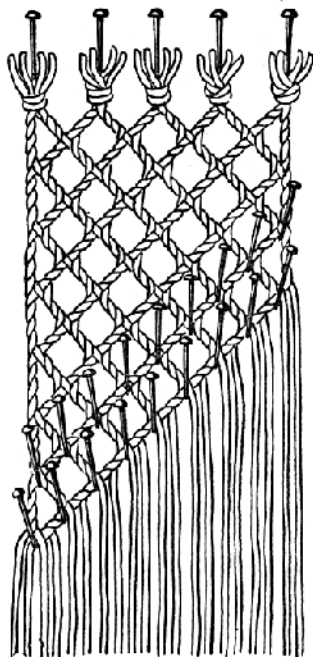
Pásky sú asi 2–3 m dlhé a sú rozličnej šírky. Veľmi úzke a krátke pásky sa robia spravidla pre deti, pre dospelých sa robia dlhé a širšie. Pásky sú väčšinou červené, no nachádzame aj čierne a tmavoblasé. Hontianske pásky mali zaujímavým a krásnym spôsobom upravené kytaje, dlhé strapce. Bývali spravidla tmavoblasé a kytaje z nití tejto farby bývali v rozličnej farebnej zostave ovinuté hodvábnymi nitami. Pásky zo Zliechova, Čičmian a Lednice sú krásne červené s kytajmi ovinutými zelenou vlnou. Na niektorých pásoch nachádzame aj tzv. *gombý*, t. j. strapce (farebná fot. č. 17) opatrené hrubým prsteňom z vlnených alebo hodvábn-

nych nití. Tento prsteň bol niekedy umelecky veľmi pekne vypracovaný³³.

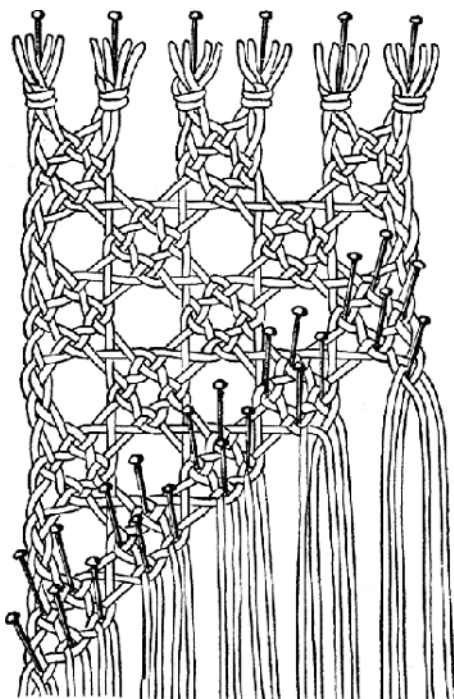
I vo Valaskej Belej robia pásky, ale ich šijú, a to tak, že do krajného radu hotového pásu ihlou všijú vlnenú niť a do tohto radu zase ďalšie. Keď už takto majú asi 10 radov ušitých, vypárajú prvý rad a ostatné sa im oddeli samo. Na tomto potom ďalej pokračujú v šití. Na Morave v okolí St. Hrozenkova namiesto hotového pásu používajú dosku s vbitými klincami, zvanú *žec*.

Z okolia Žiliny je známy pás robený tiež na krosienkach, lenže nie uvedeným spôsobom, ale tak, že nite sa neopletajú navzájom, ale sa len jedna ponad druhú prekládajú, čím vzniká úplet podobný tkanine na koso postavenej. Tento pás sa snuje na spôsob čepcový, má naprostriedku vovlečenú nitku, aby sa úplet nerozišiel (ako hontianske čepce), a na konci má vovlečené kytaje opletené zelenou nitkou.

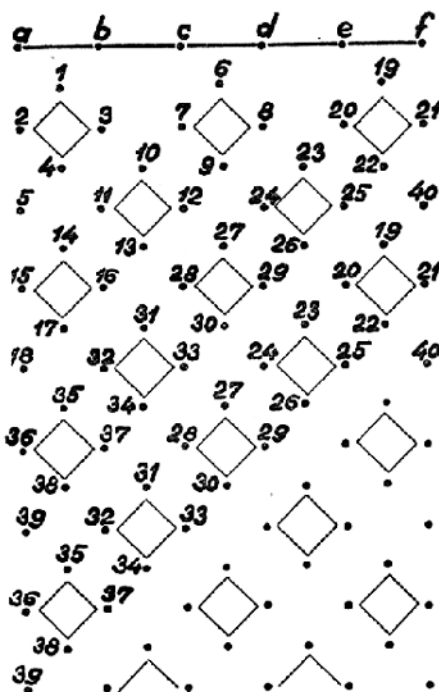
Pásky sa spravidla pletli z bielej ovčej vlny a až upletené sa farbili na čierne, na červené,

Obr. 7. Ďalšia *riečička* s nitami tri razy ovinutými. Predloha k nej je ako pri riečičke, dierky uzavreté raz prehodené

Obr. 8. *Hrachovinka*, riešička obvyklá na ľudových šipkách. V literatúre je známa ako väzba slovanická alebo pancerská

Obr. 9. *Prodloha k hrachovinke*; litery určujú počet párov paličiek, čísla pracovný postup

alebo ako v Košeckom Rovnom tomu hovoria, *pády sa potom rúdi*li.

4. Pletenie na babe alebo paličkovaníe

Materiál používaný pri pletení na babe alebo paličkovaní²⁴ bol v prvom rade domáci lanový a konopný ručne spracovaný, potom kúpaný, a to z lanu, bavlny, žihľavy a vlny, z kovu a umelý.

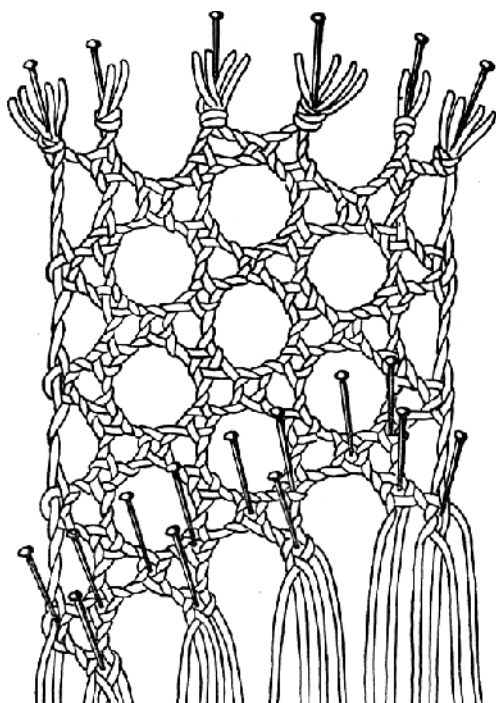
Nástroj potrebný na paličkovanie je predovšetkým *poduška*, ľudove zvaná *baba*, *bambúr*, *hlava*, *gula*, *vankúš* atď. Okrem baby sú potrebné *paličky*, ktoré sa volajú aj *drevká*, *bábence*, *klepce*, *klaničky*, *kikličky*, a konečne *špendlíky*, tzv. *gombačky*. *Baba* sa kladie do *opáľocky*, *košička* alebo *stamienky*. Pletárky sa volajú *šipkárky*, *čepčiarke*, ktoré *pletú*, *robia*, *kleplujú*, *prepletajú*

šipky, *mriežky*, *račky*, *partičky* a *pod*. (farebná fot. č. 2).

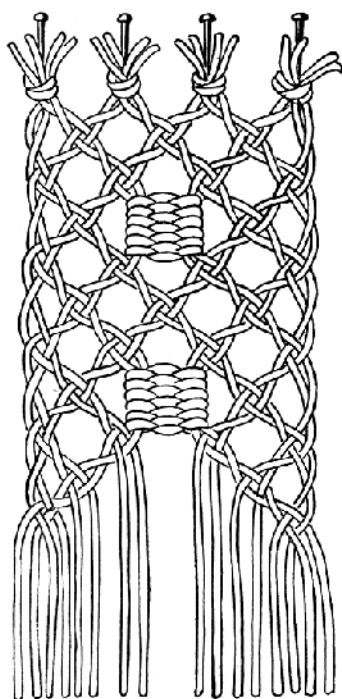
Základom baby — *podušky* — je vrecko, ktoré sa spravidla naplní plevami pomiešanými s pieskom, potom pomocou druhého vrecka sa sformuje na menšiu alebo väčšiu guľu alebo podlhovastý valec a pod., teda na formu, kto akú potrebuje.

Ľudové *podušky* majú cez prostriedok prišíť široký tmavý pás z čierneho súkna, aby bolo dobre vidieť vzorku.

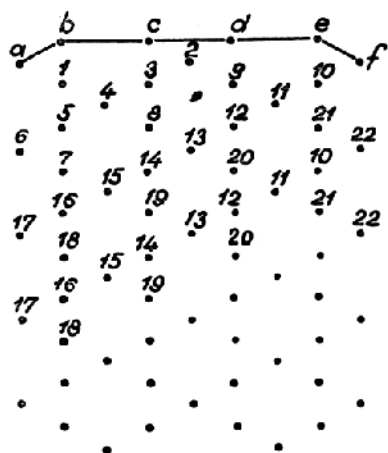
Paličky sú 9—15 cm dlhé drevka ručne strúhané alebo vysústružené, vytočkovkované z dreva slivkového, z liesky i z buka. *Palička* má časť spodnú, pomocou ktorej sa drží v ruke. Nad ňou je tenký krk, okolo ktorého sa namotá niť. Na krčku je hlava, ktorá nedá niti sklznúť. *Paličky* musia byť ľahké, aby sa dobre

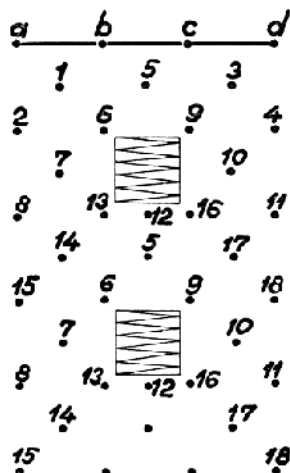
Obr. 10. Väzba tylová, obvyklá riešička v čípkách z Krajného. Je to pevná väzba, ktorou sa robia české vládkové a flanderaké čipky

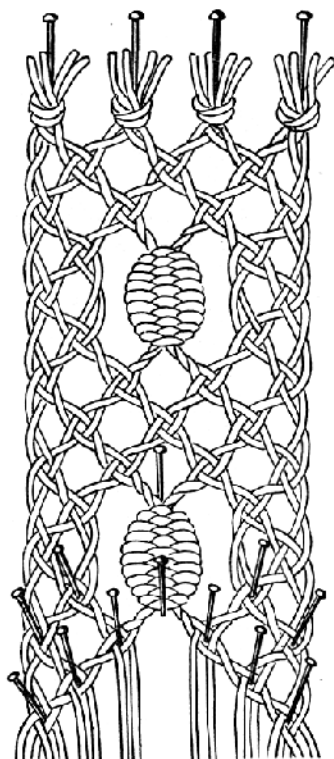
Obr. 12. Ploštička, prvok používaný vo všetkých ľudových čípkách. Robí sa všade z niti sarného úpletu. Len v Piešťanoch sa priberá zvláštna niť

Obr. 11. Predloha k tylovej väzbe; litery udávajú počet párov paličiek, čísla pracovný postup

Obr. 13. Predloha k ploštičke, litery udávajú počet paličiek a čísla pracovný postup

Obr. 14. *Lístek*, veľmi obľúbený prvok všetkých ľudových čipiek. Niekedy tvorí aj celú vzorku

prehadzovali. Známe sú paličky hontianske, ktorých spodná časť a hlavičky bývalú ozdobne vyrezávané³⁵.

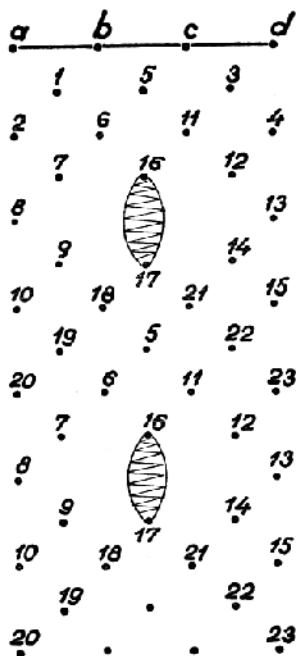
Špendlíkmi si čipkárka pripichuje o babu jednotlivé hody a háčikom alebo len dlhším špendlíkom si spojuje pri určitom druhu jednotlivé súčiastky čipky.

Nite sa navíjajú na paličky tak, že sa vždy každý koniec nite navíje na jednu paličku, takže na jednej niti visí pár paličiek. Takýto pár alebo aj viac, podľa množstva, sa zavesí na špendlík zapichnutý do baby. Pletie sa vždy oboma rukami. Každá čipkárka sa musí najprv naučiť prehadzovať štyri paličky, aby dostala pravidelne robený pletenec, čo je základ paličkovaní vôbec. I dve paličky možno prehadzovať, ale nimi sa nemôže uplietať samonosný pletenec. Keď sa naučí robiť pravidelný pletenec, tak sa *pri dobrej vôli* — ako to povedala vo Dvorníku

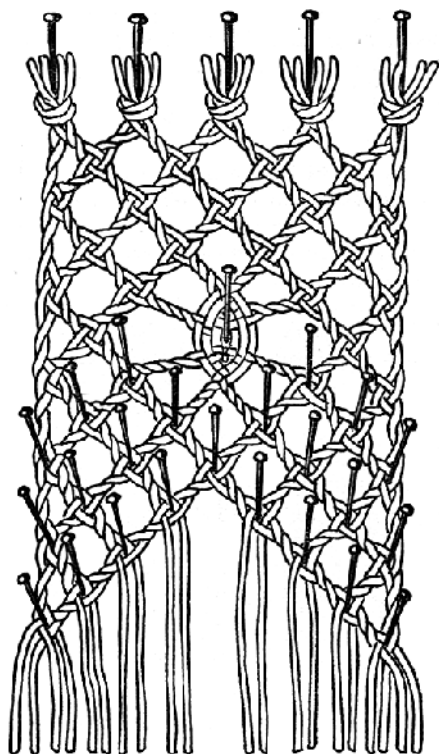
(Vajnoroč) Katarína Brúderová — *naučí hepa aj všetko ostatné*, napr. *sítka, plátenko, ploštičky, lišky* a ešte *bárjaké ričičky*, čo vlastne tvorí prvky paličkovanej čipky. Z kombinácie týchto prvkov ženská fantázia a zručnosť vyčarili všetku tú krásu, ktorá v čipkách spočíva.

Všetky slovenské ľudové čipky sa robia na spomenutom čiernom súkennom páse, ktorý je prišitý cez prostriedok podušky. Sú na Slovensku kraje, kde na tento pás už neprišla nijaká iná podložka, a to ani vtedy, keď čipkárka pletla najhustejšie a najširšie čipky. Tak napr. v Turom Poli pletli ženy široké vložky bez predlohy. Svedčí o mimoriadnej technickej vyspelosti, že sa šírka čipky takýmto spôsobom robenej nemenila, ale ostávala stále rovnaká a že sa vzorky v nej pravidelne opakovali. Tieto čipky sú všetky robené z hrubej nite, hody sa počítajú na šírku i na dĺžku a špendlíkov potrebuje čipkárka veľmi málo, len na upevnenie okraja, nie viac ako šestnásť.

Ďalší spôsob, ktorý svedčí o nie menšej zručnosti, je ten, že papier pripätý na poduške

Obr. 15. Predloha k *liškám*; lítery udávajú počet paličiek, čísla pracovný postup

Obr. 16. *Pavúček*, veľmi obľúbený ornamentálny prvok

udáva len šírku čipky a nie je na ňom nič ani vypíchané, ani vykreslené. I tu pletie čipkárka spamäti, počíta hody alebo obraty priečnych nití. Špendlíky pichá len na okraj papiera, na hustotu a pravidelnosť vzorky si musí dbať sama, tú jej podložený papier neudáva. Takto pletú jednoduchšie mnohopárové čipky v Chorvátskom Grobe, vo Dvorníku a inde.

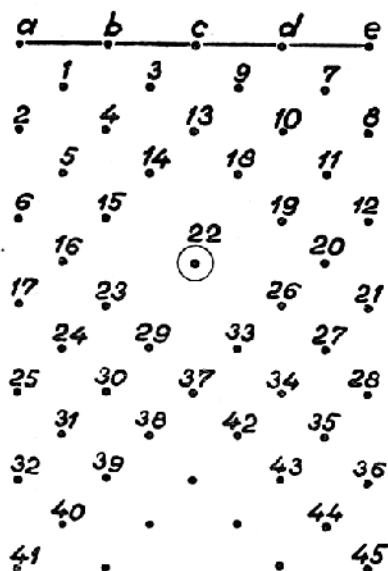
Druhý spôsob, ako sa papierová podložka používa, je ten, že sa na papier pri páskovej čipke vypichne len dierka na okraji čipky vždy tam, kde sa útkový pár nití obracia späť. Tomuto papieru v Chorvátskom Grobe hovoria *furma*. Forma vlastne už znázorňuje celú vzorku čipky. Obmenou tejto predlohy je forma používaná v Hlbokom. Je vykreslená len tam, kadial má bežať hrubá niť, ktorá je vpletená do prostriedku pásika. Niť sa vinie po celej šírke čipky sama bez toho, aby okraj čipky bol

vykreslený. Pri týchto predlohách ide skôr o to, aby si čipkárka pri výbere čipky, podľa ktorej si chce papier vykresliť alebo vypichať, vybrala dokonale zhotovený exemplár.

Na Starých Horách a v Hodruši používajú konečne tzv. *prúvik*, t. j. papier, na ktorom je vypíchaná sieť kosoštvorcov, čo je základ starohorských čipiek. Tak isto pracujú aj v Piešťanoch. Tieto diery udávajú hustotu pódice a čipkárka musí vzorku do nej vpletať spamäti, pričom nemusí dbať na hustotu pódice, ale len na to, aby vzorku správne umiestnila a aby sa pravidelne opakovala.

Tam však, kde už ide o to, aby čipka bola úplne pravidelná a aby bola vylúčená každá náhoda, používajú čipkárky podložky, na ktorých je vzorka nielen vypíchnutá, ale aj vykreslená. Takéto podložky sa používali v čipkárskych dielňach, kde čipkárky neboli špecializované len na niektorú vzorku a techniku, ale ovládali paličkované v celej šírke.

Najobvyklejšia väzba, ktorá sa v slovenských ľudových paličkovaných čipkách vyskytuje, je *väzba plátnová*, *plátenko*. Možno ju nájsť bez výnimky na všetkých paličkovaných čipkách či už páskových alebo mnohopárových, či zá-

Obr. 17. Predloha k *pavúčiku*; litery udávajú počet párov paličiek, čísla pracovný postup

padoslovenských, stredoslovenských alebo východoslovenských. Spravidla býva plátenko husté, ale táto jeho vlastnosť závisí do značnej miery od materiálu. Ak je materiál dosť poddajný, nemia nite miesto a držia si ho. Ak je tvrdý, napevno súkaný, neprifalhe a pohybuje sa.

Plátenko tvorí plochy pravidelné, nepravidelné, hranaté a okrúhle; vinie sa, rozchádza sa a zase spojuje. Býva ozdobené dierkami, pavúčikmi alebo okami, niekedy zas prerušené aj hrubšími nitami, hadíkom, vrkôšikom, ba aj listkami a veľmi často prekladaním nití. Vidíme, ako sa plátenkový pásik stiahne do rias a tvorí kvietok, ako sa ponad seba vracia a tvorí list štylizovaného kvetu alebo okatý zub na okraji čepca.

Ďalší technický prvok sú *riečičky* čiže *pódice*. Riečičky, pódice, vyskytujú sa hlavne pri čípkách mnohopárových, kde vyplňajú relatívne veľké plochy. Na pásikových im na toto ostáva málo miesta, okrem levočského čepca. (Obr. č. 3 a—c.)

Riečičky sú rozličné. Na Slovensku sa najčastejšie vyskytujú dierky uzavreté raz prehodené (obr. č. 4, 5). Okrem toho býva najčastejšie tzv. *sitko*. Keď sa ľudová čípkárka naučí pliet dvojárový pletenec, učí sa hneď plátenko a potom sitko. Sitko je ľahký technický prvok, ale nezbudný, lebo pri praní sa nite ľahko pohnú z miesta. Najviac ho používajú starohorské čípkárky, lebo ide rýchle, pomerne rýchlo sa ním zaplní veľká plocha, ale je nevdáčny. Na chválu liptovských čepcov treba povedať, že ho najmôjšie čípkárky používajú zriedkakedy, a aj to spôsobom takým, že sa nitky neposunujú.

Ďalšia riečička sú dierky otvorené (obr. č. 6, 7), ale dva razy prehodené. Vyskytujú sa najviac pri čípkách hontianskych a novohradských. Toto je veľmi silná väzba a drží vzorku.

Známa riečička je *hrachovinka* (obr. č. 8, 9). V nej sa prepletajú vždy štyri páry paličiek. Hrachovinka je veľmi ozdobná a v odbornej literatúre je známa ako väzba slovanská.

Čípka v Krajnom a okolo Jablonice (obr. č. 10, 11) má riečičku tylovú, riedenú miestami pódicou, pozostávajúcou z väčších očíek obkolesených menšími očkami. V literatúre je známa ako flanderská väzba.

V čípkách sa často vyskytujú *pletence*. Pletence bývajú spravidla dvojárové, čo je vôbec základ paličkovania. Dvojárový pletenec sa

používa pomerne často a vidíme ho vo väčšine čípiek. Jeho dĺžka závisí od riedkosti čípiek a hlavnú úlohu má pri čípkách pásikových, kde spojuje jednotlivé časti.

Charakteristický ornamentálny a technický prvok pre slovenské čípky sú *oké*. Stretávame ich v každej veľkosti, ako maličké, väčšie i veľké, ako podlhovasté, okrúhle a hranaté, zoradené do radov a do skupín. Zasadzujú sa do riečičiek a plôch rozličnej väzby a sú vždy veľmi dekoratívne.

Ploštičky a listky (obr. č. 12, 13, 14, 15) vyskytujú sa tiež skoro pri všetkých mnohopárových a niekoľkých pásikových čípkách. Technicky sa oba tieto prvky robia skoro rovnako, lenže listok je na začiatku a na konci zaoblený, kdežto ploštička tvorí obdĺžnik. Listky a ploštičky nachádzame umiestené jednotlivé, v skupinách, v radoch za sebou alebo paralelne vedľa seba, a ešte všelijakým iným rozmanitým spôsobom. V čípke sú dekoratívne a hovoria vždy o technickej vyspelosti. Obvyklým spôsobom prepletania nití sú aj pavúčiky, ktoré sa vyskytujú samy alebo rozlične zoskupené, najmä v hontianskych čípkách (obr. č. 16, 17).

*

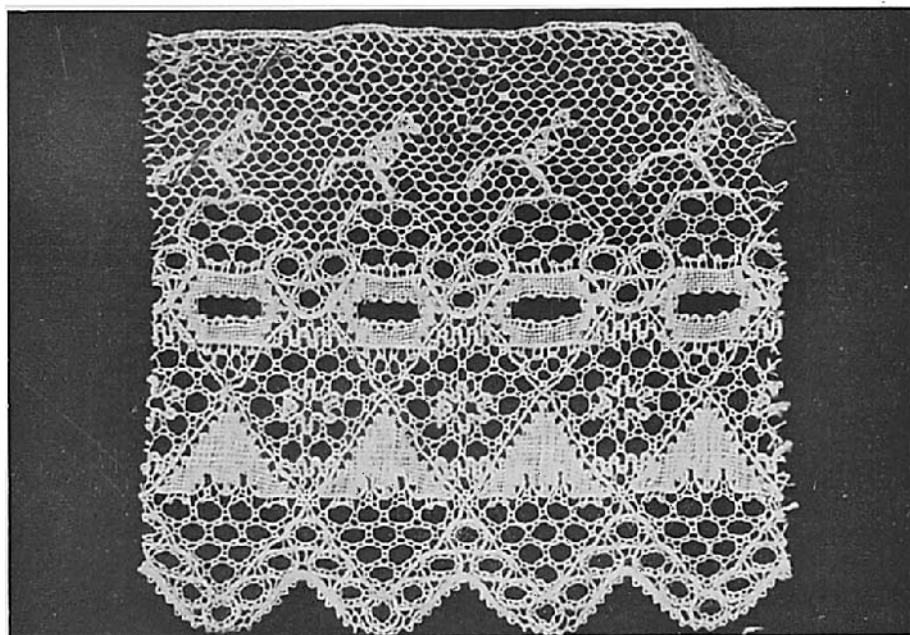
Čípka sa používa alebo na okraji, a vtedy sa volá *čípka*, alebo medzi dvoma tkaninami, a vtedy sa volá *vložka*. Čípky, ktoré sa prišívajú na okraj, majú spravidla zúbky väčšie alebo menšie. Medzi slovenskými čípkami poznáme aj také, ktoré sa považujú za okrajovú čípku, hoci majú okraj rovný, bez zúbkov. Robia ich na Španej Doline. Volajú sa *kápkové* a používajú sa na horehronských čepcoch. Ženy pocitujú kápkovú čípku za spôsobilú prišit' na okraj preto, lebo okrem hlavného širokého motívu beží na okraji ešte motív úzky, ktorý so širokým nijako nesúvisí. Na zubatých čípkách sa niekedy celá šírka čípky komponuje tak, že tvorí celok. Inokedy zas vidíme, že zúbky sa vlastne prirábajú k vložke, ako je to napr. na hontianskych čípkách.

Čípky môžeme deliť aj na farebné a jednofarebné.

Jednofarebné sú spravidla biele, ale poznáme aj čisto červené, napr. v Liptovskej Osade, ďalej čierne, belasé alebo zelené na trnavských zásterách alebo piešťanských futách. Čisto žlté čípky sa nosia v Piešťanoch na čepcoch, rukávcoch a mužských košeliach. Čisto biele sú zas

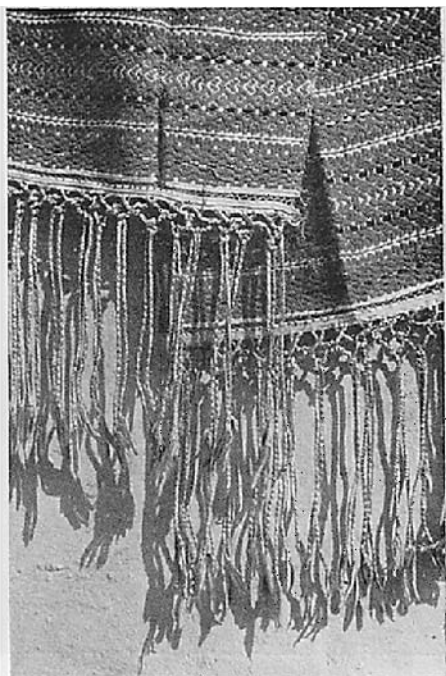
1 Čipka z Piešťan nosená na čepci, všeobecne nazývaná *štraj*.

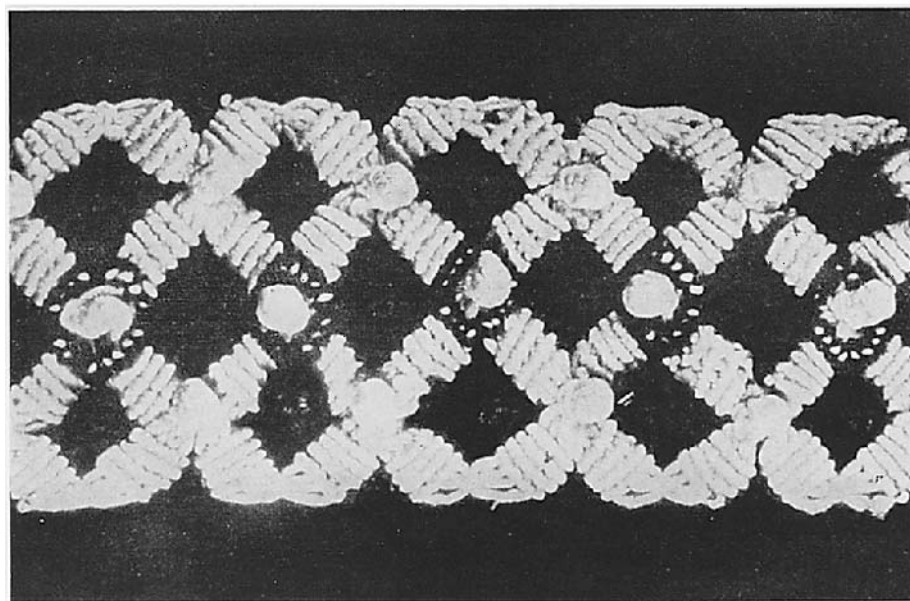
2 Mnohopárová čipka z Kráľova nazývaná *vlničková*

3 Strapce z Hlbokého

4 Strapce z Hubošoviec

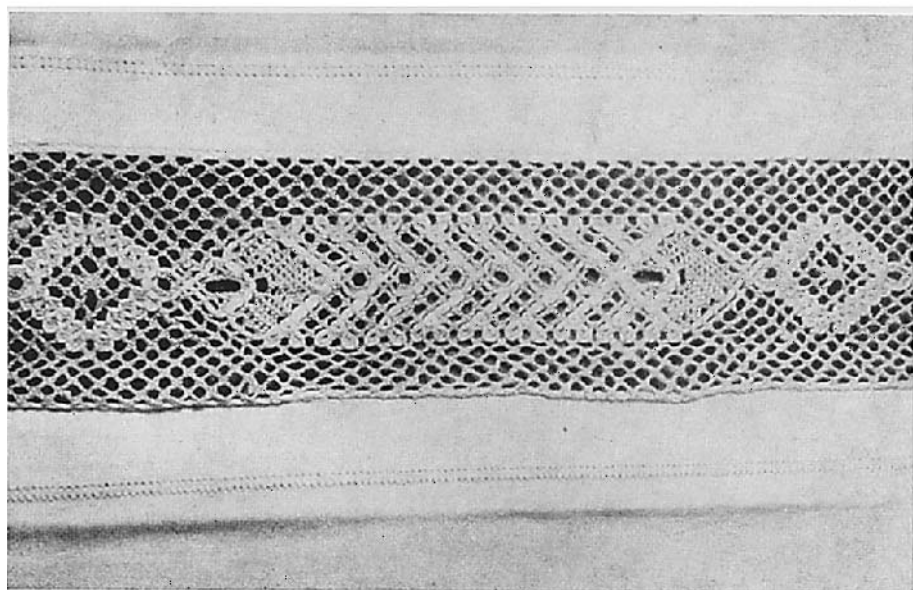
5 Vložka mužskej košeľa z Cífera

6 Na krosienkach pletený čepiec z Kubrej

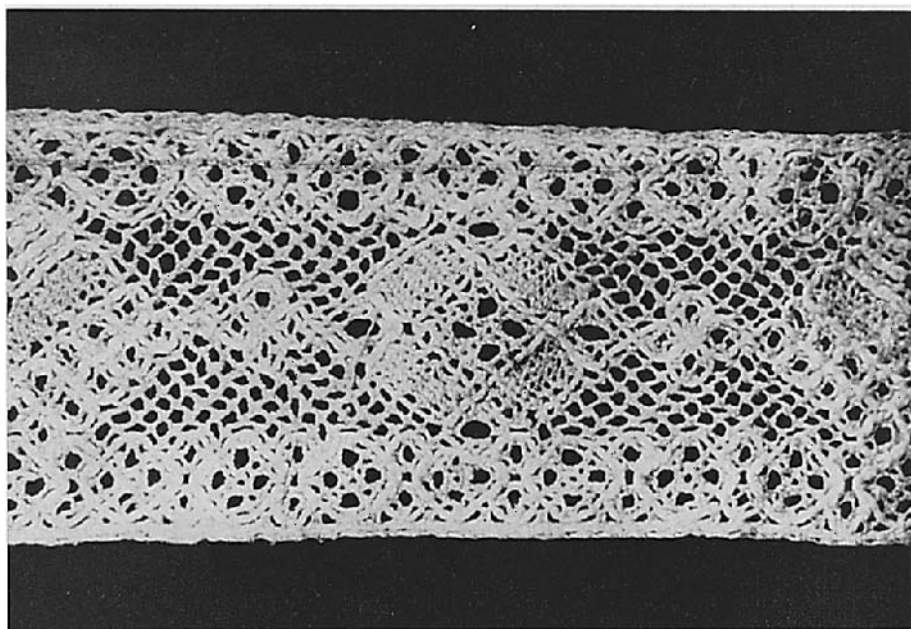
7 Učňovské šipky z Dvorníka

8 Starohorská šipka všitá medzi poly sukne zo Bzovíka

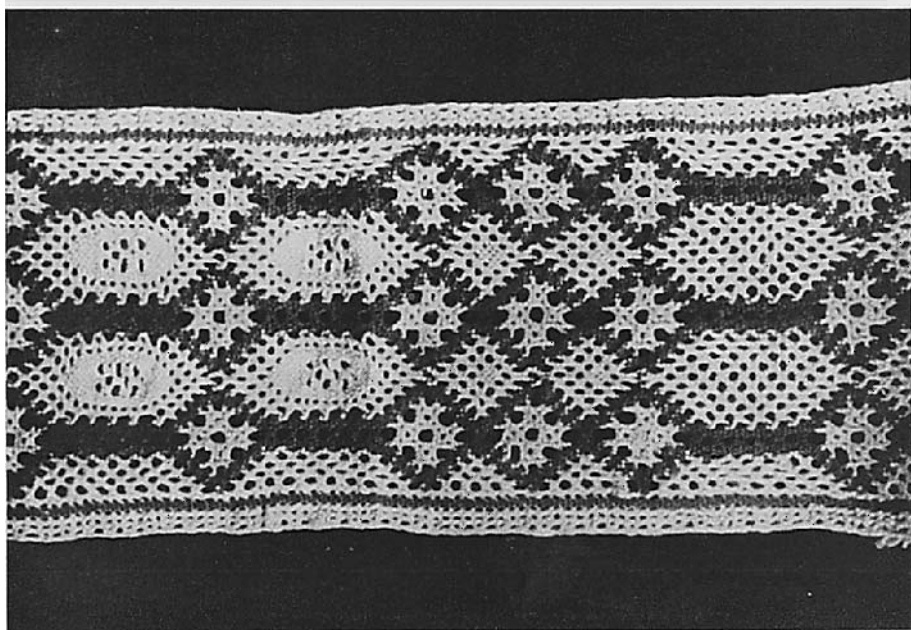
9 Mnohopárová čipka zo Starých Hôr

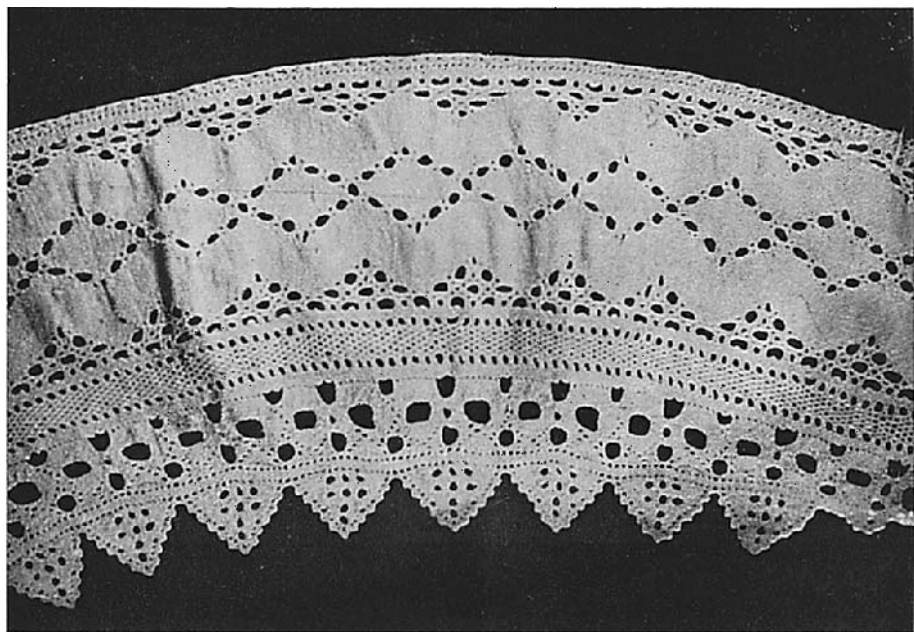
10 Špaňodolinská mnohopárová čipka z konopných nítí

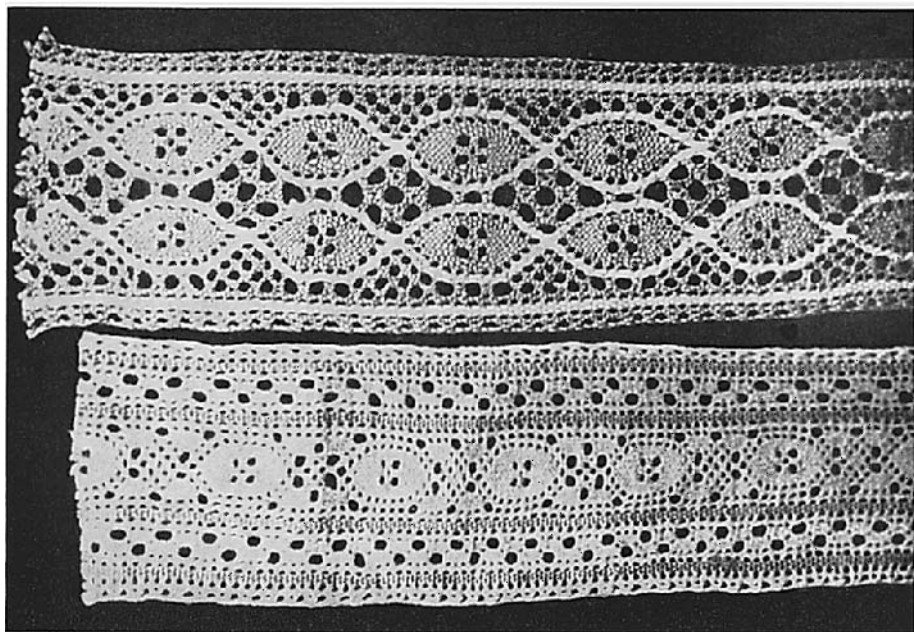
11 Vinepárvé hontianske čipky zo Bzovíka

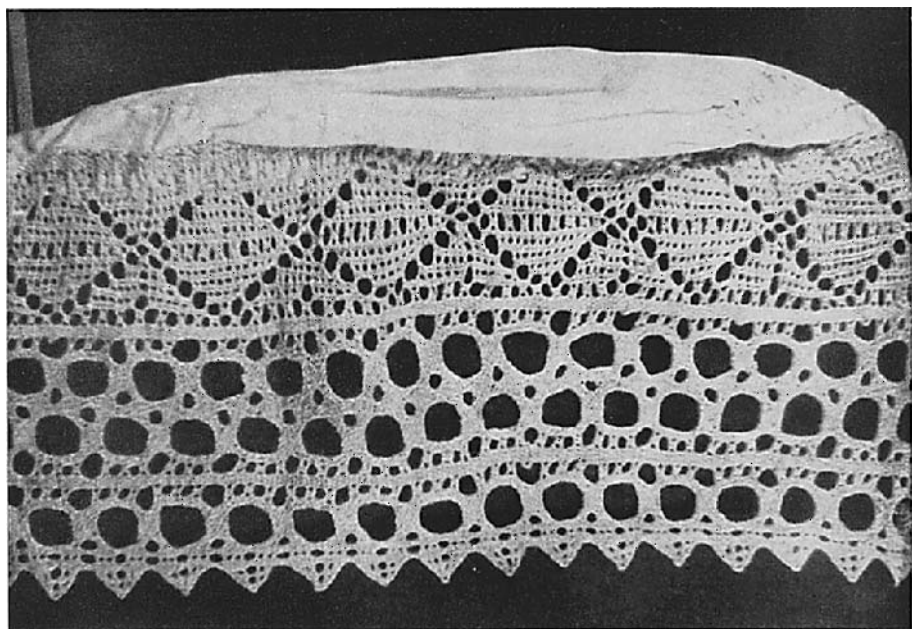
12 Novohradská mnohopárová čipka z Turieho Pola

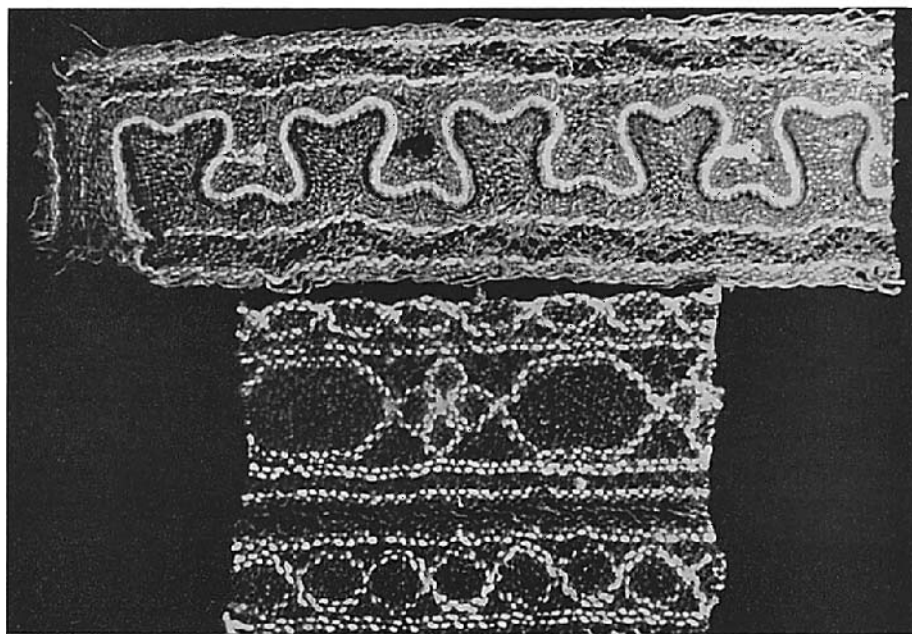
13 Mnohošírová čipka z Lipt. Sliačov

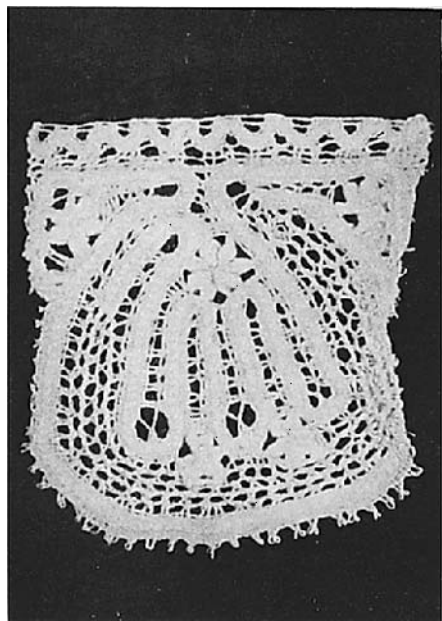
14 Dve počítané vložky z Turieho Poľa

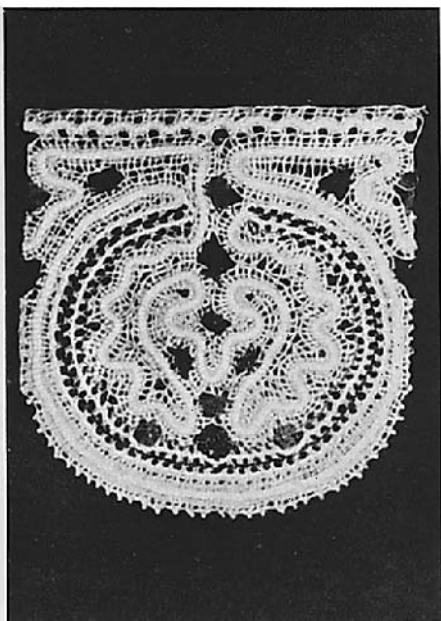
15 Čepiec z Dúbravy

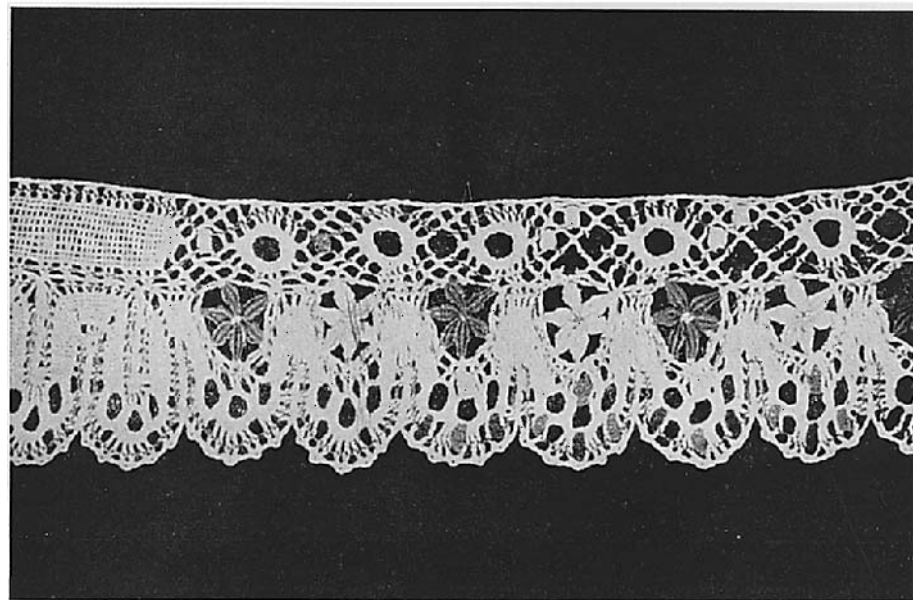
16 Červená vložka k pásikovej čipke z Bošáče a modrá čipka s vložkou

17 Pásiková čipka z Ilbokého

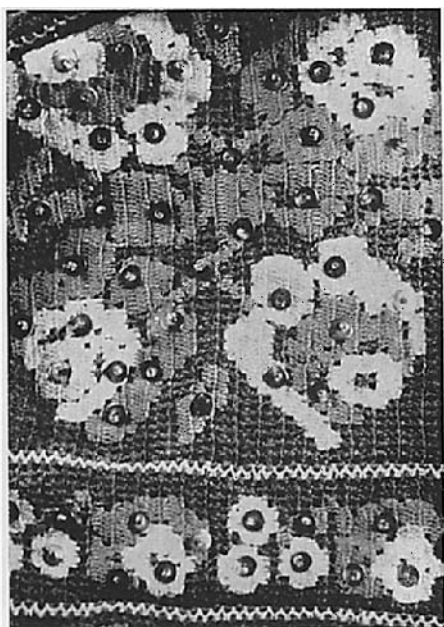
18 Pásiková čipka z Ilbokého

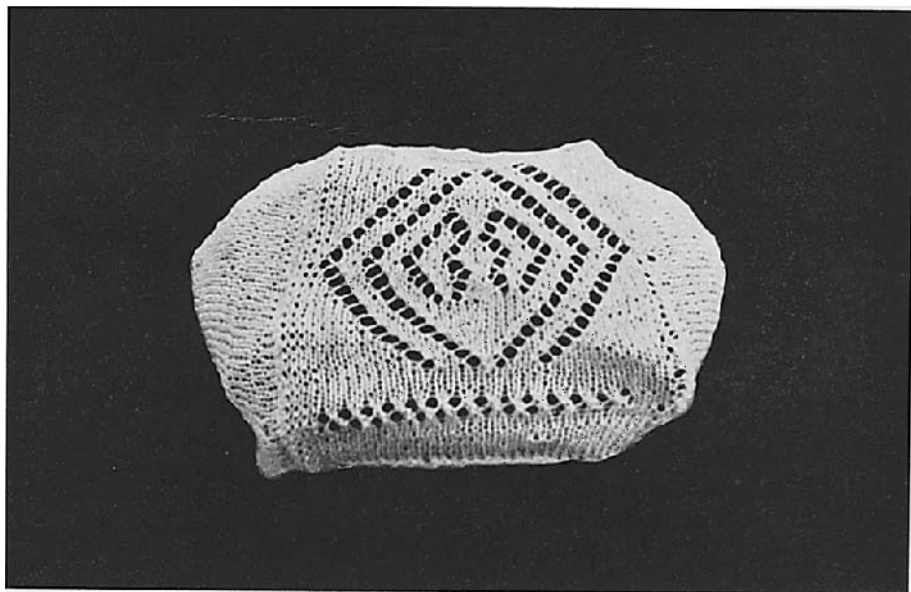
19 Čipka zo Soľnej Bane nosená na čepcoch na Spiši a v západnom Šariši

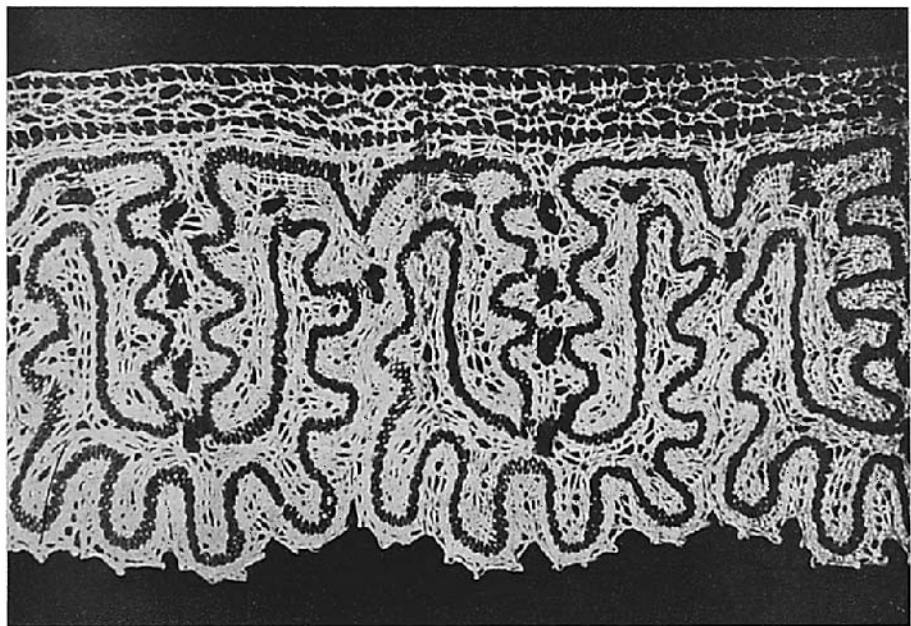
20 Kopytca z Valaskej Belej

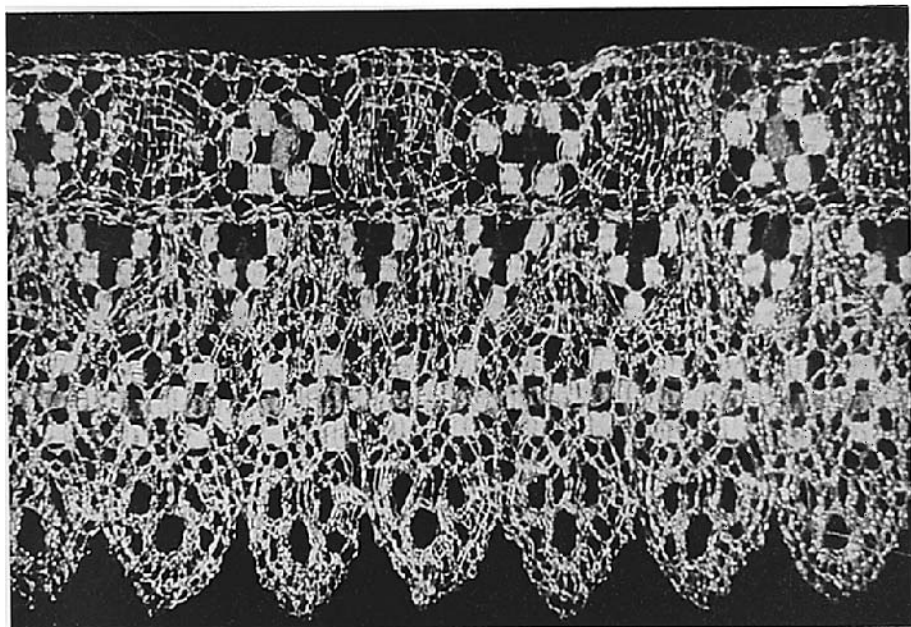
21 Časť háčkovanieho čepca z Detvy

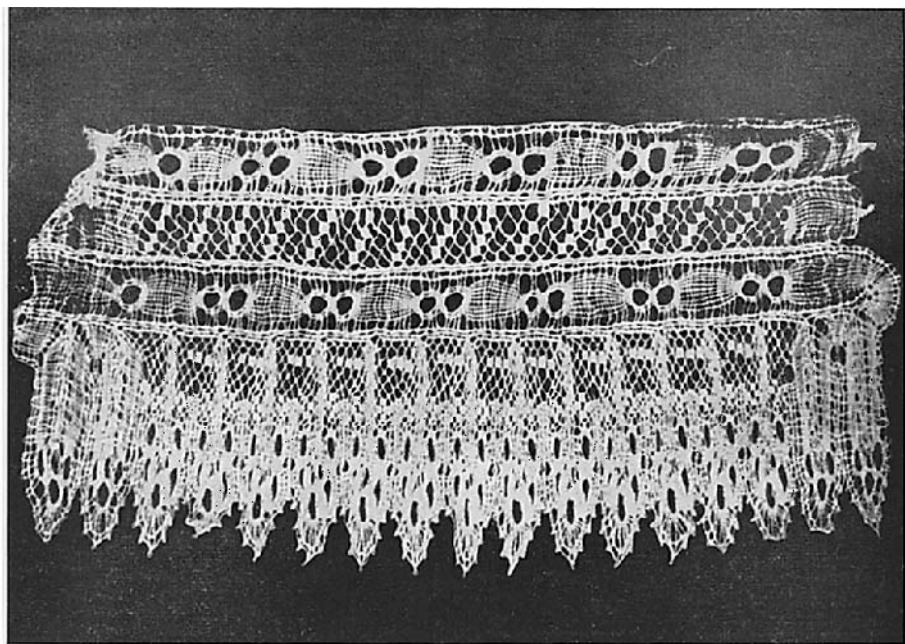
22 Čepiec pletený ihlicami z Košeckého Rovného

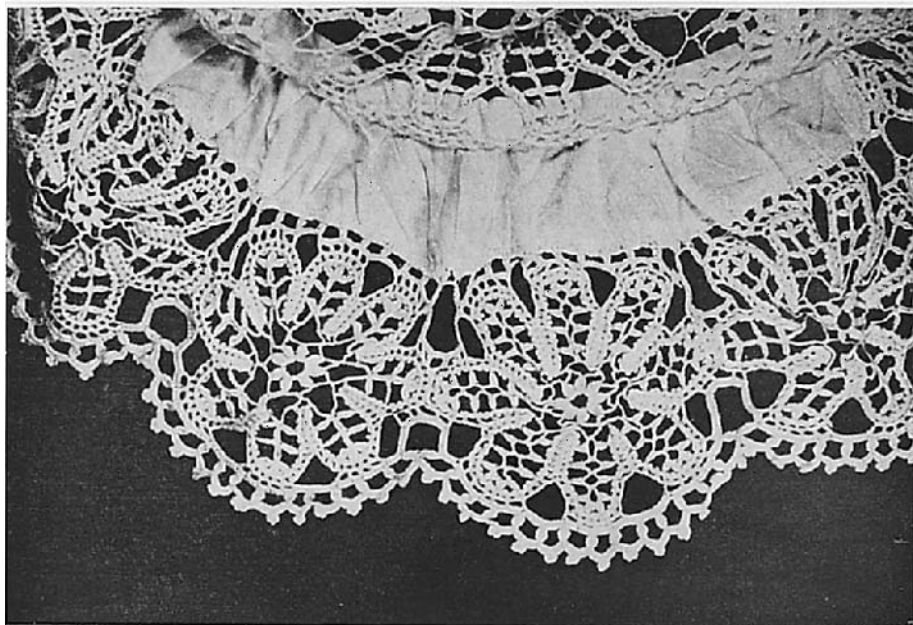
23 Čipka zo šatky z Bošáce

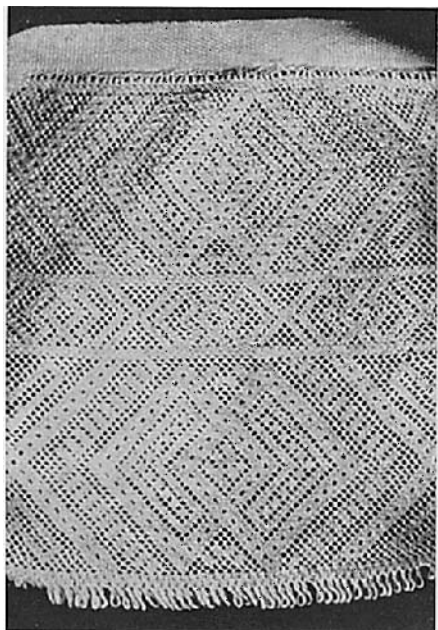
24 Pásiková čipka zo Solnej Bane nazývaná *vysoká*

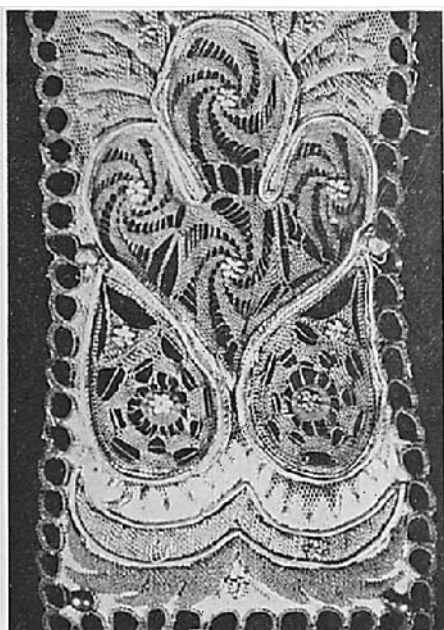
25 Čipka zo Solnej Baně používaná na čepci

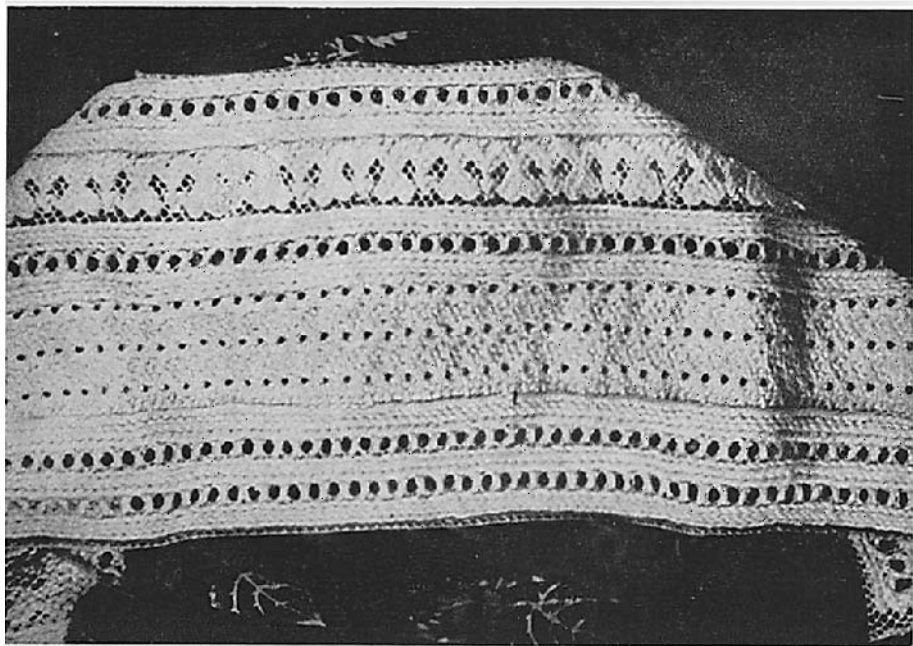
26 Zátylná časť čepca zo Sebechlebov

27 Čičmiansky čepiec

28 Gatry z Jablonice

29 Oravský sieťovaný čepiec z Malatinoj

lptovské čepce, čipky z Krajného (okr. Myjava) a iné.

Viacfarebné čipky môžu byť robené tak, že sa do svetlého základu vplietajú tmavé nite alebo do tmavého základu svetlé nite. Okrem základnej farby môže byť jedna alebo aj viac farieb, pričom sú niektoré kombinácie pre určitý kraj typické. Tak čipky z Hlbokého (okr. Senica) majú konopný základ s belasým, červeným a bielym, žltá a čierne sa len zriedkakedy vyskytujú. Piešťanské majú obyčajne obe žlté farby s bielou a striebornou, málo belasej, zato žltá v každom odtieni od citrónovej až do tehlovej. Solnobanské čipky striebro a zlato používajú so sýtymi farbami pravých hodvábných nití, čipky z Dvorníka na pásikových vždy bielu so žltou atď.

Čipky sa delia na *mnohopárové* a *pásikové*, a toto rozpoznavacie hľadisko je v literatúre mnoho ráz základné.

Pri mnohopárových čípkach zaplňujú celú šírku čipky všetky paličky hneď od začiatku, pri pásikových tvorí šírku čipky pásik robený pomerne malým počtom paličiek, pričom sa tento pásik rozličným spôsobom vinie a spája.

Pri mnohopárových čípkach sa vzorka tvorí striedaním hustejších a redších častí. Motívy, vzorky sú geometrické alebo rastlinné, ale v pôvodnej slovenskej ľudovej čipke prevláda ornament prvého druhu, teda geometrický. V pásikových čípkach môže byť ornament tiež geometrický alebo rastlinný.

Pre lepšie poznanie paličkovaných čípiek slovenských nestačí tento všeobecný prierez, a preto sa musíme nimi zaoberať ešte aj ako so zjavom regionálnym alebo miestnym.

a) Mnohopárové čipky

Dvornícka (vajnorská)³⁶ mnohopárová čipka je úzka (fot. č. 7). Väčšina čípiek sa nazýva učňovakými, lebo tieto vzorky sa musí každá čípkárka naučiť. Sú takrečno školou pre pletárky. Všetky tieto čipky sú mnohofarebné, spravdla so základnou farbou bielou alebo žltkavou, a vykazujú tieto prvky: *vázbu plátenkovú*, niekoľko druhov *riečičiek*, *dvojárové pletence*, *pavúčky* a *ploštičky*, čiže, ako tam hovorila, *buchtičky*. Materiál bol veľmi často pravý nevyváraný hodváb prírodnej farby s červenou, zelenou, belasou a žltou farbou. Dnes sa používajú už len bavlnky alebo umelé nite. Názvy vzoriek

sú: *pílková*, *rýfková*, *úzke zuby*, *široké zuby*, *osminové zuby*, *malá a veľká osmina*, *ploštičková*, *datelinková*, *drumbličková* atď.

Šoporňanské čipky sa vyznačujú veľkou farbitosťou, ktorá sa zdá intenzívnejšia ako inde, lebo veľmi často používajú buchtičky, čiže ploštičky, vyjadrené červenou, belasou, zelenou alebo žltou farbou (farebná fot. č. 9). Šoporňanské čipky počítame medzi mnohopárovými, i keď majú niektoré čipky náznaky čipky pásikovej. Tieto prvky spracúvajú spôsobom mnohopárovej čipky, čo neprospeje čistote technického zhotovenia. Predtým sa používali najviac nite hodvábné, dnes už len overna alebo umelý hodváb a vyšívacie bavlnky. Základná farba je vždy biela. Jemnosť vzoriek vyžaduje značnú technickú vyspelosť. Názvy sú: *lišajkové*, *veľký a malý jeruzalem*, *ružičky* a pod. Pre túto čipku je charakteristické, že sa nikdy nevyskytuje ako jednoradová, ale vždy aspoň dvojradová. Pri širších je až 4—5 radov, ktoré sú usporiadané paralelne nad sebou po celej dĺžke (farebná fot. č. 10, 4).

Piešťanské čipky³⁷ medzi ľudovými čípkami zaujímajú osobitné miesto. Vývojove vyšli z mnohopárovej čipky rázu starohorského (fot. č. 1). Potom v deväťdesiatych rokoch minulého storočia udomácnila sa údajne vplyvom priťahovalcov z Čiech čipka rázu *vládkového* (*flander-ská*). A skutočne, v určitom období takáto čipka sa tam aj objavuje, hoci nie čistobiela, ale žltá, prispôbená piešťanskému vkusu (farebná fot. č. 5). Z tohto vývojového stupňa prešla piešťanská čipka na ten stupeň, na ktorom sa nachádza dnes, t. j. že do pôdce z rovnakých štvorcov postavených na koso vplietá čípkárka vzorku pozostávajúcu len z ploštičiek, pričom neberie nitku z pôdce, ale ju priberá osobitne. Za istý čas objavovali sa v sklade čipky *dierky*, *sitko*, *plátenko*, tzv. poloriecke časti, ale v posledných rokoch pozostáva vzorka už len zo základnej siete a z ploštičiek. Riečička je vždy biela, vzorka farbitá. Pri tejto čipke treba ešte spomenúť zvláštny spôsob, ako si tvorí zuby, ktoré na konci majú okraj tenký, ako je čipka sama, na ktorej však smerom k čípe sa okrajové nite hromadia do šúľka. Technikou, ktorú sme tu opísali, na lci vzniká pôsobivá vzorka, ale opak má plno voľných nití, čoho sa má čípkárka vystríhať, lebo jedna z podstatných vlastností čipky je jej priehľadnosť, ktorá nesmie byť kaľená nijakými voľnými nitami.

Piešťanská čipka je svojou povahou farbišťa a čisto biela sa skoro nevyskytuje. Prevažujú farby žlté v každom odtieni, od sivej k tehlovej. Okrem nej sa používa farba červená, mnoho striebornej a zlatej. Čipka sa používa do rukávco, na okružie (krézele), na čepce a na mužské košele. Zubatá čipka na čelo čepca sa volá *stroj*. Názvy sú: *cverenná, pavúčkové, končárky, poloriečka dierka, babková, babková s dierkami, riedka s babkami* atď.

Čipka z Krajného (okr. Myjava) je celkom nového dátá (fot. č. 2). Vznikla počas poslednej vojny a súvisí vzorkou a technicky s čipkou, aká sa pletie na Myjave, v Jablonici a na Bukovci, najnovšie aj v Hlbokom. Ide tu o tenučké mnohopárové čipky, od úzkych až po široké priezračné, ktoré sú vlastne dobrou kópiou čipiek českých vláčkových, teda čipiek flanderských. Základné prvky tejto čipky sú pôdica pozostávajúca zo šesťhranných očíek rovnakej veľkosti, ktorá sa miestami rozriedi väčšími alebo menšími okami a zhutní plátnovou väzbou. Občas sa v pôdici vyskytuje ploštička alebo — ako ich tam volajú — *krúpkky*. Vzorky sú ovinuté hrubšou niťou, tzv. *ovliečkou*. Tieto čipky sú vždy biele a nosia sa na šatkách, čepcoch a na rukávcoch. Sú veľmi drahé, ale jemné. Názvy majú: *vtáčková, šípová ruža, trojlistková, kosáková, reliazková, polpanenková, vranie oči, fuziová, trojružičková, kalichová* atď.

Čipka od Zlatých Moraviec je veľmi jednoduchá, úzka a má vždy tú vzorku, ktorej na západe hovoria *rylková* alebo *parazólková*. Tieto čipky sa nosili na čepcoch aj v Rybnoch.

Čipky zo Starých Hôr charakterizuje to, že sa robili na predaj, čo z nich zotrlo čisto ľudový charakter (fot. č. 9). Už sme uviedli, že na Španej Doline robia čipky do slovenských krojov, napr. *kápkové*. Je to čipka s rovným okrajom, a pôdica pozostávajúcou spravidla z dierok uzavretých raz prehodených s často používaným sitkom. Ornamentálne prvky sú ovinuté hrubšou niťou a vyskytujú sa i dierky alebo oká v radoch i v skupinách. Predloha k tejto čipke je vypichovaný papier, na ktorom sa môžu robiť čipky rozličných vzoriek. Tieto čipky sú obyčajne biele, ale na krojoch ich nachádzame aj farbišťa. Najmä na Detve ich nosia pekne farebne zladené vo farbách výšivky. Na Horehroní ju používajú do čepco, ktoré nazývajú *kápkky*, odkiaľ je aj meno čipky samej (fot. č. 10).

K starohorským čipkám treba pripočítať aj tie (farebná fot. č. 11 a fot. č. 8), ktoré sa robia za Starými Horami v Motyčkách väčšinou pre Liptovskú Osadu, Lipt. Revúce a Lúžnu (farebná fot. č. 28). Sú to úzke bavlnené, predtým vlnené čipky veľmi jednoduché a pestré. Sú väčšinou plátnovej väzby, okrem toho poznajú len uzavreté dierky raz prehodené. Vzorku tvoria jednoduché zúbky.

Názvy starohorských čipiek zaznamenal už P. Socháš: *na klúče, chvojky, so zúbkom, lastovice, tulipány, citróny, košíčky, sekáčky, rozmáryny, holubice, koleš, dšbáky, raky, vľky, toliare, prstenčekom, hady, anjeličky, strigy, panie, železnice, taličky* atď.

Hontianske čipky sa vyznačujú bezchybným vypracovaním a vzorkou tak zhotovenou, že ide skoro o miniatúry, ktoré dnes v čipkárskech strediskách mólokto robí (fot. č. 11). Vzorky sú krásne a rozmanité.

Tieto čipky sú mimoriadne pevne robené, i keď sú z nití pomerne tenkých. V základe sú to čipky dvojake: jednofarebné a pestré typ. K druhému patria predovšetkým čipky úzke, ktoré sa nosia na čelách čepco. Všetky sú pestro zúbkované a pozostávajú hlavne z väzby plátenkovej, z pletencov jednopárových a dvojpárových, z dierok uzavretých raz prehodených alebo otvorených (t. j. dva razy prehodených) a z listkov. Posledné vykazujú veľmi pekné a svojrázne usporiadanie. Hontianske čipky sa nazývajú *uchatá, uchatá s krivým plátenkom, cekovská procesia, krivé koleno, Ulenine čipky, stratená pani* a pod.

Okrem týchto čipiek sa v hontianskych dedinách robia aj vložky. Tieto čipky sa volajú aj *cerovské mrežky*, na Cerove samom však *starohorské racke*. Skutočne sa niektoré aj na starohorské vložky podobajú, lenže sú užšie, pevnejšie a hlavne starostlivejšie vypracované. Ich ornament je spravidla geometrický, opletený hrubšou alebo farbišťou niťou. Základné technické prvky sú: plátenko, hrachovina, pôdica z dvojpárových pletencov, čiže bruselské väzby. Ich názvy sú: *ohrabieľko, krivinka, hadia chádza, osemička, ohrabnička, mlynské koleso, na veľké A, na dve veľké A* a pod.

Hontianskym čipkám sú blízke novohradské, konkrétne turopolské (fot. č. 12). Spravidla sú širšie a vyskytujú sa len ako vložky. Sú mimoriadne pevne robené, starostlivo zhotovené a pozostávajú z plátenka, dierok uzavretých raz

prehodených a z lístkov. Najmä tieto posledné sa vyskytujú niekedy tak husto a na ploche relatívne takej veľkej, že tvoria pôdiu. Novohradské čipky sú obyčajne biele alebo farby surových konopí, s jednou alebo dvoma farbami v tomto základe. Pletú sa bez podkladu ako hontianske a vyznačujú sa klasicou vzorkou počítanej čipky. Nazývajú sa *v jednu drumôlu, na kríž a rapušky, votavie, malé osminky, v tri hunty, kúpenská nôta, pieravie, vo dvoje drumle* a pod. (fot. č. 14).

Liptovské čipky z Lipt. Sliachov patria medzi mnohopárové čipky paličkované, lenže majú jednu vlastnosť, ktorá ich akosi stavia na osobitné miesto (fot. č. 13). Robia sa nielen zaočkrúhlené v plochu, ale robia sa aj oblé tak, aby priliehali na ženskú hlavu. Sliachsky čepiec je vždy biely a z hrubých bavlnených nití. Medzi novšími nemožno nájsť ani jeden ľanový, medzi staršími iba málo.

Hornoliptovské paličkovanie čepce z Bobrovca (okr. Lipt. Mikuláš) a z Kokavy (okr. Lipt. Hrádok) sú väčšinou z ľanových hrubých nití. Kokavské majú niekedy aj červenú niť.

Technické prvky sú: plátenko, veľmi zriedkavo sítko, pletence, v starších časoch oká v každej veľkosti a zoskupení, v novších zase ploštičky alebo lístky rozmanite uplatnené (fot. č. 15).

Liptovský čepiec je asi 10 až 16 cm široká a od 40 do 70 cm dlhá čipka, ktorá pozostáva z paralelných pásov robených naraz po celej šírke čipky. Staršie čepce mali spravidla jeden široký pás a smerom do tváre dva až tri užšie. Novšie čepce pozostávajú z 5—6 pásov užších. Táto zmena sa zakladá na tom, že v novšom čase chcú ženy mať čepce, ktoré k hlave tesnejšie priliehajú a ktoré možno rozličným spôsobom upraviť. Z tohto dôvodu musí byť preto viac osnovných nití po dĺžke, ktoré určujú oblosť a okrúhosť čipky, lebo osnovné nite sa priliehajú.

Táto zmena v tvare čepca mala nepriaznivý vplyv na vzorku čipky samej. Naproti veľkým a pokojným, spravidla široko komponovaným vzorkám starších čepcov novšie čepce sa vyznačujú vzorkami malými, úzkymi, akosi nepokojnejšími.

Liptovské čepce sú obrúbené zúbkami veľmi neobvyklými, veselými a rozmanitými. Treba obdivovať zručnosť a vyspelosť sliachských a ostatných liptovských čipkárov, ktoré si vedú

všetky vzorky po celej šírke čipky naraz, a predsa je z nich každá ucelená a mohla by i samostatne obstať.

Názvy sú⁴⁰: *na telací zúbok, na riečičky, na plôčky, na prstienky, na jarček, na zmrznuté vršky, na pátričky, na tiešlik, na strapatého čerta* atď. Názvy nám zachoval A. Halaša a M. Smolková.

b) Pásikové čipky

Pásikové čipky paličkované pozostávajú z pásika, ktorý sa robí len niekoľkými pámi paličiek, ale ktorým možno vyplniť pomerne širokú plochu. Pásiky môžu byť celkom jednoduché väzby plátrovej, ako napr. vo Dvorníku (Vajnorocho). Môžu byť však aj prelamované, ako napr. v Rejdovej (okr. Rožňava) a v Soľnej Bani, alebo môžu v nich bežať hrubšie nite rozličným spôsobom, ako napr. v Hlohokom. Paličiek býva viac ako dvanásť.

Dvornícka (vajnorská) čipka pásiková na rozdiel od tamojšej mnohopárovej je spravidla široká a dvojfarebná. Základná niť je obyčajne biela, druhá farba obvykle žltá, niekedy belasá. Tvarove je veľmi rozmanitá a z najjednoduchších panenkových prechádza cez prstovú čipku k rozličným tzv. *candlám*, často i veľmi komplikovaným a vždy dekoratívnym. Prvky sú plátenko, dvojárové pletence a ploštičky. Ešte donedávna sa robili z hodvábu, teraz už len z bavlny, prípadne z umelého hodvábu. Názvy sú: *panenkové, panenkovo mriežka, prstová, bránová, srdcová, palcová alebo krížová, menšie candle, datelinkové candle, candle s panenkami* atď. Používajú sa na kútnice, šatky a zástery, teraz už aj na posteľné prikrývky a záclony.

Bošácke čipky sú v prevažnej miere čipky pásikové (farebná fot. č. 12, fot. č. 16). Málo sa nájde medzi nimi mnohopárových čipiek, a tie sú dosť úzke. Technické prvky sú plátenko rozličnej hustoty, dierky uzavreté raz prehodené a ploštičky. Na vložkách sa vyskytujú aj osmičky. Zbierky ÚLUV v Bratislave a aj niektoré muzeálne doklady potvrdzujú, že vzorček nebol mnoho, ale zato sú tieto čipky mimoriadne pôsobivé ornamentálne i farebne. Čipka je asi 6—7 cm široká a vždy sa vyskytuje s úzkou mnohopárovou vložkou a trochu širšou pásikovou. Farebné kombinácie sú spravidla kontrastné; medzi svetlými nitami bežia tmavé a medzi tmavými svetlé, pričom základ-

né nite bývajú farby surového hodvábu, červené, čierne alebo belasé (fot. č. 23).

Hlbocké čipky sú pásikové, pričom ich základný prvok je plátenko, v ktorom bežia obyčajne dva páry nití hrubších, prepletených v podobe vrčkôčika alebo motúza (fot. č. 17). Tento ornament niekedy vyznieva aj plasticke. Pásik môže vo svojom rámci bežať aj hadíkovite. Okrem toho čipkárky používajú aj listky, úpiniky, a to alebo jednotlivé, alebo zoskupené do ružičiek. Čipky tvoria veľké zuby, zvané *ficle*, ktoré sú z hrubých konopných nití a používajú sa skôr len na kútnice. Farebnosť hlbockých čipiek je vždy veľmi decentná: konopná niť s bielou, trochu červenej a belasej a málokedy žltá a čierna. Názvy sú: *ružové, prstové, srdcové, na pásový kost, na makovník* atď. (fot. č. 18).

Starohorská pásiková čipka je známa z čičmianskych záster a horehronských kútnic (farebná fot. č. 13). Aj na západnom Slovensku je táto vzorka dosť známa, ale len v užšom zhotovení a v konopnom zafarbení. Ide o veľkozubú čipku, na Horehroní mimoriadne pestrú, v Čičmanoch spravidla len dvojfarebnú. Technicky je veľmi jednoduchá, vlastne skoro samé plátenko a jednopárové pletence, na okraji so zubkami vytvorenými z dvojárových pletencov. Že bola veľmi obľúbená a že sa na Starých Horách mnoho robila, možno usudzovať z toho, že všetky staré čipkárky boli rady, keď *Spolok pre zveľaďovanie domácej výroby na Slovensku* ich výrobu počas poslednej vojny na Starých Horách obnovil a propagoval.

Levočské čipky sa nám zachovali v podobe čepcov nosených na Spiši a v susedných okresoch (farebná fot. č. 14). Pozostávajú len z malých motívov bielych alebo farbitých. Môžu byť však aj strieborné alebo zlaté. Motívy tvoria na dienkú a okolo hlavy svojrázny ornament. Tieto kvietky sú zasadené do pôdice robenej z dvojárových pletencov. Pôdica je vždy čierna a obrúbená červeným, zeleným alebo bielym pásikom plátenkovej väzby. Jeden druh týchto čepcov tuho prilieha na hlavu vyše čela, iný druh — z Jakubian pri St. Lubovni — má široký diel okolo dienkú, ktorý siahá až do čela a je pritiahnutý tkaníčkou. Na prvom druhu čepcov bývajú na čele ešte prísité soľnobanské čipky.

Soľnobanské čipky⁴¹ sa vyznačujú mimoriadnou farebnosťou a svojráznymi vzorkami (farebná fot. č. 15). Ešte donedávna sa robili len

z čistého hodvábu, zo zlata a striebra (fot. č. 24), ale možno povedať, že farebnosť často rozbiťala vzorku, a preto najkrajšie sa uplatnili nežné vzorky v kusoch čisto bielych (fot. č. 25). Soľnobanská čipka sa nosí na čepcoch v Šariši, v Zemplíne a na Spiši. Pozostáva vždy zo širšej časti zubatej a z dvoch alebo troch pásikov paralelných. Názvy vzoriek sú: *korová, kostolná, stračia labka, vysoká čipka, cingerle, banaská, hrúšková* atď. (fot. č. 19).

Rejdovské čepce pozostávajú z pásikovej čipky, ktorá je stavaná tak, že ju možno medzi čipkami považovať za monument (farebná fot. č. 7). Toto je tým vzácnejšie, lebo zhotovenie samo je technicky bezchybné, pevné a minuciózne ako pri hontianskych čipkách. Niekedy treba použiť zväčšujúce sklo, aby bolo možno určiť charakter väzby (farebná fot. č. 6).

Čipka na rejdovskom čepci je asi 70—80 cm dlhá a asi 16 cm široká. Jej jadro tvorí vnútorná časť biela alebo bledobelasá, ktorá pozostáva zo štylizovaných kvetov utvorených z pásika plátenkovej väzby. Tento pásik sa vinie každým smerom a vracia sa ponad seba, takže tvorí vlastne plástikú čipku. Miestami má pásik na oboch okrajoch maličké očká, ktoré jeho líniu ešte dokresľujú. Medzi jednotlivými kvetmi — ktorých je päť až šesť — býva farebný rovný pás. Pásik biely alebo belasý, ktorý vytvoril celé vnútorné jadro čipky, beží z troch strán okolo tejto časti a mení nielen väzbu, ale aj farbu. Niekedy je pletený plátenkovou väzbou, niekedy tvorí systém troch až siedmich očíek v jednom rade. Inokedy ho tvoria dierky uzavreté raz prehodené, pričom prístupujú čierna, červená, ba aj zelená farba a účinok ešte zvyšujú. Pásik nie je všade rovnako široký, takže čipkárka príberá a uberá paličky.

Farebne je rejdovský čepiec niekedy bielo-červený, inokedy bielo-červeno-čierny, bledobelaso-čierny, bledobelasý s čiernou a červenou, prípadne bledobelasý s červenou a zelenou farbou.

5. Pletenie ihlicami

Pletenie ihlicami bolo donedávna v ľudovej výrobe vyhradené skoro výlučne mužom. Mužovia si vlnu sami drugali, aj sami splietali. O druganí bola už reč v kapitole o materiáli, ale druganím niekde — ako v Čičmanoch — volali nielen pradenie, ale aj pletenie samo.

Pomocou piatich ihlič pletli mužovia kopytca, t. j. určitý druh pančúch určený do krpcov. Keď ich nosia miesto inej obuvi, tak sú kopytca podšité súkennými alebo aj koženými podšivami a volajú sa všeobecne kapecami, v Hornej Súti papučami. I názov oboch druhov obuvi dokazuje, že ide o podobné veci s podobným určením. Dosiaľ sú známe dokumenty z Čičmian, z Hornej Súče, Ábelovej, z okolia Banskej Bystrice, z Valaskej Belej a z Liptova.

Materiál — domáca vlna druganá — používal sa nielen v prírodných farbách, ale aj vo farbe žltej, zelenej, fialovej, červenej a čiernej. V Čičmanoch sú kopytca prevažne červené, žlté a hnedé, niekedy aj s troškou zelenej, a len päta a prsty sú z bielej vlny. Vo Valaskej Belej je okrem žltej ešte fialová farba (fot. č. 20). Na ostatných miestach, v okolí Banskej Bystrice a v Ábelovej, podobne aj v Liptove, sú pletené len z vlny prírodných farieb. Mužské kopytca z Hornej Súče sú z čiernej (farbenej) a svetlej vlny, ženské papuče z vlny čisto bielej. Bielu vlnu farbila na čierno v odvare jelšovej kôry.

Spôsob pletenia nie je všade rovnaký. Sú kopytca, ktoré sa začínajú plesť zhora, od partice, a zase sú také, ktoré sa začínajú robiť od päty nahor i nadol alebo od členkov nahor i nadol.

Ďalej sú kopytca, a to mužské, ktoré majú na lýtku rázporok, ako napr. čičmianske a z Hornej Súče. Ženské papuče zo Súče sú do rancov zberané, siahajú po kolená, ale pletú sa o niečo dlhšie, aby mohli tvoriť rance²².

Technicky možno deliť pletenie na hladké a obrátené a potom zvláštnym spôsobom vypletané partice, tzv. zhadzované, ktoré tvoria na kopytciach plastické rady. K tejto čisto technickej ornamentike pristupuje ešte používanie farieb, takže sa výrobcovi ukazujú veľmi rozmanité možnosti.

Názvy sú: *stĺpiky, klátiky, venček, prašinka, prašinka preložená, kolesá, krokvička, vtáčence, oká* atď.

V novších časoch — a to pod vplyvom školy — prechádza pletenie na ihliciach do ženských rúk. Kopytca sa prestávajú nosiť a ľud prechádza ku kúpenej obuvi. Dnes pletú na dedinách *ponožky, zápästky, pančuchy, svetre a palčiaky*, ba namiesto *volnianok* aj zástery. Tkané volnianky bývali z celej širokej súkna, takže zabíjali ženu celkom dookola a chránili pri mokrych prácach rovnako od zimy, ako od premočenia. Teraz sa pletené volnianky robia techni-

kou dve hladké a dve obrátené, takže sú úzke a ženskú postavu nezabalia. Pritom si však zachovali pôvodnú pásikovú vzorku v prírodných farbách vlny.

Ďalšia pletená vec, ktorá si podmanila dedinu, sú *svetre*. Vidieť ich dnes už skutočne všade, v každej farebnej kombinácii a v rozličných vzorkách. Nie div, že sa ich nosenie tak prudko ujalo, ľahko sa pletú, sú teplé a pri nosení príjemné, lebo sú pružné a môžu sa dobre prať.

Aj *ponožky* a *rukavice* z domácej vlny sa všade zaužívali. Na celom Slovensku ich môžeme vidieť robiť a nosiť.

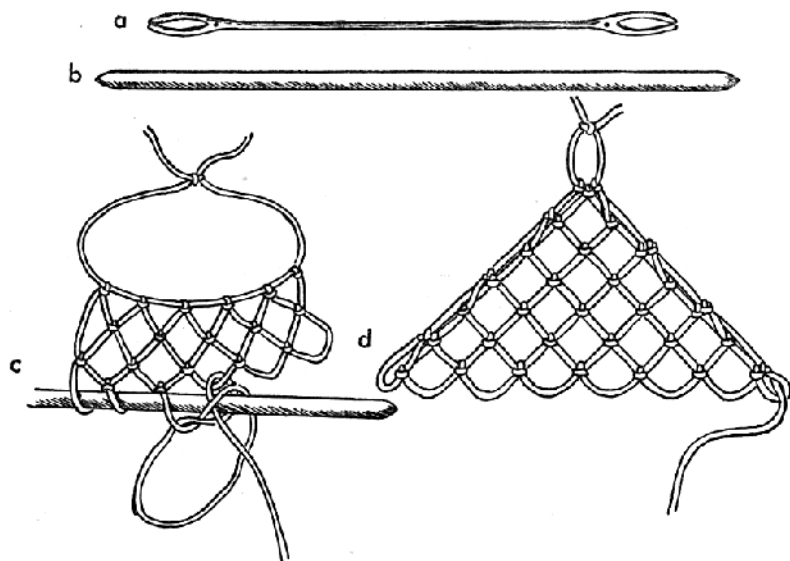
Medzi pletenými vecami sú známe hornoliptovské *zápästky*, aké nosili napr. aj v Kokave a nosia ešte dosiaľ vo Važci. Sú pletené na tenkých ihliciach z vlny berlinky, sú veľmi pestré a pevne robené. Je to vlastne druh pletenia hladkého, lenže očka sa nezbierajú spredu, ale nitka sa do nich vovádza zozadu. Takto vzniká pletivo husté a pevné. Na jednom okraji majú zápästky husté háčkovanie okružie (krézle).

V Košeckom Rovnom pletú čepce na dvoch ihliciach z bielych nití; vzorky sú: na *poháre*, na *orleia*, na *štyri ruže*, *hrachovinky*, na *kľuky*, na *perká* atď. (fot. č. 22).

6. Háčkovanie

Na Slovensku možno rozoznať háčkovanie²³ typicky mužské a ženské. Mužovia háčkujú rukavice a papuče, ženy viac ozdobné veci. Háčkované rukavice a papuče sú z vlny. Rukavice slúžili drevorubačom do hory na zimné práce okolo dreva. Sú z domácej vlny bielej a v zápästí majú tri šedé pásiky. Začínajú sa robiť v zápästí a končia sa v prstoch. Technické prvky sú: *retiazka* a *polovičný stĺpik*.

Papuče, ktoré poznáme z okolia Modrého Kameňa, začínajú sa robiť od prstov, pričom sa háčkuje dookola, kým nie je hotový priehlavok dosť veľký. Potom sa háčkujú už len riadky nie okolo celého priehlavku, ale len na jeho $\frac{3}{4}$ sem i ta. Uháčkuje sa plocha taká veľká, aby stačila na ostatnú časť priehlavku. Tento štvorec sa na konci zohne a zháčkuje. Okolo otvoru, cez ktorý sa papuča obúva, sa ešte obháčkuje jeden alebo dva razy. Celá papuča pozostáva len z jednoduchých polopaličiek, pričom sa však na háčik nenaberá celé očko posledného radu, ale len jedna jeho nitka.

Obr. 18. a) Vidlicovitá ihla na omotávanie nite. b) Hrubšia drevená, kovová alebo kostená ihlica, okolo ktorej sa viažu očká. Jej hrúbka určuje veľkosť očiek. c) Viazanie siete s očkami postavenými na koso. Vázba veľmi často používaná na ľudových viazaných a šitých sieťach. d) Viazanie siete s očkami postavenými na hranu. Vázba používaná najviac na Spiši

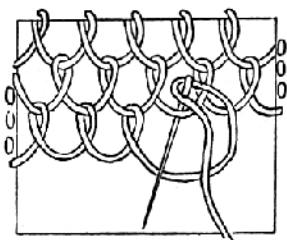
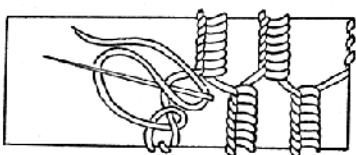
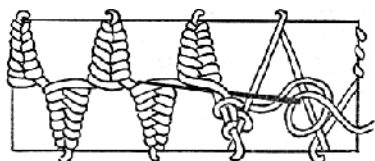
Vplyvom školy sa aj háčkovanie stáva prevažne ženskou prácou, pričom sa mení, pravdaže, i jeho charakter. Ženy háčkujú väčšinou čipky na oplecká, na zástery, na čepce, kútnice a pod.

Háčkovanie⁴⁴ je veľmi ľahká práca, možno sa ju rýchlo naučiť a môže sa aj ľahko párať. Jediný potrebný nástroj je háčik, ktorý sa musí prispôbiť materiálu a je alebo tenší, alebo hrubší. Háčik býva z kovu alebo z kosti. Hoci sa háčkovanie robí z jemnej nitky, predsa je pre túto techniku charakteristické, že nitka sama nikdy nevystupuje. Charakter práce prináša so sebou, že sa niť vyskytuje vždy najmenej tri razy vedľa seba v ploche, ale najčastejšie otočená okolo seba aj v priestore. Táto vlastnosť bola pri uvedených vlnených veciach výhodou, ale pri čipke je to nevýhoda, lebo háčkovaná čipka je príliš zrnitá a pomerne hrubá. Pri porovnávaní materiálu zo zbierok ÚLUV v Bratislave ľahko zistíme, že háčkované veci spravidla dedia farebnosť a tvar vecí, ktoré nahrádzajú. Nite na háčkovanie musia byť dobre zostúkané, aby sa pri práci háčik do

nich nezaohýtal. Takýto špeciálny materiál vyrábali továrne z bavlny a niekedy aj z ľanu. Vlastne výrobe bavlnených nití možno ďakovať za rozšírenie háčkovacej techniky, ktorú továrne propagovali, aby pomocou rozličných vzor níkov zvyšovali odbyt svojich výrobkov. Takto sa háčkovanie dostalo aj do škôl, odkiaľ sa rozšírilo po všetkých krajoch. Na slovenských háčkovaných predmetoch vidieť, že ženy používali aj overny a hodváb na šitie, pamuk na tkanie a iné druhy nití, ba aj úhladné a trvanlivé tkanice, ktoré sa do čipky vháčkovali.

V háčkovanej čipke vzniká ornament strieďaním hustých a riedkych plôch, ktoré zostávajú z očiek, retiazok a paličiek. Na ľudových čipkách je vzorka spravidla geometrická, hoci nachádzame aj štylizované rastliny a figurálne motívy⁴⁵. V ľudovom háčkovaní sa ujalo aj pestré háčkovanie, ktoré sa niekedy nahrádza tým, že sa vzorka na biely alebo jednofarebný základ vyšije.

Háčkovaním možno napodobiť aj sieťovanie a paličkovanie. Na Spiši nachádzame čepce,

Obr. 19. a)–c) Základné stehy šitéj čipky

ktoré nápadne nahrádzajú levočské čepce, a na nich soľnobanskú čipku.

V Toryskách (okr. Levoča) sa pokúsili o plastické usporiadanie háčkovanej čipky sústredným niti na jedno miesto. Čipka sama pozostáva zo siete, do ktorej sú vpracované vzorky. Na okraji má nevelké zúbky, ktoré pri účese a úprave čepca majú veľkú úlohu.

Klasicky jednoduchú vložku veľmi krásne vypracovanú robia v Kopčanoch pri Holíci, kde ju vyrábajú namiesto šitých mriežok a spájajú ňou stan i rukávy mužskej košeľe. Na biely základ, uháčkovaný z palčiek a retiazok, vyšívajú čipkárka jednoduchú vzorku, akú predtým vyšívala na bielu mriežku.

Ludová háčkováná čipka je spravidla farebná (farebná fot. č. 19, fot. 21, 26). V Liptove ju vidieť červenú, tak isto i na Horehroní. Na západnom Slovensku, vo Važci a v Toryskách robia čipky, ktoré sú mnohofarebne usporiadané tak, že každá farba tvorí akýsi stĺpik po celej šírke čipky. Takto sa striedajú farba biela a červená alebo v Toryskách žltá, červená a fialová, zelená a belasá. Niekedy sú háčkované čipky obháčkované po celej dĺžke inofarebnou niťou, inokedy zas pozostávajú zo samostatne robených menších čiastok v podobe kolieska

alebo ružičky, čo umožňuje čipkárke použiť nekonečné množstvo farieb.

7. Sietovanie⁴⁵

Materiál používaný na sietovanie bol pôvodne tiež domáci. Boli nim hrubé lanové nite. Neskoršie pristúpila bavlna, a to v každej farbe. Na sietovanie treba niť pevnú, aby vydržala priťahovanie. Z týchto dôvodov sú pre túto prácu primerané všetky súkané nite, lebo ich uzlík fixuje a nite nemôžu meniť polohu.

Nástroje potrebné na sietovanie sú: ihlica na oboch koncoch vidlicovite zakončená, na ktorú sa navije niť, a okrem nej ešte jedna, tenšia alebo hrubšia, ktorá určuje veľkosť očiek.

Na ľudových sietovaných predmetoch možno zistiť, že sieť spravidla – okrem malých výnimiek – pozostáva z očiek postavených na koso. Takáto sieť sa začne robiť tak, že sa na nitku o niečo upevnenú (v Zliechove napr. o palec nohy) urobí toľko očiek, koľko ich treba na celú dĺžku predmetu. Vložky do spišských prestieradiel však pozostávajú zo siete robenej z očiek postavených na hranu. Takáto sieť sa začína jedným očkom a v každom rade sa priberá ďalšie do tých čias, kým sieť nedosiahne potreb-

nú šírku. Potom sa prestane rozširovať (obr. 8. 18).

Sama sieť je len podkladom pre výšivku. Ľudové stehy na vyšívanie siete sú rozličné. Poznáme *plátenkový steh*, *ripsový steh*, *retiazky*, *stonkový steh*, *obťahovanie hrubou nitkou*. Očká siete bývajú spravidla rovnakej veľkosti. Len na novších oravských čepcoch vidíme očká rozdielnej veľkosti.

Dosiaľ poznáme tieto sieťované artefakty:

Oravský čepieč⁴⁶, všeobecne nazývaný *ketýš*, je spravidla biely, i keď sa v teréne stretávame aj s exemplármi, na ktorých boli malé ornamenty vyšité červenou bavlnkou (fot. 8. 29). Základom oravského čepca je sieť na koso postavená, ktorá pozostáva niekedy — po šírke — až zo 60 očiek. Očká tejto siete bývali malé, rovnakej veľkosti a z nebielených nití. Povrch býval nahusto povýšivávaný retiazkovým stehom. Ornamet pozostával jednak z toho, že sa retiazka natiahla od okraja k okraju, ale sa obrátila niekedy aj vo vnútri čipky, jednak z toho, že sa miestami vynechalo prázdne miesto, akési očko. Tieto očká boli zoskupené do radov alebo skupín. Neskôršie pristúpil k nim ešte steh plátenkový. Rozoznávali sa tieto ornamenty: *prosté dierky*, *slepé dierky*, *štyri a deväť dierok*, ďalej boli *brotiany*, *podkovy*, *slepý had*, *paročky*, *zúbky*, *nevďaze*, *hrachy*, *monštrancie*, *dromble*, *smrečky*, *ošítečky*, *vrkoče* atď. Oravské čepce bývajú miestami dlhšie a volali sa *antáláše*, miestami ich nosili kratšie a volali sa *čipkami*.

Čičmiansky čepieč tvorí akýsi prechod medzi sieťou oravskou a skyčovskou, lebo sa neviaže ihlicou vidlicovite zakončenou, ale sa šije šijacou ihlou okolo ihly, ktorá reguluje veľkosť očiek (fot. 8. 27). Pri čičmianskom čepci čipkárka postupuje logicky. Ako prvý rad siete urobí rad veľkých očiek z dvojitej nite, ktorými sa pomocou tkaničky čepieo v tyľ stiahne. Týchto očiek je toľko, aby dali celú šírku čepca. Do nich sa potom robia ďalšie rady očiek malých a stále rovnakých. Keď je táto časť čepca — zadnička — už dosť široká, prestane sa robiť po celej šírke a pokračuje sa už len na strednej tretine, ktorá tvorí predničku. Strih tohto sieťovaného čepca je taký istý ako moravského čepca zo Zdeňhova, ktorý je pletený na krosienkach. Je to vlastne veľké T. Výšivka na čičmianskom čepci je prísne geometrická, vyšitá plátenkovým stehom a pozostáva z kosoštvorcov, trojuholníkov, šikmých čiar a pod. Či-

mianke čepce sú vždy biele. V Košeckom Rovnom ich volajú *uzlíkové*. Často bývali aj farbiaté, napr. biele so žltým.

Pri prečšovskom čepci sa sieť začína takými istými okami ako pri čičmianskom, lenže je už jasne robená sieťovacia ihlou a všité ornamenty sú rastlinného a figurálneho charakteru, vyšité ripsovým stehom.

Sieťované spišské čepce majú za základ niektorú zo siete, o ktorých už bola reč; či už postavenú na koso, či na hranu. Čepiec je farby čiernej alebo bielej a vyznačuje sa pestrou výšivkou, ktorá sa robí plátenkovým stehom, kombinovaným s pretahovaním nití do foriem lístkov a výhonkov. Staršie čepce sú dvojfarebné, novšie pestré, čo im nie je na osch, lebo farba rozbíja vzorok.

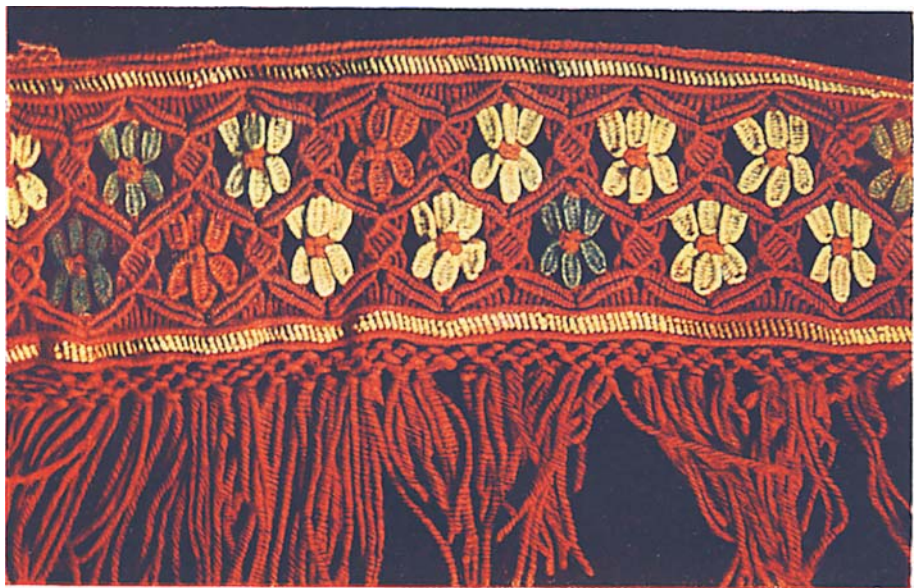
Sieťovaná vložka z mengusovskej plachty je urobená z očiek postavených na hranu. Plachta je biela, ale výšivka veľmi pestrá. Je vyšitá vlnenou a bavlnenou nitou rastlinného charakteru. Motívy sú postavené do radu vedľa seba a sú rozbité farbami. Sieťovaná vložka z Liptovskej Kokavy je tejto spišskej sieti podobná, len je čisto biela.

Čepiec z Omšenia pri Trenčíne je pletený na krosienkach, ale má čierne sieťované dienko vyšité obnitkou. Sieť je začatá ako na čičmianskom čepci, a to veľkými okami na tkaničku. Takéto čepce nosili „široké“ na svadby.

Skyčovské okružie (krézel) pozostáva zo siete šitej ihlou (farebná fot. 8. 16). Z týchto dôvodov ju zaraďujeme ako prechod k šitým čipkám, lebo keby sa robila sieť pomocou sieťovacích nástrojov, skoro nič by sa na nej nezmenilo. Sieť sa začína šiť jedným očkom, potom sa priberá ďalšie, kým sa nestane dosť širokou. Je veľmi hustá a pevná, robená z domácich bielych nití. Iba okraj máva vždy obšíť žltou, niekedy okrem žltej aj červenou alebo čiernou nitou. Výšivka na sieti je stonková, robená hrubými bavlnenými farebnými nitami, medzi ktorými prevláda červená (obr. 8. 19a—c).

Šité čipky sa na Slovensku veľmi nerozvinuli. Poznali sme ich okrem skyčovských krézlov (okružia) ako samonosnú šitú mriežku z Kubrej pod menom *čirly*, kde sa všívala do ženských živôtikov a záster a do mužských košiel. Ďalej možno za šitú čipku považovať gatry, ktoré svojou veľkosťou sa už vlastne od plátna odlišovali a stali sa takto z výšivky šitou čipkou.

Základom týchto prác je zúbkovač steh,

1 Strapce zo šatky z Kátloviec.

2 Paličkovaná čipka zo zásterky z Dvorníka (Vajnory)

3 Čipka konopná, žihľavová, hodvábná

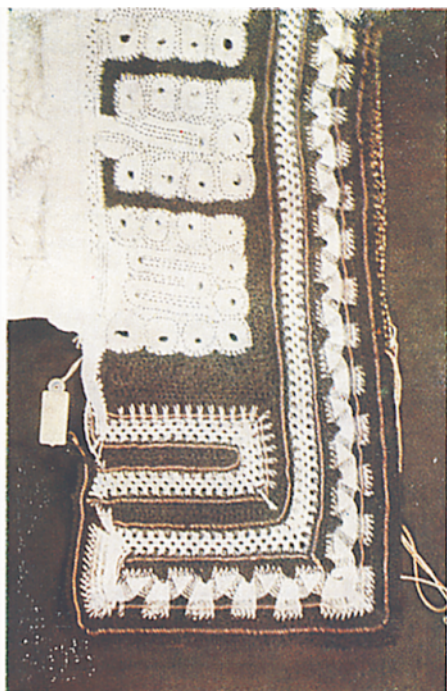
4 Lopatkové alebo parazólové čipky

5 Starší druh čipky z Piešťan, na ktorej je jasný prechod k ploštičkám

6 Čipka z Rejdovej

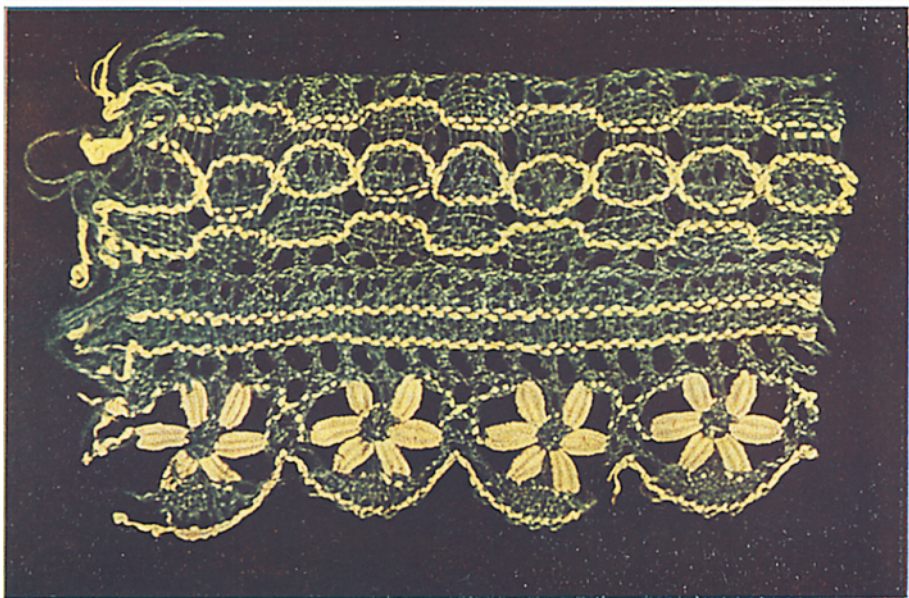
7 Pásiková čipka z Rejdovej

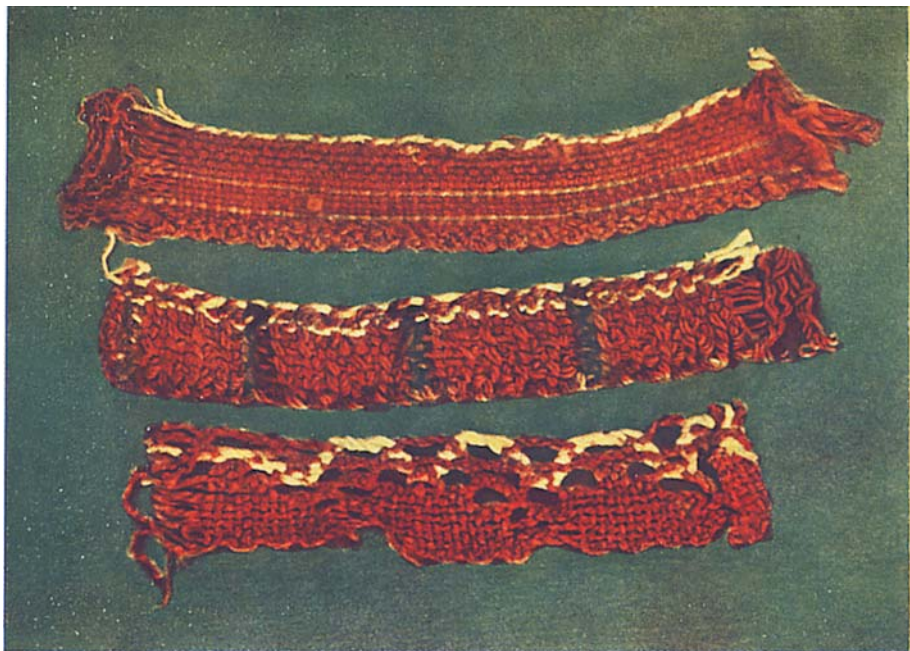
8 Vlnená čipka z Lipt. Osady, vyhotovená v Osade alebo v Motyčkách

9 Paličované čipky z čepečov zo Šoporne

10 Veľmi obvyklá čipka zo zástery z okolia Trnavy, robená v Šoporni

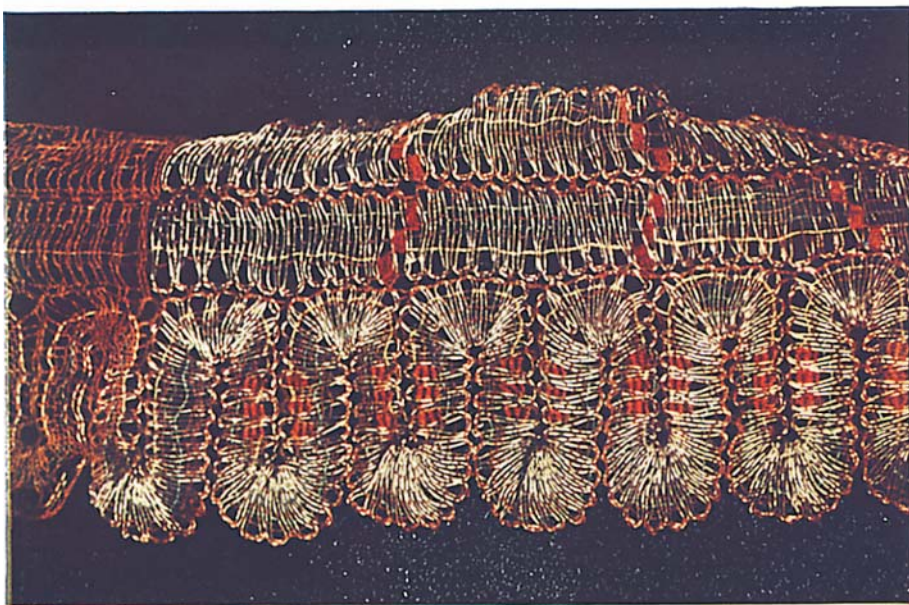
11 Mnohopárové učňovské čipky z Motyčiek, čipkárského strediska pri Banskej Bystrici

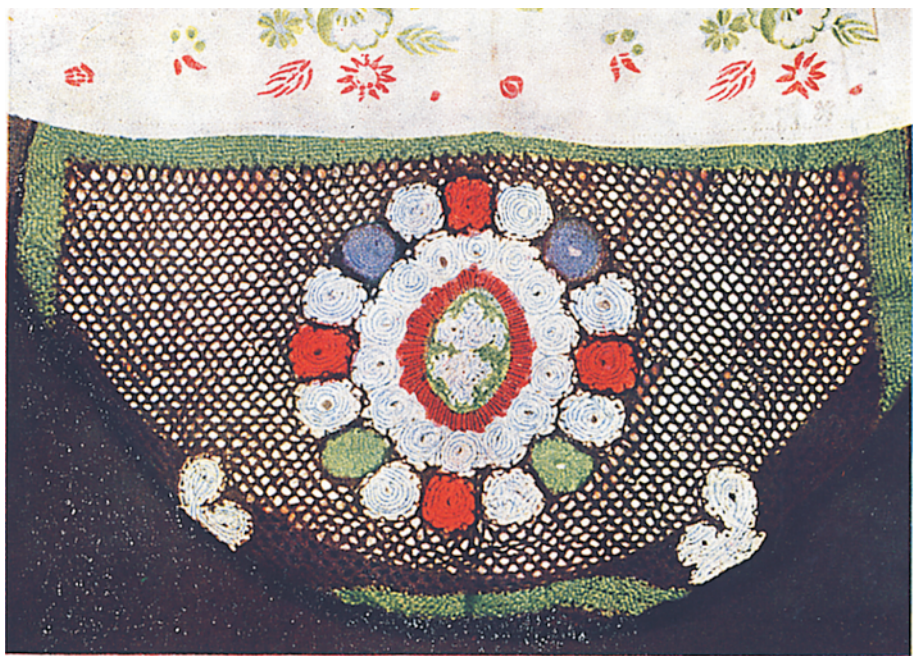
12 Pásiková čipka z Bošáče

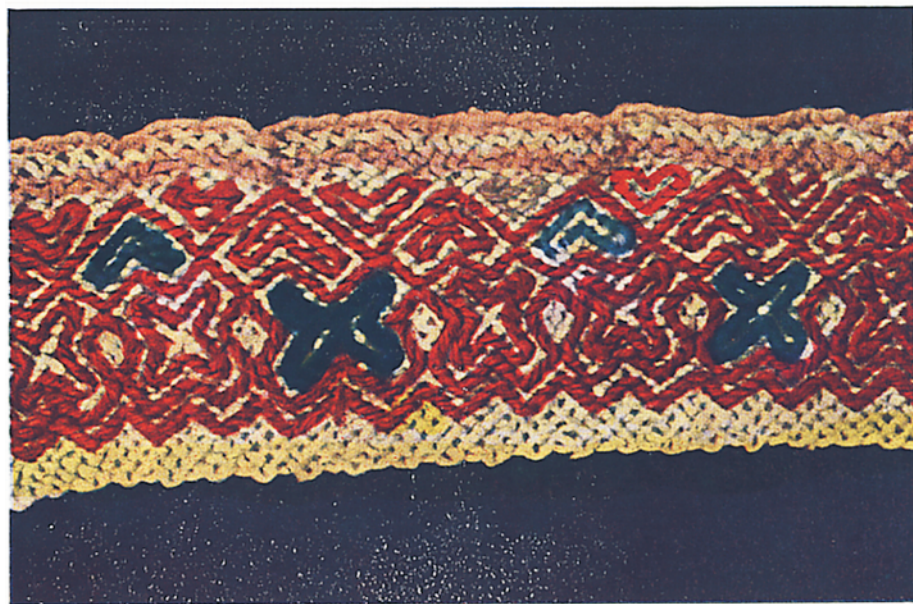
13 Pásiková čipka zo Starých Hôr, používaná na veľmi pestrej zostave z Horehronia

14 Dienko z čepca, robeného v Levoči a noseného v Spiši a Šariši

15 Pásiková čipka zo Solnej Bane

16 Okružie rukávov zo Skýčova

17 Strapce z hontianskeho pása

18 Sukňa z bieleho plátna z Turieho Poľa

19 Háčované dienko levočského čepca

20 Baba na paličkovanie čipiek z H. Tisovňa

ktorý tvorí rozličné trojuholníky, štvorce a prútky, ale vyskytuje sa aj prepletanie ako na hrachovinke.

Charakteristickou črtou týchto gatier je, že sa pomocou rebrá, ktoré delia priestor gaty na časti rozličného tvaru, vyšívajú ihlou a nie sú zvyškom tkaniny, do ktorej sa gaty všívajú. Takéto gaty sa objavujú na rukávcoch z Očovej, na starodávnej výšivke z Kysúce, na niektorých starých prievidských výšivkách a končne na stuhách, čepcoch, zásterách a šatkách z Jablonice (fot. č. 28).

Materiál, z ktorého sa gaty robili, boli konopné nito, hodváb, vlna, ale aj tenké overny bavlnené a strojový hodváb.

IV

POUŽITIE PRÁC Z NITÍ V PÔVODNOM PROSTREDÍ

Na mužskom kroji stretávame sa s pleteniami tam, kde sa niečo uväzuje alebo priväzuje, napr. zástery, gate, košele, krpece. Nie čisto technický zmysel majú pletence, ktoré sa prišívajú na halený a chološne, aby kryli švky, alebo aby určitú časť prízvukovali. Strapce sa robia na konci rukávov, gatí a záster, kde majú prevažne význam ochranný. Nachádzame ich aj na konci stuh na klobúkoch a na konci tkaníc na košliach. S čipkami prevažne paličkovanými, ale novšie aj háčkovanými, sa stretávame u mužov na konci košefových rukávov alebo medzi rukávom a stanom. Aj čipky mali predovšetkým chrániť tkaninu, preto ich nachádzame i na pracovných košliach. Naproti tomu na obradových košliach, kde sa čipky používajú vo zvýšenej miere medzi výšivkami, mali význam ozdobný. Pletené kopytoia z vlny slúžili proti zime, ale nosili a nosia sa ešte aj v lete, lebo sú príjemné. Vlnené rukavice ochránili ruky nielen pred zimou, ale aj proti úrazom pri lesných prácach.

Na ženskom kroji sa pletencami aj pripievňujú jednotlivé súčiastky. Spravidla ustupujú do pozadia, sú robené z konopných alebo lano-vých nití. Kde sa dostávajú na povrch, prispôbia sa farebnosťou kusu odevu, ktorému slúžia. Tu potom vidíme, že sa na tento cieľ vymýšľajú aj pletence rozličným ozdobným spôsobom upletené. Strapce na ženskom kroji

pomaly miznú, a to preto, lebo čím ďalej tým menej sa používa plátno hrubé, doma vyrobené. Tak sa ešte dnes stretávame so strapcami organickými na rukávcoch alebo stankách z domáceho plátna. Táto forma ochrany tkanín a tela ustupuje už aj na predmetoch z tenkého plátna, ako to nachádzame na rukávcoch z Veľkého Grobu. Podobne miznú aj strapce, ktorými boli ukončené pásy pletené na krosienkach. V Čičmanoch a na okolí ukončievajú tieto pásy už len hladko. Úlohou strapcov na šatkách bolo hriať krk a plecia ženy, úlohou pásov na drieku bolo hriať najcitlivejšie časti ženského organizmu pod krojom ľahkým, pôvodne konopným, dnes zhotoveným z bavlneného materiálu. Držať sukne, ktoré sa okolo nich priväzujú, je len úloha druhotná; červená farba pásov pozdvihuje malebnosť kroja.

Donedávna nosili ženy čepce stále. Je preto samozrejmé, že sa smažili, aby čepce boli čo najpríjemnejšie, t. j. prispôsobivé a vzdušné. Tomuto cieľu najlepšie vyhovel materiál získaný pletením na krosienkach, na babe, ihlicami, háčikom alebo aj šitím a sieťovaním. Čepiec bol znakom vydatej ženy a je prirodzené, že si nositeľky tento znak manželského stavu všelijako ozdobili a upravili aj vtedy, keď sa nosili skryté pod podvičkou alebo šatkou. A tak nám ostalo veľké bohatstvo tvarov uchované v ženských čepcoch.

Čepce pletené na krosienkach sa vyznačovali pružnosťou a mohli celkom tesne obopnúť hlavu a vlasy. I levočský čepiec, ktorý celý pozostáva z paličkových čipiek, tesne prilieha na hlavu. Naproti tomu čičmiansky čepiec zo šitej siete obopína nielen hlavu a vlasy, ale aj dve pästiam podobné hrče, zvané *grguľe*. Niektoré čepce nebolo vidieť spod šatky alebo podvičky, zato iné honosne viseli dolu plecóm alebo hrudou, napr. sieťový čepiec oravský, paličkovaný liptovský, rejdovský a turčiansky.

Pri niektorom čepci je hlavnou časťou prednička. Prednička býva z čipiek a zvyšok z iného materiálu. Takýto čepiec sa stavia od čela ako spomenutý oravský a rejdovský. No sú zase čepce stavané od týla, a to s veľkou zadničkou a malou predničkou, napr. čepiec z Kubrej a Zděchova, oba pletené na krosienkach. Okrem týchto typov máme čepce zostavené z dvojakých čipiek, napr. čepiec levočský, ktorý sa nosí na Spiši, v Šariši a v Zemplíne. Na tento čepiec sa vpredu prišívajú soľnobanská paličková čip-

ka. Z dvojakých čípiek je zložený aj čepiec z Omšenia, ktorého zadnička pletená na krosienkach má šitú čiernu sieťovanú vložku. Na horehronských čepcoch, ktoré sú celé z plátna a bohato vyšívané, je čipka len vpredu prísitá a vyhnutá dozadu, zato čepiec z Jablonice alebo zo Sládečkovíc (okr. Šafa n. Váhom) celý svoj efekt zakladá na priehľadnosti čipky prísitej na predničku.

Rukávy a obojok tvoria dolnú časť rámu pre ženský obličaj. Použitie čípiek je na rukávoch horizontálne alebo vertikálne, na obojku spravidla zas nazberané do rancov. Zberané čipky sa vyskytujú na trnavských rukávcoch. Tu sa priväzujú na lakty a volajú sa *lacte*. Na západnom Slovensku, v Jablonici a v Trnave, sú kréze (okružia) také široké, že spadajú až do polovice pliec.

Ženské šatky na okolí Trnavy bývajú obšité čipkou na dvoch okrajoch, ktoré sa v rohu stretávajú. Bošácke škrobky alebo čatajské šatky majú niekoľko radov čípiek nad sebou (na oboch koncoch) a medzi nimi výšivky. Úvodnice z okolia Trenčína sú zase najprv po dĺžke zošité čipkou a potom čipkou obšité ešte aj na dvoch úzkych okrajoch.

Ostatné súčiastky ženského kroja nevykazujú takú rozmanitosť v použití čípiek. Turopolský rubáš mal čipky všité medzi prednú a zadnú polu; i poly plátenej sukne v tejto obci boli zošité pomocou vložiek, pričom vložky nemuseli byť jednaké (farebná fot. č. 18). Na zásterách býva čipka umiestená medzi dvoma polami v prostriedku zástery, kde zastupuje mriežku, a okrem toho naspodku, niekedy aj dookola. Tak na piešťanských futách predná má čipku okolo všetkých troch strán, zadná len naspodku. Najbohatšie sa používajú čipky na zásterách vo Dvorníku, kde sú až 2—3 rady pod sebou, a na Záhorí, kde ich je aj viac.

Pletené kopytca nosia aj ženy, a to okolo Trenčína, v Liptove a okolo Banskej Bystrice a Modrého Kameňa. S rukavicami sme sa u žien nestretli, zato nosia zápästky pletené ihlicami z pestrej vlny (Horný Liptov).

Pletence majú dôležitú úlohu aj na ostatných kusoch textilu, ktoré patria do domácnosti a do hospodárstva na dedine. Trávnicie a plachty, v ktorých sa nosí náklad, mávajú na štyroch rohoch pletence. V Hornej Súči sa volajú *rožkami*. Zástelne plachty (kútnice) mávali na priväzovanie krátke súkané pletence, aby sa

mohli priviazať o stenu a trámy. Obrusy z konopného plátna bývajú ukončené strapeami. Čipky — podobne ako na kroji — spojujú aj tu jednotlivé časti obrusa alebo plachty. Na dolnom okraji alebo aj dookola bývajú čipky spravidla paličkované, novšie aj háčikované. Známe plachty zo stredného Slovenska mávali ako hlavnú ozdobu vložku zo sieťovanej výšivky alebo paličkovanú vložku, ktorá mala prízvukovať obradový charakter plachty. Dnes sa používajú už aj ozdobné prikrývky na stoly a postele, ktoré mnoho ráz pripomínajú pôvodné obrusy a plachty.

Pletencom v novom prostredí neprípadá taká rozhodujúca úloha ako v pôvodnom prostredí, najmä pokiaľ ide o šatstvo. Toto vyplýva hlavne z toho, že poňatie zapínania a spájania jednotlivých odevných častí sa odlišuje od toho, čo sme videli pri kroji. Pletence nachádzame niekedy na detských alebo ženských halienkach a šatách, ak vychádzajú zo strihu krojových častí, ináč už len na klobúkoch, kabelkách, sandáloch alebo topánkach. Zaujímavé by bolo možno v spolupráci s inými výrobnými odbormi nájsť pre tieto drobné výtvary ľudovej fantázie a zručnosti aj ďalšie spôsoby použitia, ako napr. na pásy, pamiatkové závesky a pod.

Strapce mali v mestskom prostredí okolo konca minulého storočia veľkú úlohu. Bolo ich vidieť nielen na záclonách, kreslách, pohovkách, prikrývkach, ale aj na rozličných súčiastkach oblečenia, napr. na kabátoch, halienkach, slnečníkoch, kabelkách, klobúkoch a pod. Dnes, keď je móda omnoho triezvejšia a praktickejšia, vymizli strapce zo šiat už skoro úplne. Vystrapkané (vyruskané) strapce vidieť ešte na tkaných šatkách ako riešenie okrajov, ale aj to len na vlnených, kde prirodzená kučeravosť vlneného vlákna nedovolí tkanine sa rozlieť bez zauslenia. Viazané strapce moderný interiér znesie len v miere veľmi triezvej, šaty skoro vôbec nie. Záves, poduška a málokedy prikrývka je asi všetko, čo znesie viazané strapce na okraji, i to musia mať v sebe ľudové prvky, ktoré toto riešenie okraja odôvodňujú. Pravdaže, celý interiér musí byť taký, aby takúto pomerne ťažkú ozdobu znesol.

Pre veci pletené na krosienkach nemáme vlastne nijaké meradlo, ktoré by sme mohli v relácii k novému prostrediu uplatniť. Táto technika tak vymizla z nášho vedomia, že pokusy na jej uplatnenie vyžadujú si dlhšiu

úvahu a čas. Prirodzené vlastnosti úpletu ho predurčujú vlastne na to, aby slúžil tým istým spôsobom ako v pôvodnom prostredí: za čiapky, šály a pásy, prípadne z hrubého materiálu za kabely. V staršej literatúre nachádzame, že sa v Čechách touto technikou robili šaty, sukne, závoje, záclonky, prikrývky, rukavičky, vrecká atď.

Výroba paličkovaných čipiek je na Slovensku preto taká rozšírená, lebo tieto čipky sa veľmi mnoho používali. Strediská s výrobou pre mimokrojové cieľe boli vždy veľmi výkonné. I keď sa čipky vyvážali do cudziny, predsa aj v tuzemsku bola spotreba veľká. Možno povedať, že čipky sprevádzajú človeka od narodenia až do smrti. Dojčenské košielky, súpravy do detských vozíčkov ozdobujú sa čipkami ešte aj dnes. Dievčatá nosia na šatách a na bielych zásterkách čipky, ktoré aj starším pracovným šatám dodávajú charakter sviežosti. Tým viac vyzdvihnú čipky šaty príležitostné, slávnostné, či už ide o svadobné, plesové alebo len o malé večerné šaty. Halienky ozdobené čipkami sa vždy považovali za vrchol slávnostného oblečenia, ak boli z tenkého ľanového batistu. V posledných rokoch aj hodvábnu bielizeň šili s čipkami. Na toto sa upotrebili biele, pieskové (drapové, ecru) a — ako vrchol elegancie — čierne čipky, pričom hodváb býval svetlý. I stolnej a posteľnej bielizni dodávajú čipky slávnostný charakter a aj užšou čipkou sa uplatňuje na týchto kusoch výbavy radostný vzhľad. A netreba sa báť, že by čipka nevydržala mechanické pranie. Keď je skutočne z dobrého materiálu a dobre spravená, vydrží, len musí byť pevná, a nie ako pavučina.

Rozličné druhy slovenskej ľudovej čipky dávajú možnosť spracovať každý materiál od najhrubšieho nebieleného plátna až po najtenšie batisty a hodváby. Konopné čipky novohradské, hontianske a západoslovenské vychádzajú z ručne pradenej nite a znesú sa najlepšie s konopným alebo hrubším ľanovým plátnom. Od roku 1939, keď sa prvý raz dostali na Slovensku takto ozdobené veci do predaja, si ich obecenstvo obľúbilo a vo forme obrusov a prikrývok (aj celočipkových) ich hľadá a kupuje aj dnes, čo potvrdzuje, že obecenstvo kladne hodnotí tento návrat k prameňom slovenskej ľudovej textilnej kultúry. Čipky z ľanových nití biele a nebielené sú tak rozličnej hrúbky, že ich možno použiť na akýkoľvek materiál. Preto

sa uplatňujú na celobnom a bytovom textile rovnako.

Všetky druhy čipiek spolu s bavlnenými môžu sa robiť aj farebné, a predovšetkým tie našli veľmi živú ozvenu u obecnstva. Na obrusy, úsporné prestierania, na šaty a halienky sa stále hľadajú a používajú. Okrem metrových kusov možno šaty navrhovať aj s celými čipkovými súčiastkami, osobitne na tento cieľ upaličkovanými, pričom sa strih šiat musí podriaďovať vlastnostiam čipky: jej priezračnosti, ľahkosti a pri ľudových čipkách aj farebnosti. Priezračnosť čipky je jej najpoprednejšou vlastnosťou, a hoci sa v ľudových čipkách neuplatňuje v takej miere ako pri čipkách umele pestovaných, predsa vidieť, že sa aj v kroji uplatňuje a že sa musí aj na šatách, halienkach, obrusoch a ostatnom textile rešpektovať. Z tohto dôvodu sa čipky musia vždy s materiálom spájať tak, aby boli s ním v jednej rovine, aby teda neboli na tkaninu našíte. Preto je čipka najčastejšie na okraji tkaniny alebo medzi okrajmi dvoch kusov tkanín. A tam, kde sa čipka používa ako obojok (krézel) na rukávcoch, je tak bohato nazberaná, že nepadá na plec a ramená hladko, ale vidieť pod ňou vždy vzdušný priestor.

Klasická farba stolovej bielizne je biela. Tá sa hodí ku každému porcelánu a náčinu, ale krémový porcelán, ktorý za posledné roky prišiel do používania a vyrába sa aj dnes, krásne harmonizoval s obrusmi z konopného plátna prírodnej farby alebo z ľanového plátna rezného odtieňa. I servítky sa môžu ozdobiť čipkou. Farbisté čipky sa krásne uplatňujú na obrusoch, keď harmonizujú s farbami porcelánu. Hodia sa však lepšie k súpravám na kávu alebo čaj ako k súpravám jedálnym.

V posledných rokoch sa rozšírilo aj používanie úsporného prestierania, ktoré má rozličné výhody, ale bezpodmienečne vyžaduje, aby sa jeho rozmery určili podľa rozmerov stola, na ktorom sa bude používať. Ináč je totiž prímalé alebo prívelké a vyvoláva dojem neusporiadanejšieho stola. Takáto súprava pozostáva obyčajne z jedného veľkého kusa doprostred stola, z niekoľkých malých kusov pod taniere a náčinie a zo servítkov, hoci tieto posledné pomaly vychádzajú z používania. Čipka nemusí byť okolo všetkých okrajov rovnako široká. Stačí širšia na pravom úzkom okraji alebo na oboch úzkych okrajoch, ostatné môžu byť užšie.

Stredný kus pritom môže mať všetky okraje širšie, alebo iba dva, jeden však nikdy nie.

Moderný interiér sa medzi inými praktickými novotami snaží poskytovať čo najviac horizontálnych plôch, ktoré robia byt obývateľným. Na tieto plochy sa hodí dávať väčšie alebo menšie prikrývky, hoci v prvom rade tu platí príslovie, že menej je viac. Jemné soľnobanské prikrývky so vzorkou banaskou, jablčkovou, hruškovou alebo cingerlovou, jemné prikrývky zo Starých Hôr a Španej Doliny vždy radostne okrášlia políčku alebo stôl.

Pleteniu na ihliciach sa tiež z roka na rok otvárajú nové možnosti. Ľudová invencia pracuje neustále a vynachádza stále novšie kombinácie tých niekoľkých málo prvkov, ktoré toto pletenie poskytuje. Na dedinách i v mestách neustále rastie počet vecí, ktoré možno na ihliciach upliesť, počnúc od šiat, sukni, halienok a šálov po rukavice, čiapky, ponožky a plavky.

Pletené kopytá nájdu v budúcnosti veľmi dôstojné upotrebenie v novom prostredí. Z pôvodnej farebnosti možno prejsť k iným kombináciám, z pôvodného tvaru k iným formám. Mestský a športový život poskytujú dost príležitostí nosiť peknú domácu obuv pletenú na

ihliciach, čo ináč možno vidieť v Čechách a na Morave, kde si aj znárodnený priemysel dal výtvarníkmi vyhotoviť návrhy vychádzajúce z valašských kopyt.

Háčkovanie sa v novom prostredí ujalo len v posledných desaťročiach a vlastne ešte nemá skoro nijakú tradíciu. Jediné, čo možno predbežne povedať, je, že v súvislosti s krojovou potrebou sa vyznačuje veľkou farebnosťou, z ktorej by mohli predmety pre mestskú potrebu vychádzať.

Sieťovaná výšivka naproti tomu má veľmi dávnu tradíciu v mestskom použití, lenže sa v nej neujala ani tradícia oravská, ani skýcovská. Vychádzajúc z týchto dvoch spôsobov ozdobovania siete, bude možné priniesť na trh celkom nové veci, dosiaľ neznáme. Ináč sa sieťovanie na terajších šatách málo uplatňuje a dá sa dosť ťažko povedať, či je to vo zvýšenej miere možné. V bytovom textile sa robili a robia z vyšitej sieťoviny hlavne prikrývky na posteľ a záclony, prípadne niekedy aj ozdobné prikrývky.

Ďalší vývoj nám ukáže, že vypočítané možnosti na uplatnenie ľudových výrobkov z niti sú len zlomkom radosti, pre toho, kto ich má rád okolo seba.

LITERATÚRA

Regína Bibová, *Pletení na poduške, čili paličkování krajek*. Praha 1912.

Regína Bibová, *Podvínky — vzory díla. Krajčářství a krajky lidu slovenského*. Praha 1938.

Štefan Dutkovič, *Úvod do štúdia soľnobanského čipkárstva*. SN II, 1954, 45 n.

Ján Čaplovíč, *Gemälde von Ungarn*. II. zv. Wien 1819.

Sophie Davydoff, *La dentelle russe*. Leipzig 1895.

Thérèse Dillmont, *Encyclopédie des ouvrages de dames*. Mulhouse s. a.

Kornél Divald, *Sáros udmegeye eszöveit emlékei*. Budapest 1905.

Kornelia Ferencz, *Subrikálászerti csipkeverő technika*. Értesítő XXXII, 1940, 60 n.

Tina Frauberger, *Handbuch der Spitzenkunde*. Leipzig 1894.

Michael Haberlandt, *Die österreichische Volkskunst*. Wien 1911.

Andrej Halaša, *K názvolesiu slovenských výšiviek*. ČMSS I, 1939, 26 n.

Ivan Houdek, *Ochovništvo na Slovensku*. Bratislava 1943.

Marie Jeršová, *Příspěvek k dějinám kroje v Turčanské stolici*. ČL XXXII, 1932, 128 n.

Andrej Kmet, *O výšivkách a čipkách v Hontě*. Tovaršstvo I, 1893, 218 n.

Drahotína Križková-Kardossová, *Ľudové vyšívanie na Orave*. ČMSS XIV, 1911, 33 n.

Drahotína Križková-Kardossová, *O slovenských výšivkách a kroji*. Živena VII, 1925, 113 n.

Jozef Martinka, *Bojnický šafran*. ČMSS XX, 1928, 51 n.

Lubor Niederle, *Kulturní život starých Slovanů*. I. d., 2. zv. Praha 1913.

József Novák, *Hotmegeyi tót csipkeverő fájcsák*. Értesítő XIII, 1921, 40 n., 103 n.

Gertruda Palotay, *Tót csipke, tót hímzés a XVIII. sz. Erdélyben* (1947). Kolozsvár.

Gertruda Palotay-Kornelia Ferencz, *Magyar adatok a fondással készült csipke főkötőkhoz*. Ethnográfia-Népkölt. XLIV, 1953, 80 n.

Ján Podolák, *Národopisná činnosť Múzejnej slovenskej spoločnosti*. SN I, 1953, 39 n.

Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*. Bratislava 1935.

Marie Sedláčková-Serbousková, *Technika lidového krajkářství v Československu*. Věci a lidé II, 1949, 40 n. Marie Smolková—Regina Bíbová, *Krajky a krajkářství lidu slovanského v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Uherském Slovensku*. Praha 1908.

Pavel Socháš, *Výstava slovenských výšiviek*. NN XVIII, 1987, č. 114.

Pavel Socháš, *Staré kostolné rúcha v cirkevných evanjelických dolnotrenčianskeho kontubernia*. SP XXVII, 1907, 52 n, 321 n, 351 n.

Jitka Staňková, *Poznámky k papulářství v ráčanské dolině*. SN II, 1954, 45 n.

Drahomíra Stránková, *Nové přelévky o tkaní na dětských na slovanské půdě*. Slavia XV, 1947, 38 n. Antonín Václavík, *Podunajská dědina*. Bratislava 1925.

Josef Vydra, *Tkanice a pletenice jako zbytky staré lidové kultury na Slovensku*. Národopisný věstník čsl. XIX, 1926, 26 n.

Josef Vydra, *Staré tradice krajkářství v Československu*. Věci a lidé II, 1949, 125 n.

Peter Zátka, *Domácka výroba najmä na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1930.

POZNÁMKY

- 1 Lubor Niederle, *Kulturní život starých Slovanů*. I. d., 2. zv. Praha 1913, 493, píše, že sv. Feodosij (XI. stor.) priadol vlnu na pletenie kopyte.
- 2 Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*. Bratislava 1936, 96 n.
- 3 Literatúra o pletení na krosienkach je dosť značná. O nej sa zmieňuje už L. Niederle, *Slovenské starožitnosti*, III. d., Praha, 342.
- 4 Josef Vydra, *Tkanice a pletenice jako zbytky staré lidové kultury na Slovensku*. Národop. věstník čsl. XIX, 1926, 26 n. Aj Drahomíra Stránková, *Nové přelévky o tkaní na dětských na slovanské půdě*. Slavia XV, 1937—38.
- 5 Pavel Socháš, *Výstava slovenských výšiviek*. NN XVIII, 1987, č. 114.
- 6 Andrej Kmet, *O výšivkách a šipkách v Hontě*. Tovarišstvo I, 1893, 218 n.
- 7 Kornél Divald, *Sáros vármegye szővési emlékei*. Budapest 1905, 52 n.
- 8 Pavel Socháš, *Staré kostolné rúcha v cirkevných evanjelických dolnotrenčianskeho kontubernia*. SP XXVII, 1907, 52 n., 351 n., 521.
- 9 Marie Jeršová, *Přelévky k dějinám kroje v Turčanské stolici*. ČL XXXII, 1932, 128.
- 10 Gertrúda Palotayová, *Tól csipke, tól hímzés a 18. Erdélyben* (1947). Kolozsvár, passim.
- 11 Podľa Palotayovej tieto predmety dostali sa do Sedmohradka a iných častí Uhorska prostredníctvom šipkárov. Šipkári boli podomoví obchodníci s šipkami, ktorí mali veľmi dôležitú úlohu pri propagovaní slovenských šipiek. Ich život opisuje Ján Čaplovič, *Gemälde von Ungarn*, II. zv., 1819, 94 n. Odievali sa ako sedliaci hornej Zvolenskej stolice do bieleho súkna a plátennej košele. Tovar mali v krabici z kôry, zabalenej ešte do plátennej kapy. Preto ich volali aj *kapsiarmi*. Okrem šipiek predávali aj plátno, modrotlač, nito, hrebene, ba aj železiarsky tovar. Po evete chodili jednotlivé alebo v skupinách pešo, na koni alebo na voze. Na obrazu mali len okovanú palicu, ktorá im slúžila zábravu aj na mieru. Hernolehofania chodili až do Sedmohradka a na turecké hranice a ich rôzný obrat sa už v tých časoch odhadoval viac ako na pol milióna zlatých. Je pravdepodobné, že šipkári

- patrieli ku krajkárskemu cechu kramárov, ktorý sa v roku 1651 utvoril v Banskej Bystrici. Ivan Houdek, *Čechovníctvo na Slovensku*. Bratislava 1943, 33 a 73.
- 12 Pavel Socháš, *Výstava slovenských výšiviek*. NN XVIII, 1987, č. 100.
 - 13 Andrej Kmet písal už v roku 1872 o šipkách ako o „odvetvi národného priemyslu“ a od roku 1886 začal sústavne oboznamovať aj zahraničie so slovenskou šipkou. Pozri Ján Podolák, *Národopisná činnosť Múzejnej slovenskej spoločnosti*, SN I, 1953, 39 n.
 - 14 Ako doplnok k tomuto dielu vyšiel v roku 1938 album technických výkresov pod titulom Regina Bíbová, *Podvínky — vzory dila. Krajky a krajkářství lidu slovanského*. Praha 1938.
 - 15 Sophie Davyduž, *La dentelle russe*. Leipzig 1895.
 - 16 Josef Vydra, *Staré tradice krajkářství v Československu*. Věci a lidé II, 1949, 125 n.
 - 17 Michael Haberlandt, *Die österreichische Volkskunst*. Wien 1911, 25, 60.
 - 18 Peter Zátka, *Domácka výroba najmä na Slovensku*. Bratislava 1930, 65 n.
 - 19 Plátenníci predávali aj priadzu, nielen plátno, takže šipkárky nemuseli si vždy samy priať nito. Plátenník mal na chrbte batoh, z ktorého trčala ukážka nití. Každý si mohol nite obzrieť, ohmatať a vybrať akosť, akú chcel. Ak mal v batohu len jeden druh nití, viselo mu pradienko (loketky) z ľavého predlaktia. Dániel Szontágh, Gustáv Thirring, *Utirajzok Aramegye déli részéről, A magyarországi Kárpát egyesület évkönyve XIV*, 1887, 117. Len takto si možno vysvetliť ohromný rozvoj výroby paličkovaných šipiek a výšiviek na sieť.
 - 20 Šafran volakedy (do XVIII. storočia) na Slovensku veľmi mnoho pestovali, ale okrem neho i tzv. žltienicu (*carthamus tinctor. L.*), z ktorej kvasením dostali žltý prášok na farbenie jemného plátna. Jozef Martinka, *Bojnický šafran*, ČMSS XX, 1928, 51.
 - 21 Továrň DMC (Mulhouse, Francúzsko) vyrábala 37 druhov bavlnených nití na vyšívanie, pletenie, paličkovanie, háčkovanie a iné druhy ručných prác, 4 druhy ľanových nití, 1 druh hodvábných nití

- a 2 druhy kovových nití. Na paličkovaní vyrábali ľanové nite od č. 30 do č. 700. Ľanové a bavlnené nite vyrábali v týchto farbách: 24 modrých, 20 bronzových, 21 hnedých, 27 červených, 11 žltých, 3 čierne, 6 ružových, 16 červených, 27 zelených, 11 fialových a v rámci každej skupiny týchto farieb ešte 7 odtieňov od najsvetlejšieho po najtmavší.
- 22 Bratislavská cvernová továreň vyrábala 5 druhov bavlniek na vyšívanie v 8 baleniach, na háčkovanie 4 druhy (od č. 10 do 250), 2 druhy nite z čistého hodvábu, 1 druh umelého hodvábu. Farby mali niekoľko odtieňov: červená 16, modrá 20, zelená 13, žltá 10, ostatné spolu 27.
- 23 Podľa informácií Vyskumného ústavu lykových vlákien v Šumperku z roku 1954 pre malý obsah vlákna v stonke a drahú výrobu sa priemysel nezoberal spracovávať žilnavy.
- 24 Podľa mňa pochádzal tento druh vlny pôvodne z mesta Arras, ale podľa starých štatistik a hospodárskych príručiek vyrábala sa aj v Haliči pri Lučenci. E. Fényes, *Magyarországnak ... állapotja statisztikai és geografiai tekintetben* II, 1837, 207. Károly Divald, *Sáros vármegye szövői emlékei*, Budapest 1905, 52.
- 25 Hodváb sa začal v Európe dorábať v VI. stor. n. l., hoci na Ďalekom východe bol vtedy známy už 2—3 tisícročia. Tam vo výrobe hodvábu vynikala hlavne Čína, v Európe Taliansko, Francúzsko a Španielsko. Z týchto krajín prichádzali nielen hotové tkaniny, ale aj nite. Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*, Bratislava 1935, 24 a 39, píše o hodvábovej výšivke, na ktorú k nám hodváb dovážali cez Viedeň. Hodváb sa kupoval na váhu, na libry (asi 373 g) a loty (asi 17 g). Hodváb sa musí po odmotaní vyvárať, čím stráca na váhu asi 30%, potom sa pradí a farbí. Pri pradení sa berie 3×4 alebo 3×8 nití. Farbením zas hodváb značne ziskáva na váhe. K tomu pozri *Technický slovník náučný*, heslo *Hodváb*. Továreň DMC vyrábala hodvábne nite súkané pod názvom *Soie de Perse* a farbila ich na 3 biele, 7 modrých, 7 hnedých, 4 šedé, 6 žltých, 5 fialových, 1 čiernu, 3 ružovú, 9 červených a 23 zelených druhov. V rámci každého druhu farby bolo ešte 7 odtieňov, a to od najsvetlejšieho po mimoriadne tmavé farby. K tomu pozri Thérèse Dillmont, *Encyclopédie des ouvrages de dames*, Mulhouse (Dornach), s. a., zoznam výrobkov, farieb a čísel.
- 26 Kovové nite sú na Blízkom východe zaznamenané už v najstarších dobách. Pozri Hugo Blümner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*, Leipzig 1912, 169. Na rozličných rúchach sa zachovali ako nite používané na tkanie a vyšívanie. Zlaté nite pozostávali pôvodne z tenkej pozlátky alebo živočíšnej blanky (zo zvieračích čriev). Dnes ich poznáme ako nite hodvábne alebo bavlnené, ovínuté tenkým kovovým plieskom pozlátkom alebo postriebraným. Kornél Divald, *Sáros vármegye szövői emlékei*, Budapest 1905, 19, píše o smrtej plachte z XV. stor., nájdenéj v Rokytove v Šariši, že bola vyšitá zlatými niťami pochádzajúcimi z ostrova
- Cypru, t. j. niťami z ľanu ovínutými zlatou blanou. Ostatná časť výšivky bola vyšitá hodvábnu nitou. Na strane 54 píše o zlatej špičke 20 cm širokej, ktorá pochádzala z krypty evanjelického kostola v Bardejove a podľa motívov mohla byť zo začiatku XVIII. stor. Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*, Bratislava 1935, 32, spomína „maďarským zlatom“ vyšívanú plachtu, z čoho vidieť, že sa používalo aj iné zlaté dovážané zo zahraničia. Tam, kde zlaté nebolo dostať, používali sa žlté nite. Továreň DMC vyrábala také zlaté nite na vyšívanie, ktoré sa dali dobre prať a mali 3 čísla, č. 20, 30 a 40; okrem toho silné súkané nite zlaté č. 6. Pozri Thérèse Dillmont, *Encyclopédie des ouvrages de dames*, Mulhouse (Dornach), s. a., 170.
- 27 Pozri literatúru o paličkovaných čipkách.
- 28 Tina Frauberger, *Handbuch der Spitzenkunde*, Leipzig 1894.
- 29 Marie A. Smolková, *O starobylém pletení na krosienkách, čili „krosienčích“ ... Národop. sborník československý* X, 1904, 1 n.
- 30 Údaje o pletení pásov pochádzajú väčšinou od Verony Kohútovej z Čiernian, teraz bytom v Moste na Ostrove, okr. Bratislava-okolie.
- 31 Pozri poznámku č. 12.
- 32 Gertrúda Palotayová a Kornélia Ferenczová, *Magyar adatok a fondusok készült csipke jelségéhez*, Étnográfia-Népfélet XLIV, 1933, 80 n.
- 33 Ako koženým opaskom u mužov, tak aj ženakým pásom sa pripisovala moc, že dodávajú Sloveku zvláštnu silu. Pozri R. Bednárík, *Slovenská vlastiveda II, Hmotná kultúra*, 247 n.
- 34 Regina Bibrová, *Pletení na podušce, čili paličkované krajky*, Praha 1912. Thérèse Dillmont, *Encyclopédie des ouvrages de dames*, Mulhouse (Dornach), s. a., 643 n. Tina Frauberger, *Handbuch der Spitzenkunde*, Leipzig 1894. Marie Sedláčková-Serbousková, *Technika lidového krajkářství v Československu*. Věci a lidé II, 1949, 40 n. Marie Smolková — Regina Bibrová, *Krajky a krajkářství lidu slovenského v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Uherském Slovensku*, Praha 1908.
- 35 József Novák, *Hontmegyei tót csipkeverő jácskák*, Értesítő XIII, 40 n, 103 n.
- 36 Anton Václavík, *Podunajská dedina*, Bratislava 1926, 360 n.
- 37 Kornélia Ferenczová, *Subrikálászzerű csipkeverő-technika*. Értesítő XXXII, 1940, 60 n. Ema Marková, *Čipky piešťanského kraja*. Tvar II, 1949, 144 n.
- 38 Pavel Soehaň, *Výstava slovenských výšiviek*, NN XVIII, 1887, č. 100 n.
- 39 Andrej Kmet, *O výšivkách a čipkách v Honti*. Továršstvo I, 1893, 218 n.
- 40 Názvy nám zachoval Andrej Halaša, *K názvosloviu slovenských výšiviek*, ČMSS I, 1898, 26.
- 41 Štefan Butkovič, *Úvod do štúdia solnobanského čipkárstva*. SN I, 1933, 135 n.
- 42 Jitka Staňková, *Poznámky k papuďářství v súčasném dolíně*. SN II, 1954, 45 n.
- 43 Thérèse Dillmont, *Encyclopédie des ouvrages de dames*, Mulhouse (Dornach) s. a., 484 n, 595 n.

44 Začiatkom tohto storočia zaviedli sestry Szontaghové v Štútniku výrobu šipiek háčkových na apšoch ireky. Táto výroba nekorienila v ľudovej umeleckej výrobe. Vzorok si robili samy, pričom vychádzali z poňatia maďarských ľudových ornamentov. A. Szmik, *A csemetesi csipke*, Magyar Iparművészeti X, 1907, 33 n.

45 Vilém Pražák, *Slovenské lidové výšivky*, Bratislava 1935, 98 n.

46 Drahotina Križková-Kardossová, *Ľudové výšivanie na Orave*, ČMSS XIV, 1911, 33. Drahotina Križková-Kardossová, *O slovenských výšivkách a kroji*, Živena VII, 1925, 113 n.

ZOZNAM KRESIEB A FOTOGRAFIÍ

Kresby v texte

- 1 a—f) Navliekanie nití do tkaniny a základné uzly.
- 2 a) Prekladaná technika, ktorá sa zachovala na pásoch z okolia Veľkého Rovného. Rady sa začínajú pľesť raz sprava raz zľava. Nite sa pohybujú po celej šírke úpletu. b) Technika prepletaná. Plietli sa tou obyčajne pásy a šopec v býv. Trenčianskej, Hontianskej a Liptovskej stolici. Rady sa začínajú vždy sprava a nite sa pohybujú na malom priestore.
- 3 a) Dvoj pásový pletenec, základ paličkovania vôbec, b) *sitko*, po plátenku najpoužívanější väzba na Slovensku. V Soľnej Bani ju volajú *polpárová*, c) predloha k *sitku*. Litery udávajú počet párov paličiek, čísla pracovný postup.
- 4 *Riečička*, obvyklá väzba v starohorských šipkách (diery uzavreté, raz prehodené).
- 5 Predloha k *riečičke*, diery uzavreté raz prehodené. Litery udávajú počet párov paličiek, čísla pracovný postup.
- 6 *Riečička*, diery uzavreté dva razy prehodené. *Riečička* je obvyklá na hontianskych a novohradských šipkách. Je to veľmi silná väzba. Predloha k nej je ako pri *riečičke*, diery uzavreté, raz prehodené.
- 7 Ďalšia *riečička* s nitami tri razy ovinutými. Predloha k nej je ako pri *riečičke*, diery uzavreté raz prehodené.
- 8 *Hrachovinka*, *riečička* obvyklá na ľudových šipkách. V literatúre je známa ako väzba slovenská alebo panenská.
- 9 Predloha k *hrachovinke*, litery určujú počet párov paličiek, čísla pracovný postup.
- 10 Väzba tylová, obvyklá *riečička* v šipkách z Krajného. Je to pevná väzba, ktorou sa robia české *vláčkové* a *flanderské* šipky.
- 11 Predloha k tylovej väzbe, litery udávajú počet párov paličiek, čísla pracovný postup.
- 12 *Ploštička*, prvok používaný vo všetkých ľudových šipkách. Okrem Piešťan robí sa všade z nití samého úpletu. V okolí Piešťan sa príberá zvláštna niť.
- 13 Predloha k *ploštičke* robenej správnou šipkáckou technikou, litery udávajú počet paličiek a čísla pracovný postup.
- 14 *Lišky*, veľmi obľúbený prvok všetkých ľudových šipiek. Nikedy tvorí aj celú vzorku.
- 15 Predloha k *liške*. Litery udávajú počet paličiek, čísla pracovný postup.
- 16 *Pavúček*, veľmi obľúbený ornamentálny prvok.
- 17 Predloha k *pavúčku*. Litery udávajú počet párov paličiek, čísla pracovný postup.

- 18 a) Vidlicovitá ihla na omotávanie nite. b) Hrubšia drevená, kovová alebo kostaná ihlica, okolo ktorej sa viažu očka. Jej hrúbka určuje veľkosť očiek. c) Viazanie siete s očkami postavenými na koso. Väzba veľmi často používaná na ľudových viazaných a šitých sieťach. d) Viazanie siete s očkami postavenými na hrannu. Väzba používaná najviac na Spiši.
- 19 a—c) Základné steby šitej šipky.

Fotografie čierno-biele

- 1 Šipka z Piešťan nosená na šepci, všeobecne nazývaná *stroj*. Základom je úplet ako na starohorských šipkách, ale ďalšia výzdoba šipky sa robí osobitne pribranými farebnými nitami pri robení základnej siete.
- 2 Mnohopárová šipka z Krajného (okr. Myjava). Je to dokonalá napodobenina flanderskej šipky, podobne ako známa česká vamborská šipka, nazývaná *vláčková*. Hrubá niť, ktorá markantne obieha okolo jednotlivých ornamentálnych prvkov, v Jablonici sa volá *ovliečka*. Vzorka je *vláčková*, robená roku 1949.
- 3 Štrapec z Hlbokého (okr. Senica) prišitý na tzv. *šnúrk* z šepca. Pôvodne boli z osmových nití vystrapkáno kusa tenkého plátna, ku ktorým sa v každom rade priväzovali ďalšie nite.
- 4 Štrapec na družbovskom ručníku z Hubošoviec (okr. Šabinov).
- 5 Vložka mužskej košele z Cifera viazaná na spôsob štrapecov (*macramé*), robená z čiernej a žltej vlny berlínskej.
- 6 Na krosienkach pletený šepiec z Kubrej (okr. Trenčín). Predníčka šepca je z plátna, materiál je bavlnený tenký, na dvoch bokoch časť šepca je upletená z hrubších ľanových nití, aby chránila tieto partie šepca.
- 7 *Ušňozské šipky* z Dvorníka (Vajnory). Sú to základné vzorky, z ktorých začiatočníčka vychádza. Väzba je skoro vždy plátňová. Farebné nitie potláčajú počítanie hodov.
- 8 Starohorská šipka vitá medzi poly sukne zo Bzovíka (okr. Krupina).
- 9 Mnohopárová šipka zo Starých Hôr robená alebo na Starých Hôrach, alebo v Španej Doline. Tmavá niť a v nej vzorka bielu ovliečku organicky dopĺňajú svojou farebnosťou stavbu rukáva.
- 10 Španielinská mnohopárová šipka z konopných nití. Pôvodný materiál vyzdvihuje a prízvukuje krásu vzorky.
- 11 Viazaná hontianske šipky zo Bzovíka (okr. Krupina). Charakteristická je napatrná šírka, piv-

- né spracovanie a pestrosť. Podstatným prvkom sú listy.
- 19 Novohradská mnohopárová čipka z Turieho Poľa (okr. Modrý Kameň). Charakteristické je pevné spracovanie, klasicky jednoduché počítané ornamenty a jednoduchá farebnosť. Vzorka sa nazýva *vo tri hundy*.
 - 20 Mnohopárová čipka z Lipt. Stiačov (okr. Ružomberok) používaná na čepce. Pre čepce je charakteristické, že sú nielen zaokrúhlené, ale aj zaoblené, čo sa dosahuje stálym pritahovaním pozdĺžnych nití na babe úplne guľatého tvaru.
 - 21 Dve počítané vložky z Turieho Poľa (okr. Modrý Kameň).
 - 22 Čepiec z Dúbravy (okr. Lipt. Mikuláš). Mnohopárová čipka je s okami, ktoré sú charakteristické pre starší žipku.
 - 23 Červená vložka k pásikovej čipke z Bošáca a modrá čipka s vložkou. Obe sú zo šátky nosenej v Bošáci na čepci.
 - 24 Pásiková čipka z Hlbokého (okr. Senica). V konopnej niti je biela bavlna. Vzorka je *pratovalá*.
 - 25 Pásiková čipka z Hlbokého (okr. Senica). Základným materiálom sú konope prírodnej farby, v ktorých je biela, modrá a červená bavlnená niť. Vzorka sa volá *na makovník*.
 - 26 Čipka zo Solnej Bane nosená na čepcoch na Spiši a v západnom Šariši.
 - 27 Kopytca z Valaškej Bolej. Druhá vlna je prírodnej farby, hnedá a biela spolu s farbenou vlnou fialovou a žltou.
 - 28 Časť háčkovanej čepce z Detvy. Bavlnené nite sú pestré.
 - 29 Čepiec pletený ihlicami z Košeckého Rovného (okr. Ilava). Vzorka sa nazýva *na srdcia*.
 - 30 Čipka zo šátky z Bošáca (okr. Nové Mesto n. Váhom), čierno-bielej hodvábn.
 - 31 Pásiková čipka zo Solnej Bane (okr. Prešov), nazývaná *vyšoká*, zhotovená zo zlatých, strieborných a hodvábných nití. Nosí sa na čepcoch.
 - 32 Čipka zo Solnej Bane používaná na čepci. Bavlnená niť je biela. Vzorka sa nazýva *vyšoká*. Technika je pásiková. Dva alebo tri spodné rady sa volajú *ketieška*.
 - 33 Zátylná časť čepca zo Sebechlebov (okr. Krupina). Háčkováná práca s vpletenou tkanicou. Materiálom je biela bavlnená priadza na háčkovanie.
 - 34 Čierniansky čepiec vyšívaný na sieť žitaj ihlou. Voľnosť očík sa upravuje druhou ihlicou, ako pri sieťovaní. Konštrukcia uzlíkov je totožná s uzlíkmi sieťovanej roboty.
 - 35 Gatzky žltá ihlou z Jablonice (okr. Senica). Nite sú pravý hodváb farby tmavočervenej a zelenej.
 - 36 Oravský sieťovaný čepiec z Malatincej (okr. Dolný Kubín). Je vyšívaný bavlnenou nitou.

Fotografie farebné

- 1 Strapce zo šátky z Kálloviec (okr. Trnava), robené z červenej, bielej, modrej a žltej vlny berlínsky. Vzorka sa volá *vo dva rady ružičky*.
- 2 Paličková čipka zo zástery z Dvorníka (Vajnory)

- Bielo-žltá je pásiková, vzorka sa nazýva *na paprsky, husacia šupka, prstačky*, s ploštičkami z farebného hodváhu prirobenými paličkovanou technikou pri pletení. Druhá čipka je mnohopárová, tzv. osminková, z čiernych bavlnených nití so zlatom, s ploštičkami v čipke.
- 3 Čipka konopná, žihľavová a hodvábná. Konopná čipka z Turieho Poľa, ostatné z Dvorníka (Vajnory).
 - 4 Lopatkové alebo parazólkové čipky robené z vlny, bavlny a konopí na okolí Sereďi.
 - 5 Starší druh čipky z Piešťan, na ktorej je jasný prechod k ploštičkám.
 - 6 Čipka z Rejdovej (okr. Rožňava).
 - 7 Pásiková čipka z Rejdovej (okr. Rožňava) nosená na čepci. Bavlnená niť je biela, čierna a červená.
 - 8 Vlnená čipka z Lipt. Osady, vyhotovená v Osade alebo v Motyčkách. Čipka sa svojou farebnosťou približuje čepcu a výšivke na rukávcoch.
 - 9 Paličkové čipky z čepcov zo Šoporne. Prvá, užšia, je prechodným typom medzi mnohopárovou a pásikovou čipkou. Druhá pozostáva z trojradovej mnohopárovej a jedného radu pásikovej čipky. Viaceradosť je pre túto čipkársku oblasť charakteristická.
 - 10 Veľmi obvyklá čipka zo zástery z okolia Trnavy, robená v Šoporni. Vzorka sa nazýva ružičková. Je z harasovej vlny a bavlny.
 - 11 Mnohopárové uňhovské čipky z Motyčiek, čipkárskeho strediska pri Banskej Bystrici. Robia sa aj v Lipt. Osade a Lipt. Lúžnej.
 - 12 Pásiková čipka z Bošáca (okr. Nové Mesto n. Váh.). Základným materiálom je bavlna, základnou farbou červená, v nej modrá a biela.
 - 13 Pásiková čipka zo Starých Hôr, používaná vo veľmi pestrej zostave z Horehronia. V menších rozmeroch s nitou žltou alebo červenou i na kroji z Čičman (okr. Rajec). Na Starých Horách ju volajú *krajce* alebo *heftovanie*.
 - 14 Dielenka z čepca robeného v Levoči a noseného na Spiši a v Šariši. Kvietky tvorí pásiková čipka zasadená do pódice z dvojárových pletencov.
 - 15 Pásiková čipka zo Solnej Bane (okr. Prešov) používaná na čepci. Materiálom je strieborná niť s pravým hodváhom. Vzorka je *korová*.
 - 16 Okružie rukávcoz zo Skýčova (Zl. Moravce). Sieť je žltá ihlou, potom vyšívaná.
 - 17 Strapce z hontianskeho pásu pleteného na krošienkach. Pás je tmavomodrý, prstenec (ovliečka) na strapcoch je z rôznofarebného čistého hodváhu (v zb. SNM, Martin).
 - 18 Sukňa z bieleho plátna z Turieho Poľa (okr. Modrý Kameň). Poly sukne sú medzi sebou spojené vložkou z ľanovej nite.
 - 19 Háčkováná dielenka levočského čepca. Napodobenina paličkovej práce. Farbisté kvietky sú zasadené do čiernej siete. Nite sú bavlnené.
 - 20 Baba na paličkovanie čipiek z Horného Tisovníka (okr. Modrý Kameň). Čez prostredok má prišíty čierny súkenný pás. Paličky sú vyrezávané a sú obyčajne darmi mladencov dievkam.

О ТЕХНОЛОГИИ ИЗДЕЛИЙ ИЗ НИТОК

ЭМА МАРКОВА

Изделия словацкого народа из ниток в общем старого происхождения, хотя происхождение всех еще не настолько исследовано, чтобы можно было с точностью определить их место и время происхождения.

Среди изделий из ниток надо считать такие работы, при помощи которых возникают самостоятельные изделия из одних ниток. Из этого принципа вытекает, что сюда относятся плетение шнурков и кистей, вязание на пильцах, вязание на коклюшках, вязание на спицах и вязание крючком. Сюда относятся и вязание сетей при помощи иглы для шитья или специальной иглы для плетения сетей и ажуров. Вышивка вышитая на вязаной сетке измешлет первоначальные кружева на вышивки и зависит от ажюра, относится ли она к вышивкам или к кружевам. В статье автор говорит о так называемых народных тканых кружевах, потому что они обладают всеми характеристическими знаками ткани.

Статья о народных изделиях из ниток не является исчерпывающей. Это только краткое описание того, что можно было найти в коллекциях Центрального комитета народного и художественного производства в Братиславе и частично в коллекциях музеев в Мартине, в Праге и в Брно и что можно было после технологического исследования систематически определить. По мере углубления и расширения исследования во время экскурсий и в музеях будут возникать все новые звенья этих систематических рядов.

THE TECHNOLOGY OF FANCY-WORK DONE IN THREAD

EMA MARKOVÁ

In general, the work of Slovak people from thread is of a very ancient origin, though the beginnings of all types of work have not yet been sufficiently studied to determine uniformly the place and time of their origin.

Work made of thread covers those work processes by which individual objects are made directly of thread. This principle makes it clear that it includes the twisting of cords, fringes, frame-plaiting, making of bobbin lace, knitting with needles, and crocheting with a hook. Net work includes netting by means of a sewing needle or a netting needle and open-work. Embroidery embroidered on net is not original lace and it depends on the width of the open-work whether it comes under embroidery or lace.

This work on polar fancy-work from thread does not exhaust the subject-material. It is merely a short and brief description of what has been found in the collections of the Central Office for Popular Art in Bratislava and partly in museum collections at Martin, in Prague and in Brno. The fancy-work was systematically classified after its technology had been analyzed. As regional research work and study in museums will become intensified and carried on on a wider scale, new and new links will be found.

EMA MARKOVÁ

Les travaux avec fils du peuple slovaque sont généralement d'origine ancienne, mais le commencement de tous n'est pas encore suffisamment examiné pour pouvoir définir absolument le lieu et le temps où ils sont nés.

Parmi les travaux avec le fil on compte les procédés de travail par lesquels naissent les objets directement du fil. Sur la base de ce principe, il fut établi qu'y appartiennent le tricotage de tresses et de houppes, le tressage sur petit métier, le travail au fuseau, le tricotage avec l'aiguille et le tricotage au crochet. Parmi les travaux filés on y compte le cordage de filets à l'aide de l'aiguille à coudre ou à filer et les remplissages ronds. La broderie brodés au filet noué change la dentelle d'origine en une broderie et il dépend de l'étendue du remplissage si elle appartient aux broderies ou aux dentelles.

L'article concernant les travaux populaires avec fil n'est pas épuisé. Ce n'est qu'une brève description de ce qui a été possible de trouver dans les collections du Centre de la production populaire et artistique à Bratislava, en partie, dans les collections du musée à Martin, à Prague et à Brno, et ce qui a pu être rangé systématiquement, après une analyse technologique. Au fur et à mesure que l'étude sur place et dans les musées sera approfondie et élargie, de nouveaux et encore de nouveaux chémons systématiques de ses rangs naîtront. C'est pourquoi ce compte rendu n'est que point de part pour le travail futur.

BEITRAG ZUR TECHNOLOGIE DER VOLKSTÜMLICHEN FADENARBEITEN

EMA MARKOVÁ

Im allgemeinen sind die Arbeiten des slowakischen Volkes aus Fäden alten Ursprungs, obwohl die Anfänge aller bis heute nicht so weit erforscht sind, dass ihr lokaler und zeitlicher Ursprung eindeutig festzustellen wäre. Unter volkstümlichen Fadenarbeiten verstehen wir im allgemeinen das Binden von Franzen, Flechten am Rahmen, Spitzenklöppeln, Stricken, Häkeln, sowie Knoten, Netzen mit Netz — oder Nähadeln. Die Stickerei auf geknotetem Netze verändert die ursprüngliche Spitze in Stickerei und von der Grösse ist es abhängig, ob sie in die Kategorie der Stickereien oder Spitzen gehört.

Das Kapitel über die volkstümlichen Fadenarbeiten ist nicht erschöpfend. Es ist nur eine kurze Beschreibung dessen, was in den Sammlungen der Zentrale für volkskünstlerische Erzeugung in Bratislava und teilweise in den Museumsammlungen in Martin, Prag und Brünn zu finden und welches auf Grund technologischer Zergliederung systematisch einzugliedern möglich war. Inwiefern sich das Studium im Terrain und in den Museen vertiefen wird, werden immer neue Bestandteile dieser systematischen Reihenfolgen entstehen. Aus diesem Grunde ist dieser Beitrag nur ein Anfang für weitere Arbeiten.

DOLGOZAT A FONALBÓL KÉSZÜLT KÉZIMUNKÁKRÓL

EMA MARKOVÁ

A szlovák nép fonalból készült munkái általában régi eredetűek, habár helyi és korszak eredetüket nem lehet egyértelműen kijelölni.

A fonalból készült munkák közé azokat a munkafolyamatokat soroljuk, amelyek által önálló

tárgyak közvetlenül a fonalból készülnek. Ebből az elvből kifolyólag ide fonadékok, rojtok, rámban szövött főkötők, klöpplizés, kötés és horgolás sorolhatók. A csomózott munkák közül ebbe a csoportba tartozik a hálózás varrótüvel vagy neccelőtüvel, és pókvarrás. Hímzés csomózott hálón az eredeti csipkét hímzéssé változtatja és a pók nagyságától függ, hogy hímzéshez vagy csipkéhez tartozik-e.

A fonalból készült népi kézimunkákról szóló fejezet nem kimerítő, csak rövid és szűk vázlata annak, ami a Népművészeti központ gyűjteményeiben, Bratislavában, részben a Mártoni, Prágai és Brünni múzeumban található és iparműtani elemzés után rendszeresen besorolható.

Aszerint, ahogy a tanulmányozás előrehalad és mélyül, úgy fog bővülni ez a rendszeres sorozat is. Ezért e dolgozat a további munkálatoknak kündülő pontját képezi.

K R O J E

K STRIHOM A ŠITIU SLOVENSKEHO LUDOVÉHO KROJA

MÁRIA MORÁVKOVÁ

Prv ako začneme hovoriť o vlastnej tematike, t. j. o materiáloch, strihoch a šití krojových súčiastok, podotýkame, že to, čo tu uvedieme, sú väčšinou poznatky o tých slovenských ľudových krojoch, ktoré sme preskúmali v rámci krojovej dokumentácie. Sú to kroje z rozličných oblastí Slovenska¹, no iba časť z množstva krojov doposiaľ nosených a zachovaných.

Úvodom k vykonávaniu krojového výskumu v Ústredí ľudovej umeleckej výroby v Bratislave bol šesťtyždňový prieskum horným Považím až po horný Spiš v lete roku 1950. Odvtedy spresnili sme toto skúmanie tým, že zaznamenávame jednotlivé súčiastky strihom, vzorníkmi šitia, vyšívania, tkania, háčkovania a pletenia. Robíme kreslené záznamy výzdoby v skutočnej veľkosti a začali sme i so vzorníkom materiálovým, v ktorom sa snažíme uviesť všetky druhy domáceho plátna, súkna, rozličné vzorky modrotlača, čipky, ako i všetky strojové materiály, tenké plátna, súkna, kašmíry, atlasy, brokáty, kartúny, harasky, stuhy, bortne, gombíky, vyšívacie priadze atď. V krátkosti povedané snažíme sa dostať celok, čo sa týka stavby kroja. Venujeme teda pozornosť i *materiálu*, z ktorého sa kroj zhotovuje, i *pomôckam*, ktorými sa materiál stvárnjuje. Zaznamenávame aj *techniku strihania, šitia a úpravu*.

I

MATERIÁL SLOVENSKEJ LUDOVÝCH KROJOV

Pokiaľ ide o materiál, rozdelíme ho na tri skupiny podľa jeho použitia v kroji, a to na materiál:

1. základný,
2. pomocný,
3. doplnkový.

1. Základný materiál

Pokiaľ ide o pôvod, resp. spôsob zhotovenia materiálu a o materiál sám, stretávame sa najviac s ručne tkanými domácimi plátnami, a to s ľanovým, konopným, miešaným alebo pamukovým (bavneným) a s domácim súknom. Na týchto materiáloch nás zaujíma väzba a šírka. K nim ako k veľmi rozšíreným domácim materiálom patrí ešte ovčia koža.

a) Plátno ľanové má tri akosti. Najjemnejšie je známe ako *plátno* alebo *plátno tenké*, druhé ako *pačesné* a tretie ako *zrebné*. Nie všade týmito menami rozlišujú jeho druhy, no práve tieto ich názvy sú na Slovensku najzaužíbanejšie. Vo Veľkom Lipníku pri Starej Ľubovni sa volá I. akosť *tonké*, II. akosť *grackové* a III. *kyčlové*.

b) Plátno konopné sa odlišuje od ľanového farbou a textúrou. Je žltkasté, tuhšie a jeho povrch je drsnejší. V Hlbokom a v Prietrži pri Senici delia ho zasa podľa akosti na tri triedy, z ktorých najkvalitnejšie je tzv. *štrnásťní*, ďalšie *dvánásťní* a *desátní*. Delia ho teda podľa pásom, z ktorých je tkané, podľa jeho jemnosti.

c) Plátna pamukové (bavnené) sú novodobé, tkané ručne. Najjemnejšie sú z priadze č. 16/2. Najviac používané sú však z č. 14/2. Tkajú sa aj z č. 12/2 a 10/2. Plátno je pekné, biele.

d) Plátno miešané býva z ľanu a konopí, z ľanu a pamuku alebo konopí a pamuku.

Všetky tieto domáce plátna sú úzkej, jednoduchšej šírky. Ľanové a pamukové má šírku od 55 do 65 cm. Konopné býva širšie, napr. v Prietrži sme našli 72 cm široké, v Lamači až 86 cm. Plátna sú tkané najviac väzbou *plátovou*, menej *keprom*, ktorý nazývajú po dedinách *drilich* alebo v Liptovskej Lúžnej dokonca *čínovať*.

Z plátne lanového, konopného, miešaného a pamukového nachádzame ušité rubáše, oplecká, spodné a vrchné sukne, živôtky, pracovné a sviatočné zástery, čepce, niekde i krátke kabátiky, ako sú napr. lúžňanské *kabanky*. V kroji mužskom sú z nich ušité spodné gate, vrchné nohavice, košeľa a na východnom Slovensku ešte podnes krátke kabáty. Z hrubších plátien sa šijú aj podšívky do živôtkov a do rozličných kabátikov, ktoré nahrádzajú kožuchy a hune.

e) Súkno, zvané aj *postav*, je ďalším a veľmi starým doposiaľ používaným domácim materiálom. Získava sa z vlny oviec, ktorá sa ručne spriada, ručne utká a zvalchuje v 3–5 mm hrubé pevné súkno. Je farby žltkastej, hnedo-čiernej alebo šedavej. Šedavé sa získava miešaním bielej a čiernej vlny pri pradení. Tak zvané *buravé* súkno sa dosiahne zas miešaním bielej a čiernej vlny, no nie pri pradení, ale pri tkaní. Na Orave si čierne súkno prifarbovali na tmavší odtieň odvarom *leichevej kôry* s *koprvasom*⁴.

Šírka súkna je jednoduchá alebo dvojité, 120–130 cm široká. Dvojité šírka sa dosiahne tak, že sa ešte pred zvalchovaním dve jednoduché šírky riedkej vinenej tkaniny vlnou zošijú.

Zo súkna sa šili najviac nohavice a vrchné zimné časti mužského i ženského kroja, a to hune a haleny. Zo súkna bývajú aj brusliaky bez rukávov a rozličné kape, kapačky a papuče.

f) Kože a kožušiny v poradi domácich materiálov na zhotovenie krojových častí sú materiálom celkom osobitným. Z koží a kožušín sa šijú všetky druhy kožuchov do práce, pre sviatočnú príležitosť a hlavne pre zimné obdobie. Nosia sa z nich baranie a čiapky na hlavu. Je to zasa materiál doma získaný, podomácky vyrobený — vyčinený a po domácky aj ušitý. Ide predovšetkým o kožušinu oviec — bielu a čiernu — a len veľmi málo o kožušinu kôz a lištinu. Tieto posledné sa používali zväčša iba na lemovanie kožuchov.

Kožušina sa používala s vlasom dlhým, strihaným a ako koža zbavená vlasu, tzv. *ircha*, ktorá — keď je biela alebo prifarbená — kožuchy ozdobia a lemuje. Z ovčích koží sa šili veľké kožuchy dlhé, kožuchy trojtvrtové a krátke na zimu i kožúšky bez rukávov — brusliaky pre teplejšie dni. Patria sem aj mentieky, kombinácie súkna s kožušinou v podobe povlakových kožuchov.

g) Modrotlač, známa ako *turčina*, *turčanina*, *farbiarčina*, *barvenické plátno*, *tlačenina* alebo *hronská tlač*⁵, zaujala medzi krojovým textilom určité a pevné postavenie. Zhotovovali a ešte podnes ju zhotovujú vyučení farbiari, ktorí ju tlačili najprv len na prinesenom domácom plátne, potom na ľahšom molíne.

Pod modrotlačou rozumieme plátno zafarbené indigom, ktorého vzorky sú tlačené chemickou rezervou, tzv. *papom*, ešte pred farbením. Po zapustení farby sa rezerva vyperie a vzorka ostáva vo farbe tlačenej základu, najčastejšie biela, biela a belasá alebo belasá. Papom iného zloženia a všelijakými roztokmi, v ktorých sa plátno máča alebo perie, môže sa dosiahnuť i vzorka zelená, žltá a pomarančová. Farby sa môžu zasa spolu kombinovať, takže vznikajú vzorky dvojfarebné, napr. zeleno-biela, zeleno-belasá, zeleno-žltá, žltobielo, žltobelasá, žltobelasá, pomarančovo-biela alebo napríklad bielobelasá so zelenou, bielobelasá so žltou, biela so žltozelenou a zelenožltá s belasou vzorkou.

Ostatná plocha modrotlače môže byť od najjasnejšej modrej po tmavomodrú až sýtu modrú s červeným nádychom, ľudove nazývanou *červená* alebo *plamenná*. Túto farebnú stupnicu dosahuje farbiar počtom *cúgov* — ponorov do indigovej farby (1 cúg = 1 ponor). Na svetlejšiu modrotlač ponára 4–6 ráz, na tmavomodrú 8–10 ráz a na červenú až 18 ráz. Červenú tlač získali farbiari ešte tzv. *damfovaním*⁶ — sparením nad vriacou vodou. Plátno zafarbené na tmavomodro parou sčervenie, no ostáva na rozdiel od iných matné, bez lesku.

Plátno sa potláča ručne alebo strojom-*perotincou*. Vzorky, ktoré nachádzame na ručne tlačenej modrotlači, sú veľké kvety alebo iné motívy. Vzorka na strojovej modrotlači je drobná drôtková alebo pliesková.

Vzorkou potlačenú modrotlač nosia ženy na sukniach, pracovných a sviatočných zásterách, živôtkoch, krátkych kabátikoch a vizitkách. Majú z nej malé i veľké šatky na hlavu, niekde aj šatky na plecia, tzv. kosičky. Jednofarebná modrotlač — obyčajne tmavomodré hrubšie lanové plátno — sa používa na pracovné zástery. Z plátne farbeného na *červeno* bez vzorky sa šijú sukne, sviatočné zástery a parádnejšie *surce*⁷.

Modrotlač má šírku ako domáce plátno okolo 60 cm a širšia okolo 70 až 80 cm. Túto šírku má vtedy, keď je robená na továrenským molí-

no. Na dvojíto platne alebo sýpkovine sú tlačené len veľké šatky. Ich veľkosť býva 140—150 cm do štvorca.

h) Kupovaný (továrenský) textil dostával sa na dedinu pomaly a postupne. Najprv ho prijali v obciach, ktoré boli v blízkosti väčších miest a v okolí založených manufaktúr, a len potom ho preberali odľahlejšie dediny^a.

Medzi kupované textily patrí predovšetkým *biele plátno*, ktoré sa používalo v jednoduchej šírke na šitie sviatočných záster dievčat, mladých a mladých neviest, na rukávy opleciek a košiel, alebo na ušitie celého oplecka, mužskej košele, niekde aj na bielu sukňu, keďže ľanová alebo pamuková bola už pritažká. Z plátna sa robili dlhé starodávne ručníky, malé šatky na hlavu, novšie oplecká a rozličné plachty.

S plátnom dvojitej šírky sa stretneme pri veľkých šatkách, ktoré sa viažu na hlavu (fot. č. 6) alebo krížom cez prsia.

Továrenské plátno nazývajú po dedinách všeľiako. Volajú ho *mušlín*, *mušelín*, *kúpne*, *kúpenké plátno* alebo *patolat*.

Keď skúmame, ako sa chronologicky dostával do slovenského kroja nový materiál, objavujeme na krojových častiach najprv kupované, továrensky vyrábané súkno, ktoré ľud nazýva *kupovaný postav*, jemnejšie súkno *angliou*. Vyskytuje sa v rozličných akostiach a hrúbkach, ale v porovnaní s domácky vyrobeným súknom je vždy jemnejšie, zato však omnoho menej trvanlivé. Už z toho vidíme, že sa používalo pre lepšie, sviatočnejšie príležitosti, málokedy do práce na všedný deň. Šili sa z neho ženské živôtky a mužské brusliaky, zimné ťažké sukne, mužské nohavice, zimné kabátiky a mentieky. Súkna sú sýtych farieb: červené, zelené, belasé, potom bledobelasé, biele a čierne.

Po anglii sa udomáčil *kašmír*, nazývaný aj *tíbet*, *merim* alebo *šáfol*, a jednofarebný alebo kvietkovaný *delín*. Sú to vlnené tkaniny veľmi jemné s pestrým tlačným kvietkom. Šili sa z nich najprv živôtky a čepce, neskôr sukne.

Z ďalších továrenských vyrábaných tkanín uvádzame *brokát* a *damašek*, tkaniny veľmi hladené na šitie živôtikov ženských i mužských a na šitie čepcov. Ich vzorka vzniká pretkávaním osnovy a útku. Spočiatku boli jednofarebné, potom dvojfarebné i viacfarebné s malými vzorkami, ktoré čím ďalej tým viac boli vymieňané vzorkami väčšími. Najvýznamnejší z nich bol bro-

kát pretkávaný zlatou alebo striebornou nitou, ktorý sa nazýva ľudovo *zlatohlav* alebo *šik*.

Im rovnocenný je *hodvábný atlas*, ktorý sa v pestrofarebnej tlačenej podobe používa na tie isté ciele ako už menované dve tkaniny, a to predovšetkým na živôtky a čepce.

Spomenúť treba ešte tlačené, najviac používané kartúny, jeden biely s karmínovočervenými kvetmi a so zelenomodrými a žltými listkami. Druhý má základ tureckej červene s popínavým drobným bielym a žltým kvietkom a so zelenomodrými listkami (sú obdobné so šatkami na Moravskom Slovensku). Na Slovensku sa z nich najviac šijú sviatočné zástery a diena čepcov, niekde i sukne.

Okrem týchto pôvodnejších tkanín, ktoré sa objavujú ako stavebný materiál kroja, sa používajú ešte *gloty* na zásterách a sukniach, *plíše* a *zamaty* väčšinou na živôtkoch a krátkych kabátikoch, ďalej *váper*, *batiast*, *tyl*, *barchet* a *lister*.

2. Pomocný materiál

Pomocným materiálom sú nite a rozličné vyšívacie priadze, ďalej všelijaké tkanice, stuhy, bortne a čipky. Sú to materiály, ktorými sa základný materiál zošiva, začisťuje, lemuje alebo sa nimi ozdobuje.

Patria k nim predovšetkým priadze. Je to domáca ľanová a konopná niť bielená alebo zafarbená na čierne. Touto nitou sa zošiva domáce plátno, súkno i koža.

Ďalej treba uviesť *domácu vlnu* na hrubo alebo tenšie pradenú, z ktorej sa pletli vrkôčiky na ozdobu súkenných súčiastok. Vlna sa používala i na pletenie zápästiek, rukavíc a kopyt.

Vyšívacie priadze chronologicky za sebou usporiadané sú: *lan*, *konope* v prírodnom, bielenom a prifarbovanom stave. Farbené majú farby zemitých tónov od žltej po hnedú až čiernu. Farbíva sú poväčšine rastlinného pôvodu. K nim pristupujú neskoršie priadze kupované, a to: *haras*, pestrá vlna *berlínka*, známa ako *šáfol*, *šávol* alebo *kamrhol* (vo Fačkove ju volajú *babína*), ďalej *pamuk*, *hodváb*, *zlatá* a *strieborná niť DMC*, *MEZ* a *BOI* vyšívacia priadza, najnovšie i *umelý hodváb*. Tento materiál sa kupuje na kilogramy, pradená, pradienka, kľbá a cievky.

Ďalej do skupiny pomocných materiálov patria *tkanice*. Takmer vo všetkých doposiaľ nami

preskúmaných obciach stretli sme sa s cigánskymi tkanicami. Sám názov nám udáva, že ich zhotovujú Cigánky. Robia ich ručne z lanovej a konopnej priadze, prípadne z vlny, ktorú zatkávaajú do útku, alebo z pamuku. Sú jednofarebné, biele na uväzovanie opleciek, košík a gatí, alebo dvojfarebné i viacfarebné na uväzovanie sukní, šurcov a záster. Na farebné tkanice sa používa pamuk najviac červený, čierny, tmavomodrý, žltý a pomarančový. Tkanice sú úzke, od 6 mm do 2 cm.

Z továrenských tkaníc sú známe tkanice bavlnené s vytkávanou vzorkou, široké 4—5 cm. Uväzujú sa nimi v páse zástery a šurce. Parádnejšie od nich boli tzv. *harasaky*, *galuny* alebo *ostriece*. Sú to užšie a širšie stuhý z harasovej vlny. Širšie sa používali na viazanie čepcov, užšie na rozličné lemovanie okrajov, na viazanie šurcov a záster. Dievčatá si ich vplietali do vrkočov alebo si nimi ozdobovali party a sobášny klobúk ženicha. Po nich sa ujali stuhý hodvábné, najprv jednofarebné užšie, ktoré sa postupne stávali širšími a viacfarebnými, až nadobudli dnešnú podobu pestro kvetovanú.

Niektorý druh týchto jednofarebných a viacfarebných stuh voláme bortne a pri použití na kroji v novej dobe nahrádzajú výšivku. Najčastejšie sa s nimi stretáme na živôtkoch.

3. Doplnkový materiál

Okrem týchto stavebných (základných) a pomocných textilných materiálov sú na zhotovenie kompletného kroja potrebné ešte materiály doplnkové, ako sú sklenené *korálky* a *perličky*, sklenené a filigránové *gombíky*, mosadzné, strieborné a pakfongové (spiežové) *pracky* a *spínky*. Tieto materiály sa používali na krojoch najprv ako čisto funkčná vec, neskôršie sa stali predmetom ozdoby (ako je to napr. pri mužských lajblikoch z Veľkého Lipníka a brusliakoch z Lamača).

II

ŠITIE KROJOVÝCH ČASTÍ

Jednoduchšie krojové časti za starodávna a ešte i dnes si zhotovuje každá dedinská žena sama a len náročnejšie živôtky, čepce, súkonné nohavice, hune, haleny a kožuchy zhotovovali a zhotovujú dedinské krajčírky, krajčíři a kušníeri.

Strihy doma šitých rubášov, košík a iných súčiastok z domáceho plátna zanechali od starodávna stopy po najstarších krujových častiach. Práve šírka domáceho plátna bola smerodajná pri vytváraní strihu jednotlivých súčiastok, najprv celkom primitívneho, ktorý sa cez dlhé desaťročia vycibril do jednoduchých, ale takých geniálnych tvarov, že sú podkladom i pre dnešnú módnú tvorbu.

Určitý počet širok plátna, zvaných aj *pól*, ako v minulosti, aj dnes označuje spotrebu množstva tkaniny. Okrem tejto šírky určenej miery merala si žena plátno *palcami*, *piadou*, *polšuchom*, *šuchom* alebo *lakeom*. Potrebnú dĺžku si zmerala obyčajne priamo plátnom na osobe alebo si pomohla motázom.

U dedinských krajčírov stretávame sa so siahou, čo je zvyčajná miera pre odstrihnutie súkna na hũu. Miery objemové, napr. pri súkonných nohaviaciach, berie krajčír motázom, na ktorom uzlmi označuje príslušné objemy a dĺžky, obyčajne od najmenejšej po najväčšiu. Pri strihaní si vypomáha palmami, piadou, šuchom, polšuchom, ba niekde i cõlni.

Pre ujasnenie prevádzame tieto miery do našej metrickej sústavy:

1 palec — (v našom prípade šírka palca) sú asi 2 cm,

1 cõl — 2,5 cm,

1 piad — približne 21—22 cm,

1 polšuch — (vo Fačkove dlaň s rozťahnutým palcom) je asi 16 cm,

1 šuch — (dve dlane s rozťahnutými palmami k sebe) je 32—33 cm,

1 lakeť — (meraný rukou od konca prstov po lakeť) je asi 40 cm.

1 siaha — v tomto prípade je to rozpaženie od zápastia po zápastie, asi 140 cm.

Prípravené a rozmerané plátno sa trhá alebo strihá. Tie tvary, ktoré nejdú po niti, sa vystrihujú. Tak isto sa strihá súkno. Koža sa reže, málokedy strihá. Sám strih možno vyznačiť zhybom, čiže zohnutím a stlačením tkaniny, naznačením podľa kúska rovného dreva alebo papierovou formou — strihom. Na strihanie sa na dedinách používajú nožnice urobené kováčom. Kožušiny sa režu malým kušníerským nožom po čiare označeného strihu, ktorým sa kožušník snaží čo najlepšie zužitkovať danú kožu. Reže ju na remeňovej strane, pričom ju musí ľavou rukou pevne pridržať, aby sa neporezal vlas. Pri šití tkanín sa používajú oby-

čajné ihly, na šitie kožušín zas trojhranné.

Od týchto nástrojov je už len kúsok k samému šitiu. Ako sa plátna a súkna pri strihaní skladajú, a vôbec o strihoch jednotlivých častí ľudového kroja, podrobne sa zmienime v kapitole o častiach mužského a ženského kroja.

Kapitolu o šití treba začať stehom. Je to steh predný, zadný a obrubový (prišívací — pozri obr. 5a, b, c v príspevku E. Holéczyovej), ktorými sa šije tak pri spájaní, ako aj pri obrubovaní, čiže začíšťovaní. Niekedy sa stehy používajú aj ako prvky ozdobné. Pri spájaní základného materiálu stehmi vznikajú trojaké šviky, a to:

1. švík obyčajný, ktorý spája pevné okraje dvoch tkanín obrubových stehom,

2. švík podobný dvojitému, ktorým sa zošívajú najčastejšie jeden pevný a jeden strihaný okraj plátna a súčasne jedným stehom zošívajú aj začíšťuje,

3. švík plochý, šitý najprv stehom predným alebo zadným a potom obrubovým. Spája najčastejšie dva nepevné okraje tkanín.

Tieto šviky sa robia všade tam, kde ide len o funkciu zošív. Keď má švík aj ozdobovať, používajú sa stehy ozdobné, šité bielou alebo farebnou priadzu. Všeobecne poznáme tieto šviky ako užšie a širšie mriežky. Ľudovo majú mnoho názvov, ako *mrežka* (Lamač), *scinek* (rozmarín (Senica), *trojačka* (Veľký Lipník), *spúšťanka* (Torysky), *šitie kraj od kraju* (V. Lipník), *spletka* (Kojšov), *na kónské zuby* alebo *široká mriežka* atď. (pozri obr. č. 4b, c v príspevku E. Holéczyovej).

Najviac zaužívaný švík sa šije tak, že sa ihlou pichá raz na jednu, raz na druhú stranu plátna. Je to spomínaná trojačka, rozmarín alebo šitie *kraj od kraju*, názov, ktorý prácu vystihuje najpresnejšie. Ostatné sa šijú stehom slučkovým (zúbkovacím), a to od najjednoduchšej až po zložitejšie vzorky.

Celkom zvláštny charakter má tzv. široká mriežka, ktorá má medzi obzúbkovanými okrajmi husté sieťovanie ihlou. Býva 1—2,5 cm široká.

Na celkové zobrazenie časti o švíkoch je potrebné sa zmieniť ešte o ukončovaní čiže začíšťovaní. Ukončuje sa stehom cez obrubu, vystrapkaním, viazanými strapcami alebo lemovaním.

Obrubou sa začíšťujú nepevné okraje tkaniny,

a to spodné okraje rubášov, šurcov, záster, rukávy opleciek, mužských košiel a ich rúporok. Obruba sa prichytáva obrubovým stehom, jednoduchšou alebo širšou mriežkou (ažúrkou), niekedy predným, zadným a zúbkovacím stehom, retiazkou alebo valkovým (stonkovým) stehom. Dva posledné sú veľmi často rozvedené do klukatej lomenej čiary alebo vlnovky.

Vystrapkané okraje nájdeme najčastejšie na ľanových a konopných gatiach a na zásterách. Strapkanie je jednoduché alebo dvojité. Strapká sa preto, aby sa zabránilo rýchlemu zoderatiu okrajov najmä na gatiach, v čom majú strapce oproti obrube i oproti pevnému okraju plátna veľkú prednosť svojou poddajnosťou. Jednoduché strapkanie sa robí najčastejšie na zásterách, lebo ich okraje tak netpia. Strapce gätí z Lamača sú jednoduché, no sú výhodné tým, že pevný okraj plátna nie je zostrihnutý, ale je vystrapkaný tak, že sa vytiahnu nite osnovné a ponechajú slučky z niti útkových. Dvojité strapce sa robia na gatiach. Gate sa ušijú dlhšie, spodný okraj sa zahne na 4—10 cm široko, prichytí sa obrubou alebo dierkami-ažúrkou a vzniknutý dvojité okraj sa rozstrihne a vystrapká.

Okrem tohto druhu strapcov nachádzame ešte strapce viazané. Niekde sa viažu z osnovných niti, niekde sa navliekajú alebo našívajú. Nepevný okraj záster a šurcov začíšťujú ženy ešte aj hustým zúbkovacím stehom. Tento steh sa volá *zúbky* (Lamač), *švingle* (Senica) alebo *švindele*. Je na zásterách z okolia Piešťan, Trnavy, Senice a Nitry.

Ďalším skvalitnením okrajov je zúbkovanie, tentoraz šité v hrane dvojitého plátna. Sú to najviac goliere mužských košiel, niekde aj ich manžety, ktoré sú vystavené treniu a tým aj rýchlemu opotrebovaniu. Dosiaľ sme zaznamenali zúbky štvoraké. Jedny pologulaté; šijú sa vo vytiahnutej niti zadným stehom 2—3 razy opakovaným. Vzniknuté ušká sa priadzu obtáčajú, čím vznikajú zúbky. Sú na košliach z Lamača, Torysiek a Jakubian.

Druhý je zúbok obšíty zúbkovacím stehom. Šije sa alebo v hrane cez pretiahnuté nite alebo nižšie prehybu na plátne (Piešťany — pozri obr. č. 3 v príspevku E. Holéczyovej).

O mnoho zložitejší je zúbok trojhranný. Pri ňom treba až sedem ráz pichnúť. Šije sa na košliach myjavských a senických.

Golieri ženských obojkov i golieri mužských

košiel z Trakovie majú upevňovacie zúbky uzlíkové. Sú to zúbkovacie stehy zatahované uzlíkom.

K plastickým úpravám krojových častí patria *zbery, riasy, zámiky, volánky, vkladanie* tkaniny medzi šivky a lemovanie.

Zberanie i riasenie prirodzeným spôsobom zužuje niektoré časti krojových častí tak, že sa tkanina nemusí zostrihovať do klinov alebo zašívat do záševkov. Riasy (čas. vrapy) sa vyskytujú na rubásoch, na oplekách okolo krčného výstrihu, na hornom ukončení rukávov a v zápästí, na sukniach, sviatočných zásterách a čepcoch. Najjednoduchšia forma je tá, ktorá naberá a stahuje tkaninu úzko dvoma nitami. Širšie sú prešvané retiazkou alebo na povrchu zachytené rozvedeným výšivkovým raportom.

Celkom osobitné je riasenie na koľšovakom oplecku, ktoré volajú *pončoch*. Pôsobí veľmi zložite, lebo nevidieť nič, ktoré riasy stahuje a súčasne upravuje do vzorky. Šije sa dvoma ihlami hrubšou bielou nitou cez koľmo vytiahnuté nite. Vytiahnutá je vždy jedna niť s jednocentimetrovými medzerami — políčkami medzi sebou. Začne sa šiť zhora nadol tak, že sa súbežne naberajú nite prvého a druhého vytiahnutého riadku. V medzere sa kladú vodorovné čiariočky priadze, ktorou sa šije. Keď sa riadok dokončí, niť s ihlou sa ponechá voľne visieť. Pokračuje sa druhou ihlou, ktorá sa preťahuje druhým a tretím riadkom. Prvý riadok už užitý sa stiahne. Potom sa prešáva tretí a štvrtý riadok, stiahne sa druhý a zase štvrtý a platy a stiahne sa tretí atď. Pretože sa však nite pri preťahovaní odpočítajú (4 razy za sebou 3 nite, 1×9 nití = 1 raport), po stiahnutí sa vytvorí na líčnej strane drobuské švorčeky a stĺpiky.

Všade tam, kde sa ráta s budúim predĺžením krojovej časti, stretne sa so zámikmi (fot. č. 1). Zámiky postupne strácajú svoju funkčnosť a stali sa ozdobou. Na važeckom šurci alúžia napr. stále na predĺženie, ale na bielych zásterách z Hlbokého sú už ako ozdoba.

Volánikom, jedrou alebo rojou nazývame také ukončenie tkaniny, ktoré vychádza z nazeranej časti do voľného okraja. Najčastejšie sa vyskytujú pri oplekách na koncoch rukávov. Osobitne prišívane volániky sa objavujú na novších vizitkách, lajbličkoch a šurcoch (vých. Slovensko).

Vkladanie tkaniny do švíkov sa robí tak, že sa pomedzi dva zošívane diely vkladá inofarebná tkanina, a to dvojité s prehybom na líčnej strane alebo jednoduchá, ktorá sa po všíťi zostrihuje. Používa sa na lajbličkoch, vizitkách a kabátikoch, súkenných nohaviciach, huniach a na halenách. V Liptovských Sliačoch nazývajú toto ozdobovanie *fasung*, inde *lemovanie*.

Skutočné lemovanie je lemovanie okrajov, ktorým sa súčasne zašitkuje. Robí sa najviac na spodných okrajoch sukní a na okrajoch živôtikov. Je aj inofarebné a v rozličnej šírke. Šije sa alebo na obrátku z líca na rub alebo sa lemovka s prehybom ľubovoľne široko vysunie spod zahnutej líčnej tkaniny a preštepí sa.

III

POVRCHOVÁ ÚPRAVA

Pod povrchovou úpravou rozumieme to, čím si náš ľud nosnú kostru svojho odevu ozdoboval. Sú to v prvom rade výšivky, ktoré, i keď vznikali z rýdze funkčných spojovacích a lemovacích príčin, nadobudli dnes ozdobný charakter. Ich vývin ide cez krásnu výšivku v počítanej (rátanej) niti až po bohaté vypísované vzorky. Výšivky sa objavujú všade tam, kde môžu svojou pestrťou alebo materiálovou štruktúrou dodať lesku a vážnosti ľudovému odevu. Nachádzame ich na čepcoch, na golieroch, okolo rúzporkov, na pleciach a v zápästí rukávov opleciek a mužských košiel, na šurcoch a zásterách, rubásoch, kožuchoch, ba dokonca i na sukniach a súkenných nohaviciach.

V niektorých oblastiach Slovenska namiesto výšivky používajú na ozdobenie kroja ručne farebne pretkávané tkaninu farby obyčajne bielo-červenej. Pretkávané tkaniny sa umiestňujú na tých istých miestach ako výšivka, okrem miesta okolo rúzporka, a samozrejme okrem súkenných nohavíc a kožuchov.

Jednou z najkrajších a najmenejších ozdôb kroja sú čipky (fot. č. 11). Používali ich na čepcoch, krézlach a tašliach opleciek, no najdemo ich vložené aj medzi dielmi rubášov a sukní. Lemujú zástery a vkladajú sa aj pozdĺžne do rukávov.

Výšivky, farebné tkaniny a čipky sú najstaršie pomocné a ozdobné prostriedky, ktorými sa dal povrch ľudového kroja ozdobiť. V novšom

časť ich vymieňajú továrenskými výrobkami, a to všetkými stužkami, šnúrkami atď., ktoré sme už opisali v stati o materiáloch. Stužky a šnúrký našívajú ako pásiky, volániky, výduvky, ružice, pozamenty a pod.

IV

ZÁKLADNÉ ČASTI LUDOVÉHO KROJA

V našej literatúre sa doposiaľ o ľudových krojoch napísalo veľmi málo. A ešte menej pozornosti sa venovalo jednotlivým krojovým časťam, ich strihu a šitiu. V tejto kapitole sa preto chceme venovať krojovým časťam a podať o nich základné informácie a prierez, pričom preberieme časti ženského a mužského kroja postupne za sebou tak, ako sa obliekajú.

1. Ženský kroj

Základných častí ženského kroja oproti mužskému kroju je viac. Patrí sem rubáš, oplecko, sukňa, živôtik, zástery, čepiec, huňa, kožušok a kožuch.

a) Rubáš

Rubáš je najspodnejšou časťou ženského kroja. Je ušitý z hrubšieho domáceho plátna. Jeho názvy sú *rubáš* (Lamač, Senica), *spodnica* (Lipt. Lúžna, Suchá Hora, Hruštín), *spodník* (Trenč. Teplá), *podotok* (Myslava, Kojšov, Pozdišovce), *pendel* (Polomka), *pendlík* (Vernár) alebo *bendlačka* (Jakubany, V. Lipník). Z prískumov poznáme štyri typy, a to:

aa) rubáš dielový z lichobežníkov, siahajúci od podpazuš po kolená,

bb) rubáš z rovných pól s vkladnými trojuholníkovými klinmi po bokoch, ktorý siaha od podpazuš po kolená,

cc) rubáš krátky od pása po kolená z dvoch rovných pól a dvoch bočných dielov — lichobežníkov.

dd) rubáš, ktorý sa skladá z riasenej alebo naskladanej sukne a krátkej stanky.

Preberieme si jednotlivé druhy zo strihovvej stránky samostatne.

Prvý typ šitý z pravouhlých lichobežníkov môže byť 2—4—6 dielny. Dvojdielny sa šije takto: Dve plátna odmerané od podpazuš po kolená sa zošijú k sebe hustým obrubovým

stehom tak, aby pevné okraje plátna ležali tesne vedľa seba stiahnuté. Cez tento švík sa križom oznaší prehybom priečka, ktorá, keď sa prestrihne, dá dva rovnako veľké pravouhlé lichobežníky (obr. č. 1a). Ich dva užšie okraje spolu musia dať voľnejší objem tela. Tieto diely sa potom zošijú, a to vždy rovná a šikmá strana k sebe. Zošívajú sa spojovacím švíkom, ktorý súčasne zošívá a začisťuje, alebo plochým švíkom. Keďže je šikmá strana dlhšia, môže sa do rovnej nadŕžať a kúsok po spodnom okraji zostrihnúť. Horný a spodný okraj rubáša sa začisťuje polcentimetrovou obrubou.

Aj štvordielny rubáš je z dvoch pól plátna, šesťdielny z troch. Poly sa však k sebe predom nezošívajú, ale sa prestrihuje križom každá pola. Nosia sa vo Fačkovo, Liptovskej Lúžnej, Liptovskej Osade, Lipt. Revúcach, vo Vernári a v Kojšove. Na tomto systéme je zhotovená i biela drobná riasená sukňa z Čičman.

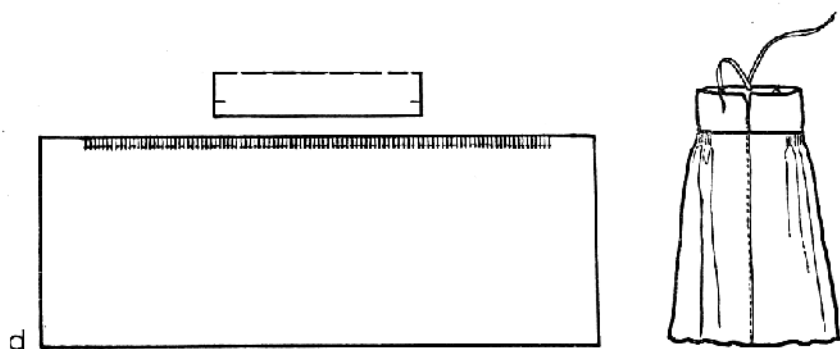
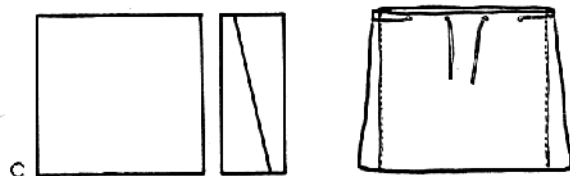
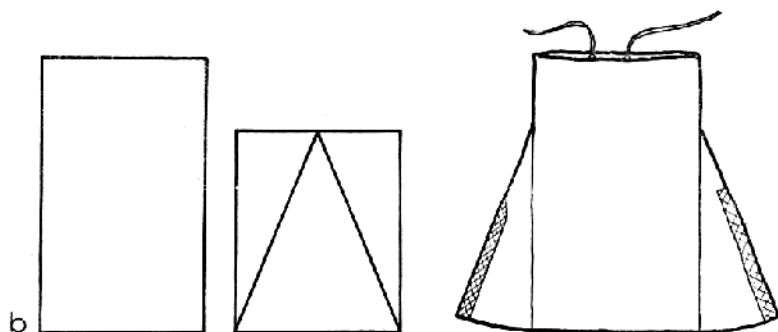
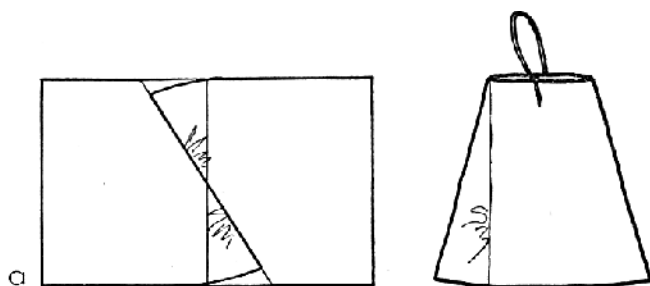
Druhý typ rubáša s vkladnými klinmi je z dvoch rovnakých pól tej istej dĺžky a z jednej skoro o polovicu kratšej poly. Kratšia pola je rozstrihaná a poskladaná na dva rovnostranné trojuholníky-kliny (obr. č. 1b). Tento typ rubáša sme našli v Turom Poli.

Zaujímavý je ďalší krátky rubáš, ktorý sme doteraz zaznamenali len v Pozdišovciach. Je zložený z dvoch rovných pól a z dvoch bočných dielov-pravouhlých lichobežníkov. Pravouhlé lichobežníky sú odstrihnuté z jednej polovice poly plátna. V páse má rubáš dookola vyšíť dierky a prevlečenú tkanicu na uväzovanie (obr. č. 1c).

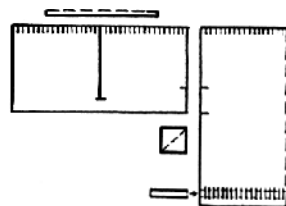
Posledný typ rubáša so stankou je celý z rovných kusov plátna. Na sukňu sa obyčajne používa šírka plátna na dĺžku. Predná časť sukne je hladká, zadná časť riasená alebo naskladaná. Všíť je medzi rovný, dvojité a na telo priliehajúci pás plátna, ktorý nazývajú niekde oplecko alebo opleče. Tento rubáš sa nosil v okolí Bratislavy, Senice, Myjavy, Krupiny, ďalej aj v kroji bošáckom a ošádnickom (obr. č. 1d).

Rubáše sa na postave pridŕžajú stiahnutou sukňou a tesným živôtikom. Sú teda bez plecnic (ramienok), alebo majú jednu plecnicu, ktorá je prišíť na prostriedku chrbta a vpredu o dierku alebo slučku zaslučkovaná. Niekedy majú rubáše dve plecnice, ktoré sú vpredu voľné na uväzovanie.

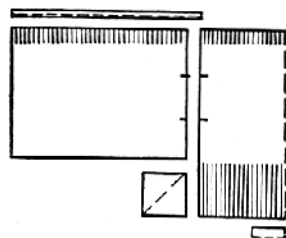
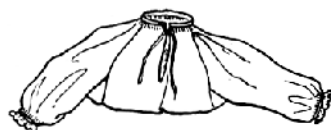
Čo sa týka výzdoby rubášov, výzdobu nájde-

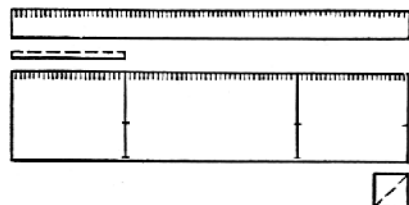
Obr. 1. a) Rubáš z Fačkova (okr. Rajec), b) rubáš z Turieho Poľa s šípkou (okr. Modrý Kameň), c) rubáš z Pozdišoviec (okr. Michalovce), d) rubáš z Lamača (Bratislava-okolie)

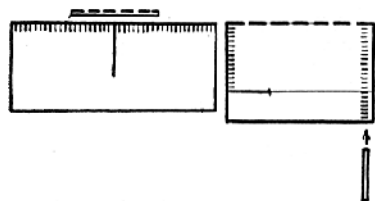
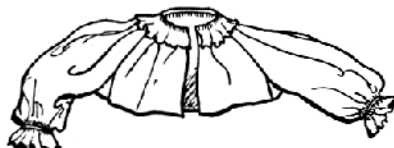
a

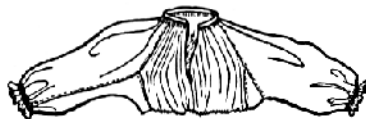
b

c

d

Obr. 2. a) Oplecko z Fačkova (okr. Rajec), b) oplecko z Vernára (okr. Poprad), c) oplecko z Hlbokého (okr. Senica), d) oplecko zo Bzovíka (okr. Krupina)

me iba na tých rubášoch, ku ktorým sa oblieka krátke oplecko — rukávce, a tam, kde sa vykasáva vrchná sukňa a kde rubáš vidieť. Je to alebo ozdobný spojovací švlk, alebo ručne paličkovaná mriežka medzi dvoma pevnými okrajmi (Turie Pole), niekedy výšivka krížiková alebo naplno, umiestená na stane (Lamač, Senica), inde zas šitie cez riasy v zadnom dielu sukne od pásu dolu (okolie Trnavy).

b) Oplecko

Časť, ktorá sa oblieka po rubáši, je oplecko, zvané aj *oplečie* (N. Lipník, Jakubany), *opliča* (Torysky) alebo *rukávce* (záp. Slovensko, Lamač, Senica, Fačkov). Niekedy nosia namiesto nich *košele*, *kosule* (Suchá Hora), *košelice* (Važec, Východná), ktoré zastupujú rubáš i oplecko.

Oplecká sú ušité z domácich alebo kupovaných bielych plátien, ktoré sú niekedy až dvoch alebo troch akostí. Rukávy sú v tomto prípade z tenkého kupovaného plátna, predná časť z ľepšieho a zadná z hrubšieho domáceho plátna. Bežné oplecko sa skladá zo stanov, a to z predného a zadného, z rukávov, goliera a z pazuchových klinov.

Všetky tieto časti sú rovné, strihané po niti. Typy opleciek sú:

aa) Najčastejšie so stanom z dvoch rovnakých pol s nastrihnutým rázporkom,

bb) ďalšie bez rázporku s veľkým krčným otvorom, ktorý odhaľuje plec (fot. č. 7),

cc) tretí typ oplecka je typ šatu ovinovacieho. Jeho stan sa okolo tela ovíja a vpredu je cez celú dĺžku otvorený.

Pri prieskumoch sme sa doteraz stretli najviac s opleckami, ktoré majú nastrihnutý rázpork (bod aa). Ako sa takéto oplecko šije, uvedieme na oplecku z Fačkova (obr. č. 2a).

Treba dve rovnaké poly plátna, asi 35 cm dlhé, na stan, dve rovnaké na rukávy, merané od krku po zápästie, ďalej dva klíny pod pazuchy veľkosti 11×11 cm, rovný pásik plátna asi 27×3 cm na golier (meraný často pľadom, ku ktorej sa pridá zhyb prsta po hánku) a dva pásiky do zápästia rukávov, ktoré majú rozmery 20×2,5 cm.

Najprv sa vypracuje na prednej pole rázpork, ktorý zastrihnutý do hĺbky 20 cm sa zahne do 1/2 cm obruby. Obruba sa prichytí dierkami-afúrkou, okolo ktorých sa vyšije krížiková výšivka asi 1,5 cm široká, jednofarebná alebo viacfarebná. Potom sa vypracujú rukávy. Najprv sa 1/2 cm zahnú a prichytia dierkami, nad ktorými sa vyšije drobnejší krížikový motív podobný výšivke okolo rázporka. Zápästie nad výšivkou, okrem 3 cm okrajov, sa stiahne riasami, ktoré sa robia ihlou a súčasne prichytávajú o priložený úzky vyšívaný pásik. Len potom sa môžu rukávy zošit a vložiť i s klinmi k stanu. Všijú sa plochým švíkom. Celá voľnosť oplecka hore, čo je šírka stanu predného a zadného a šírka obidvoch rukávov (spolu 4 poly), sa dookola nifou dva razy za sebou nazberá na riasy a všije do vyšívaného rovného golierika. Výšivka je široká asi 1,5—2 cm. Golier sa pomedzi každú riasu prišľva obrubovým stehom najprv z lica, potom z rubu. Konečná práca na oplecku je zaobrúbenie spodného okraja a upletenie šnúrok na uväzovanie.

Podobný postup šitia je aj pri opleckách, ktorých stan je bez rázporku (obr. č. 2b). Ich zápästie býva najčastejšie upravené do obalkov, zvaných aj *zarukávky* alebo *lemce*.

Ináč je strihané oplecko, ktoré uvádzame ako tretí typ (obr. č. 2c). Predný i zadný stan tohto typu je z jedného kusa plátna, a to z obdĺžnika veľkosti asi 120×30 cm. Šírka 120 cm, ktorá sa okolo tela ovíja, je rozdelená na 1/4, z ktorých dve prostredné dávajú chrbát a dve krajné predné diely. Pri niektorých sú predné diely širšie. V Toryskách sa zasa šírka plátna delí na 1/3. Do kolmých nástrihov urobenej medzi chrbtom a prednými dielmi sa všijú rukávy i s klinmi. Ostatná práca pri šití je podobná ako pri opleckách už uvedených.

Okrem rozdielov v strihu stanu odlišujú sa oplecká ešte pazuchovými klinmi. Najčastejšie sú to väčšie alebo menšie štvorčeky plátna, niekde krátky alebo dlhší obdĺžnik. Oplecko z Pozdišovíc má štvorček i obdĺžnik.

Celkom odlišné je oplecko zo Bzovíka. Nemá osobitne väzvané diely pod pazuchami, a predsa je pohodlné a voľné. Dosahuje sa to tým, že sa stan väzuje do rukáva, a nie rukáv k stanu, ako je to pri opleckách ostatných. Dĺžka stanu sa väzuje do kolmých nástrihov na rukávoch, takže rukáv, jeho užšia časť od hrany po nástrih, nahrádza klin (obr. č. 2d).

c) Sukňa

Časť ženského odevu, ktorá zakrýva spodnú časť rubáša, je sukňa, zvaná aj *kabát* (Jakubany), *kytla*, *kydla* (Vernár, V. Šuňava, Kojšov), *gecela* (Turie Pole), *rubáč* (Čičmany), *fartuch* (Lipt. Lúžna), *čáchol* (Lipt. Revúce), *kasánica* (Myjava, Fačkov) i *kynleš* (Bzovík). Podľa materiálu, z ktorého sa šije, má tiež rôznych mená, ako *tlačienka*, *farbiana*, *vybíjaná*, *kamajaska*, *šáľolka*, *šľofka*, *postavná sukňa*, *kromrážka*, *patistka* a iné. Stretávame sa so spodnou alebo vrchnou sukňou a so sukňou letnou (letníca) a zimnou ťažkou. Postup šitia pri sukniach je skoro rovnaký, odlišujú sa najmä materiálom. Podľa stribovej skladby môžeme však sukne rozdeliť do troch skupín:

aa) Prvá skupina zahŕňa sukne dvojdielne, zložené z dvoch častí, z ktorých jedna sa viaže dozadu dopredu a druhá spredu dozadu.

bb) Do druhej skupiny patria tie sukne, ktorých zadná časť je zložená z dielov — lichobežníkov. Predná časť je rovná hladká pola.

1 Slávnostný dievčenský kroj s tylangrovým ručníkom z Hlbokého

2 Ženský sviatočný kroj staršieho typu z Myslavy

3 Svintočný ženský kroj staršieho typu z Fačkova

4 Svätotčný kroy dievky a mládenca zo Bzovíka

5 Mužský sviatočný kroj z Vernára

6 Pracovní ženský kroj z Lipt. Osady

7 Svätobčný ženský kroj z Vernára

8 Mužský kroj z Kojšova

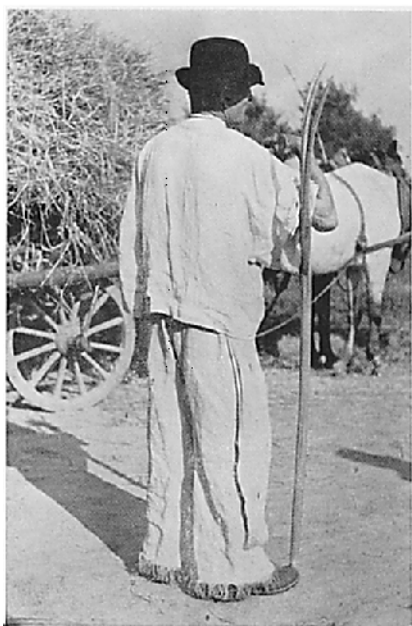
9 Ženský a dievčenský kroj z Veľ. Lipníka

10 Mužský kroj z Mútneho

11 Dievčenský kroj staršieho typu z Lamača

12 Pracovný letný kroj mužský z Hlbokého

13 Ženský sviatočný kroj z Turieho Poľa

14 Zimný mužský kroj z Fačkova

c) Tretia skupina zahrnuje sukne zošité z rovných pól, ktoré sa zberajú a skladajú alebo riasia.

Sukňa dvojdielna sa nosila v okolí Piešťan, Myjavy, Senice, je v kroji bošáckom a v kroji z Moravského Lieskového i Čičmian (dve krátke zástery, zvané *záponky*). Zadný i predný kus týchto sukni sa šije z rovných pól tkaniny. Zadná časť býva širšia ako predná, zvyčajne po celej šírke a dĺžke skladaná alebo riasená. Predný diel je v páse zberaný, obyčajne urobený z dvoch pól, ušitý ako zástera, alebo i hladký z jednej poly ako šuro.

K druhému typu zaraďujeme sukňu čičmiansku, zvanú *rubáč*, fačkovskú starodávnu *kasanišu* i rejšovskú starodávnu *kamžu*. Zadná časť čičmianskej sukne sa skladá z ôsmich dielov, pravouhlých lichobežníkov, urobených zo štyroch rovných pól plátna. Zošité sú vždy jedna rovná a jedna šikmá strana k sebe (obr. č. 3a, b, c). Predná časť sukne je rovná hladká pola. Šírka sukne sa v páse nazberá niťou na drobné riasy, ktoré sa upevnia retiazkou a šitím cez riasy. Zošitá a v páse retiazkou stiahnutá sukňa sa z rubu po celej dĺžke za vlhka nariasia. Nariasená sa prikryje plátnom a dá sa na slnko usušiť. Len potom sa jej spodný okraj začistí, a to tak, že sa zošúfa a prichytáva niťou, čím vzniká drobný volánik, zvaný *foďra*.

V treťom type sú najzaužívanejšie sukne ušité z rovných pól, ktoré sú k sebe pozošované. Odlíšu sa len väčšou alebo menšou spotrebou materiálu. Bývajú to štyri poly zadné z cennejšej tkaniny a jedna predná pola z hrubšieho domáceho plátna alebo kanafasu (obr. č. 3d, e).

Keď sú poly tejto sukne k sebe pozošované, začisťuje sa jej spodný okraj lemom, ktorý niekde volajú *podbýjka*, *podšívka*, *blech*, *blejch* alebo *podmjet*. Býva veľmi často červený, visunutý alebo šitý na obrátku, pričom z ľicnej strany lemuje sukňu úzko alebo širšie.

Rázporok na sukni sa ponechá medzi polami v pevných okrajoch alebo sa nastrihne v prostriedku prednej poly. Keď je strihaný, začistí sa obrubou. Predná pola sa nechá hladká a spredu od bokov sa ostatná šírka sukne nazberá, nakladá alebo nariasia (fot. č. 9). Šírka v páse sa všije do obalka. Sukne uväzované v páse majú zvyčajne obalky širšie, 3 až 8 cm široké. Tie, ktoré sa prišívajú na živôtik, majú ich úzke, a to asi 2 cm široké.

d) Živôtik

Nárečové názvy živôtika sú: *živôtik* (Lipt. Lúžna), *lajblík* (Šuňava), *lajblík* (Kojšov, Vel. Lipník, Jakubany), *lajbl* a *paladraj* (Lamač), *prusliak* (Bzovik), *pruslík* (Suchá Hora), *pruclek* (Senica), *brusliak* (Vernár), *bruslík* (Hruštín), *kabát* (Výehodná, Važec), *visť* (Myslava, Kojšov), *opasok* (Nižné Repaše) alebo *brucník* (Oravská Polhora).

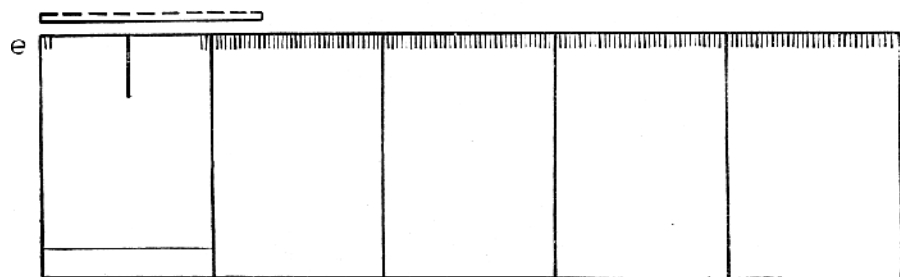
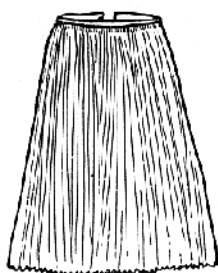
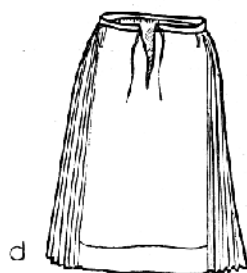
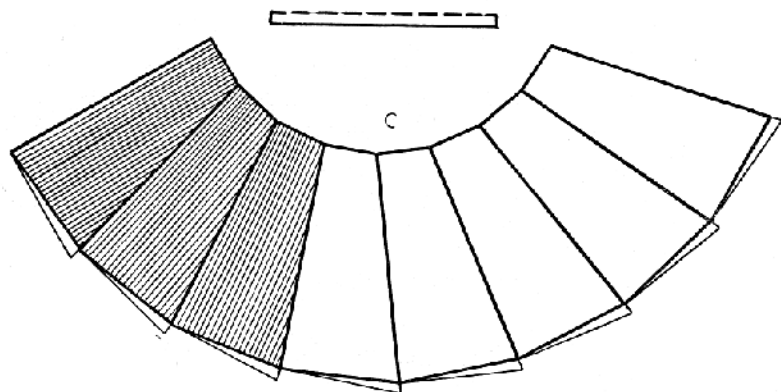
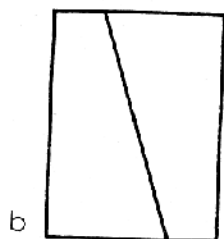
Na živôtiky sa používalo domáce plátno, a to biele, pretkávané alebo tlačené. Najviac sme však zaznamenali materiály drahšie, kupované, ktoré sa podšívajú hrubším domácim plátnom mäkkým alebo škrobeným. Nájdú sa ešte živôtiky starého strihu, rovné, vystrihnuté z jedného kusa, alebo dvojdielne so švikom cez prostriedok chrbta. Rozšírenejšie sú živôtiky trojdielne, ktoré sa skladajú z jedného chrbta a dvoch predných dielov; ďalej štvordielne z dvoch dielov chrbta a dvoch predných častí, a nakoniec päťdielne, ktoré sú z jedného celého chrbta, dvoch bočných a dvoch predných dielov.

Za najpôvodnejší živôtik sa považuje ten, ktorý je strihaný z jedného kusa plátna, zošitý len na pleciah. Ako príklad šitia uvádzame živôtik z Fačkova (obr. č. 4a). Je zostavený takto:

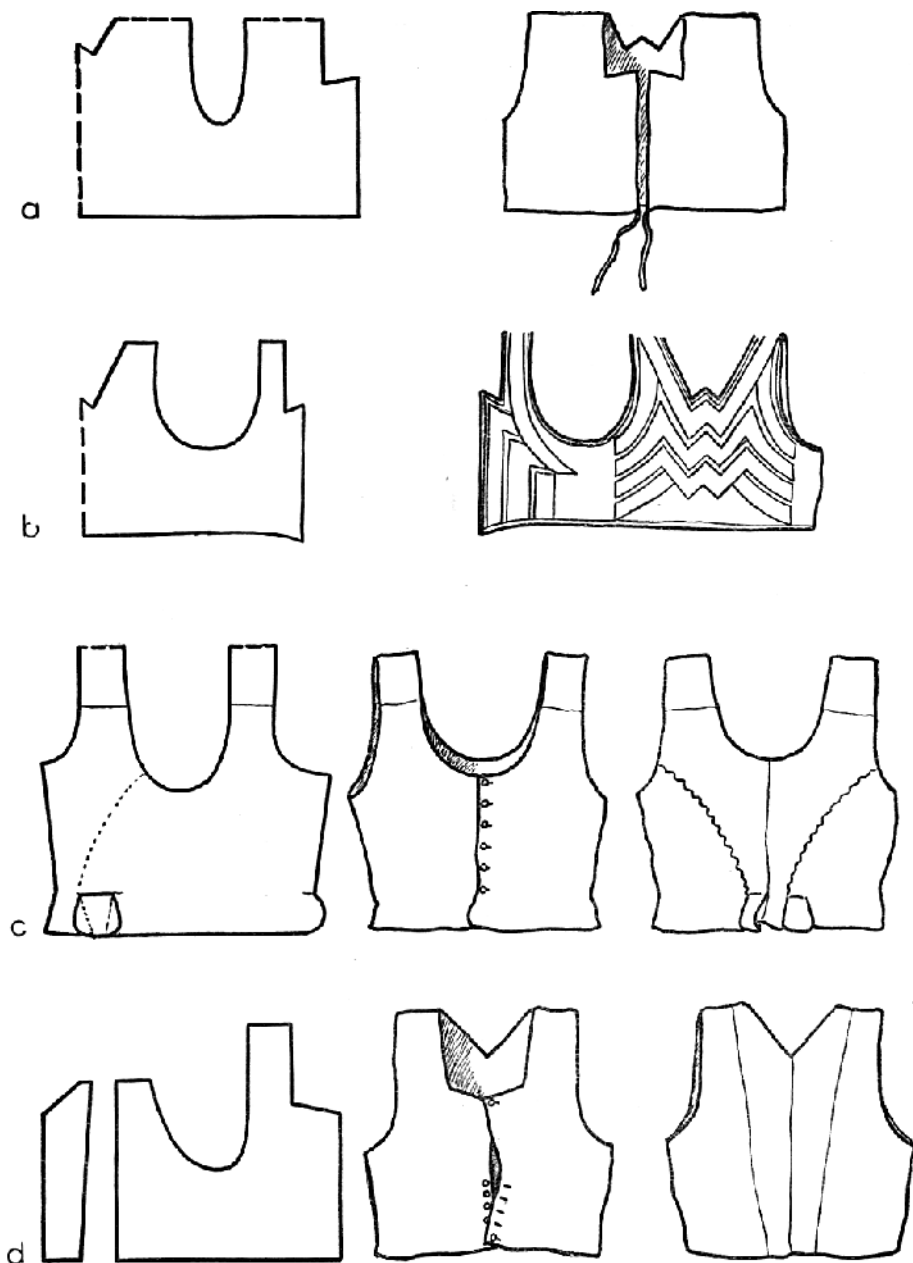
Jediná miera, ktorá udáva spotrebu, je objem tela. Podľa tejto miery sa odstrihnutý kus plátna zohne pozdĺž na polovicu a skladá sa, pričom sa vystrihujú otvory pre krk a ruky.

Všetky nepevné okraje živôtika, a to otvor vpredu, krčný (hrdlový) výstrih a pazuchové oblúky, sa začistia tak, že sa dvojité okraje (vrchná tkanina a podšívka) zohnú proti sebe a v okraji sa z lica vo dvoch radoch vedľa seba preštepia. Šije sa bielou ľanovou niťou zadným stehom, pričom vzniká na rube hustá krokvička. Plecnice (ramienka) sú zošité k sebe hustým obrubovým stehom ľanovou niťou. Je to švík šitý medzi dvoma zhybmi tkaniny. Ak je oplecko príliš krátke, plecnice sa predĺžia šitou širokou mriežkou (krokvičkou). Živôtik je bez zapínania, v páse zviazaný šnúrkou. Je bez ozdoby, čisto biely.

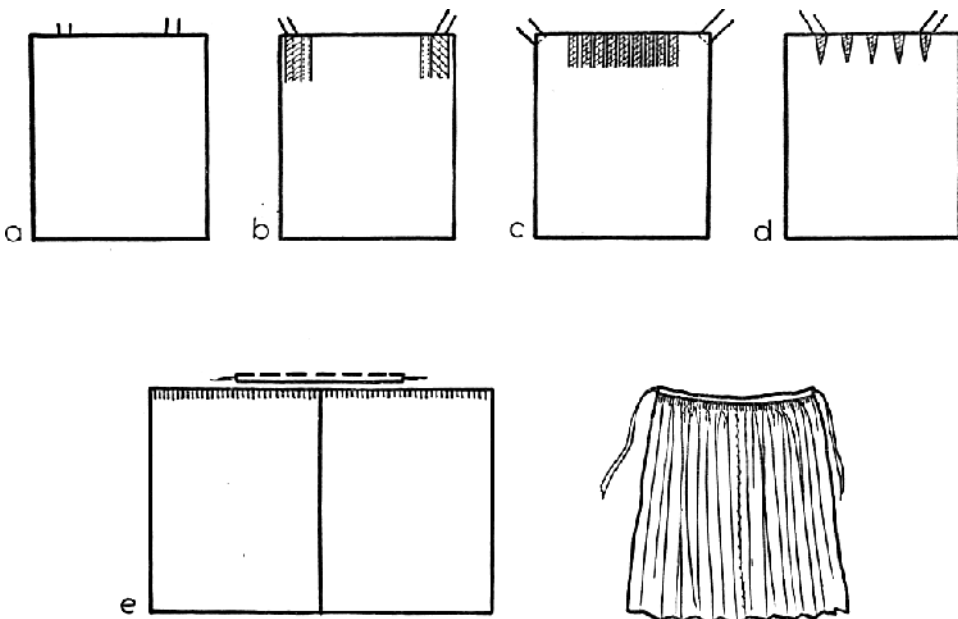
V základe sú si strihy živôtikov veľmi podobné. Rozdielne sú v kréno výstrihu a vo výzdobe. Krčný výstrih je alebo hlboký oválny, hranatý, zahrotený (obr. 4c, d), alebo je tesný. Dĺžka živôtika siaha po pás alebo je predĺžená šóšikom, prípadne viacermi šóšik-

Obr. 3. a) Čičmianska riasená sukňa, b) strihanie zadnej časti čičmianskej sukne, c) spôsob zošívania dielov čičmianskej sukne a smer jej riasenia, d) najobvyklejšia krojová sukňa z rovných pól, e) strih najobvyklejšej krojovej sukne z rovných pól

Obr. 4. a) Jednoduchý jednodielový živótk z Fačkova (okr. Rajec), b) živótk pošíť borbami z Liptovskej Lúžnej (okr. Ružomberok), c) živótk z Veľ. Lipníka (okr. Sp. St. Vas), d) živótk z Východnej (okr. Liptovský Hrádok)

Obr. 5. a) Šure z Kojšova (okr. Gelnica), b) šure z Varnára (okr. Poprad), c) šure z Važca (okr. Lipt. Hrádok), d) šure z Jakubian (okr. St. Ľubovňa), e) najviac používaný strih sviatočnej zástery z Veľkého Lipníka (okr. Sp. St. Ves)

mi. Niektoré živôtky sa nosia otvorené a zaväzuje sa len ich spodný okraj, iné sa zasňurujú alebo zapínajú na dierky alebo slučky.

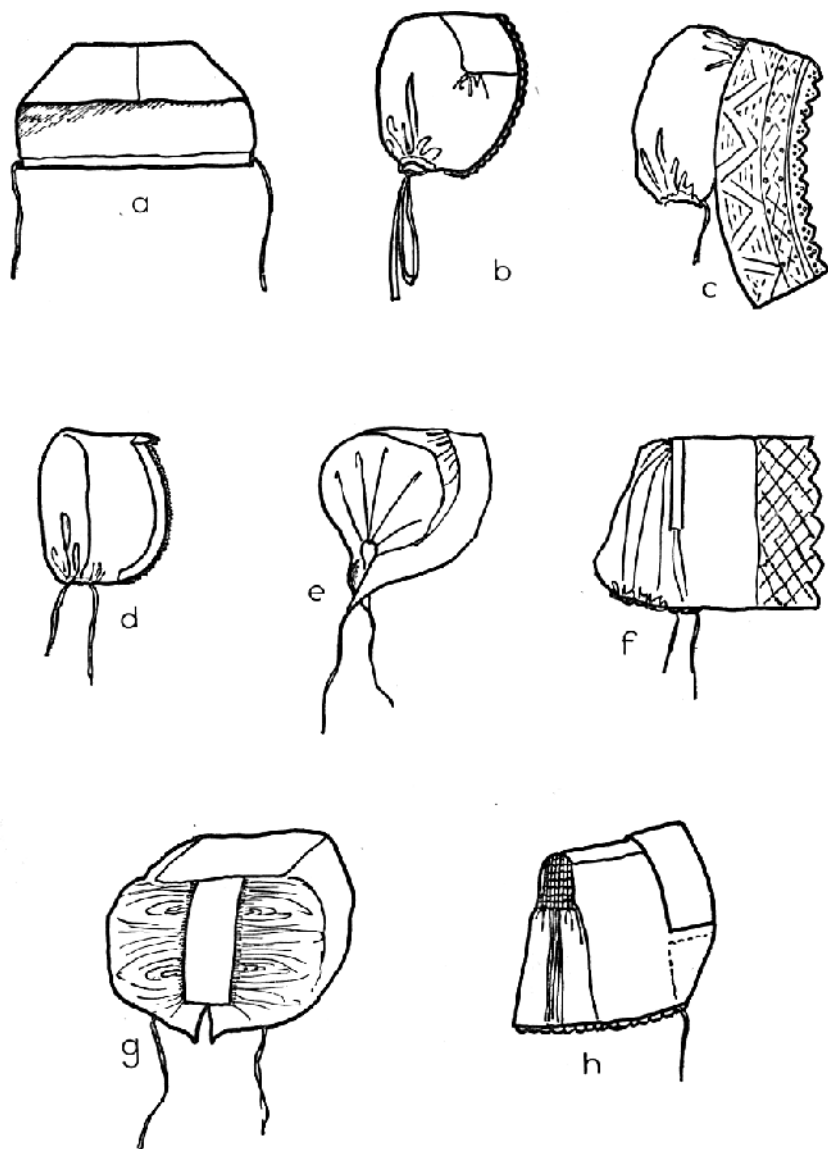
Výzdoba živôtika, či už výšivka, šnurovanie alebo našívané bortne a stuhy, sú najčastejšie umiestené v prostriedku chrbta a pozdĺž zapínania. Bortne sú najviac na tých živôtikoch, ktoré sú strihané do hrotov. Ich okraj je olemovaný inofarebným súknom. Popri okraji sú niekoľkými radmi našité bortne (obr. č. 4b). Sú to alebo strieborné a zlaté bortne, zvané šik, alebo jednofarebné zamatové stuhy farby čiernej, zelenej, prípadne bordóčervenej. Niekedy sú harasové sýtych farieb, jednofarebné alebo s pásikom. Sú červené, zelené, žlté, pomarančové a belasé. Našívajú sa striedavo vo dvoch farbách s úzkymi medzerami. Napríklad na červenú angliu sa našíva zelená a žltá, belasá a žltá alebo zelená so strieborným šikom, alebo sa strieda zlatý a strieborný šik a pod. Takto spravená ozdoba je pestrá, preto je živôtik často jedinou časťou, ktorá robí celkový dojem kroja veselším.

e) Zástery

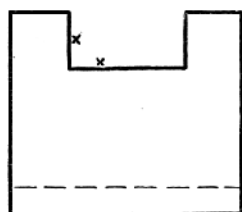
Názvov pre zástery je veľmi mnoho. Pracovní volajú po dedinách šure (Východná, Važec, V. Lipník), šorc (Kojšov, Myslava), záscera (Lamač, Senica), rúzačka (Turie Pole) a zapasnica (Oravská Polhora). Sviatočná je zápona alebo záponka (Fačkov), šata (Lipt. Lúžna, Hruštín, V. Šuňava), fartuch (V. Lipník, Jakubany, Pozdišovce), fjerloch (Lamač, Senica), fertucha (okolie Trnavy) futa (Piešťany), futienka (Bzovík) a aj zástera.

Máme teda skupinu záster pracovných a sviatočných.

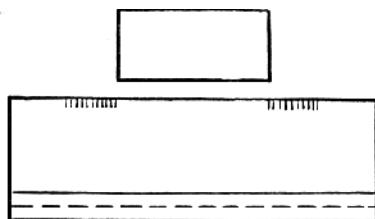
Pracovné zástery sú ušité z jednej dĺžky, z poly tkaniny, a len ojedinele sa vyskytujú pracovná zástera širšia, z dvoch dĺžok. Sú z jednofarebnej alebo vzorkovanej modrotlače tlačenej na domácom alebo kupovanom plátne, z čierneho farbeného plátna a bieleho, ručne pretkávaného (fot. č. 2), alebo sú utkané z bielej a čiernej ovčej vlny. Vlnené sa nazývajú volniansky.

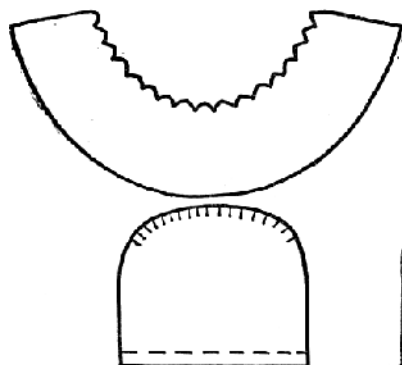
Obr. 6. a) Čepiec z Myslavy (okr. Košice-okolie), b) čepiec z Lipt. Lúžnej (okr. Ružomberok), c) čepiec z Lipt. Sliachov s šípkou (okr. Ružomberok), d) čepiec z Veľ. Lipníka (okr. Sp. St. Ves), e) čepiec z Fačkova (okr. Rajec), f) čepiec z Hlbokého (okr. Senica), g) čepiec z Bošáca (okr. Nové Mesto n/Váhom), h) čepiec z Polomky (okr. Brezno)

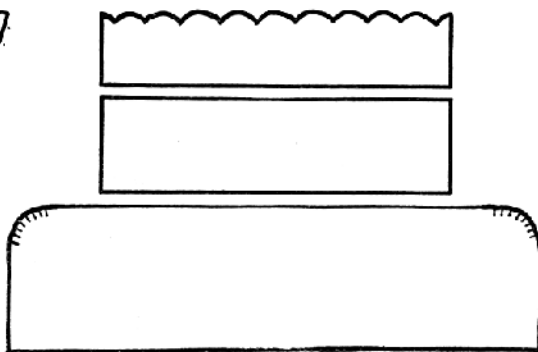
a

b

c

d

Obr. 7. a) Strih šepca z Myslavy (okr. Košice-okolie), b) strih šepca z Lipt. Lúžnej (okr. Ružomberok), c) strih šepca z Lipt. Sliachov (okr. Ružomberok), d) strih šepca z Vef. Lípnicka (okr. Spiš. Stará Ves), e) strih šepca

Niektoré šurce sú rovné, iné sú v páse zúžené alebo záhybné, prípadne záševkami (obr. č. 5b, c, d), ktoré sú sústredené v strede šurca buď po bokoch, alebo sú rozdelené po celej šírke v menšom, prípadne väčšom počte. Tkanice na uväzovanie sú na šurcoch zúžené záhybmi a našité na roh alebo šikmo na horný okraj. Na rovných šurcoch, ktoré nie sú zúžené, sú tkanice od bokov posunuté o 5–10 cm smerom k prostriedku (obr. č. 5a).

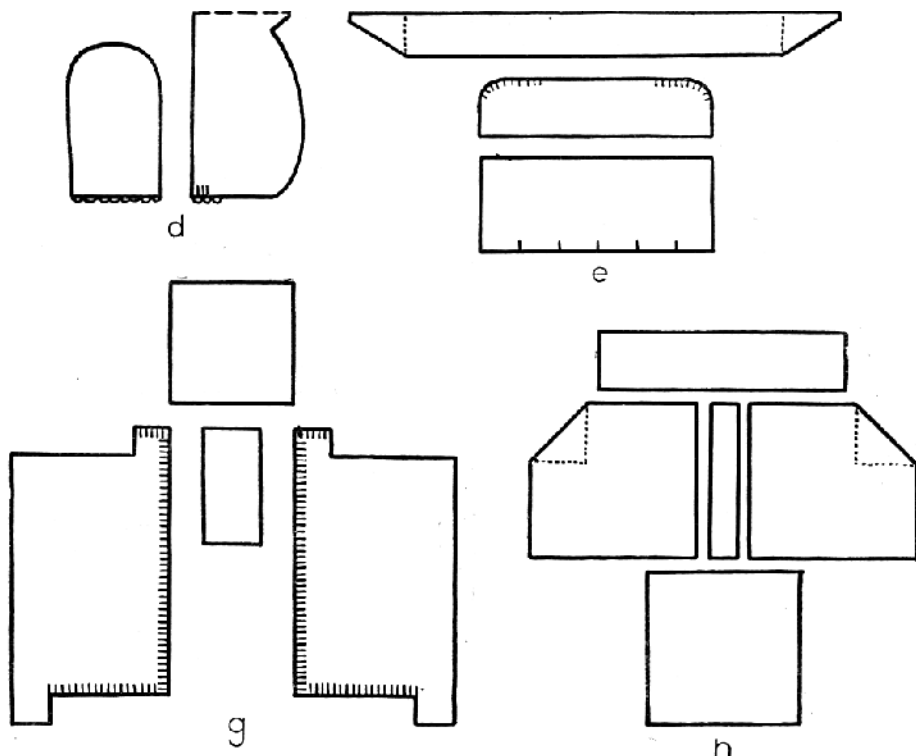
Spodný okraj šurcov je najčastejšie zaistený jednoduchou obrubou. Nie však vždy. Šurc väzecký musí mať strapce, ktoré sú ozdobne viazané. Využíva sa na ne preto začiatoč a koniec doma tkaného plátna, aby sa okrajové osnovné nite zužitkovali na viazanie.

Druhá skupina záster má takmer všade funkciu záster sviatočných a obradových (obr. č. 5e). Sú z dvoch, niekde z troch alebo štyroch

dĺžok rozličného materiálu. Podľa toho, najmä keď sa v oboi nosí viacej druhov, majú zástery ešte zvláštne pomenovanie. Tak napríklad vo Veľkom Lípnicku *farťuch biely, čierny, červený a farťuch tlačný a kamartuchový*. Kamartuchom nazývajú biely, karminovočervenými kvetmi potlačený kartún.

Spôsob šitia všetkých týchto lipnických záster je rovnaký a základný, lebo je zachovaný skoro pri všetkých krojových zásterách. Dve rovné poly tkaniny sa zošijú spojovacím stehom *kraj od kraja*, na bielych bielou, na tmavých čiernou nitou alebo striedavo farebnou priadzu. Dolný okraj je zahnutý do úzkej obruby, horný zas drobno nazberaný a všitý do 2 cm obalka na obrátku. Ušitá záster je nakoniec naskladaná do 5–6 cm záhybov po celej dĺžke, podľa ktorých sa po použití skladá.

Zástery sa však jedna od druhej medzi obca-

z Fačkova (okr. Rajec), f) strih čepca z Hlbokého (okr. Senica), g) strih čepca z Bošáca (okr. Nové Mesto n/V.), h) strih čepca z Polomky (okr. Brezno)

mi alebo krojovými oblasťami odlišujú, i keď sa volí ten istý materiál. Jednotlivé druhy odlišuje výzdoba a jej sa niekedy musí podrobiť i základný postup šitia. Sú zástery zošívane ozdobne, striedavo farebnou mriežkou, ktorá je šitá v nerovnakých intervaloch tak, ako navlečená niť vyjde. Je užšia alebo širšia. Iné zástery majú v týchto miestach všitú paličkovanú mriežku alebo pestrú stuhu (Bošáca). Niektoré zas ozdobuje šipka umiestená horizontálne nad spodným okrajom (Dvorník), prípadne na spodnom okraji a po bokoch. Výšivka na zásterách je umiestená alebo v páse na obalku, alebo na priliehajúcich riasach. V iných prípadoch je po okraji zástery, a to dookola po troch stranách alebo na spodnom okraji. No býva aj okolo stredného švika, a to zas alebo po celej jeho výške, alebo len dolu nad okrajom. Zástery modrotlačové sa najčastejšie rozlišujú len podľa

zaužívaných tlačných vzoriek (fot. č. 3, 4, 6, 9).

Zástery sa viažu skryté lanovým motúzikom alebo na vrchu farebnými tkanicami alebo harasakami. Motúziki i tkanice sú prišité na koncoch obalku tak, že sú jeho pokračovaním.

f) Čepce

Keď chceme hovoriť o čepcoch (niekde je to *čapiec*, *čepce* alebo *káпка*), ktoré sú znakom vydatej ženy, musíme si pripomenúť, že táto časť kroja má také rozmanité tvary a také rozmanité spracovanie, že niekedy i dve susedné obce jednej krojovej oblasti majú v čepci rozdielny ráz. Je ich také množstvo, že ťažko nám bude možno všetko o nich povedať. Pokúsime sa o hrubé rozdelenie s poukázaním na konkrétne prípady.

Dedinská žena, ktorá bola tvorcom a výrobcom čepcov, zhotovovala si ich z rozličných

materiálov. Predovšetkým to bolo domáce plátno, potom pletenina urobená na krosienkach, ručná šipkovina, ktoré neskôr nahradzovali háčkovanie; ďalej kašmír, atlas, kartún, v niektorých krajoch tyl alebo hustejšia záclonovina. Tieto materiály sa používali samostatne alebo pospolu v rozličných kombináciách. Čepiec sa ozdoboval šipkou (ak nebola šipka sama stavbným článkom), výšivkou, stužkami, hortňami, hadíkmi, všelijakými perličkami i flitrami.

Niekedy, v prípadoch zložitého čepca, pre širšie okolie ho zhotovoval zručný jedinec alebo celá skupina, ako napr. levočské ženy paličkované čierne šipkovinu alebo ženy z okolia Bratislavy, ktoré robili tzv. *candle* — tuho šikrobenú tylovú striešku na čepce. Táto špecializácia výroby sa prenášala i do udržiavania čepcov, a tak nachádzame v niektorých prípadoch práčky, u ktorých sa táto práca zhromažďovala.

Na Slovensku nachádzame poväčšine čepce mäkké, menej polotvrde. Sú aj čepce spodné a vrchné. Spodné sú často pre všedný deň, vrchné sa na ne nasadzujú vo sviatok.

Podľa strihov nachádzame čepce jednoduché z jedného kusa, ako sú sieťované z Čičmian a Prentova, ďalej pletené na krosienkach zo Zliechova a plátenné z Mylavy (obr. č. 6a, 7a).

Azda najviac je čepcov dvojdielných, ktoré sa skladajú z predničky a dienk. Tieto dva diely nájdeme v rozličných tvaroch, pomeroch a rozmeroch, niekde s dienom v tyle, niekde na temene. Možno si to porovnať na čepci z Liptovskej Lúžnej, Bzovíka, Liptovských Sliachov a Veľkého Lipníka (obr. č. 6b, c, d, 7b, c, d).

Ako príklad trojdielného čepca uvádzame čepiec fačkovský, ktorý sa skladá z *partice*, *predku* a *tylka*, a čepiec hlbocký, ktorého časti sa za sebou volajú *cangla*, *ličko* a *denko* (obr. č. 6e, f, 7e, f). Čepiec štvrdielny sa nosil na Starej Turej, päťdielný v Polomke a viacdielný v Helpe, na Turom Poli a inde (obr. č. 6g, h; 7g, h).

Zadná spodná časť čepcov sa stahuje v tyle tkanicou alebo stuhou, ktorá je prevlečená cez zahnutý obalok alebo cez slučky z pevných lanových nití. Čepiec sa kladie na údes, ktorým je aj formovaný. Pre úplnosť uvádzame i niektoré miestne názvy údesov: *obalka* (Lipt. Lúžna), *chomla* (Važec), *grgula* (Čičmany), *krkula* (Fačkov), *kýla* (Turie Pole), *kýlika* (Bzovík), *kolečko* (Veľ. Lipník), *kontík* (Ver-

nár), *chomoly* (Kojšov), *súčky* (Lamaš), *mrdoše* (Hlboké).

Podľa doterajšieho rozdelenia ženského kroja, kde sme vtlačili niektoré časti do 2—4 typov, by sa zdalo, že krojové bohatstvo Slovenska nie je také obsiahle, ako sa hovorí. Je však celkom na mieste ľudové príslovie: „Čo vršok prejdeš, to iný kroj nájdeš.“ Toto príslovie sa týka najmä kroja ženského. No musíme ešte pripomenúť, že nielen kroj jednej dediny sa od druhej odlišoval, ale ani v samej obci alebo v krojovom okrsku nebol kroj jedného druhu. Prijímaním nových materiálov a schopnosťou vytvárať všelijakú ozdobu vznikali variácie krojových častí. Tak sa postupne pôvodný odev rozdelil na pracovný a sviatočný a kroj pre rozličné iné príležitosti, napr. na svadbu, krst, pohreb a pod. Celkom v malej miere rozhodoval pri tomto triedení strih. Mállokde sa však vyskytli variácie zimných častí, ktoré v kroji zastupujú mestské kabáty. Sú to hune a kožuchy. Pretože sú tieto zimné časti ženského kroja blízke zimným častiam mužským, preberieme ich v ďalšej časti, ktorú venujeme kroju mužskému.

2. Mužský kroj

Najzákladnejšie časti mužského kroja sú: *gate*, *súkenné nohavice*, *košeľa*, *kožúšok*, *kožuch* a *hruša*.

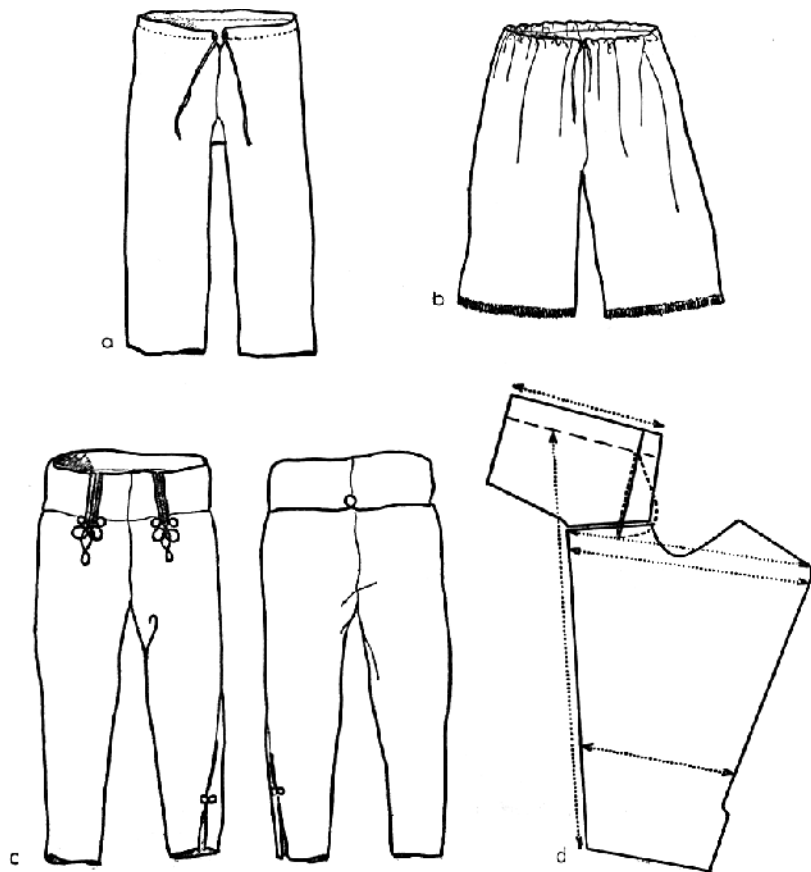
a) Gate

Gate, nazývané aj *gace* (Senica), *gače* (Myslava, Jakubany, Veľký Lipník), *gaše* (Kojšov), *giace* (Východná), *gaty* (Turie Pole), *gáty* (L. Lúžna, Suchá Hora, Hruštín) a pod., sú ušité z rovných dĺžok hrubšieho domáceho plátna lanového alebo konopného. Sú to dnes predovšetkým nohavice spodné, no v niektorých krajoch, najmä cez letné horúčavy, obliekajú ich aj ako vrchné (fot. č. 12). Doposiaľ zaznamenané sme rozdelili do dvoch skupín. Sú to:

aa) gate dlhé po členky,

bb) gate trojštvrťové.

Spotreba materiálu pri gatiach prvej skupiny, ktorú možno rozdeliť ešte do dvoch tried podľa funkcie, je rovnaká. Sú to dve dĺžky plátna merané od pása po členky s vloženým klinom v sede (obr. č. 8a). Tie gate, ktoré obliekajú len ako nohavice spodné, majú dolný okraj začištený jednoduchou obrubou. Druhé, nosené ako

Obr. 8. a) Spodné gate mužského kroja, b) široké vrchné trojštvrťové plátenné nohavice, c) súkenné nohavice z Fačkova (okr. Rajec), d) strih súkenných nohavíc z Fačkova (okr. Rajec)

spodné i vrchné, majú ho začistený alebo štepením, alebo mriežkou a ešte vystrapkaný.

Gate druhej skupiny, trojštvrťové, sú alebo úzke, asi ako gate prvej skupiny, alebo široké.

Na šitie gätí úzkych, ktoré sme našli v okolí Bratislavy, sa využíva široka konopného plátna na dĺžku. Preto siahajú len niečo nižšie lýtok. Ich spodný okraj je vystrapkaný, a to tak, že pevný okraj nie je zostrihnutý, ale sú vytahané osnovné nite.

Gate široké sú ušité zo štyroch dĺžok, každá nohavica z dvoch dĺžok s malým klinom v sede.

Spodný okraj má mriežku a dvojité strapkanie (obr. č. 8b).

Postup šitia je akoro pri všetkých gatiach rovnaký. Najprv sa upraví spodný okraj každej nohavice či už obrubou alebo vystrapkaním. Asi do výšky 60 cm sa každá nohavica zošíje a plochým švíkom sa všije klin. Nad ním vpredu sa ponechá rázporok. Okraj v páse sa zahne v 3—4 cm široký obalok, cez ktorý sa pretahuje šnúrka na uväzovanie. Toto zahnutie má zaujímavé miestne názvy, ako *obalok* (Lipt. Lúžna), *opasok* (Turie Pole), *lémec* (Hlboké), *galer* (Kojšov), *hacnica* (Pozdišovce) alebo *tajka* (Lamač).

Na spodné nohavice (gate) sa obliekajú nohavice vrchné, súkenné, na Spiši zvané *chološne*, na hornej Orave *portky*. Vyskytujú sa najviac z bieleho domáceho súkna, menej z čierneho a buravého. V krajoch bohatších nájdeme vrchné nohavice z kupovaného súkna tmavobelaseho, bledebelašého alebo čierneho. Na východnom Slovensku sa jijú aj z bieleho alebo aj na belaso ofarbeného domáceho drilichu. Nazývajú ich *nohavky*.

Ako sa takéto nohavice strihajú a šijú, ukážeme na nohaviciach z Rajcekej Lesnej (obr. č. 8d). Skladajú sa z dvoch veľkých dielov *nohavíc*, z dvoch *závinkov* a dvoch *záscer*. Dva rozstrihy vpredú sa volajú *večká*. Na nohavice treba 1 m dvojitého, 120—130 cm širokého súkna. Miery sa berú na postave motúzkom a značia sa uzlami. Prvá miera je *združina* — dĺžka, meraná od kĺba v boku po členky, druhá je objem lýtka, tretia objem stehna hore, potom objem bokov a posledná objem pásu (obr. č. 8c).

Na súkno sa nanášajú miery motúzkom tak, že sa podľa potreby skladajú alebo na polovico alebo na štvrtiny. Najprv sa poznačí na rozloženom súkne dĺžka, potom odspodu nahor objem lýtka, objem stehna a nakoniec v samom hornom okraji súkna tri razy za sebou $\frac{1}{4}$ z objemu bokov. V prostrednej tretine sa vystrihne sed a zvyšok bez zostrihovania sa použije ako *záscer* — podložiek pod večká. Pevný, rovný okraj súkna, na ktorom sa merala dĺžka, sa potom prečne k označeným bodom (objemom) a nohavica sa vystrihne. Podľa prvej sa vystrihne nohavica druhá. Zo zvyškov súkna sa vystrihnú ešte závinoky. Je to časť nohavíc, ktorá spredu dozadu ovíja boky. Šírka závinoku meria pol šucha, k čomu sa pridáva ešte 6 cm na obalok pre remeň. Horný okraj závinoku musí merať polovicu objemu pásu.

Pri zošívaní nohavíc sa pokračuje takto: najprv sa zošije dĺžka každej nohavice, jedna smerom zhora nadol, druhá opačne, zdola nahor, aby sa oblečené nestrácali. Súčasne sa do švika vkladá zelená šnúra — paspulovanie. Hore v bokoch sa potom nadšijú závinoky a šírka závinok sa zošije k sebe. Ďalej sa nastrihnú večká a olemujú čiernym továrenským súknom na obrátku 1,5 cm široko. Týmto súknom sa olemujú i rázporky ponechané vo šviku pri členkoch. Nakoniec sa zahne pás 5—6 cm široko a prišije sa kolmým obrubovým stehom. Týmto ste-

hom sa prišijú aj zástery k vonkajším stranám rozstrihov tak, aby boli nimi otvory podložené.

Strih všetkých súkenných nohavíc je v základe rovnaký. Rozdielnosti sú len v maličkostiach, ako je napríklad viac zaoblený švik, smerujúci od bokov dozadu, alebo to, že závinok je nadšitý vpredú na prednom diele alebo len od bočného švika. Niektoré sú zasa v sede i na lýtkach tesne priliehajúce, iné voľnejšie. Najlepším poznávacím znakom nohavíc, ktorý odlišuje jednu krojovú oblasť alebo i dedinu od druhej, je výzdoba. Je to alebo šnúrovanie, alebo výšivka okolo rázporkov, prípadne paspulovanie vo švikoch. Paspulovanie je na niektorých nohaviciach jednofarebné, a to červené, zelené, čierne alebo viacfarebné: zelená s červenou, čierna s červenou, červená s pomarančovou. Niekedy sa táto ozdoba robí z troch pásikov, z dvoch červených a jedného pomarančového. Na niektorých je súkno, inde šnúročka alebo pletenec z harasovej vlny.

c) Košela

Ďalšou časťou je košela, ktorá sa do nohavíc zakasáva alebo sa nosí v nohaviciach. Tie košele, ktoré sme doteraz poznali, rozdelili sme podľa ich strihovej stavby do troch skupín:

aa) Košela, ktorej predný i zadný stan je z jedného kusa s prehybom na pleciach, s plytším krčným výstrihom a nastrihnutým rázporkom. Rukávy má rovné, široké.

bb) Košela so stanom ovinovacím, ktorý je vpredú v prostriedku alebo na boku zošíty. Naň sa používa šírka plátna na dĺžku, preto má vždy spodný okraj pevný a plecيا zošívane. Rukávy sú rovné, široké.

cc) Košela so stanom takým, ako má košela prvej skupiny, teda s prehybom na pleciach. Odlišuje sa rukávmi, ktoré sú na pleciach a v zápästí riasené a všité do zárukávok — manžiet.

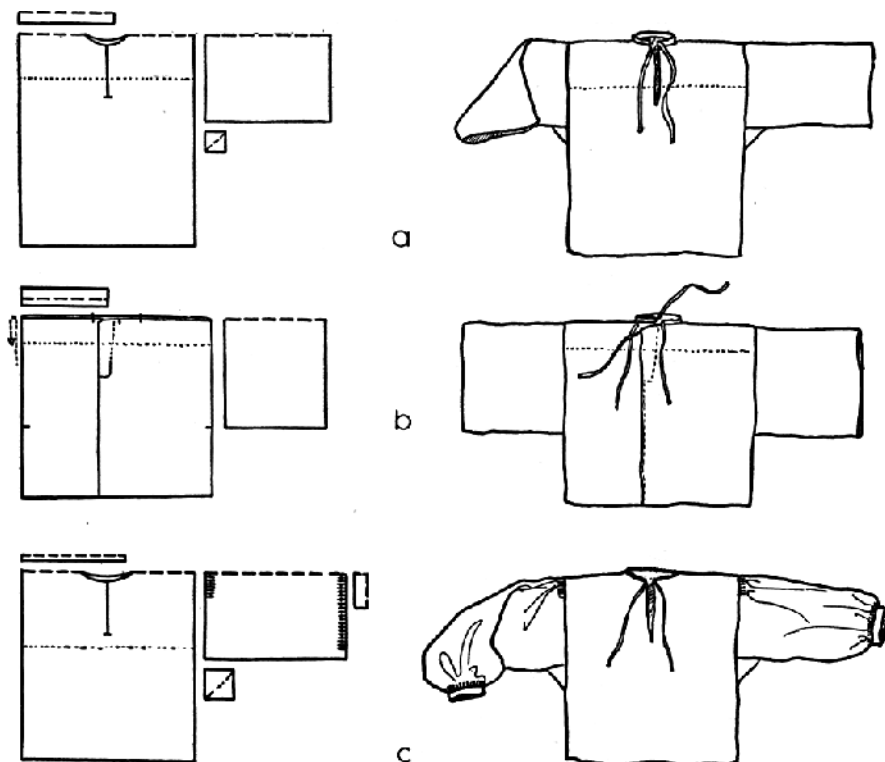
Všetky tieto košele sú ušité z rovných obdĺžnikov domáceho plátna. Aby sme mohli dodržať presný postup šitia, berieme za vzor skupiny

aa) košefu z Važca (obr. č. 9a),

bb) košefu z Hlbokého (obr. č. 9b),

cc) košefu z Torsiek (obr. č. 9c).

V prvom prípade na prostriedok obdĺžnika plátna, ktorý meria dve dĺžky od pleca po boky, sa našije pás plátna, aby sa ním košela v pleciach spevnila. Plátno sa potom zloží a v prostriedku sa zostrihne malý trojuholníček.

Obr. 9. a) Mužská košele z Važca (okr. Lipt. Hrádok), b) mužská košele z Hlbokého (okr. Senica), c) mužská košele z Torsiek (Levoča)

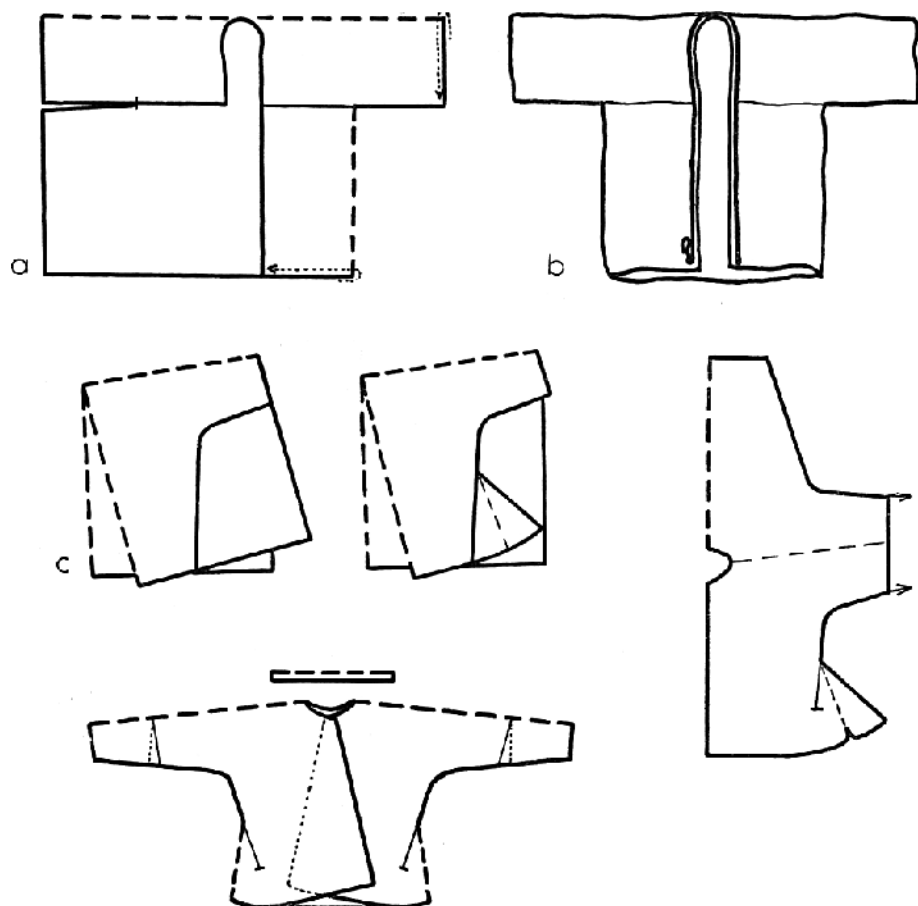
Na rozloženom plátne sa trojuholník zväčší vo výstrih, vpredu o niečo hlbšie ako vzadu, a nastrihne sa asi 14 cm hlboký rázporok. Rázporok sa zafixuje zahnutím dvoch plátien proti sebe (vrohého a podloženia), alebo sa $\frac{1}{2}$ cm širokou obrubou zaobrubí, ak je podloženie krátke.

Do krčného výstrihu sa všije golier. Pri väčšej košeli je až 3–6 cm široký. Golier sa ešte pred všitím vyšívá. Aby bol pevnejší, zhora do polovice jeho výšky sa vyšije cez dve plátne, od polovice nadol len cez plátne línie, aby sa dal všiť. Na košelu sa pristoje najprv z líca zadným stehom a len potom sa prichytí z rubu obrubovým stehom. Rukávy, keď sú už na spodnom okraji obrúbené, zošité, vložia sa i s klinom k stanu. Celé spojovanie sa šije plochým švíkom.

Šnúry-keprovky na uväzovanie, ktoré sú

3–4 cm široké, prišívajú sa po celej šírke goliera. Na koncoch sú privyžité červeno *krivou cestou* alebo sú obháčkované červenými alebo červeno-bielymi zúbkami.

Druhý typ je košele z Hlbokého. Na stan košele sa berie asi 1,30 m plátne. Nakoľko je plátne dosť široké, využíva sa šírka na dĺžku. Po celej jednej strane sa zahne pevný okraj asi 8 cm hlboko. Toto prehnutie tvorí podložku na spevnenie plieca. Plátne sa potom v nepevných okrajoch zošije, čím dostane ovinovací stan. Švík je plochý, nie celkom pod krk zošitý, takže tvorí rázporok. Švík sa ponechá vpredu, posunie sa o 6 cm doprava a od bokov horného okraja bielo šitou mešterkou sa zošijú plecá. Nezošitý prostriedok tejto šírky bez zostrihnutia tvorí krčný výstrih, ku ktorému je prišitý bielo vyšívajúci úzky golier. Na pra-

Obr. 10. a) Strih mužskej hune z Fačkova (okr. Rajec), b) fačkovská huňa ozdobená červeno-čiernym pletencom, c) postup strihania mužskej hune z Kojšova (okr. Gelnica)

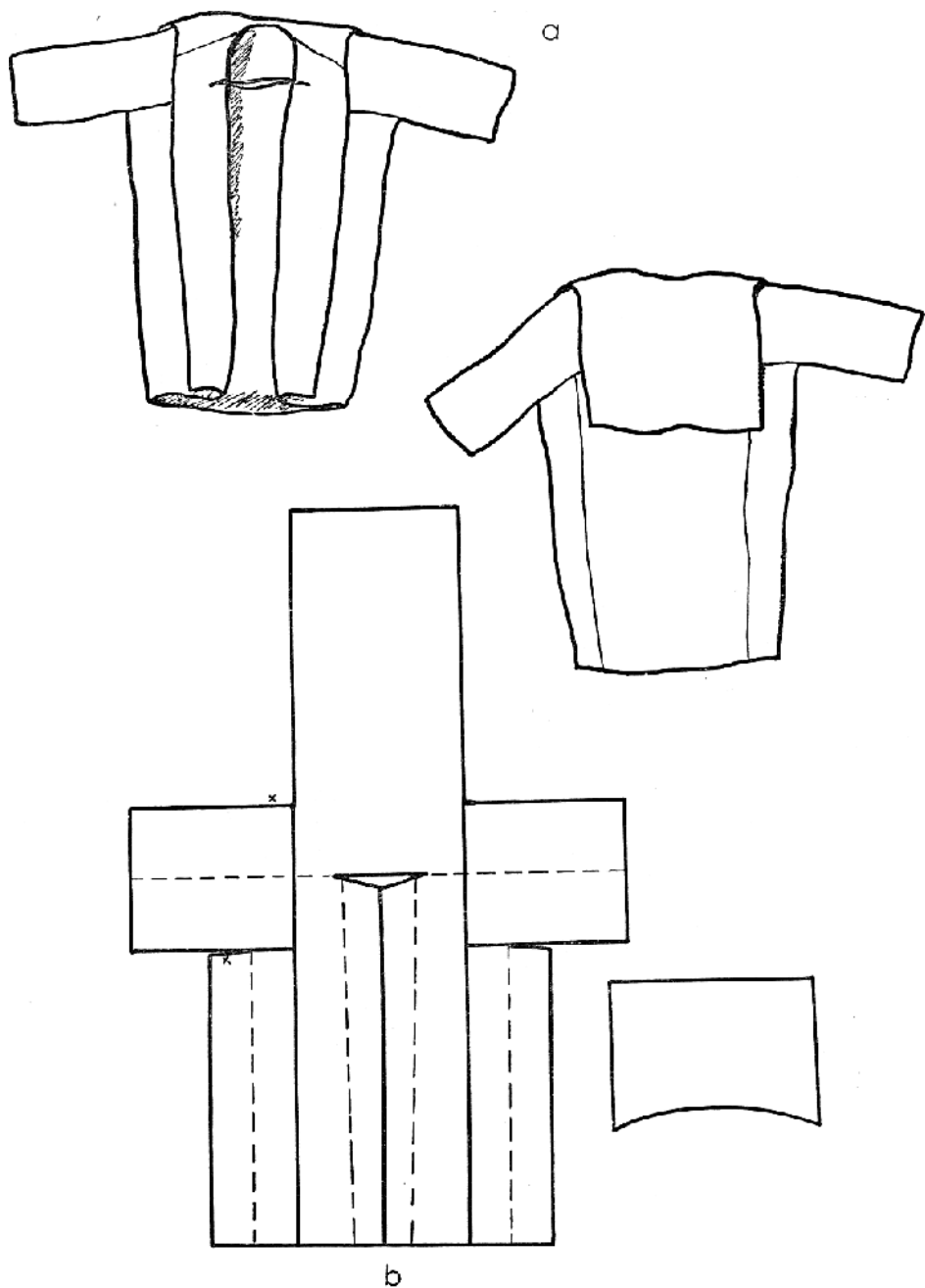
vej strane dosahuje golier až okraj rúžpor-ka, na ľavej však nie, preto zvyšujúca časť plátna presahuje cez ľavú polovicu asi o 6 cm. Uvážuje sa štyrmi širšími keprovkami na dve slučky.

Rukávy košele sú krátke pod lakty, obidva vyrobené z jednej šírky plátna. Ich spodný okraj je pevný. Sú zošité plochým švíkom, vložené do nástrihov v stane. Nástrihy sú kolmé a vyrobené po bokoch.

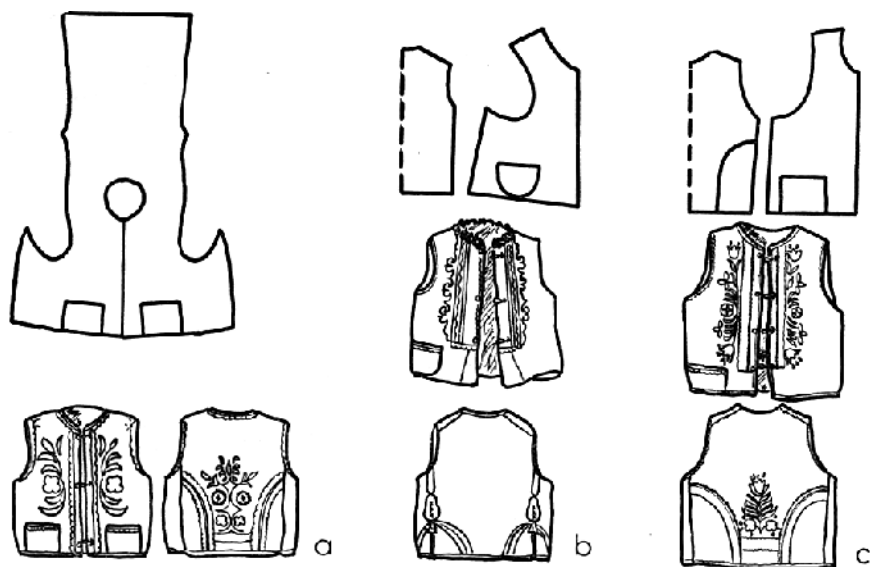
Tretí typ je košeľa z Torsysiek. Od väčšej sa odlišuje najmä rukávami a úpravou krčného

výstrihu. Prostriedok rukáva na pleci, asi do šírky 5 cm, je nariašnený. Zápästie je riasené dookola a je väčšie do zárukávok. Zárukávky sú vykávané bielou alebo červenou, červeno-bielou alebo červeno-bielo-čiernou krížikovou výšivkou. Krčný výstrih namiesto goliera má vložený úzky pásik s upevňovacími zúbkami v hrane. Je vložený medzi vrchné plátno a plátno, ktorým je košeľa v pleciach podšitá. Pod krkom sa zväzuje krátkymi bielymi šnúročkami.

Výzdobu starodávnych košiel si možno overiť v mnohých prípadoch na jednoduchých pra-

Obr. 11. a) Mužská halena z Nižného Klátova (okr. Košice-okolie), b) strih mužskej haleny

Obr. 12. a) Mužský brusliak ušitý z jedného kusa ovčej kože z Nižných Repašov (okr. Levoča), b) mužský brusliak z Vyšnej Šuňavy (okr. Poprad), c) mužský brusliak z Kojšova (okr. Gelnica), d) ženský brusliak z Vernára (okr. Poprad), e) ženský kožuš s krídlami z Východnej (okr. Lipt. Hrádok), f) mužský kožuš zo Bzovíka (okr. Krupina), g) ženský kožuš z Vyšnej Šuňavy (okr. Poprad)

covných košeliach z domáceho plátna, ktoré sa nosia v niektorých obciach ešte dnes. Výzdoba vznikala z obruby v zápästí rukávov a zo spojovacieho švika, ktorý prišívá rukávy k stanu. Stan s rukávom sa spojil tesne alebo voľne šitou mriežkou (Piešťany, Nitra), alebo pomocou ručne paličkovanej vložky (Detva). Ozdoba vznikala ďalej na golierikoch košiel. Najprv to boli okrajové zúbky, potom výšivka, ktoré sa robili preto, aby golier spevnili a vystužili. Až neskôršie sa rozvinula výzdoba aj okolo rúčkou.

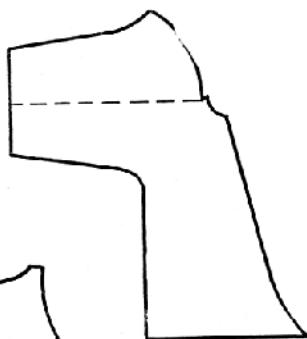
Košele z bohatších krajov Slovenska, najmä košele sviatočné, majú výzdobu bohatú, široko rozloženú v zápästí rukávov, niekde skoro po celej dĺžke. Je to predovšetkým výšivka križiková, plná, hrachovinka, dierky alebo gatty zhotovené bielou, prípadne farebnou výšivacou priadzu, pamukom, vlnou, hodváhom, niekde i zlatom. V niektorých krajoch ju kombinujú paličkovanou šipkou, ktorú našívajú na konce rukávov, alebo paličkovanou mriežkou, ktorú zasa všívajú medzi plátno rukáva, a to priečne alebo podĺžne.

d) Hune a haľeny

Vrchné súkenné časti zimné, ktoré zastupujú kabáty, a to mužské i ženské, spomenieme a porovnáme súčasne, lebo najstaršie z nich — kratšie hune — sú u mužov i žien skoro rovnaké. Často bola v domácnosti huňa len jedna a nosil ju muž i žena. No bolo i tak, najmä kde bolo súkna nadostač a kde bola huňa u žien viac zaužívaná, že sa ženská huňa od mužskej odlišovala dĺžkou alebo šírkou. Ženské hune bývali obyčajne kratšie (V. Lipník), alebo mali širšie bočné krídla a pod. Hune však nosili zväčša iba muži.

Hune sú ušité z biela, čierneho alebo burového súkna, niekde z vlasovej guby. Jej miestne názvy sú: huňa (najčastejšie), gubaňa (Pozdišovce), sukница (Lipt. Lúžna, Važeo), kačanica (Turie Pole), kabaňa (Bzovík), guňa (Mútne na Orave), haľiena (Lokca na Orave) atď.

Dĺžka hune siaha pod kolena, nad kolena alebo je kratšia a siaha len do bokov (Jakubany). Sú hune rovné, ktorých celý stan i s ru-

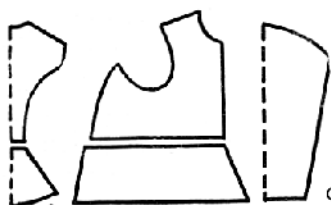
e

d

f

g

kávami je z jedného kusa, a hune v predných dieloch rozšírené, s rukávom kimonovým, nadšitým.

Na ušitie hune rovnkej, ktorú sme doteraz zaznamenali vo Fačkove (fot. č. 14) a v Pozdišovciach, treba jedna siaha dvojitého súkna (rozpaženie od zápästia k zápästiu), čo je asi 140×120 cm. Postup strihania i šitia tejto hune je veľmi jednoduchý (obr. č. 10a, b). Uššia, 120 cm dlhá strana súkna, ktorá má pevný okraj, sa prehne asi 25–30 cm široko. Prehybom dostaneme rukávy a hornú časť predných dielov. V prostriedku sa prehyb zvislo prestrihne a vystrihne sa voľnejší oválny krčný výstrih. Od bokov z každej strany, a to tesne pod prehnutou časťou, sa súkno nastrihne do $\frac{1}{4}$ z celej šírky a z bokov sa prehne. Týmto vyhnutím dostaneme zasa spodné časti predných dielov. Potom sa z rubu pevnou lanovou niťou zošijú rukávy a šviki na prsiach, čím sa hlavné šitie končí.

Zložitejšie skladanie a strihanie je pri huni rozšírenej (obr. č. 10c). Na strihanie si berie krajčír tri miery, a to dĺžku od pleca dolu asi po boky, ďalej dĺžku rukáva meranú od prostriedku chrbta a voľnejší objem tela. Spotrebu súkna mu určuje dĺžka násobená dvoma.

Dvojité, asi 120 cm široké súkno si zloží tak, aby štyri hrúbky súkna ležali nad sebou, pričom sa vrchná polovica odkloní asi o $\frac{1}{4}$ dĺžky chrbta. Na tejto odklonenej ploche naniesie si šírku chrbta dolu a šírku rukáva v ramennom kĺbe, ktoré si krajčír sám určuje zo skúseností a podľa postavy. Vo výške, kde je vyznačená šírka rukáva, naniesie si $\frac{1}{4}$ objemu tela. Mäkkou ceruzkou tieto body spojí, pod pazuchou zakreslí oblúk a rukávy k zápästiu málo skosí. Takto vystrihne chrbát. Spodné súkno, ktoré bude tvoriť predný diel, rozšíri od miesta, kde sa končí chrbát, krídlom. Pazuchový oblúk i rukáv vystrihne podľa chrbta. Potom súkno rozloží, vystrihne krčný výstrih, kolmo rozstrihne prostriedok predného dielu a zo zvyškov nadšití dĺžku rukávov. Golier vystrihne rovný, dvojité.

Výzdoba huní je jednoduchá. Je to inofarebné úzke lemovanie, úzke paspulovanie vo švíkoch alebo lemovanie inofarebným, ba často dvojfarebným pletencom. Paspulovanie a lemovanie býva vo farbe zelenej, červenej, lemovanie pletencom čierne alebo bielo-čierne z ovčej domácej vlny. Niekedy je červeno-čierne z harasu.

Umiestnené je okolo krčného výstrihu alebo aj okolo goliera, pozdĺž zapínania, na koncoch rukávov, na šasto i po spodnom okraji hune, kde vybieha do švika na krídle (fot. č. 8).

Hune obidvoch strihov sa v kroji mužskom nosia doposiaľ. Ženy od nich dávno upustili a nahradili ich kratšími *hužkami*, *kacabajkami*, *serjankou*, *srvienkou*, *reklom*, *kabankou* a pod., ktoré si šijú z továrenského súkna, kangáru, plišu, zamatu alebo z modrotlače. Sú podšívané kúdelou, vatelínom, vatou alebo barchetom a ich strih je už základný, podľa mestskej módy. Strihajú sa podľa papierovej formy.

Okrem huní sa nosili voľné haleny z bieleho domáceho súkna, neskoršie i z továrenského (obr. č. 11a). Patrili ženatým mužom a doteraz len vo Fačkove pri Rajci a v Čičmanoch sme zaznamenali aj halenu ženakú, ktorá sa od mužskej odlišuje tým, že je do pásu zúžená a bez veľkého goliera.

Strih mužskej haleny sa vytvoril na základe jednoduchej šírky domáceho súkna, ktorého treba asi 5 m. Halena sa skladá zo šiestich dielov (obr. č. 11b). Najväčší je zadný a predný diel spolu; siahajú až do polovice lýtok. Vpredu je rozstrihnutý a po obidvoch stranách vyhnutý do bokov. O okraj vyhnutého súkna hore a o krčný výstrih je prísitá ďalšia časť, a to veľký štvorcový golier. V Hlbokom pri Senici ho nazývajú *hazucha*. Ďalšie časti sú rovné alebo málo skosené rukávy, dlhé po zápästie. V niektorých krajoch, kde bolo zvykom nosiť halenu pri každej príležitosti prehodенú len cez placia (Bzovík, Zázrivá), šili sa rukávy kratšie, pričom ich zvnútra zašivali, aby v nich mohli nosiť jedlo, nákupy a pod.

Dve posledné časti, ktoré halenu rozširujú, sú bočné. Sú to rovné diely, obidva urobené z jednej šírky.

Výzdoba halien pozostáva poväčšine z inofarebného lemovania nepevných okrajov goliera, rozstrihu vpredu a rukávov, potom paspulovania švíkov medzi predným dielom, golierom a pod rukávmi. Doposiaľ zaznamenané lemovanie a paspulovanie bolo zhotovené angliou farby červenej, zelenej a pomarančovej. V iných krajoch okrem tejto funkčnej ozdoby, ktorá spevňuje okraje súkna, je ozdoba remenná, umiestená na prsiach, a to tam, kde sa halena remeňom, retiazkou alebo pásikom súkna zopína, alebo je pestro vyšívaná šáfolom na golieri i na predných dieloch (Nižný Klátov).

1 Mužský zimný kroj z Hruštína

2 Ženský sviatočný kroj z Lipt. Osady

3 Ženský sviatočný letný kroj z Lipt. Sliačov

4 Mužský kroj z Lipt. Sliacov

5 Ženský kroj na nedělní popolední z Mýslavy

6 Pracovní ženský kroj z Jakubian

7 Sviatočný ženský kroj zo Bzovíka

8 Ukážka kresebného záznamu výzdoby

9 Stará vzorka modrotlačovej zástery z Lipt. Lúžnej

K teplým zimným časťiam patria ešte kožuchy, ktoré materiálom, šitím a výzdobou tvoria celkom zvláštnu skupinu ľudového odievania. Patria sem kožušky bez rukávov, ktoré zakrývajú a chránia hornú časť tela (fot. č. 10). Obliakajú ich muži, ženy, mládeň, dievky a prv i deti. Tento kožušok má mnoho miestnych názvov, z ktorých najrozšírenejší je *brušľak*, menej známy je výraz *brušľak* (Vyš. Suňava), *brušľik* (Myslava), *bručník* (Oravská Polhora), *bruncel* (Kojšov), *kamizol* (Lipt. Sliache, Važec), *kožušanka* (Vernár, Turie Pole) alebo *serdak* (Suchá Hora, Veľ. Lipník) atď.

Druhý typ kožucha je s rukávmi. Nosili ho poväčšine len ženy a muži. V Hontě tento typ volajú *kuďmen*. Parádnejšie od neho boli tzv. *mentieky* alebo *mentíky*. Boli to kožuchy obťahnuté súknom a lemované barančinou alebo ľstčinou. Neboli však také rozšírené ako kožuchy remenné. Nosili sa na západnom Slovensku, zriedkavejšie už na strednom a severnom Slovensku, lebo boli oproti celokožným pomerne drahé.

aa) Výroba kože a irchy

Základným materiálom, z ktorého sa kožušky i kožuchy šili a šijú, je ovčia a barania koža s vlasom, a to obyčajne s dlhým, málokedy strihaným. Kožuchy sa vyskytujú v prírodnej bielej, trochu žltkastej farbe, neskoršie aj vo farbe gaštanovohnedej, ktorú získavajú odvarom orechovej huby.

Na lemovanie a ozdobovanie sa používa koža bez vlasu — ircha farby bielej, medenkovozelenej, červenej, žltej, pomarančovej, niekedy aj bledohnedej. Lícem irchy je hladká strana, ktorá bola zbavená vlasu.

Výrobou kože a irchy, šitím i zdobením kožuchov sa zaoberá dedinský kožušník, zvaný aj kušnier. Kožu vyrába kvasením pomocou obilného šrotu, soli a vody. V tejto zmesi ich po 10—14 dní máča, žmýka a prekladá. Vyrábanú kožu čistí a mäkčí škáfou, *curhalou*, *papuťou* a na stolci. Remennú stranu pretiera-konzervuje ešte roztokom bieleho liadku. Potom kožu suší a odkladá a len podľa potreby si pripravuje menšie množstvo na šitie. Kožu pred upotrebním pretre viehka vlažnou vodou, nechá ich pod dekou zapariť a zmäkčiť.

Kožušinu s hnedým remeňom získavajú kožušníci tak, že vyrobenú bielu kožušinu po remennej strane farbía. Farbou je odvar suchých orechových húb, novšie i farba anilínová. Farbu roztierajú po koži handričkou alebo kefou 2—3 razy za sebou, kým nezačnú na druhej strane žltnúť korene vlasov. Po vysušení sa koža ešte vytahuje škáfou a na stolci, aby dostala mäkký semišový vzhľad.

Ircha sa vyrába z tenších kožičiek oviec alebo kôz. Vyrobené suché kožo kožušník vlhčí a namáča do rozriedeného haseného vápna, v ktorom začne vlas už po niekoľkých dňoch plznúť. Zvyšky vlasu zoškriabe drevkom a druhú stranu prečistí škáfou. Potom irchu vysuší, po vysušení opäť máča asi dva dni v čistej vode a znova pretahuje škáfou na ráme, až ju opracuje takmer do sucha. Potom každú kožu napína na rám, pribije klinčekmi a takto nechá dobre vysušiť.

Zelená ircha, zvaná *sirma* alebo *siroš*, ktorá má z farebných irch najzaujímavejší postup farbenia, získava sa tak, že ešte vlhkú, na ráme vypnutú bielu irchu pretiera výrobca z vnútornej, nevlasovej strany ostovou vodou, potom hrudkou salmiaku a celú plochu posype čistými mosadznými pilinami alebo prachom, alebo ju napne na medený plech. V chládku koža pomaly vysychá, pričom sa farba okysličenej medi prebije na druhú stranu irchy.

Ostatné vymenované farby získavali kožušníci z kôry a bobúľ, rozličných rastlín, napríklad žltú z bobúľ psieho tŕňa a ľulka. Ďalej farbili jelšovou kôrou, dubienkami, odvarom burských orieškov a pod².

bb) Strihy kožuchov

Druhá časť kožušniackych prác sa začína strihaním kože. Kožu najprv kožušník vytahovaním vyrovná a vystrie na stôl. Na rezanie kože používa kušniersky nôž. Je to malý ostrý nožík tvaru kosodĺžnika, ktorým kožu reže tak, že si ľavou rukou kožu pridŕža, aby pritlačením noža neporezal vlas. Reže po čiare označeného strihu, ktorý zakreslí zohnutím a stlačením kože, ryhovaním (značkováním) alebo ceruzkou. Na okrajoch kožucha, napríklad na koncoch rukávov a na spodnom okraji alebo aj inde, kde nechce, aby vlas kožušiny bolo vidieť, kožu strihá tak, aby súčasne zostrihol i vlas.

V strihoch kožuchov, najmä však v strihoch kožuchov s rukávami, je pomerne veľká rozmanitosť. Z brusliakov možno pokladať za najstarší doposiaľ zachovaný brusliak z Nižných Repasov, ktorý svojou jednoduchou formou strihu a tým, že je celý z jednej ovčej kože a jednodielny, plne tomu nasvedčuje (obr. č. 12a). Postup jeho strihania je tento:

Miery treba dve, a to šírku pliec a dĺžku od pleca po boky. Väčšiu kožu si vystrie kožušník na stôl a vyťahovaním ju vyrovná. Prácou na strihu začne tým, že si zložením a stlačením kože označí jej prostriedok, čím vznikne krížový znak. Potom začne zakresľovať jednu polovicu predného dielu, ktorú po plece vyreže, potom preloží, premeria a ryhovaním (značkováním) tvrdým, obyčajne kovovým predmetom preniesie na druhú polovicu predného dielu. Podľa označenej dĺžky predného dielu prehybom odmeria dĺžku chrbta, ktorý rovno zakreslí a vyreže. Na prostriedku kože vykrojí króný výstrih, a to vzadu 3 cm hlboko, vpredu 10 cm. Potom kolmo od výstrihu rozreže predný diel, čím skončí strihanie.

Najviac sa stretávame s brusliakmi trojdíelnymi (obr. č. 12b). Na mužských brusliakoch je to rovný alebo v spodnom okraji málo zúžený chrbát a dva predné diely, vpredu rovné alebo trocha znížené a rozšírené, čo často ani nezbedať. Króný výstrih i pazuchové oblúky sú voľnejšie. Ženské brusliaky sú oproti mužským v drieku vypásované. Bývajú obyčajne krátke alebo do bokov predĺžené.

Štvordielnych brusliakov takmer niet. Sú to tie, ktoré majú navyše golier. Golier je alebo rovný, všíty z vlasovej barančiny, alebo kožený a vpredu do oblúka zostrihnutý. Je na brusliakoch zo Bzovíka.

Pätdielny brusliak zaznamenali sme v Kojšove (obr. č. 12c). Jeho chrbát je trojdielny, delený oblúkovými švíkmi, ktoré robil kušnier pravdepodobne preto, aby využil kožu hlavy ovce na stred chrbta, jeho dolnej časti, a tak získal celkovo väčšiu dĺžku kože. Preto musel boky nadsiť.

Vinodiadne brusliaky nájdeme u žien. Tieto brusliaky sú predĺžené obyčajne viacerými šosmi. Brusliak s jedným šosom treba počítať ešte medzi štvordielne. Ženský brusliak z Vernára má šosov až dvanásť (obr. č. 12d).

Z rukávových kožuchov za starý možno zo strihovej stránky pokladať ženský kožuch

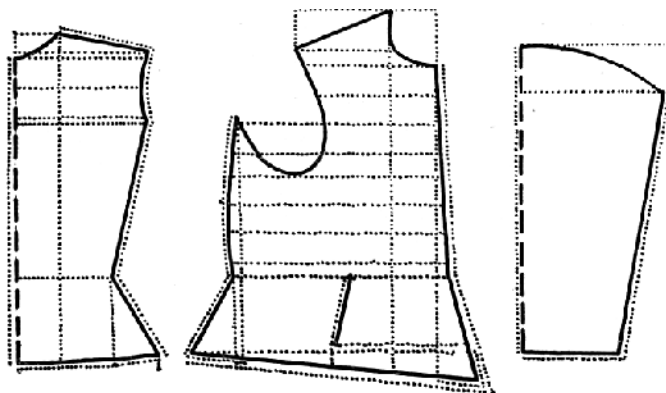
z Východnej a ženský kožuch z Hlbokého. Na jednom i druhom dobre vidieť tvary ovčej kože. Kožuch z Východnej má strihové zaujímavý rukáv, ktorý je vpredu kimonový, spojený s vrchnou časťou predného dielu. Vzadu je raglánový (obr. č. 12e). Na kožuchu z Hlbokého je zvláštnosťou veľký, do prostriedku chrbta vložený klin, potom čierne barančínové šosy, našité v zapínaní od pásu nadol. Keďže oipy kožucha sa nosia na chrbte zopnuté, šosy sa dvíhajú a voľne lemuju okraj kožucha. Zaujímavý je aj stan tohto kožucha, o ktorom však nemôžeme s určitosťou povedať, ako sa strihal, nakoľko nemáme preskúmané väčšie množstvo týchto kožuchov. Je možné, že stan strihali kedysi v celku z jednej kože, preto vkladali tak vysoký a široký klin, ktorý mal pravdepodobne za úlohu rozšíriť nedostačujúcu šírku kože na objem tela.

Najbežnejšie kožuchy s rukávami sú pätdielne. Sú to vlastne predĺžené trojdielne brusliaky, ku ktorým sú pridané rukávy. Vinodiadne veľké kožuchy majú väzvané goliere alebo hazuchu, prípadne majú osobitne našité šosy. Šos sa môže skladať z troch až piatich dielov (obr. č. 12f, g).

cc) Šitie kožuchov

Na šitie kože používa kušnier trojhranné ihly a hrubšiu bielu lanovú niť. Na prišívanie irchy berie tenšiu trojhrannú ihlu a bielu alebo čiernu niť č. 16. Celú krajčírsku prácu robí ručne, bez šijacieho stroja. Jednotlivé časti kožucha vypracuje samostatne a len potom ich zošívá. Pri zostavovaní kožucha pokračuje týmto spôsobom: Najprv pásmi irchy lemuje okraje zapínania a konce rukávov. Potom vypracuje výzdobu — aplikáciu alebo výšivku — každého jednotlivého kusa. Ďalej zhotoví vrecká. Sú to lemované nástrihy, prípadne znútra riadne vypracované spodné vrecká. Niekedy sú našité z irchy. Našívané vrecká sa vyskytujú najviac v poloblúkovom a obdĺžnikovom tvare.

Nasleduje zošívanie dielov kožucha. Vznikajú švíky. Šije sa stehom zadným, prípadne hustým predným. Našívané časti dielov sú spojené hustým obrubovým stehom, aby sa koža vo švíku pekne rozložila. Niektorí kušníeri vkladajú do švíkov pásky kože, ktorú z líca nízko zrežú. Ak vkladajú do švíka červenú irchu, zasunujú ju zloženú dvojmo s prehybom na lícnej strane.

Obr. 13 Strih kozucha zo Bzovika (okr. Krupina) s ukázkou spôsobu zachytenia strihu

Ak nemajú kozuchy spomínané paspulovanie švíkov, kozušníci švíky prikrývajú — a to aj tie, ktoré sú nadšívane — pásmikmi alebo vlnovkami irchy. Pod pazuchami v bočných švíkoch býva ircha stvárnená najčastejšie do podoby hrušky.

Ak má mať kozuch golier, nasleduje jeho všítie. Ak nie je golier, irchou sa lemujú a barančinou prámujú voľné okraje kozucha, a to krčný výstrih, zapínanie, spodný okraj kozucha i konce rukávov. Pri brusliaku sa týmto spôsobom lemujú alebo prámujú pazuchové oblúky.

Pri prišívaní irchy sa používa niekoľko stehov. Najčastejší je steh irchový, steh polkrížikový, krížikový, štepovanie a sirmovanie. Rozoberieme si aspoň v krátkosti jednotlivé stehy:

1. Irchový steh je krátky kolmý a hustý steh.
2. Polkrížikový steh je vlastne zubovka (zvaná aj *krivá cesta*, *huší tanec*), ktorej hroty vybiehajú z irchy na základnú kožu alebo na spodnú zasunutú irchu.
3. Krížik zachytáva pod irchou zasunutú strapce alebo prišívá dve šikmo cez seba preložené irchy.
4. Štepovanie je krátky steh ukladný ďalej od seba. Prichyťáva širšie lemy irchy, a to ďalej od okraja, aby ircha neležala vypukle.
5. Sirmovanie prišívá a kryje okraje lemov a ornamentu. Sú však prípady, keď sirmovanie kozuch len ozdobuje. Je to inofarebný irchový pásik asi 2 mm široký, ktorý sa špirálovite prišívá na základnú kožu, takže vzniká v šikmých prúžkoch prerývaný pásik. Niť, ktorou sa šije, nevidieť.

dd) Výzdoba kozuchov

Výzdoba kozuchov sa sústreďuje na chrbte, na obidvoch predných dieloch (fot. č. 5) a na koncoch rukávov. Z hľadiska funkčného sa začína prikrývaním švíkov irchovými pásmi. Druhá, tiež funkčná a ozdobná práca, je lemovanie voľných okrajov, a to irchou alebo barančinou, obyčajne kontrastne sfarbenou. K výzdobe patria ešte stehy, ak sú najmä inofarebné, a sirmovanie. Sirmovanie sa používa aj mimo okraja irchy, ba často aj v niekoľkých radoch vedľa seba, čo je už práca čiste ozdobujúca.

Okrem vymenovaných spôsobov funkčnej aplikácie ozdobujú sa kozuchy a brusliaky aj aplikáciou z kúskov inofarebnej kože. Najviac je to červená, biela, menej zelená, čierna, žltá, pomarančová a bledohnedá. Z farebnej irchy sú rozličné vlnovky, zubovky a širšie alebo užšie vybiľované čipky, ďalej všelijaké motívy, kvety, lístky, tulipány, srdcia, kolieska a podobné cifry (fot. č. 13). Prišívajú sa na kožu hustým kolmým stehom. Často sa aj kontúrujú inofarebnou priadzou alebo irchou. Niekedy sa dovýšľujú pestrou vlnou alebo hodváhom. Inde sú kvety a lístky dierkované a podložené inofarebnou irchou alebo sú skladané z dvoch farieb.

Ako ozdoba vyskytuje sa často aj prepletaný pásik robený tak, že sa koža nareže a prepletá úzkymi pásmikmi vo dvoch farbách a v troch radoch vedľa seba.

Bohato pôsobia kožušky pošívané magoškami. Sú to drobné kolieska alebo väčšie kvietky

vybité z iarchy, ktoré napichnuté na ihlu sa od mäsovej strany opaľujú nad sviečkou. Koža sa zvráti a magošky dostanú plastický tvar.

Podobne pekne a bohato pôsobia kožušky vybijané drobnými mosadznými ringlami. Sú to drobné kolieska prebité cez iarchu a podložené inofarebnou kožou.

Nápadné sú kožuchy ozdobené strapcami. Strapce môžu byť z kože alebo z farebnej priadze. Kožené sú dlhšie. Umiestnené sú najčastejšie na bokoch alebo v páse chrbta. Malé, nízko zostrihnuté strapčky sú zo šáfolu alebo z hodvábu rozličných farieb. Bývajú poprišívané na lístkoch, kvetoch alebo hrotoch zubovky koženej aplikácie.

A konečne aj gombíky vytvárajú ozdobu. Kušnier často zasúva medzi kožu, z ktorej ich robí, nitky viacfarebnej priadze. Inokedy gombíky vyplétá z farebných pásikov.

V

METÓDA STRIHOVÉHO ZÁZNAMU

Opisom kožuchov končíme stať strihov a šitia základných krojových častí. Nevyčerpali sme všetko, čo ku kompletnému kroju patrí. Ako sme už spomenuli, sú to časti základné a najviac nosené. Okrem nich treba si pri prieskumoch všimnúť ešte mnoho ďalších vecí, ako sú stanky, podviky, rozličné pásy, obrúsky, odiedzky, zápästky, rukavice, dievčenské party, potom rozličnú obuv, a to krpce, kopytca, kapce a čižmy, ďalej remene, opasky, klobúky, perá atď. Na všetko sa treba pýtať a všetko zaznamenávať, ak chceme mať ten alebo onen kraj dôkladne zistený a dokumentovaný.

Ako však pokračujeme pri strihovom zázname?

Pri častiach z rovných kusov plátna alebo inej tkaniny nie je to problém. Ako už vieme, jednoduchšie kusy odevu si šila každá žena sama. Obraciam sa preto priamo na ne, najmä na skúsenejšie a staršie, a od nich sa dozvedáme, ako a prečo tak odmerali, poskladali, pristrihli a ušili rubáš, oplecko alebo inú krojovú súčiastku. Dozvieme sa mnoho novostí a figlov. Keď však nemôžeme získať postup a strih od žien samých,

stačí nájsť na príslušnom artefakte pevný okraj tkaniny a použiť centimeter. V obidvoch prípadoch strih voľne zakreslíme a kótujeme.

Zložitejšie strihy kroja sa tak isto snažíme získať priamo od krajčírky, krajčira alebo kušnier. Najprv poznáme miery, ako ich berú postupne za sebou na postave. Keď strihajú z hlavy, urobíme strih na baliaci papier v skutočnej veľkosti. Papier pripravíme v rozmeroch, aké má príslušná krojová časť. Keď sa strihá podľa papierovej formy, vyžiadame si ju na okreslenie a označíme ju vysvetlivkami. Horšie je, kde už krajčira niet a kde máme k dispozícii iba jeden alebo len málo kusov, ktoré nemožno rozpárať. V takomto prípade robíme záznam na strihovom náčrte, na ktorom odmerané miery kótujeme. Pomáha nám pravý uhol osnovnej a útkovej nite. Na kožuchu, kde sa nemožno riadiť podľa nití, najlepšie sa určí pravý uhol v prednom diele (býva v zapínaní rozšírený a po spodnom okraji znížený), a to tak, že kožuch oblečieme a na postave premeriame odklony. Meranie kožucha často sťažuje vlas, ktorým je kožuch priam vypchatý.

Odmeriame predovšetkým dĺžku zadného dieľu príslušnej súčiastky, až potom jeho šírky zhora nadol. Šírky v oblúkoch premeriavame po každých piatich centimetroch. Nakoniec premeriame ešte výšku pazuchového oblúka a strany (od podpazušia po pás alebo nižšie). Predný diel začíname merať dĺžkou, a to od krčného výstrihu po spodný okraj a po pás. Potom nasledujú šírky, pazuchový oblúk, krčný výstrih a ako posledná je celá dĺžka meraná od pleca nadol. Na rukáve odmeriame najprv dĺžku od pleca po zápästie, ďalej dĺžku od podpazušia po zápästie, potom šírku v zápästí, v lakti a vo výške pazuchy a rukávový oblúk (obr. č. 13).

Tieto zložitejšie strihy doma potom prepracujeme, zhotovíme v skutočnej veľkosti na hodvábny papier a vyskúšame.

A nakoniec ešte poznamenávame, že to, čo sme uviedli, je len nepatrným a celkom malým zlomkom toho, čo náš ľud vo svojom umeleckom nadaní a usilovnosti po niekoľko stáročí vytvoril pre svoje odievanie. Koľko dôvtipu, koľko invencie, koľko estetického oštenia a technickej zručnosti je v tomto odbore šitia krojov obsiahnuté! Záleží len na nás, aby sme ich vyhladali, zhodnotili a uchovali.

Václav Kautman, *Výroba kože v oblasti Repaše a Torzsky*. Čas. Věci a lidé V, 1953, 220—235.

Viera Ličeniková, *Šitie kroja*, Věci a lidé III, 1951, 121—131.

Mária Morávková—Adam Pranda, *Príspevok k hlavným charakteristikám slovenských ľudových kožuchoh*. SN III, 1955, 213—258.

Jarmila Pátková, *Vplyv továrenskej výroby na ľudový odev trnavského okolia*. SN II, 1954, 94—118.

Ludmila Reichlová-Kucháriková, *Náuka o krojoch a vkuze*, Martin 1941.

Drahomíra Stránska, *Ľudové kroje v Československu I*. Čechy, Praha, s. a.

Blažena Šotková, *Důležitost praktického studia technologie šití lidových krojů*. Čas. Věci a lidé III, 1951.

Blažena Šotková, *Naše lidové kroje, jejich vzory, stříhy a zpracování — Kroj chodský*. Praha 1951.

Blažena Šotková, *Naše lidové kroje, jejich vzory, stříhy a zpracování — Kroj chodský (postřekovský)*. Praha 1951.

Peter Zaťko, *Domácka výroba najmä na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, Praha 1951.

Jozef Vydra, *Ľudové modrotlač na Slovensku*. Bratislava 1954.

POZNÁMKY

- 1 Urobený bol prieskum kroja v oblasti Fačkova (okr. Rajec), v oblasti Liptovskej Lúžnej a Liptovských Sliachov (okr. Ružomberok), ďalej kroja z Važca a Východnej (okr. Lipt. Hrádok), z Vyšnej Šuňavy a z Vernára (okr. Poprad), z Veľkého Lipníka (okr. Spiš. Stará Ves), z Jakubian (okr. Stará Ľubovňa), z oblasti Nižných Repašov (okr. Levoča), ďalej bol preskúmaný kroj z Kojšova (okr. Gelnica), Myšavy (okr. Košice-okolie), zo Bzovky (okr. Krupina), z Turieho Pola (okr. Modrý Kameň), zo Suchoj Hory (okr. Trstená), z Hruštinu (okr. Námestovo), kroj z Lamača (okr. Bratislava-okolie) a kroj z okolia Senice n. Myj.
- 2 Spôsob farbenia súkna *lejchovu kóru* s *kopravom* zaznamenali sme v Hruštine na Orave. Lejchová kóra je podľa nášho názoru kóra jelše, jelšová. Iný výklad tohto termínu uvádza Václav Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha 1954. Odvzuje termín lejchová kóra od nemeckého *Leichkraut*, *reist*. Prvé vysvetlenie sa nám zdá správnejšie z toho dôvodu, lebo jelšu volajú na hornej Orave *lejcha*. Farbenie jelšovou kórou používal ľud v značnej miere aj v iných oblastiach Slovenska, napr. na Kysuciach, v okolí Banskej Bystrice a inde. *Koprav* je nemecké *das Kupferwasser* — vitriol.
- 3 Ludmila Reichlová-Kucháriková, *Náuka o krojoch a vkuze*, Martin 1941, uvádza výraz *hronská tlač* pri zásterách ľúžňanského kroja.
- 4 *Damjovanie* — sparovanie (od nemeckého *der Dampf* = para) je spôsob, ktorým získavali vo farbarni Michala Urbana a Kornela Montšku v Hranovnici (starý otec a otec žijúceho farbiera Elemira Montšku) červenú modrotlač. V indigu na

tmavomodro zafarbené plátno sa poskladalo (*po-fachovalo*) a uložilo do drevenej dieže asi 200 litrovej s dierkovaným dnom, v ktorej bola prestretá veľká plachta. Plátno sa do plachty zaviazalo, dieža sa nasadila na kotol a aby cez šliaru medzi kotlom a diežou para neunikala, zamazali ju hlinou. Po 2—3-hodinovom varení vody v kotle indigové farbivo na modrotlač červeno.

Červenú modrotlač získanú damjovaním robili v hranovnickej farbarni pre horehronské obce, a to pre Šumiac, Švermovo (Telgárt), Pohorlú, Hofpu atď.

- 5 Podrobne o modrotlačí, o jej výrobe, používaní pri krojoch, i o majstroch tohto remesla píše Jozef Vydra, *Ľudové modrotlač na Slovensku*, Bratislava 1954.
- 6 Na príslušný preberania továrenského textilu do ľudového kroja poukazuje Jarmila Pátková, *Vplyv továrenskej výroby na ľudový odev trnavského okolia*. SN II, 1954, 94—118.
- 7 Podrobný opis výšiviek a vyšívacích techník pozri v článku Eleny Holčezovej *Príspevok k technológii slovenskej ľudovej výšivky*, v tomto zborníku.
- 8 Článok Emy Markovej *Príspevok k technológii prása z nití*, v tomto zborníku podáva prehľad techník paličkových špiiek vyskytujúcich sa na Slovensku, opisuje ich materiál, farebnosť a technologické postupy.
- 9 Podrobne o výrobe kože, o strihoch, šití a výzdobe kožuchoh pozri štúdiu Mária Morávková—Adam Pranda, *Príspevok k hlavným charakteristikám slovenských ľudových kožuchoh*. SN III, 1955, 213—258.
- 2 a) Oplecko z Fačkova (okr. Rajec). b) Oplecko z Vernára (okr. Poprad), c) Oplecko z Hlbokého (okr. Senica). d) Oplecko zo Bzovky (okr. Krupina).
- 3 a) Čižmianska riasená sukňa. b) Strihanie zadnej časti čižmianskej sukne. c) Spôsob zošívania dielov

ZOZNAM KRESIEB A FOTOGRAFIÍ

Kresby v texte:

- 1 a) Rubáš z Fačkova (okr. Rajec). b) Rubáš z Turieho Pola s šipkou (okr. Modrý Kameň). c) Rubáš z Podžiloviec (okr. Michalovce). d) Rubáš z Lamača (Bratislava-okolie).

- čičmianskej sukne a smer jej riasenia. d) Najobvyklejšia krojová suknia z rovných pól. c) Strih najobvyklejšej krojovej sukno z rovných pól.
- 4 a) Jednoduchý jednodielový živôťik z Fačkova (okr. Rajec). b) Živôťik pošíť bortňami z Liptovskej Lúžnej (okr. Ružomberok). c) Živôťik z Veľ. Lipníka (okr. Sp. St. Ves). d) Živôťik z Východnej (okr. Lipt. Hrádok).
- 5 a) Šure z Kojšova (okr. Gelnica). b) Šure z Vernára (okr. Poprad). c) Šure z Važca (okr. Lipt. Hrádok). d) Šure z Jakubian (okr. St. Eubovňa). e) Najviac používaný strih sviatočnej zástery z Veľ. Lipníka (okr. Sp. St. Ves).
- 6 a) Čepiec z Myslavy (okr. Košice-okolie). b) Čepiec z Lipt. Lúžnej (okr. Ružomberok). c) Čepiec z Lipt. Sliachov z čipkou (okr. Ružomberok). d) Čepiec z Veľ. Lipníka (okr. Sp. St. Ves). e) Čepiec z Fačkova (okr. Rajec). f) Čepiec z Hlbokého (okr. Senica). g) Čepiec z Bošáče (okr. Nové Mesto n/Váhom). h) Čepiec z Polomky (okr. Brozno n/Hronom).
- 7 a) Strih čepca z Myslavy. b) Strih čepca z Lipt. Lúžnej. c) Strih čepca z Lipt. Sliachov. d) Strih čepca z Veľ. Lipníka. e) Strih čepca z Fačkova. f) Strih čepca z Hlbokého. g) Strih čepca z Bošáče. h) Strih čepca z Polomky.
- 8 a) Spodné gate mužského kroja. b) Široké vrecké trojštvrťové plátenné nohavice. c) Súkenné nohavice z Fačkova (okr. Rajec). d) Strih súkenných nohavíc z Fačkova (okr. Rajec).
- 9 a) Mužská košela z Važca (okr. Lipt. Hrádok). b) Mužská košela z Hlbokého (okr. Senica). c) Mužská košela z Torsyiek (Levoča).
- 10 a) Strih mužskej hune z Fačkova (okr. Rajec). b) Fačkovská huňa ozdobená červeno-čiernym pletencom. c) Postup strihania mužskej hune z Kojšova.
- 11 a) Mužská halena z Nižného Klátova. b) Strih mužskej haleny.
- 12 a) Mužský brusliak ušitý z jedného kusa ovčej kože z Nižných Repašov (okr. Lovoča). b) Mužský brusliak z Vyšnej Šuňavy (okr. Poprad). c) Mužský brusliak z Kojšova (Gelnica). d) Ženský brusliak z Vernára (okr. Poprad). e) Ženský kožuš s krídlami z Východnej (okr. Lipt. Hrádok). f) Mužský kožuš z Bzovika (okr. Krupina). g) Ženský kožuš z Vyšnej Šuňavy (okr. Poprad).
- 13 Strih kožuša z Bzovika s ukázkou spôsobu zachytenia strihu.
- 6 Pracovný ženský kroj s previazanou šatkou z Lipt. Osady (okr. Ružomberok).
- 7 Sviatočný ženský kroj z Vernára (okr. Poprad).
- 8 Mužský kroj z Kojšova (okr. Gelnica).
- 9 Ženský a dievčenský kroj z Veľ. Lipníka (okr. Sp. St. Ves).
- 10 Mužský kroj z Mútneho (okr. Námestovo).
- 11 Sviatočný dievčenský kroj staršieho typu z Lamača (okr. Bratislava).
- 12 Pracovný letný kroj mužský z Hlbokého (okr. Senica). Všetky časti kroja sú konopné.
- 13 Ženský sviatočný kroj z Turieho Pofa (okr. Modrý Kameň).
- 14 Zimný mužský kroj z Fačkova (okr. Rajec).

Kresby farebné

- 1 Mužský zimný kroj z Hruštína (okr. Námestovo). Košela plátenná, nohavice z domáceho súkna, kožený brusliak a súkenná huňa (akvarel V. Škrabalovej, ÚĽUV, Bratislava, č. XIX-K-33).
- 2 Ženský sviatočný kroj z Lipt. Osady (okr. Ružomberok), po obnovení používaný i na robotný deň. Sukňa, oplecko i čepiec je z domáceho plátna, zástera z modrotlaču, živôťik a pás zo súkna (akvarel V. Škrabalovej-Lišeníkovej, ÚĽUV, Bratislava, č. VII-K-6).
- 3 Ženský sviatočný letný kroj z Lipt. Sliachov (okr. Ružomberok). Oplecko je ľanové, živôťik, suknia a zástera z modrotlaču na ľanovom plátne. Čepiec je z ružovej paličkovanej čipky s vyšivávaným pláteným dnom (akvarel V. Škrabalovej-Lišeníkovej, ÚĽUV, Bratislava, č. I-K-9).
- 4 Mužský kroj z Lipt. Sliachov (okr. Ružomberok); košela plátenná, nohavice súkenné, brusliak z ovčej kože, aplikovaný irchou a vyšivávaný (akvarel V. Škrabalovej-Lišeníkovej, ÚĽUV, Bratislava, č. I-K-40).
- 5 Ženský kroj na nedeľné popoludnie z Myslavy (okr. Košice-okolie). Vyšivávané oplecko je z domáceho plátna, suknia z modrotlaču všíť do protkávaného obalku a prišitá k živôťiku zo súkna, ktorý je pošíť zlatými tkanicami. Zástera je pretkávaná (akvarel V. Škrabalovej-Lišeníkovej, ÚĽUV, Bratislava, č. XIII-K-5).
- 6 Pracovný ženský kroj z Jakubian (okr. Stará Ľubovňa). Oplecko plátenné s vytkávanou ozdobou, suknia a zástera modrotlačová, živôťik a čepiec hodvábný, obuv zo súkna (akvarel V. Škrabalovej-Lišeníkovej, ÚĽUV, Bratislava, č. VI-K-7).
- 7 Sviatočný ženský kroj zo Bzovika (okr. Krupina). Čepiec, oplecko i suknia plátenná, zástera gletová (akvarel V. Škrabalovej-Lišeníkovej, ÚĽUV, Bratislava, č. XI-K-6).
- 8 Ukážka kresbeného záznamu výzdoby. Rukávová výšivka na oplecku z Lipt. Osady zhotovená vlnou (prekresila Anna Pokorná).
- 9 Stará vzorka veľkokvetovanej modrotlačovej zástery z Lipt. Lúžnej (okr. Ružomberok). — Prekresila B. Fojtlinová.
- 1 Slávnostný dievčenský kroj s tylangrovým ručníkom z Hlbokého (okr. Senica).
- 2 Ženský sviatočný kroj staršieho typu z Myslavy (okr. Košice-okolie).
- 3 Sviatočný ženský kroj staršieho typu z Fačkova (okr. Rajec).
- 4 Sviatočný kroj dievky a mládenca zo Bzovika (okr. Krupina).
- 5 Mužský sviatočný kroj z Vernára (okr. Poprad).

Fotografie čierne-biele

О ПОКРОЕ И ШИТЬЕ СЛОВАЦКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО КОСТЮМА

МАРИЯ МОРАВКОВА

Эта работа является сбором познаний из экскурсий с целью изучения национальных костюмов Словакии от 1950 г., которые проводит документация по костюмам при Центральном комитете народного и художественного производства в Братиславе. В ней перечислены способы документирования костюма и его частей рисунком, фотографией, описанием покроя и украшения в настоящих размерах. Кроме того составляются альбомы образцов шитья, вышивания, тканей, вязания крючком и альбом образцов материалов и описание работы.

В первой главе подробно рассматривается материал, из которого изготавливается словацкий национальный костюм. Материал делится на основной и пособный и дополнительный, причем описывается начиная от древнейших материалов домашнего производства, кончая материалами производства фабричного.

Следующая глава отведена шитью. Она знакомит нас с до сих пор известными народными мерами и пособиями, при помощи которых народный материал кроили и шили. Описывает стежки и швы, которыми скроенный материал соединяется, далее заканчивание материи, как разные каймы, бахромь, вязанные кисти и обрамление. Перечисляет зубки на бортах полотна и способы пластического оформления частей костюма, к которым относятся сборки, мелкие сборки складки, воланы, вкладывание материи между швы, обрамления и др.

Больше внимания отводится основным частям костюма, главным образом их покрою и шитью. Рассматривается костюм женский и мужской, но не все костюмы Словакии а лишь костюмы исследованных областей. Приводятся и названия отдельных частей.

В последней главе автор перечисляет остальные части костюмов, дополнительные, как различные поясы, платки на голову, покрывала, напульсники, перчатки, сватенные венки, различные виды дома изготовленной обуви (вязанные туфли и носки) итд.

Статья закончена замечанием об описании покроя. Точный ход измерения описывает на части костюма, которую труднее всего измерять — на шубе. Меры обозначаются на рисунке.

Эта работа будет служить пособием работникам в области словацкого народного искусства, для исследователей словацкого национального костюма; косвенно она может служить и самостоятельным кружкам, театрам и другим интересующимся.

THE CUT AND SEWING OF SLOVAK NATIONAL COSTUMES

MÁRIA MORÁVKOVÁ

This work comprises a summary of facts ascertained in regional research work made into the peasant costumes of Slovakia since 1950 by the costume documentary centre of the Central Office for Popular Art in Bratislava. It gives a survey of the methods used in documenting costumes and their parts, namely drawings, photographs, and annotations on their cut and ornament in life size. In addition samplers are being made of the sewing, embroidery, tissues, crochet and different types of plaiting and knitting used in national costumes as well as samplers of materials, with accompanying descriptions of the work process.

In the first chapter a detailed analysis is made of the materials used in making Slovak costumes. The materials are divided into basic, auxiliary and supplementary ones, and the history is traced of the oldest local materials down to manufactured ones.

The following chapter is devoted to sewing. We are familiarized with popular measures that have so far been ascertained and with the various implements by means of which the basic material is cut and sewn. It describes the stitches and seams used to join the cut material, then the ending of materials and that different hems, fringes, tassels, and edging. The author then speaks of the methods of the plastic arrangement of the different parts of the costume — these include folds, pucks, tucks, flounces, insertion of material between seams, edging, etc.

Considerable attention is devoted to the basic parts of the costume, especially their cut and sewing. The author describes the man's costume and the woman's costume of those parts of Slovakia in which regional research work was undertaken. She also mentions the local names of the different parts of the national costume.

In the last chapter the author gives a brief survey of other accessory parts of a national costume as various belts, head-cloths, shawls, long wrist mittens, gloves, headbands, and types of home-made shoes (shoes with strappings, wollen socks), etc.

In conclusion the author poses the question of obtaining patterns of the cut of national costumes. She describes the exact method of measuring parts that are the most difficult to measure-furs. The measurements are marked on the pattern and are pricked off.

This work is intended as a guide for workers in the sphere of Slovak popular art. It is destined for research workers in the field of Slovak peasant costumes but it can also serve as a guide for popular ensembles, theatres, etc.

CONTRIBUTION AUX COUPES ET A LA COUTURE DU COSTUME POPULAIRE SLOVAQUE.

MÁRIA MORÁVKOVÁ

L'article est un résumé des connaissances obtenues par les recherches sur le terrain des costumes populaires de la Slovaquie, depuis 1950, qui sont accompagnées d'une documentation sur les costumes soumise par le Centre de la production populaire et artistique à Bratislava. Il y a la dénomination des manières de documenter le costume et ses pièces qui le composent, et cela par le dessin, par la photographie, par l'indication de la coupe et par l'ornementation de la grandeur réelle. En outre, on compose des cartes d'échantillons de la couture, de la broderie, du tissage, du travail au crochet et de divers tricotages, ainsi qu'une carte d'échantillons de matériaux et les descriptions des travaux. Au premier chapitre on analyse en détail le matériel dont le costume slovaque est fait. Le matériel se divise en matériel de base, auxiliaire et complémentaire; l'analyse procède depuis les matériaux les plus anciens faits à la maison jusqu'aux matériaux faits à la fabrique.

Dans un autre chapitre on parle de la couture. La contribution nous fait connaître les mesures et les instruments de travail populaires établis jusqu'à présent par lesquels le matériel de base est coupé et cousu. Elle décrit les points et coutures par lesquels le matériel coupé est relié, puis le bord des étoffes, par exemple de divers ourlets, de franges, de crépines nouées et les bordures. Dans le dit chapitre on mentionne les petites dents de fixation qui apparaissent à l'angle de la toile pliée, et les manières de l'arrangement plastique des pièces composant le costume auquel appartiennent les plis, le plissé, les volants, l'insertion de l'étoffe entre les coutures, la bordure, et ainsi de suite.

Une plus grande attention est vouée aux pièces de base du costume, surtout à leur coupe et couture; il y a l'analyse des costumes féminins et masculins mais non pas de ceux de toute la Slovaquie, mais seulement de ceux qui proviennent des régions examinées. On y trouve aussi les noms locaux des diverses pièces du costume.

Au dernier chapitre, l'auteur présente un bref résumé des autres pièces complémentaires du costume telles que diverses ceintures, couvertures en toile, mantelets, manchettes de laine pour poignet, gants et bandes de tête, diverses espèces de chaussures faites à la maison, bottines genre mocassins, chaussettes en étoffe de laine etc.

L'article se termine par la question de la composition des inscriptions de la coupe. Le pro-

cédé précis de mesurer est décrit sur une pièce où les mesures sont les plus difficiles à mesurer — sur un jaquette de fourrures. Les mesures sont indiquées sur l'esquisse de la coupe et sont exactement désignées. L'article doit aider les travailleurs dans le domaine de l'art populaire slovaque, en particulier les travailleurs qui recherchent le costume populaire slovaque; il peut servir indirectement aussi aux ensembles artistiques populaires, au théâtre et à d'autres intéressés.

BETRAG ZUM NÄHEN UND SCHNITT DER SLOWAKISCHEN VOLKSTRACHT

MÁRIA MORÁVKOVÁ

Diese Arbeit ist eine Zusammenfassung der Erkenntnisse der Gebietsforschungen der slowakischen Volkstracht, die die Trachtdokumentation der Zentrale für volkskünstlerische Erzeugung in Bratislava führte. Es sind hier Methoden des Dokumentierens von Trachten und ihrer Bestandteile, das durch Zeichnungen, Photographien, Schnittzeichnungen und Verzierungen in Naturgrösse geschieht, erwähnt. Ausserdem stellt man da Musterkollektionen von Stichen, Stickerei, Gewebe, Häkeln und allerhand Stricken wie auch eine Mustersammlung von Materialien und die Arbeitsbeschreibung zusammen. Im ersten Kapitel werden die Materialien, aus denen die slowakische Volkstracht gefertigt wird, ausführlich erforscht. Man unterscheidet: Grund-, Hilfs- und Ergänzungsmaterialien, und zwar von den ältesten häuslichen Materialien bis zu den Fabrikmaterialien.

Das nächste Kapitel wird dem Nähen gewidmet. Der Beitrag befasst sich mit den bisher erforschten Volksmassen und Hilfsmitteln, durch die das Grundmaterial geschnitten und genäht wird. Es werden die Stiche und Nahten, durch die das zugeschnittene Material angeschlossen wird, beschrieben. Ausserdem wird die Verarbeitung der Stoffe, wie allerlei Einfassungen, Säume und Franzen behandelt. Die Autorin befasst sich mit Befestigungszacken, die sich in der Kante der über sich gelegten Leinwand befinden und mit allen möglichen Arten der plastischen Verzierung von Tracht—Bestandteilen, zu denen Säumchen, Volans, zwischen zwei Nahten eingelegter Stoff und Beendigungen gehören.

Grössere Aufmerksamkeit wird den Grundbestandteilen der Tracht hauptsächlich den Schnitten und dem Nähen gewidmet. Frauen- und Männertrachten werden systematisch zergliedert, aber nicht die Trachten der ganzen Slowakei, sondern nur der erforschten Gebiete. Die Autorin zitiert auch die örtliche Benennung der Bestandteile.

Das letzte Kapitel enthält eine kurze Übersicht der übrigen Ergänzungsbestandteile der Tracht: allerlei Gürtel, Tücher, Handgelenkwärmer, Handschuhe, häuslich verfertigte Schuhe (Bundschuhe) usw.

Zu Ende wird die Frage der Schnittmustervormerkung gestellt. Der pünktliche Verlauf des Messens wird auf den Bestandteil, auf welchem es zu messen am schwersten gelingt, beschrieben — am Pelz. Die Massen werden am Schnittmuster signiert.

Dieser Beitrag ist ein Hilfsmittel für Arbeiter im Gebiete der slowakischen Volkskunst, für Forscher der slowakischen Volkstracht und indirekt auch für Volkskunst—Ensembles, Theater und für andere Interessanten.

DOLGOZAT A SZLOVÁK NÉPVISELET SZABÁSÁRÓL ÉS VARRÁSÁRÓL

MÁRIA MORÁVKOVÁ

Ezen dolgozat magábfoglalja tapasztalatainkat a szlovák népviselet terén, melyeket a Népi és művészeti alkotás központjának népviseleti dokumentációs osztálya Bratislavában 1950. év óta tanulmányutakon szerzett. A dolgozat fejtegeti a népviselet és részeinek dokumentálási módjait, éspedig rajzok, fényképek, szabásjegyzékek által, és díszítéssel valódi nagyságban.

Azonkívül a dolgozatban meg van nevezve a varrás, hímzés, szövés, horgolás és többféle kötés módja, valamint az anyag-kollekciók és a munka leírása.

Az első fejezet aprólékosan foglalkozik az anyaggal, amelyből a szlovák népviselet készül. Az anyagot alap-, segéd- és pótanagra osztjuk, amely besztásánál a legrégibb házianyagoktól a gyárilag készített anyagokig haladunk.

A következő fejezetben a szerző a varrással foglalkozik, megismerteti velünk az eddig összegyűjtött népi méreteket és segédeszközöket, amelyekkel az alapanyag szabva és varrva lesz, leírja az öltéseket és varrásokat, melyek által a kiszabott anyag össze lesz állítva, és a többféle szegélyezést, rojtolást, csomózott rojtokat. Felsorolja a hímes szegélyeket és a plasztikus díszítés módjait a népviselet különböző részein.

Nagyobb figyelemmel kíséri a népviselet alaprészeit, főleg ezek szabását és varrását; analizálja a férfi és női népviseleteket, de nem Szlovenszko valamennyi részeiből, hanem csak az egyes áttanulmányozott körzetekből.

Az utolsó fejezetben a szerző rövid áttekintést nyújt a többi kiegészítő részekről, úgymint: övekről, vállkendőkről, érmelegítőkről, kesztyűről és pártáról, házilag gyártott lábbeliről (bocakor, harisnya) stb.

Befejezésül megemlíti a szabás feljegyzési módját. A pontos mértékvevés folyamatát azon a ruhadarabon jelöli ki, amelyen legnehezebb a mértékvevés — a bekecsen. A mértékeket a szabás-rajzon jelöli ki.

Ezen dolgozat segédeszközü szolgál a szlovák népviselet terén tevékenykedő dolgozóknak, azonkívül a népművészeti együtteseknek, színházaknak és hasonló intézményeknek.

AUTORI KRESIEB A FOTOGRAFIÍ

V PRÍSPEVKU A. BARTOŠOVEJ

Autorka kresieb:

Margita Rumanová, obr. 1—7

Autori fotografií čierno-bielych:

Fotoslužba, Prešov, č. 4, 5, 10, 17

Jozef Vydra, č. 1, 7, 9, 13

Pavol Janek, č. 6, 14

J. Otto, č. 2, 3, 12

K. O. Hrubý, č. 8

Ema Marková, č. 11

V. Škrabalová-Ličenková, č. 15

V. Struček, č. 20

Miroslav Šotola, č. 19

Kolektív autorov (Slavomír Štěpánek, Pavol

Kvičala, Valentín Mihalík) č. 16, 18

Autori fotografií farebných:

Kolektív autorov (Slavomír Štěpánek, Pavol Kvičala,

Valentín Mihalík) č. 1—10

V PRÍSPEVKU E. HOLÉČZUYEJ

Autorka kresieb:

Božena Fojtlinová, obr. 1—5

Autori fotografií čierno-bielych:

Kolektív autorov (Slavomír Štěpánek, Pavol Kvičala,

Valentín Mihalík) č. 1—32

Autori fotografií farebných:

Kolektív autorov (Slavomír Štěpánek, Pavol Kvičala,

Valentín Mihalík) č. 1—8

V PRÍSPEVKU E. MARKOVEJ

Autorka kresieb:

Božena Fojtlinová, obr. 1—19

Autori fotografií čierno-bielych:

Ema Marková, č. 4, 22

Gabriel Beňovský, č. 8

Kolektív autorov (Slavomír Štěpánek, Pavol Kvičala,

Valentín Mihalík) č. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13,

14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29

Autori fotografií farebných:

Kolektív autorov (Slavomír Štěpánek, Pavol Kvičala,

Valentín Mihalík) č. 1—20

V PRÍSPEVKU M. MORÁVKOVEJ

Autorka čiernych kresieb:

Mária Morávková, obr. 1—13

Autori farebných kresieb:

V. Škrabalová-Ličenková, obr. 1—7

Anna Pokorná, obr. 8

Božena Fojtlinová, obr. 9

Autori fotografií čierno-bielych:

V. Škrabalová-Ličenková, č. 5, 6, 7, 9, 13

Mária Morávková, č. 1, 2, 4, 8, 11, 12

Miroslav Šotola, č. 3, 10, 14

Farebné fotografie, obálky a predsádky: Ján Dáser

O B S A H

ÚVODOM K PRVÉMU ZVÄZKU EDÍCIE ÚEUV	5	VÝROBNÉ TRADÍCIE EUDOVÉHO TEX- TILU NA SLOVENSKU	7
--	---	---	---

T K A N I N Y

ANNA BARTOŠOVÁ: PRÍSPEVOK K SLOVENSKÉMU EUDOVÉMU TKANIU A JEHO TECHNOLOGII

ÚVOD	13	V. TKANIE DO VZORIEK — ČINOVAŤ	26
I. MATERIÁL A JEHO ZÍSKAVANIE	13	1. Vzorkovanie farbami	26-
1. Prírodný materiál	13	2. Vzorkovanie väzbami	27
a) Lan 14, b) Konope 15, c) Bavlna 15, d) Vlna 15		3. Vzorkovanie farbami a väzbami	28
2. Umelý hodváb	16		
II. PRADENIE A PRÍPRAVA MATERIÁ- LOV NA TKANIE	16	VI. DRUH TKANÍN A ICH POUŽITIE	29
1. Pradenie	16	1. Odevné tkaniny	29
2. Vlastná príprava priadze	17	a) Košele 29, b) Sukne 30, c) Zástery 30, d) Čep- ce 30, e) Šatky 30, f) Nohavice 31, g) Guby 31,	
3. Príprava osnovy	17	h) Zápästky 31, i) Pólky 31, j) Družbovské ručníky 31, k) Party 31, l) Pracovné obleky a modrotlače 32, m) Cigánske tkanice 32,	
4. Snovanie	17	n) Kartotékové pásy 32, o) Tkanie šípky 32	
5. Navíjanie na krosná	19	2. Tkaniny bytového a hospodárskeho použitia	32
III. NÁSTROJE PRI TKANÍ A ICH PO- UŽITIE	19	a) Posteloviny 32, b) Obrúsky 33, c) Ute- ráky a servítky 33, d) Vrecia a láchy 34, e) Novšie ozdobné tkaniny 34, f) Vlnené po- krovy 34, g) Handričkové koberce 34, h) Guby a codidlá 34	
1. Krosná a ich súčiastky	19	VII. EUDOVÁ TKANINA AKO ZDROJ PRE TEXTILNÚ TVORBU	34
2. Drobné nástroje na tkanie	20	Poznámky	36
IV. TKANIE A JEHO VÄZBY	21	Zoznam kresieb a fotografií	36
1. Väzba plátenná	21	Resumé	38—41
2. Väzba keprová	23		
3. Väzba ripsová	23		

V Ý Š I V K Y

ELENA HOLÉČZYOVÁ: PRÍSPEVOK K TECHNOLOGII SLOVENSKEJ EUDOVEJ VÝŠIVKY

ÚVOD	45	II. MATERIÁL SLOVENSKÝCH VÝŠIVIEK	48
I. SLOVENSKÁ EUDOVÁ VÝŠIVKA AKO VÝTVARNÝ PREJAV LUDU	47	1. Tkaniny	48

a) Tkaniny rastlinného pôvodu 48, b) Tkaniny živočíšneho pôvodu 5, Tkaniny umelého pôvodu 50	
2. Vyšivacia priadza	50
a) Níť rastlinného pôvodu 50, b) Níť živočíšneho pôvodu 52, c) Níť kovová 52, d) Níť umelá 53	
III. POMÔCKY PRI VÝROBE SLOVENSKÝCH VÝŠIVIEK	53
IV. TECHNOLÓGIA SLOVENSKEJ VÝŠIVKY	54
1. Výšivka podľa počítanej (rátanej) nite	55
a) Spojovacie stehy 57, b) Ukončujúce stehy 57, c) Upevňujúce stehy, 58 d) Stehy podľa počítanej (rátanej) nite 58, e) Výšivka v sieti po vytáhaných nitiach 59, f) Hladkovanie 60, g) Výšivka na pletenine 60, h) Výšivka rastlinná podľa počítanej (rátanej) nite 60.	
2. Výšivka predkreslená	62
a) Výšivka na obnítke 62, b) Výšivka naplno 62, c) Výšivka na diery 63, d) Vyrezávaná výšivka 63, e) Tylangrová robota 63, f) Retiazková výšivka 63, g) Gatry 64, h) Výšivka preťahovaná na pletivo 65.	
1. Nášivky (našivanie)	66
a) Aplikácia 67, b) Nášivka zlatom 68, c) Nášivky šnurovacie a šujtáčové 69, d) Nášivky zdobené korálkami 69.	
V. FUNKCIA VÝŠIVKY V EUDOVOM KROJI, JEJ ORNAMENTIKA, FAREBNOST A KOMPOZÍCIA	70
ZÁVER	72
Literatúra	73
Poznámky	73
Zoznam kresieb a fotografií	75
Resumé	76—78

PRÁCE Z NITÍ

EMA MARKOVÁ: PRÍSPEVOK K TECHNOLÓGI PRÁC Z NITÍ

ÚVOD	81	2. Strapce	86
I. MATERIÁL POUŽÍVANÝ NA PRÁCE Z NITÍ	83	3. Pletenie na krosienkach	88
1. Materiál rastlinného pôvodu	83	4. Pletenie na babe alebo paličkovanie	92
2. Materiál živočíšneho pôvodu	84	a) Mnohopárové čipky 97, b) Pásikové čipky 99	
3. Materiál kovový	84	5. Pletenie ihlicami	100
4. Materiál umelý	85	6. Háčkovanie	101
II. NÁSTROJE POTREBNÉ NA PRÁCE Z NITÍ	85	7. Sietovanie	103
III. PRACOVNÝ POSTUP JEDNOTLIVÝCH PRÁC Z NITÍ	85	IV. POUŽITIE PRÁC Z NITÍ V PŮVODNOM PROSTREDÍ	105
1. Pletence	86	Literatúra	106
		Poznámky	108
		Zoznam kresieb a fotografií	110
		Resumé	113—115

KROJE

MÁRIA MORÁVKOVÁ: PRÍSPEVOK K STRIHOM A ŠITIU SLOVENSKEHO EUDOVÉHO KROJA

ÚVOD	119	1. Ženský kroj	125
I. MATERIÁL SLOVENSÝCH EUDOVÝCH KROJOV	119	a) Rubáš 125, b) Oplecko 127, c) Sukňa 128, d) Živótky 129, e) Zástery 132, f) Čepce 135	
1. Základný materiál	119	2. Mužský kroj	136
2. Pomocný materiál	121	a) Gate 136, b) Nohavice 138, c) Košľa 138, d) Hune a haleny 142, e) Kožuchy 145	
3. Doplnkový materiál	124	V. METÓDA STRIHOVÉHO ZÁZNAMU	148
II. ŠITIE KROJOVÝCH ČASTÍ	121	Literatúra	149
III. POVRCHOVÁ ÚPRAVA	124	Poznámky	149
IV. ZÁKLADNÉ ČASTI EUDOVÉHO KROJA	125	Zoznam kresieb a fotografií	149
		Resumé	151—154